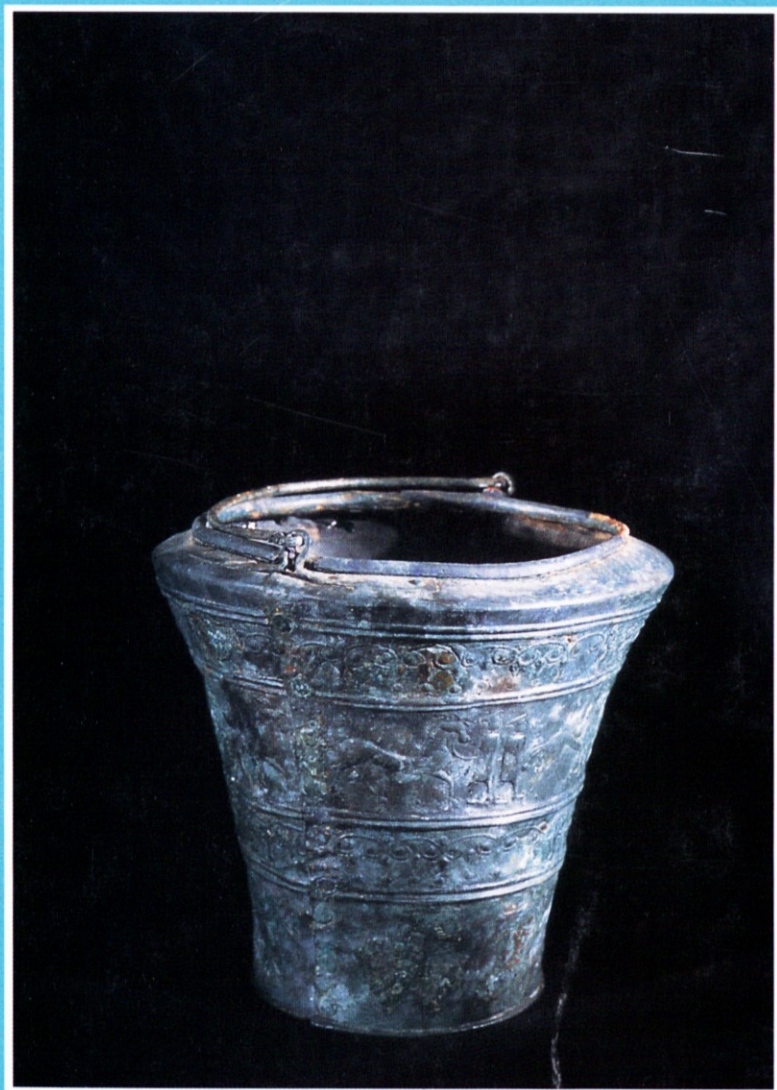

RAST – L. VI,
ŠT. 3–4 (33–34)
JULIJ 1995

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

UDARNA

UVODNIK

I LITERATURA

Poezija

DOM

82

RAS

D 2007/1934

Prevodi

Proza

II KULTURA

VSEBINA

str. RAST št. 3-4 (33-34)

Rast ostane pokrajinska revija

155 Jože ŠKUFCJA

Prekletstvo

158 Ivan ZORAN

Milost za kamen

Kopinasti človek

159

Pomladna žalost

V meni je dan...

160 Sonja VOTOLEN

V razsutem...

Notri sem takšna....

Ne sveti...

Skrita pod...

Občutenje praznine

161 Peter SRPČIČ

Čakal sem

Hlapi božje more

Vrba

162

Pomladna

162

Stane PEVEC

Breza

163

Rudi ROBIČ

Ujma

O sreči

163

Vlado GARANTINI

Slikar

Vodnjaki

V krošnji vrtavka...

164

Helena CRČEK

Sedem pesmi

165

Giorgio CAPRONI

Vse

Ob zori

(Prevod in beseda o avtorju Jolka MILIČ

Mojemu sinu Attiliu Mauru

166

Med vožnjo

Zapuščajoč Loco

167

Rojstni dan

Besedilo priznanja

Sedem ur po starem kraju (I. del)

169

Vinko BELIČIČ

Revna teta iz Amerike

180

Lojze KRAKAR

Okameneli jezik

189

Barica SMOLE

Po stopinjah kulture na območju

Novega mesta

195

Janko JARC

Začetki kinematografije v Novem

mestu

224

Tadeja COLNAR

Retrospektivna razstava Mikija Mustra

v Dolenjskem muzeju

229

Zdenko PICELJ

Kratek zapis o znanem ljubljanskem

potresu

232

Milan ŠKERLJ

III NAŠ GOST	Erudit evropskega pomena (Pogovor z zgodovinarjem in klasičnim filologom prof. dr. Jožetom Mlinaričem ob njegovi 60-letnici)	235	Janez MAROLT
IV DRUŽBENA VPRAŠANJA	Pogledi na politično-gospodarske vidike regionalizacij in regionalnega razvoja Slovenije	253	Marjan RAVBAR
	Reševanje romske problematike v občini Novo mesto v obdobju 1982-1994	267	Ana BEVC
	Stavke	278	Igor VIZJAK
	Zamenjava vlog, morala in moč	287	Maca JOGAN
V RASTOČA KNJIGA			
VI ODMEVI IN ODZIVI	Kočevski naravni park	292	Tomaž HARTMAN
	Kakovost in odličnost (Uvodni nagovor na 7. seminarju Društva ekonomistov Dolenjske in Bele krajine)	301	France BERNIK
	Barok na Grmu		
	ali učenje drame v osnovni šoli	303	Katja BRICELJ
	Knjiga v razmislek in spodbudo	305	Milan MARKELJ
	Spomini poljanske babice	306	Milan MARKELJ
	Novosti Dolenjske založbe	308	Franci ŠALI
VII GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON		317	Karel BAČER
Biografska prispevka			
	Minka Govekarjeva - pobudnica ustanovitve prvega ženskega društva	323	Angelca ŽIBERNA
	Elvira Dolinarjeva med prvimi slovenskimi žurnalistkami	324	Angelca ŽIBERNA
VIII KRONIKA			
	Marec - maj 1995	327	Peter ŠTEFANČIČ
	Sodelavci te številke	341	

RAST OSTANE POKRAJINSKA REVIJA

V Uradnem listu Republike Slovenije je bil maja letos objavljen Odlok o prevzemu izdajateljstva revije Rast. Prevzela ga je Mestna občina Novo mesto. Tako je revija dobila domicilno zatočišče za svoj gmotni obstoj in razvoj. Iskreno želimo in tudi upamo, da se bodo izdajatelju pridružili še soizdajatelji. Ustanovitveni akt terja, da je treba sprejeti programsko zasnovo, imenovati uredništvo in formirati svet revije. Vse to naj bi bilo opravljeno čimprej, vsaj do jeseni.

Ob prevzemu izdajateljstva je bilo dosedanje kulturno poslanstvo revije ugodno ocenjeno. To je dobro znamenje tudi za nadaljnje življenje tega medija v tem prostoru. Rast se bo uspešno potrjevala, če bo ohranila in še poglobila pokrajinsko značilnost in utemeljenost. Tudi teženj po kvaliteti ni nikoli preveč.

Do sedaj je v Rasti sodelovalo nad 240 piscev, ustvarjalcev. Lep dosežek, vreden pohvale. Pričakujemo nove odzive, saj so se mnogi z obljubami že izrekli za sodelovanje, pa od njih uredništvo še ni prejelo nič otipljivega za objavo. Zato nestrpnost čakamo tudi na njihove pošiljke. Nikoli ni prepozno, zlasti če se bodo dobri nameni tudi uresničili. Za vse, ki želijo sodelovati v naslednji (tretji) številki tega letnika, pa velja 20. avgust kot skrajni rok za oddajo prispevkov. Vsi naj bodo, zelo je zaželeno, tudi v jezikovnem pogledu neoporečni, dodelani. In po obsegu primerni za enkratno objavo. Ta želja ima lahko samo opravičljive oziroma utemeljene izjeme.

Z dopolnjeno in obogateno programsko zasnovo naj bi bila revija še bolj zavzeta za prispevke o varovanju naravne in kulturne dediščine in o usodah Slovencev, živečih po svetu. Več odzivnosti naj bi namenila tudi aktualnim temam, vrednotam in problemom. Marsikaj se dogaja v gospodarstvu in na negospodarskih področjih, v reviji pa o tem ni dovolj zapisov, pritrjevanj, kritik, premišljevanj in odmevov. Očitki so, da odmerja Rast premalo prostora literarnim ustvarjalcem, zlasti mladim, zato bi kazalo ponovno pretresti tudi to vprašanje. Tudi oživljanje posameznih izsekov iz zgodovine ima lahko za revijo poseben čar in pomen. Bolj sistematično naj bi v tem mediju sodelovali likovniki, fotografi, drugi.

Tudi različna sodelovanja z drugimi sorodnimi revijami v Sloveniji bi Rast še bolj utrdila v matičnem in širšem kulturnem prostoru.

V tem obsežnem narodku so priobčeni zanimivi prispevki. Veliko je takih, ki iz različnih vzrokov in pobud posegajo tudi v preteklost, bližnjo in bolj oddaljeno. Vinko Beličič odkriva svet Bele krajine v soočenju z njim po petdesetih letih. Dr. Jože Mlinarič, 60-letnik, ki je bil pred nedavnim izvoljen za izrednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa v portretnem intervjuju, v katerem je razgrnjeno njegovo delo, dobesedno preseneča s svojo bogato ustvarjalnostjo zlasti na področju zgodovinopisja.

Ivan Zoran, pesnik in publicist, ki se je pred meseci srečal z desetletnico po Abrahamu, se predstavlja s pesmimi, ki so izpovedne stvaritve njegovih umetniških in življenjskih nazorov.

Prof. Janko Jarc je v daljšem prispevku upodobil zgodovino Novega mesta do konca prve svetovne vojne oziroma do novomeške pomladi. V uredništvu želimo, da bi bil presek zgodovine dolenjske metropole podaljšan še v čas med obema vojnoma ter v medvojno in poveljno obdobje. Naj se zgodi ta želja z njegovim znanjem in z njegovo žlahtno besedo.

Ana Bevc poroča o reševanju problemov Romov na območju bivše novomeške občine. Premikov na bojše je malo, so pa opazni. K tem vprašanjem se bo revija še vračala.

V čas, ki ga živimo in mu poskušamo dati take ali drugačne vrednostne predznake oziroma poudarke, pa posegajo prispevki dr. Marjana Ravbarja, dr. Mace Jogan, Igorja Vizjaka, Tomaža Hartmana in akademika dr. Franceta Bernika.

Literarni del je predstavljen z dobrim izborom, znotraj katerega izstopajo posamezne pesmi, presojo prepuščamo bralcem, in prevodi Jolke Milič. Tudi prozni del je tokrat obsežen in kvaliteten.

Strani proti koncu revije so namenjene odmevom in odzivom, novim imenom za dolenjski biografski leksikon in na koncu kroniki.

Dandanes je modro pa verjetno včasih tudi modno govoriti o tranzicijskih zapletih in težavah. Žal je to leto tranzicijsko tudi za Rast. Zato so časovni zamiki v njenem izhajanju razumljivi za uredništvo, ne pa tudi za naročnike oziroma bralce. Prepričani smo, da so pogloblitni razlogi za tovrstne težave premagani in da bodo naslednje številke izhajale skladno z napisanimi napovedmi.

Tudi ta revialni izdelek ima podvojen obseg. Uredništvo meni, da je utemeljen. Težko bi se odločili za izločitev katerega od pričujočih zapisov.

Uredništvo se za objavo prispevkov odloča po načelih konsenza in ne z izraženo voljo posameznika. "Samo v pustinji lahko vladaš sam," je misel iz Sofoklejeve Antigone. Morda komu ni všeč, je pa poučna in nedvoumna.

Jože Škufca

P.S.:

Glavni urednik že od decembra 1994 ne želi več opravljati te vloge, saj ima več kot dovolj drugih obveznosti. Upa, da bo kmalu izprežen. Je bilo pa za revijo in z revijaši prijetno delati. Skoraj vedno. Vsaj ena neutajljiva resnica pa za njim ostane: Revije v petih letih in pol ni osiromašil niti za en sam krajcar. Pravijo, da so taka početja nespametna. V konkretnem primeru pa je največ vreden prijeten občutek, da je Rast kljub težavam rastla. Da ne bi bilo pomote: Vse delo lavnega urednika za revijo je bilo opravljeno v prostem času ali pa na račun dopusta.

J.Š.

Novo mesto, 1. julija 1995

RAST – L. VI,
ŠT. 3–4 (33–34)
JULIJ 1995

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

I

LITERATURA

Ivan Zoran PREKLETSTVO

*Če si sezidaš hišo,
če sina zaplodiš,
če drevce vsadiš
in če napišeš knjigo -
tako uči modrost -
izpolniš si življenje;
ne veš za lét grenenje,
si miren na starost.*

*In si sezidal hišo
in sina zaplodil
in drevce vsadil
in tudi spisal knjigo,
kakor uči modrost -
in bil vesel življenja
in upal: Brez grenenja
dočakal bom starost.*

*A kaj je zdaj to, o, to,
da hiša se podira,
da skrivno zlo razdira,
kar dom je prej bilo,
da drevce samó hira,
da sin te le prezira,
da je hudó, hudó,
da knjiga le prah zbira,
da v tebi vse umira,
da vse bo k vragu šlo?*

Če to ni prekletstvo!

MILOST ZA KAMEN

*Vsakega kamna se naj
milost dotakne,
vsakega kamna v zemlji
ali na zemlji.*

*Kamnov v njenih temnicah,
kamnov v temenicah,
kamnov v presahlih brzicah,
kamnov v kalnih krnicah.*

*Vsakega kamna ob poti,
ki ji gremo naproti,
kamnov ob zglajenih tirih
v tej in obratni smeri.*

*Majhnih kamnov in večjih
in ne samo po nesreči
ali na silo odvrženih
in zavrženih.*

*Kamnu je milost vse,
kar doživi,
velika milost, če
ne krvavi,*

*kdor se obenj spotakne.
Ne, kdor se obenj spotakne,
če se ga kdo le dotakne,
se kamen premakne*

*iz toge negibnosti.
In tisti hip kamen zasije,
za hip zasije
in zadrhti.*

KOPINASTI ČLOVEK

*Kopinje, kopinje,
samo to kopinje,
povsod to kopinje:
to trnasto vitje,
spiralasto zvito
v stožčaste kope -
o bog, kakor kope
spiralasto zvite
bodeče žice.*

*Nobene stopinje,
nobenega pota,
nobenih plenilcev,
nobenega plena,
samo to kopinje,
le golo kopinje:
to rjasto vitje,
te kačasto zvite
bodeče žice.*

*Povsod samo kope
te kačje sršeče
bodeče žice:
to trnasto vitje,
kopinasto zvito
v kopinaste kope -
o bog, kakor v molku
tvojih besed,
kopinasti človek!*

POMLADNA ŽALOST

*Slišiš?
Slišiš zvonove?
Slišiš, kako zvonijo?
Jih slišiš?*

*Slišiš te mole,
kako donijo?
Slišiš to jekavo
melodijo?
Jo slišiš?*

*Slišiš, kako
po tej trepetavi
zeleni mračnjavi
ti hlipavi moli
zamolklo donijo?
Jih slišiš?*

*Slišiš zvonove?
Kako zvonijo!
Slišiš te ptiče?
Kako vreščijo!
Slišiš to našo
melanhonijo?
Jo slišiš?*

Sonja Votolen

*V meni je dan.
Pod kožo je zlezel in zaspal.
Hoče svetlo živeti.
Da ne bi, pravi,
več povabila
trepalnic.*

*V razsutem in
posušenem rdečem
parfumu
uvele misli.
Notri v meni
je kot v
zacvetju
zimske vrtnice.*

*Notri sem takšna,
da še sama ne vem -
kadar se srečam -*

*kje imam srce
in katero kravato
se je obesila duša.*

*Notri sem
dušna.
In se čudim.*

*Ne sveti.
Ni me ne
v temi ne v luči.*

Nekje vmes tavam.

*Kamor tvoja luč
ne vidi.*

*Skrita pod
kožo
se blede
nasmiham.
Prozorna
sreča.
Celofan,
ki se hitro
raztrga.*

Peter Srpčič **OBČUTENJE PRAZNINE**

*Imel sem nekoč tako lepe roke
nežne mehke polne jutranje rose
na rokah sem nosil drevesa
bila so kot snežinke hladni mrzeli puh
in čutil sem prijetno gomazenje pod kožo
ni je bilo zvezde ki mi ne bi pomežiknila
poznali so me vsi oblaki
nebo se mi je prizanesljivo smehljalo*

*Imel sem skeleče rane na obrazu in svečnike in prte
da sem z njimi zastiral pogled labodom*

*Imel sem željo
drobceno čipkasto željo in zaprl sem jo v star zarjavel čajnik.
Postaral sem se in prah mi je napolnil ušesa.
In želja
moja drobcena želja je umrla*

ČAKAL SEM

*Pod odprtim nebom sem čakal
da vzide luna*

*skrila si luno v svoji dlani
jo s čipkastimi rokavicami dušila
in naposled umorila
ter prižgala luč na svojem oknu*

*pod odprtim nebom sem čakal
da vzide luna*

HLAPI BOŽJE NOČNE MORE

*Jaz
počakal te bom v zasedi na poti v nebesa
za trenutek bom izhlapel
in se nato kondenziral kot breztelesni bog naslade*

*Ti
boš le to kar si
razbito zrcalo
skozenj vidiš ledeni plamen
ki ožge te do kosti
in večna reka toplega nasmeha
v kateri si opral bom noge*

*Midva
prižgala bova noč
zanetila plamen čez svod neba
vanj zmetala obleko in laži
izsesala drug drugemu kri
in objeta zaspala na sajastem pogorišču Rimske ceste*

Peter Srpčič

*In bog
če si
dan naj se ne rodi več
umre naj večna luč neba
saj moje bistvo je razgaljeno
pribito na razpelo
fuzija
trenutek ujet v svetlobni hitrosti
zdaj sva eno
krog brez polovice
zrcalna podoba boga*

VRBA

*Ne bodi nestrpna na obrežju reke
ne lomi vej vrbe žalujke
glej voda teče
kmalu bo prinesla moje truplo
in tvoj pogled bo šel naprej
lažji za moje telo
težji za mojo žalost
skrito v krošnji vrbe žalujke*

Stane Pevec POMLADNA

*Pomlad, ta brhka frklja z žametno baretko,
pleše po travnikih, zibaje z boki.
Ovira za ekstravagantno baletko
niso ne žive meje ne potoki.*

*Spočetka v beli od zvončkov kot od ivja,
potlej menjava kar naprej obleke:
ena od spominčic je vsa sinja,
druga od trobentic zlata žari, da sklopiš veke.*

*Ima me, da roko podal bi pomladi
in jo zaprosil vsaj za en valček.
Ali še raje, naj iz mene napravi
kaj drugega, majhnega, mogoče kalček*

LITERATURA
RAST 3-4 / 1995

*ali pa rožnat, nedotaknjen vršiček,
da na dojki bi deklici bluzo napenjal.
A še najraje postal bi vražiček,
ki ji v očeh bi diapozitive menjal.*

Rudi Robič BREZA

*Noč je dolga,
komaj čakam dneva.*

*Zlomljeno drevo -
in moja breza.
Ni te več, le glas
mi tvoj odmeva.*

*Konec je poti,
brezupno se pogreza.*

UJMA

*Ladja z ujmo se prereka,
v noč se je spremenil dan.
Grom ubil je krik človeka,
sanje iščejo pristan.*

Vlado Garantini O SREČI

*Skrivaš se v meglenicah
neskončnih brezpotij neba,
mimo pršijo okruški časa,
brbota dan,
rastemo
in
usihamo
in trepetamo zaman.
Zmamimo te
za trenutek, za hip,
s tvoje visoke preže,
a bliskoma nam spolziš
z blatnih, prstenih prgišč.*

SLIKAR

*Z molkom
črnim dan.
Vranje črne,
mračne barve
grmadim na paleti.
V srcu,
roki
krč.
Dan se odreši
z nevihto;
zasijejo
rožnati akvareli.
Rad bi bil dan.*

VODNJAKI

Vztrajam v tišini.

Sam.

Kopljem vodnjake v kraška tla.

Prestrezam komaj zaznavne šume,

komaj zaznavne odbleske.

Kopljem.

Kopljem krhko, krušljivo kamenino.

Kopljem, vem, brez haska.

Zunaj šumi čas.

Med plahimi topoli neslišno drsi,

odteka zelena reka

in na bregovih,

med bleščečimi prodniki,

se lepotičijo

s soncem nališpane žene.

Helena Crček

*V krošnji vrtavka,
ki hlipa noč.*

*V nedrih prod
in na produ luna.*

Izsušena pomaranča plime.

*Prevali,
iz katerih se zbujam
pohabljen.*

Kolovrat paraliziranega spominjanja.

*Obzorje je kapuca,
pod katero brsti
brodolomnost pogleda.*

*Na stropu luč,
ki prehlajeno smrka
v potresnih sunkih.*

Giorgio Caproni **SEDEM PESMI**

Prevedene pesmi so iz zbirke *L'ultimo borgo* (Zadnje naselje) in iz antologije v dveh zvezkih *Poesia italiana - il Novecento* (Italijansko pesništvo 20. stoletja).

Italijanski pesnik, kritik, prevajalec in publicist Giorgio Caproni je bil rojen v Livornu leta 1912. Kot sin oficirja se je z družino veliko selil in imel Genovo za svoje resnično mesto, ker je v njem preživel najlepša leta svoje mladosti. Umrli je v Rimu leta 1990. Med vojno je bil vpoklican k vojakom in poslan na zahodno fronto, leta 1943 se je pridružil odporu in partizanal do konca vojne. Po vojni je odšel v Rim in se posvetil učiteljevanju in literaturi. Je splošno priznan pesnik in navzoč v vseh pomembnih italijanskih antologijah. Izdal je kakšen ducat pesniških zbirk, omenila pa bom le nekaj naslovov: *Come un'allegoria* (Kakor prispodoba), 1936; *Finzioni* (Pretvarjanja), 1941; *Stanze della funicolare* (Stance o žičnici), 1952; *Il passaggio d'Enea* (Enejev prehod), 1956; *Congedo del viaggiatore cerimonioso* (Slovo nadvse vljudnega popotnika), 1965; *Poesie* (Pesmi), 1975; *L'ultimo borgo* (Zadnje naselje), 1980 in *Tutte le poesie* (Vse pesmi), 1983.

Prevod in beseda o avtorju: **Jolka Milič**

VSE

Vse so požgali.

Cerkev, šolo.

Občino.

Vse.

Tudi travo.

Tudi,

s pokopališčem, rahli

dim iz opekarskega

dimnika.

Nepoškodovana

se belita samo pesek

in voda: voda, ki se ob

mojem glasu vznemiri in zrcali

puščobnost krika

brez izvira.

Kje so ljudje,

sploh ne veš več.

Požgana je tudi krčma.

Tudi avtobus.

Vse.

Ni ostalo niti žalovanje,

v sivini, in čakalo na tisto

edino (neobstoječo) besedo.

OB ZORI

Vsi so morali

hoditi za njim, saj le on

je imel svetilko.

Toda ob zori

so se vsi razbežali,

kot se razprši megla. Vsi.

Eni sem, drugi tja.

(Marsikdo jo je ubral,

se zdi, po napačni poti.

Ali kam strmoglavlil. Zgodi se.)

O svoboda, svoboda.

MOJEMU SINU ATTILIU MAURU, KI IMA IME PO MOJEM OČETU

*S sabo me vzemi daleč
... daleč...
v tvojo prihodnost.
Postani moj oče, za roko
me pelji,
kamor zanesljivo stopa
tvoj keltski korak
- harfa tvojega svetlega
profila, saj si že višji
od mene, ki se že sklanjam
k travi.*

*O meni
ohrani ta bežni spomin,
da ti pišem z roko,
ki drhti.*

*Zaveslaj
z mano v očeh na visoko morje
svoje prihodnosti, medtem ko bom jaz
(brez jeze) prisluhnil gluhemu
donenju žalnega bobna,
ki bobni kot moje srce: v imenu
ničesar - PREDAJO.*

MED VOŽNJO

Silvani

*Ta francoska trava.
Brzec hiti
proti Parizu.*

*Dani se.
Mimo drvijo gotske vasi.
Temnozeleni gozdovi.*

*Sedanjost se zgublja
že v prihodnost.*

*Prihodnost
je že pretekli čas.
Še vedno sem na vlaku.*

*Vrnil
sem se že (pred stoletjem).
1978*

ZAPUŠČAJOČ LOCO*

Opomba prevajalke: Loco (di Rovigno) je kraj v Italiji.

Andreju Frenaudu

*Vsi so odšli.
Ugasnili so luč,
vrata zaprli in vsi
(vsi) so odšli
drug za drugim.*

*Samo
drevesa so ostala
in most, voda,
ki še vedno poje, in mize
gostišča, še vedno
pogrnjeno - puščava,
prižgana obločnica
v soncu nad puščavo.*

*In jaz,
kaj tule in tačas
počenjam, tule,
kjer celo Bog
je zapustil cerkev,
kjer celo pokopališki
čuvaj (eden od najbolj
šaljivih in modrih
veseljakov) je zapustil
vratarnico in kjer zdaj
- od tolikih - ni več nobenega,
s katerim se ljubeče
prerekati?*

ROJSTNI DAN

*Pozdravil sem vse,
vsakega posebej.
Saj nisem sploh vedel,
če se bom še kdaj vrnil.
Po cesti grede sem se obrnil nazaj,
preden sem zavil na desno.
Nihče ni z okna gledal
za mano (niti jaz).*

BESEDILO PRIZNANJA

*"Vedel sem, da ga ne bi
našel doma tistega dne.
Prav zato sem izbral tisti
dan, da ga obiščem.
Moral sem poravnati neke
račune z njim. Nisem smel
z vso tisto zmedo v glavi
zgubiti edinstvene
priložnosti.*

Giorgio Caproni

*"Po dve stopnici sem prestopal
in dospel na cilj
z razbijajočim srcem. Potrkal
sem. Še enkrat. Klical.
Poklical sem ga po imenu.
Odgovorila mi je, kot
odmev, le vežna praznina.*

*"Ni ga bilo. Imel sem prav.
In tako mi je prišel odpret
on sam. Obraz mu je
drhtel. Moj bog, kakšen
obraz. In morda (morda)
samo zaradi tistega obraza
(morda) sem ga ubil.*

*"To je vse, kar lahko povem.
Ni bil previden
tistega dne. Ko bi bil
doma, mi ne bi odprl.
Ali vsaj bi me pahnil
dol po stopnicah.
Vsekakor bi me rešil.
Me ne bi (jaz ga ne bi)
z nožem zabodel.*

Vinjeta Lucijana Reščiča iz pesniške
zbirke Ivice Jembriha Zemlja sme -
Zemlja smo

LITERATURA
Rast 3-4 / 1995

Vinko Beličič SEDEM UR PO STAREM KRAJU

I.

Po hladu na čelu in vekah je Žunič začutil, da je noč mimo. Odprl je oči v tujem prostoru in drugačnem zraku.

Pa menda ne boš prespal svitanje tega junijskega dneva, Bine, ki si ga čakal petdeset let! ga je sladko prešinilo po vsem životu. Dovolj si se nocoj naspal, čeprav ne v svoji postelji. Dobro veš, čemu si namenil današnji dan!

Čilo je vstal in stopil k oknu, ki je gledalo na zahod. V Petrovljah še niso ugasnile vse luči. Sonce se je le počasi napovedovalo izza nevidnega obzorja, a raztegnjeni sivi greben Poljanske gore s strmim spustom Debelega vrha na desni se je že ostro začrtaval na blestem nebu. Prostrana gozdnata pobočja so stopala iz mraka.

Poljanska gora: tukaj je zdaj, od noči umita, resnična, dosegljiva! Kolikokrat jo je gledal v sanjah, ko se je koprneč vračal iz tujine v domači kraj k materi? Zdrاملjen iz opoldanske teže lastnega življenja je poln krivde in kesanja hitel domov, da ji bo v pomoč, tako dolgo zapuščeni in pozabljeni. Ko bi ji bil kdaj vsaj kakšen glas poslal o sebi! Kakšno kartico, da bi ga laže čakala! Kolikokrat se je prebudil tik pred ciljem, da mu je srce naglo utripalo v svoji razočaranosti, prevarano v upanju, da bo spet vse tako kot nekdaj, le uboštva ne bo več, saj se vrača premožen... Kot bi ne bil zvedel za njeno smrt, ko je bil prvo leto na tujem!

"Kaj je ona svetla lisa sredi pobočja?" je vprašal sinoči. Sedeli so pred hišo in gledali, kako nebo nad Poljansko goro počasi ugaša.

"Tisto bojo Finki, štiri hiše so tam," je rekla Ema, od tam nekje doma.

"Finki," je zamišljeno ponovil. "Do tja so torej segli Kočevarji, pustili ime in usahnili." Večer je dišal po cvetočih lipah, in šele kasno so si voščili lahko noč.

A vtisi iz zgodnjega popoldneva mu dolgo niso dali zaspati. Po prihodu z vlakom in po kosilu pri nečakinjah ga je bilo nezadržno zaneslo lahko nizdol - proti sredini rojstnih Petrovelj, tihih, praznih, v soncu. Željno se je oziral na levo in desno. Bo srečal kje kak znan obraz? Bo kdo na lepem spoznal njega? Nič. Obsijane stavbe, čudno malo dreves in senc. Kje so košati kostanji pred gradičem Haringove Olge, visoke sivo-črne dame, ki je v mestecu ohranjala spomin na cesarsko Avstrijo? Po glavni ulici do konca, do mosta čez sotočje Dobljice in Lahinje. Nič. In nazaj po stranski ulici. Hiška pobožne, a stroge samske učiteljice Josipine Primožič se počasi seseda. Očitno je ostala brez lastnika. Davno nekoč ji je uro daleč v cekarju prinašal kutine, in kako dobro jih je plačevala! Pa z belo kavo in mlečnim kruhom je bil vselej postrežen. - S Suhega mosta se je zagledal podse v Lahinjo: komaj se je, revna vode, od jezca dalje vlekla med zaraslima bregovima. Kjer je nekdaj žaga z ostrim zvenom rezala hlode v deske, je bilo vse prazno in zane-marjeno. Na hiši pozabljeni napis iz nekih težkih časov MOLINO SEGARIA FLEK JOSIP MLIN IN ŽAGA. Na odprtem oknu je slonela ženska, gledala predse in bogve kaj premišljala. Tišina. Iskali so ga, Pepeta, velikega, lepega, veselega, po vojni; nesrečna žena si ni dala pokoja - a nihče ga ni več videl. - Pobito je hitel dalje. Nasproti rojstni hiši, ki je ni bilo več, je samevala velika Skubčeva gostilna in mesarija ("Kučko"): zapuščena, tiha ko grob. Zraven javna tehcnica, zadaj hlev: nikjer sledu življenja. Tudi tukaj se vdira-jo strehe. Nekoč pa toliko živžava vsenaokoli, se je spominjal,

nekakšno sokolsko liberalno shajališče; v gostinski sobi ob sejnih pijano kmečko petje, ob večerih v ožjih krogih kvante s hrupnim smehom. Kam je vse šlo? Kako, da je vse izumrlo? Bo še kar dalje propadalo ali bo kdo spet vse tisto vzdignil?

— Zdaj se je Žunič od okna hrepeneče smehljal v ono daljno, visoko vasico sredi gozdov, ki jo je zmeraj močnejši svit odgrinjal hkrati z njivicami ječmena in pšenice. Tam gori živeti... v Finkih... v božjem naročju, skrit pred svetom, varen pred njegovim hrupom!

Hiša je še spala v jutranji svežini. Žunič se je opravił, kolikor je mogel potihó, potem pa stopil v novi dan. Iz Vojne vasi je sapica čez njive prinesla jutranjico ko trkanje po tankem srebru, znano mu iz davnine — pokojniki okoli cerkve so naredili nov korak v svojo večnost.

Tisti hip je sonce osvetlilo vrh visokega belega Savinškovega spomenika na Gričku. Žunič je krenil na stezo, ki se je vzpenjala tja med polnim sadnim drevjem, skozi sveži duh rose. Kamniti spomenik je mogočen rasel pred njim in obstal. Nobenih imen ni Žunič našel, bili so le reliefi in kak priložnosten verz. Najprej ga je pritegnil napis: "1250 življenj za svobodo". Zagledal se je v visoko, nekam zaokroženo številko. Pet odstotkov prebivalstva te deželice, je pomislil. In takoj je podvomil. So prešteli res vsa imena? Je v tej številki tudi tistih izpričanih osem duhovnikov? So v nji vštetí drugi - moški in ženske raznih poklicev pa vrnjeni domobranci - ki so bili enako pobiti ne zato, ker bi se bili bojevali za sužnost, temveč ker so imeli pred očmi drugačno svobodo... takšno, ki je po petdesetih letih končno predrła kamen/asfalt in zdaj obetavno zeleni?

Nekaj korakov naprej pa so ga ustavili štirje verzi, ki jih je prebral.

*To zemljo ki je skopi kruh rodila
ljudem teh sončnih mestec in vasi
je žlahtna kri bogato namočila
za setev ki v svobodi dozori*

Kdo je zložil te verze? Čudno so ga raznežili, malone do solz, a mu dali tudi misliti. Zaneslo ga je v ono davno pomlad, ko se je za presrečne, v svoj prav neomajno verujoče zmagovalce vse začenjalo v prečiščenem in mirnem zraku, s polnimi prsmi upanja, z vsem pred sabo, ob govorih, petju, koračnicah, povorkah in zastavah... ob pesniškem zanosu župnega upravitelja Lojzeta Jožeta Žabkarja, kako bosta v isti plug vprežena rdeči in črni vol složno orala veliko njivo slovenske blaginje in sreče... "vlekla bosta voz v eno smer in ne vsak po svoje". A kako je bilo svojcem tistih, ki so padli pod krogliami uspelih ali se v strahu in grenkobi razbegnili po svetu! "In kako je bilo takrat nekje druge meni!"

Iztrgal se je težkim mislim in v daljave zazrt stopal okoli spomenika. Sonce je obsevalo že vso deželico v čistem junijskem zelenju: hiše, vrtove, njive, ravnino. Dolgo zahodno obzorje od severa do juga je bilo ena sama odškropljena sinja vinska gora s svetlikajočimi se pikicami - zidanicami — in po vrhu temni obronki Roga. Še nikdar se mu ni domači svet razodel v taki razsežnosti in lepoti. Srce mu je komaj dihala od spominov in blaženstva. In od žalosti, da je bil za vso to lepoto dolgega pol stoletja prikrajšan.

Ko se je vrnil, je bila hiša zbudjena, dišalo je po kavi, ženski glasovi so se križali v svoji ljubeznivosti. Preobul se je. Že doma namazani rjavi čevlji z debelimi podplati ("Da ne bom čutil vsakega kamenčka!") so mu učvrstili stopala za dolgo hojo, pred katero je kar trepetal od neučakanosti. Cela desetletja je mislil nanjo,

obupaval je že - ali dobri Bog mu je pripravil to sijajno zadnjo junijsko soboto. En dan nič časopisov niti pošte, nič telefona, radia, televizije! Nič običajnih poti, obrazov in opravil! Desetletja domotožja poplačana z enim dnevom sprostitve v čistem zraku mladosti!

II.

Malo pred osmo je trojica, Žunič, Žunička in nečakinja Lenka, vzela pot pod noge.

“Vrnemo se enkrat popoldne!” V Žuničevem pogledu nazaj in klicu je bilo nekaj ko vrisk. S hoje željno toplino v kolenih se je zasukal v smer, kamor ga je vlekel.

Pustili so za sabo osrednje petroveljske ceste in pri razpotni kapelici krenili na podeželsko. Par streljajev dalje se je od nje na desno odcepil Žuničev kolovoz. Tam je še zmeraj stala visoka neometana hiša z napisom J. ŠTIMEC - MIZARSTVO. Ko pa je prišel mimo, je videl, da je zapuščena: od nekod se je izpod nje cedila umazana voda. Tudi naslednja hiša, ki jo je pomnil vso živo in s cvetjem na visokem ganku, je čemela izumrla. Nihče od tu več ne uživa razgleda na Doltarjev mlin in žago ob Dobličici zdolaj, na njive, steljnike in loze, na mogočno iztegnjeno sončno Poljansko goro, od koder pihajo rodovitni vetrovi, je vzdihnil.

Kamor je pogledal, ena sama tihota tujstva. Čimprej uiti nelagodju, priti do hiše Kraševčeve Lince, kjer je v spominu videl goreti zadnjo občinsko žarnico. Tam se je za odhajajočega nočnega potnika začejala tema s trdim kolovozom in kravjeki, z glogom in oparnico v omejkah, z blatom in lužami ob dežju, s snežno brozgo ali s sanincem, ki je sikal pod čevlji, pa z ovinki - in z vsemi strahovi, ki prežijo na otroka iz nočne tišine.

Linčina hiška je še stala, a kolovoza od tam dalje ni bilo nikjer več. Ves tisti svet, nekdanj pristave z živino, s tepkami in pašniki, je bil gosto pozidan. Žunič je obstal ko zgubljen. Kje je moja pot v šolo, v cerkev, k žlahti, pot mamina, pot sosedov po opravkih, na semenj, škripanje voz na žago in v mlin, koraki in pomenki po kamnitih tleh, trdo obuti Kočevjarji iz daljnih gorskih vasic s svojo gaudr gaudr govorico? Vse je izginilo. Le od kod so se vzeli ti novi ljudje? Kdaj in za kakšno ceno so pognale iz tal vse te nove hiše in se obdale z vrtovi, kjer raste izbrano drevje, se bahavo razkazujejo gosposke cvetice in pitane temnoliste leske - in pred vsako ograjo stoji avto?

“Dober dan. Prosim, kaj se pride tod v Rodine?” In je z roko nakazal, kam je namenjen. Zaznal je nekam ubit odmev svojega vprašanja.

“Se pride, se.” Za hip so obstali in gledali za čudno trojico.

Koprnel je po svojem tisoč in tisočkrat prehojenem potu, po tistih tisoč in tisoč urah mlade rasti in zorenja na njem. Oziral se je po križu, ki ga je v spominu videl pod smrekami na razpotju. Tam mu je mama poleti k maši grede vselej obula čevlje, domov grede pa spet sezula... stiskali so ga, saj je zmeraj hodil bos. A križa ni bilo nikjer, tudi znane sence ne, in pot se je vlekel še dalje tuj.

Žena in Lenka sta hodili počasneje, v nenehnem pogovoru - pač o čisto drugih stvareh, kakor so burile in gnale njega. Oziral se je na desno, na levo, iskal je, ob čemer bi se srečal s kakim spominom. Večala se mu je tesnoba, ko tisto kar ni prišlo. Omejki so bili bolj košati, drevesa so rasla drugačna in drugje. Svetloba se mu je zdela manj živa in bolj zatohla, in vendar je sijalo sonce.

“Pa ne, da bi je bilo v petdesetih letih nekaj izgubilo? In če so le moje oči oslabele?”

Končno se je med nizkima omejkoma sprostil znani ravni kolovoz, na izteku vzporedne njive zamejen z Maleričevim senikom.

Žunič se je zagledal v fantiča, kako v procesiji k svetemu Sebastijanu v Lozi nese rdeče bandero Srca Jezusovega. Sonce se blišči in silen jug piha čez njive, da komaj obvladuje bandero. Nov piš mu ga iztrga in vrže na omejek. Na pomoč priskoči moški...

Od Maleričevega senika ni ostalo čisto nič, steljnik pa, ki se je tam začel vzpenjati, je bil zarasel. Pot je zapeljala v gosto senco. “Tu so nekdanj stale sloke akacije,” je pravil onima, “skozi njih svetlo sonce je bilo tako prijetno hoditi. Tu na levi je bil pašnik, tam sem prvič videl smrdokavro - našopirjeno rdeče-belo ptico, in potem nikdar več nikjer.”

Bilo je mračno pod visokim mešanim drevjem. Vlažni, hladni kolovoz se je komaj vlekel dalje. Tuptam so se v tleh kazali sledovi traktorja. Nihče ne hodi več po tej poti, je spoznal Žunič. Tukaj nihče več nič ne seka, ne kosi, ne grabi, ne žanje... nobena živina se več ne pase tod. Tukaj vse samo molči in nezadržno raste iz mraka v sonce.

Ozrl se je in počakal, da sta se izza ovinka pokazali žena in Lenka, potem pa odbrzel v novi ovinek, v novo vzpetino. Žejalo ga je po svetlobi, ki ga čaka na Velikem vrhu in mu bo onstran doline odstrla obsijano vinsko goro: od vasic na vznožju preko zidanic in cerkvič na pobočjih do najvišjega vrha - Svetega Frančiška. Stopil bo na kamniti počivalnik in samo gledal - in se samo spominjal svojih vračanj iz Petrovelj, kako so se v aprilu med trtji belile črešnje in se je v maju zelenina vsak dan više vzpenjala v bukovje.

A čakalo ga je razočaranje: nekdanjega Velikega vrha ni bilo nikjer. Njegovo svetlo razgledanost so že zdavnaj zatemnili košati bori in smreke... Komaj je še videl kje kako brezo. In vendar je bil tisti valoviti svet nekoč ena sama zračna belina od brezovih debel s steljo pod njimi in z dehtečimi roza preprogami rese v avgustu. Edinole Sveti Frančišek na severozahodu se ni dal prerasti. Daljen, z dvema belima lisama pod vrhom - s planinskim domom Mirna gora in z razvalinami cerkvice zraven - je bedel nad deželico pod sabo in se preko nje spogledoval z golim, kljunastim Klekom na južnem obzorju.

III.

Kolovoz se je počasi izvil na plano in stekel po ravnem. Zdaj so se Žuniču od blizu razkrile njegove ljube osončene brežine in vinska pobočja. Gozdovi nad njimi so kazali pastelno žoltkaste lise: razcevl se je kostanj, ko vsako leto ena sama obljuba za jesen.

Ustavil se je in z očmi skušal v daljavi izvrtati točko, od koder je neki popoldan z velikanskega oskorša željno gledal, kdaj se bo po tej svetli rjavi poti vračala mama s semnja. In spoznal jo je, drobceno in črno, po njeni zavoljo kurjih oči majavi, sunkoviti hoji. V naglici, da ji steče naproti, pa je pri spustu roki ali nogi zmanjkalo opore - zviška je padel z oskorša in se začuden zdramil pod njim, ko se je že mračilo.

Ob robu steljnika, kjer so bile nekoč stezine, si je nekdo iz pustih tal naredil pšenično njivico. Malo naprej je Žunič pričakoval Pački kal. Zaman ga je iskal. Kjer so njega dni regljale žabe, se med ločjem vijugale belouške, se po paši napajala živina in se je pozi-

mi kdaj mimogrede podrsal po njem, je malce zleknjena njiva razkazovala bohotno debelačo. Pred njim so se v enakih presledkih vrstili visoki drogi, povezani z vzporednimi žicami.

Da, v njegovo podeželje je prišla elektrika. Spodrinila je petrolej in sveče, razredčila je nočno temo, prinesla je informacijo ter z njo blišč, zapeljivost, zvijačnost in pokvarjenost širokega sveta. Hitreje je podeželju pognala kolo življenja, s tem pa vzela ljudem čas za srečavanja in pogovore, osiromašila je domačo govorico. Obljubljeni lažji kruh v tovarnah ("zmeraj pod streho, nikdar na mrazu") je oskubil vasi.

Kroginkrog se je Žunič oziral - in tedaj ga je zagledal. Čepel je negiben na najvišji žici, rjavo-siv s črno glavico, in budno opazoval svet pod sabo. Žunič se je okamenel nasmehnil in ga samo rotil, naj se pusti gledati. Ali ko je bistrooki ptiček opazil kobilico ali kaj, je zletel z žice nekam proti zoreči pšenici. "Srakoper! Po petdesetih letih, in v domačem kraju!"

Šel je dalje - s srcem, polnim neizrečenih besed, medtem ko sta žena in Lenka večkrat obstali v svojem živem pomenku, ko da ne bi bilo ničesar okoli njiju. Dalje, samo dalje, malo nizdol, malo navkreber, Bine - spočitih nog v nova odkritja in občutja! Nasiti sestradano in užejano srce s tem dolгим, svetlim, ne prevročim junijskim dnevom! Ne išči visokih akacij v Slepčku, kjer se pot najbolj vglobi in se je bilo treba ob deževju zmeraj izogibati blatu in mlakužam: odnesel jih je čas ali drugam prestavil. Zdaj so tu njive pa brežine, raztezajo se po vsem Dolu, tja do belega viadukta na severu, kjer se izpod srednjega, najvišjega loka drobena smehlja belo-siva podružnica svetega Jerneja na Otovcu. "Lenka, slikaj to!"

Kaj ta klanec nekdam ni bil bolj gol? Ni bil bolj strm? Danes je Žuniča kar zaneslo navkreber. Ko je došel do ravnice, koprneč po zmeraj bližji vinski gori, ga je od daleč iz zelenja pred Talčjim vrhom pozdravil znani križ. Stal je tam ko zmeraj, bel in rdeč v rožah, čvrsto zasajen, z rjavo streho, ves svež v soncu. Ni ga premagal čas! Naravnost nad njim, že visoko med trtji in zidanicami, pa se je belila cerkev svetega Jakoba v Naklu ko počivajoča golobica.

Žunič od prevzetnosti ni mogel dalje. Nestrpno se je ozrl. Žene in Lenke ni bilo nikjer. Zažvižgal je nekakrat na prste, da bi ju spodbudil in poklical... da bi jima pokazal nepopačeno podobo svojega domačega sveta, ki se mu je izpričala. Nista se odzvali, zato se je kos poti vrnil in ju videl, kako se v Slepčku sklanjata in komaj zganeta. "Gremo, gremo!" je nestrpno zavpil. "Ura teče in pot imamo še dolgo." Zdaj sta se vzravnali in pohiteli. In vsaka mu je prinesla prgišče jagod.

Srce ga je priganjalo ko v strahu, da bi kaj zamudilo: da bi se tisti križ ko kak privid razblinil v svetlobo in zelenje. Pa je stal tam ko zmeraj, takšen ko zmeraj: na vznožju klančka proti vasi. Samo rdeče ilovnate bližnjice, po kateri sta z mamu hodila v Petrovlje k maši, ni bilo več ... nikomur ni bila več potrebna. Izginil je seveda tudi davni leseni prepereli kažipot, ki ga je bil Žunič s prvim poznanjem črk še utegnil prebrati: Kalsberg - Telčji verh.

Ustavili so se. "Katera verna roka skrbi, da je tukaj toliko cvetja?" se je Žunič veselo začudil. Beli Kristus na križu je videl neznanško veliko hudega v nekih davnih letih. Žunič se je prekrizal. "Oče naš, ki si v nebesih, posvečeno bodi Tvoje ime..." Molili sta tudi žena in Lenka, le da nista tako dobro znali ko on, koliko čiste, obetavne mladosti so tej vasici ugonobila ona podivjana leta.

“Pridi k nam Tvoje kraljestvo...” Pokličí jih na dan vesoljne sodbe iz grobov, je zaprosil, ki samo Ti veš zanje!

Talčji vrh je bil tih in brez ljudi. Poslopja so v glavnem še stala, kjer so bila nekđaj, drevje pa je raslo drugo, nekam redkejše, in več cvetja pod njim, in kaka hiša je bila polepšana. Kovač, Flek, Sajc, Butala, Hudela, Martinek, Škof, Krakar. S Škofovega dvorišča so se od dela ozrli ljudje, se vzravnali in niso znali kam s trojico. Tudi Žunič po glasnem pozdravu “Bog daj dober dan!” ni čutil dovolj poguma, da bi se približal in začel pogovor. S kom? Naprej iz te čudne tujine!

Nedaleč zunaj vasi je na samotni ravnici stala zapuščena šola. Njen prostrani vrt je nekđaj služil kmetijskemu pouku. Ko pa vseh osem ali devet vasi njenega okoliša ni več spravilo skupaj zadosti otrok, je nanjo položila roko Armada s trojno bodečo žico in začela kopati rove globoko pod zemljo nekam proti obrobju Roga. “Vse je šuplo pod nami,” so mu z velikimi očmi pravili ob obiskih. Povešeno, zarjavelo, z robido zaraslo, nedostopno, z načeto eternitno streho na stavbi v sredini, odbijajoče v molku praznine je odvrnilo Žuniča, da bi se ustavil in se prepustil spominom na belo šolo. Stara šest let ko on ga je sprejela bosega, s torbico in s tablico v nji pa z grifelcem za pisanje - reči je bilo treba kamenček - in s kunjico za brisanje. Kratko pot do šole je največkrat pretekel po stezi med grmjem, pečinami, pticami in kakim modrasom, ki se je spomladi sončil v skalnati reži.

Pisateljev dom v Rodinah

IV.

Šli so dalje po vzpetem ovinkastem kolovozu, ki ga je senčilo in ožilo gosto drevje. Žunič je napenjal spomin in pazljivo gledal, kje se je na desni odcepila steza proti domu - ne le enkrat je moral z nje odmetati sneg od praga do pota, kjer je bilo že pregaženo. O tisti stezi, njega dni tudi za voz široki, ni bilo niti sledu. Vendar ga je srce na pravem mestu potegnilo tja, kjer bi bil kdo drug videl samo goščavo. In res je z malce višjih tal zagledal na vzpetini onkraj svojo hiško sredi drevja: zdolaj belo, nato s počeznimi belimi pasovi med rjavimi bruní. Streha ni bila več slamnata, kakršna je nekđaj škripala in se mršila v pomladnih in jesenskih viharjih. Neznana roka je hiško prekrila z žlebastim eternitom. Za koga?

Stal je tam, gledal opustelo domačijo in krotíl srce. Vlekel je na ušesa, ali se bo od kod oglasil kobilar s svojim sončnim požvižgom. Bilo je vse tiho, in ko sta do njega pričebljali onidve, so šli skupaj dalje. “Poglej no,” se je začudil s trpkim nasmehom, “še zmeraj so iste rante na stezi, ki so Škofovi živini branile na naše! Tu pa je čas res okamenel.”

Vnovič se je ustavil: ko na pragu v cerkev.

Zdaj stojim na svojih tleh, jaz, Albin Žunič. Še sicer nekje životari paragraf, po katerem je bilo 1946 zaplenjeno, kar je po mamini smrti pripadlo meni. Ona v grobu, mene pa nikjer. Prazno domačijo je uradno ocenil sloki, rahlo grbasti Ferdinand Šterbenc (Buht) iz Malih Rodin, država pa je pritisnila žig in se podpisala pod svojo novo lastnino. Toda čas je zvedenil ono oblast in njene paragrafe. Moje srce je pravičnejše in močnejše. Tukaj me je mama ob večerih učila moliti; in ko je daleč doli že v temi utonil zadnji glas dneva, veliki petroveljski zvon, je vselej vzdihníla prošnjo k svetemu Florijanu. Tu sem delal piščalke in posejal ne le en pipec, hodil gledat mladičke v gnezdih, čmríjem v pokošenih tleh s slamico srkal med, se pokrižaval ob bliskih, hodil gledat mladičke v gnezdih, do odhoda v šole pasel kravo na oprti, da je pomulíla

Vinko Beličič v prvi dijaški obleki;
fotografija iz leta 1927

vso travo okoli pečin in grmov... in potem sem tu pisal pesmice.

Žena in Lenka, neobremenjeni s takimi spomini, sta tudi v sen-
ci omejka odkrili jagode in se prilepili nanje. Nenadno je iz plitve,
že dolgo neobdelane drage, kjer pa se je v travi še zmeraj kaj našlo
zanj, po obrovu stekel velik zajec. Ni se mu še zgodilo, da bi od
ondod prišli ljudje in ga zmotili. Zagledala ga je žena, najprej
njegova visoka uhlja - zavpila je, in potem so ga spremljale vesele,
nasmeljane oči vseh treh, dokler ni izginil v gostem grmju.

“Daljni potomec tistih, ki so mami objedali fižol, da je od
nemoči sklepala roke,” se je spominjal Žunič. “Meni je bilo lepo
živeti tukaj, jaz sem rasel drugam, a mama se je, pribita na to
siromašno zemljo, kar naprej pehala za obstanek. Z dninami za
sol, vžigalice, milo, petrolej, kako štruco...”

Prvo jesen v Novem mestu ji je ne le enkrat s solzami v grlu
pisal, da bo kar pustil gimnazijo... preveč se mu toži po domu...
vrnil se bo v Rodine. Ona pa ga je v okorni pisavi pogumila: “Potrpi,
Bine, potrpi - saj bo prešlo. Kaj boš počel v tej naši revščini?”
Molila je, da bi vztrajal, in je bila uslišana: cepič se je prijel na
podlago, strah pred svetom je popustil.

Že naslednjo jesen je v tiho domačo hišo prinesel svojo prvo
francoščino kot oster, dokončen prerez med prej in odtlej. “Le
ciel est agité, les premières soirées à la lampe”: miza je prostor v
kotu prepustila kupu debelačnih rogov, ob petrolejki sta jih belila
- in za likof jabolčna potica. Ves svet je dišal po moštu, vsa zemlja
je pod mlačnimi oblaki in velikimi zvezdami dihala v ritmu čričkov.

Naj njima ali komurkoli vnovič podrobno pripoveduje, kaj vse
mu pomeni ta zapuščena domačija? Kako se je v dijaških letih za
vsako Rojstvo v snegu in za vsako Vstajenje v cvetju vračal s posta-
je, kjer ga je odložil vlak, ko je v pičli uri prevozil njegovih tride-
set kilometrov. Kako je s težko pleteno košaro v roki prehodil
tiste slabe pol ure po stezah do doma. Kako ga mati nikdar ni
poljubila, komaj roko mu je podala na pragu in rekla: “Si prišel?”
- srečna, da bo za teden ali dva rešena samote. Kako je stopil
noter, v zrak, ki je dišal po poribanem podu, in odložil košaro...
bila je večerna ura, ko se prižge luč... in kako je v kotu videl svojo
od zrahljane beljavine visoko posteljo. In kako ni pomislil, da je
hlev pod njim prazen. Kravica, ki je nekoč dajala mleko in gnoj, je
šla za njegovo prvo, pri krojaču pomerjeno in sešito dijaško obleko.

Žunič je stal pred svojim do zadnjega kotička poznanim od-
beglim kraljestvom otroštva in mladosti. Edini med živimi, ki mu
je ob pogledu na tisti obnemeli, rahlo vzpeti, negibni svet vztre-
petalo srce. Medtem ko se onima od čebljanja pri jagodah nikamor
ni mudilo, je stal ko pribit, ni se upal po stezi pomakniti do hiše,
ki ga je gledala s svojima mrtvima okencema. Zatopil se je v minu-
lost.

V.

Od kod se je vzel komaj po imenu in pripovedi znani mi Benko,
ki si je pred več ko sto leti ustvaril domačijo na teh bregovitih
prisojnih tleh? Niso ga odvrnile pečine in suhota, ni ga bilo strah
samine. Od kod neki je dobival prvo vodo, brez katere se ni dalo
nič začeti? Na orjaško skalo oprto je najprej postavil hišo. Zdolaj
je bila kamnita za kravo in prase pa z zidom ločena za krompir in
zelje. Zgoraj, nad hlevom, je bila lesena “prva hiša” za bivanje: v
enem kotu prostorna lončena peč na slepice s kumnoma in s klope-
ma ob sebi, v nasprotnem miza z mentrgo in s klopema ob steni, a
v drugih dveh kotih postelji.

istje

vozci

viseli

stali

Peč se je kurila in v nji se je kuhalo ali peklo iz veže, kamor je na črno ognjišče prihajala svetloba le skozi odprta vežna vrata. Za nalaganje drv skozi listje na železnega konja pa za potiskanje loncev in koz k ognju so bile burkle, hlebci so se vsajali z loparjem, pepel se je spravljaj ven z grebljico. Za drva je domačiji pripadal del visoko v bukovi rebri. Bili so potrebni sekači in potem vzorci, ki so debela po sneženem kolovozu "na vlak" pripeljali do tnala. Suhe bukove kalanice so bile gospodinji pravi užitek: dajale so malo dima in veliko gorkote, zlasti pa svetlobe, saj je bila v peči večna tema. A noter je bilo pri kuhi treba zmeraj gledati: da mleko ne prekipi, da krop ne pogasi ognja, da drva ne pogorijo. Gledati tudi, ko se je ob južnem vremenu ali od kostanjevine iz nje gosto kadilo, da je bilo treba odpreti vežna vrata, pa naj je bil še tak mraz.

Iz veže, kjer so na steni visi sklednik, žličnik pa čelešnik za svečo, se je prišlo v manjšo, zidano "zadnjo hišo" - z železnim križem v obeh okencih - za hrambo živeža in obleke. Podstrešje je svetlobo in zrak dobivalo skozi prednjo in zadnjo leso; gori se je spredaj v vencih sušila koruza in so ostali lonci fižola; zadaj pa so na gredah spale kokoši in se je pozimi v dimu prekaljalo meso.

Malo proč je zrasel pol zidan pol lesen skedenj z vklesano letnico 1877. Iz njegovih žlebov je deževnica pritekala v globoko izkopano in s cementom zalizano šterno. Privezano na dolg kolec, oprt na jesenko, je stalo vedrce za zajemanje. Gospodinja si je polno banjo vzdignila na svitek vrh glave in se, držeč jo z obema rokama, ko sveča odmajala po neravnih tleh do klopi v veži. Zasnežena in pomrzla je bila tista pot prava muka.

Ravnica za skednjem je bila zrigolana za trtje. Na primernih mestih posajeno sadno drevje se je začelo razraščati: bele in plave slive, cibore, orehi pa hruške in jablane različnih vrst, vonjev, okusov in imen pa časa dozoritve. A najbolj gosposka od vsega je bila kutina dolgega, žilavega življenja.

Pridružila se je še zidana žganjarica. Tam so našli prostor voliči, pa tudi pečnica za sušenje sadja v kasni jeseni, ko je rahli dim iz tlečih panjev noč in dan silil skozi leso in širil duh po nabreklih slivah, hruškah in na krlhje zrezanih jabolkih.

Koliko let so živeli Benkovi tam in se bojevali za obstanek? So na premajhni in prerrevni zemlji začeli na preveliko, da ni bilo rešitve iz dolgov? Domačija je prišla na boben. Kupil jo je Janez Petric z Otovca. S prihranki od krošnjarenja - leto za letom s košem na hrbtu po severnih, nemških deželah - je sebi in ženi hotel zagotoviti mirno starost. Otrok nista imela več na skrbi. Starejša sta odšla za kruhom v Ameriko in le v začetku nekajkrat poslala glas, dve sta bili omoženi v domači fari.

Ali ko je bilo po prvi svetovni vojni treba za en zmagoviti srbski kraljevi dinar odšteti štiri premagane cesarske krone, se je v tisto domačijo zagrizla revščina in ni več popustila. Udarce po prihrankih je bil še občutnejši, ko se je k staršem zatekla starejša hči, vojna vdova, s svojim fantičkom. Vendar se je nekako živelo, ne dosti drugače ko po drugih samotnih domačijah na podnožju vinske gore, ki so bile spomladi en sam cvet, vonj in ptičji spev, a na jesen obdarjene pol s pridelanimi ali na vrtu zraslimi, pol s samoraslimi plodovi. Od teh je ob lešnikih in nešpljah največ zalegel kostanj.

"Svetli, nedolžni, čisti dan mi je, štiriletnemu, vzšel tu, z mamom v tej samoti, in se mi, tridesetletnemu, vzpel v zenit. Letni časi so drevesce pospremili v drevo. In vendar - koliko vsebine! Vse se

mi je za zmeraj vraslo v srce ko en sam kristal, nezbledljiv, z vsemi barvnimi odtenki prepleten. Ljudje s svojimi imeni, obrazi, govorjenjem in usodami. Pa nevihtne plohe, ki so se spočenjale nekje v gozdovih onkraj Svetega Križa, se po pobočju približevale v svetlih zavesah z rastočim šumom in vsemu prinašale osvežitev. A če se je temni oblak ustavil in se izsul na trtje, pregreto od pripeke, je mama sklenila roke in vzdihnila: Palež nam bo vse požgal! Platnice Angelčka, Vrtca in Zvončka vsak mesec drugačne barve; prihajanje Domoljuba in misijonskega Odmeva iz Afrike. Ko se je čas pomaknil naprej, dvosmerna zaljubljena pisma. In zatem? Kdo je odmetaval sneg s šopa, da se hiška ni sesedla, odkar sem odšel za tako dolgo? Od prvega preloma časa do drugega so se mi desetletja zorenja vrstila pod visokim soncem v tuji, a svobodni in varni deželi. Šele ko sem se na krilih zgodovinskega čudeža spet srečal s k srcu priraslo obzornico mladosti pa zagledal veverice otroštva po mokrih jesenskih orehih, se je vse v meni prebudilo - in zdaj strune srca kar naprej brnijo."

Ko je Žunič, vkopan na svojem mestu, začutil, da mu veletok spominov zgošča žile in narašča v povodenj, ki ga grozi spodnesti, se je ustrašil. "Nobenih solz!" si je velel. "Ven iz minulosti! Ven iz tega malega, v sebi sklenjenega, izpraznjenega, izumrlega sveta, ki je s svojimi svetlobami in sencami utonil za vselej! Okoli sebe gledati, v to, kar je zdaj!"

VI.

Vrnili so se na kolovoz, ki se je bolj v sencah ko v soncu skozi duh lipovega cvetja počasi vzpenjal v ovinkih proti Naklu. Še dalje se je Žunič trudil, da bi zavestno hodil po znanih poteh. Pa ni šlo. Kje je visoka bela zidana hiša na levi, ki je stala tukaj, na ravnici tik ob poti? Spominjal se je, da je bila zmeraj prazna. Samo nekaj let je v nji živela Justa. Od bogvekod se je vanjo rešila z nezakonsko hčerkico. Preživljala se je z dninami... a kakšno noč je od tam prišel tudi jok od udarcev, ko se je nadnjo spravlil kak razuzdan kmet. Kdaj, kako, kam je čas odpihnil one ljudi?

Zdaj so bila tam prazna tla s kako lišajasto slivo in nekaj razvaljenega kamenja. Porabne kamne so podjetni mejaši že zdavnaj raznesli za svoje nove zidanice.

Začenjala so se nakelska trtja. Pot med njimi je bil isti ko nekdanj, in vendar je Žunič zaman hlepel po znanem mehkem zraku domačnosti. Namesto črešenj je videl temnoliste višnje, ki so si jih omislili novi, od drugod došli lastniki. Kolovoz, po katerem ga je gnalo, mu je bil znan do zadnjega kamna. Kolikokrat ga je prehodil, pretekel, na begu pred nevihto tudi preskakal? A najbolj mu je prirasel k srcu, kakršen je bil v poletnih večerih, ko je obiskoval Kobetičeve.

Veliki, zagoreli Matiče - faranom dolgo v spominu kot strumni plavo-rdeči kraljevi gardist v škornjih na božičnem dopustu - ga je, vselej dobrodošlega, sprejel s svojim lepim nasmehom. Na mizo je vsakič postavil belo vino in bel kruh, nakar je poslušal modrosti in novice iz nabitih kasnih tridesetih let, ki so morale iz spočitega študenta. V poletnem počitniškem zanosu fant še pomislil ni, da Matičetovi sestri Tončka in Gela mogoče ne sedita zraven zmeraj iz radovednosti, kaj počenja Stalin, kako se vzpenja Hitler, v kako zagrizenih bojih teče kri na Španskem. Utrujeni od celodnevne dela v vročini sta sedeli na postelji z nemim smehljajem na obrazu in čakali, da se vzdigne in da pojdeteta lahko počivat - saj sta spali v tisti sobi...

Matija Jerman; fotografija iz leta 1936

Sonce se je višalo proti poldnevju. A ni bilo prevroče, ker so ga večkrat zakrili oblaki in ublažili pekočo zelenino trtij. "Sta že trudni?" In ko sta zanikali, je vzkliknil: "Meni noge kar gorijo od sle po hoji!" Po hoji kam? Kar naprej - to se pravi nazaj, v svet, ki se je kristaliziral v spominih.

Po ravnici so se približali domačijama obeh Jermanov: Štalcerjevi in Kobetičevi. Prva je dala narodnega heroja, ki pa se je nekam daleč odselil. Kobetičev rod sta ranili obe vojni, nakar so ga spodnesle nesreče pa moralno razrvani povojni čas.

Žunič je obstal in zakoprnel v tisti mali, poznani in dragi zavetni svet. Kako so ob večerih šumeli orehi, ko je vse dišalo po breskvah in zorečem grozdu! Silno ga je imelo, da bi stopil bliže. Toda premagal se je. Kako naj se pa kje predstavi? In komu, tujec? Koga naj pozdravlja? Nikar vznemirjati neznanih ljudi, nikar jih dramiti, nikar jih obračati v minulo! Prizanesti sebi in njim!

Kolovoz je kar na lepem prešel v trdo, gladko pot.

Nič čudnega. Kjer se je nekdanj med leščevjem, češminjem, šipkom in robido pasla živina, so namreč zdaj rasla nova, bujna obzidana trtja z gosposkimi zidanicami. Ker je bila sobota, so se pred nekaterimi odpočivali avti od daleč. In mestni ljudje okoli njih - sobotni in nedeljski vinogradniki - so se imenitno počutili na svoji posesti. Žunič je šel z ženo in Lenko odprtih oči dalje. Ni našel moči, da bi pozdravno ogovarjal neznance. Naj so prišli od koderkoli, skalili so mu podoba domačega kraja, ki je dihala in žive-la v njem.

Zmeraj bliže se je kazala podružnica svetega Jakoba. Zdela se je zajetnejšega života in nižjega zvonika, ker so hodili navkreber po napetem pobočju. Na levi pa se je zadnja pšenična njiva skoraj dotikala gorskega gozda, ki se je od tam vlekel gluh in prostran čez vse nadaljnje nevidne grebene, tokave in uleknine, čez zapuščene in prerasle kočevske vasice proti zahodu in severu. Rog, pragozd velike tišine in divjih živali... dolincem zamolkle orgle s svojimi basi, ko se v nepretrganem dnevnem in nočnem bučanju poslavlja zadnji sneg.

Trojica se je ustavila, da se malo oddahne. Vredno se je bilo ozreti na ravnino pod sabo, kjer so se kazale zelene in žolte njive, vasi v sadovnjakih, stelniki, mestece Petrovlje... in spet polja pa loze vse do meglenega obzorja.

"Daleč tam na koncu se od tu gori po vsakem večjem deževju vidi svetlikanje kolpskih okljukov," jima je pravil Žunič. In je vzdihnil iz spomina: "Še kdaj plavati po topli, čisti Kolpi!"

VII.

Prišli so tako visoko, da jim je naproti zadihal gozd v vsej junjski bohotnosti. Nobenih trtij več, samotne strehe Rožič Vrha sredi sadnega drevja, tihota bližnjega gorskega grebena, ko ni moč nikamor dalje, razen če se hočeš zgubiti. Cesta pelje po ravnici od podružnice svetega Jakoba in povezuje vso reber do Stražnega vrha, Mavrlena in Dobličke gore, koder že stoletja uspeva izvrstno vino.

Žunič se je ustavil ob razgledni Krempeževi domačiji z več poslopji in mnogim drevjem. Oziral se je po kakem človeku, pa ga ni bilo, tudi noben pes ni zalajal. Pač pa ni manjkalo brskajočih kokoši, in zajci so se v koteh vse prej ko dolgočasili. Trojica se je usedla na klop pred nekdanjo sodarsko delavnico in čakala, da kdo od kod pride.

"Kaj ne bi bilo lepo živeti tukaj gori?" je vzdihnil Žunič. "Pusti-

ti velikemu svetu, naj drvi dalje v svojo pogubo, in se umakniti v to zatišje, v ta zrak!" Vstal je, se vrnil na cesto in zakoprnel po gozdu, ki mu je zdaj od blizu kazal posamične cvetoče kostanje z visečimi bledežoltimi pramenci... skoraj je bilo čuti zumljanje čebel. Kje bom jaz, ga je stisnilo, ko bojo tu rjavele ježice, se odpirale, iz rež pa ob sapicah v listje in travo čofali kostanji.

Zagledal je žensko. Bližala se je s polno košaro zelenjave in srpom in ni odvrnila oči od njega.

"Dober dan. Prišel sem pozdravit Jožeta Medica," je rekel slovesno veselo. Obstala je. Kdo je ta človek? "Jaz sem Albin Žunič. Od tam doli sem," in je pokazal z roko. "Iz one samotne zapuščene domačije, pri Tomkovih se je reklo. Od tam sem odšel pred petdesetimi leti... za celih petdeset let." Povedal je, kdo sta oni dve. "Iz Petrovelj prihajamo."

Po kratki zadregi pred neznanimi obrazi se je odprla in potožila: "Ni ga več med živimi, Jožeta. Lani nam je umrl, in zdaj živim sama tukaj. Primožila sem se sem gor s Čudnega sela, ime mi je Zinka. Otroci so šli svojo pot, za vse sem sama. Oh, kako povsod manjka Jožeta!"

Žunič je oživel v spominih in začel praviti. Pri Krempeževih je bilo nekdanj vse drugače. Polna hiša ljudi, složna, marljiva družina. Ena redkih, kamor je vsak teden prihajala liberalna Domovina. Gospodar, visokorasel, malobeseden in vendar širokosrčen, je delal sode, škafe, sani, vozove, . Les je bil pri roki: kostanj, jesen, gaber, bukev, javor, breza. Pa največji čebelnjak so imeli. "In kadar so točili med... o ti moj Bog!" je vzkliknil.

Odhitela je v hišo in prinesla steklenico s kozarčki. "Nate, prileglo se vam bo po dolgi hoji. To je medeno žganje, še Jože ga je naredil."

Pili so nekaj rumenkastega. Česa takega še nobeden ni imel v ustih, močnega in prijetno dišečega. "Presneto, zakaj takih reči nikjer ne prodajajo?" je hvalil Žunič. Priprtih oči se je zagledal nekam daleč. "Tudi Jože mi je torej ubežal... kako mi je žal! Bil mi je prijatelj in pol. Vidim ga ko živega, njegov okrogli veseli obraz. O, Zinka, kje so danes tisti časi: svetli, pregledni, glasni, odkriti! - Še ta kozarček v Jožetov spomin!"

Zinka jih je povabila na med v čebelnjak - tja, kjer je rajni Jože preživel naj srečnejše ure. Na dnu panjev so bili še prilepljeni listi s podatki o čebeljih družinah, o njihovem donosu, o rojenjih - vsa podrobna zgodovina nekih drobcenih bitij, katerih opravilo je nabiranje medu in voska. Po steni so visela priznanja in odličja, na tramih so ob stiskalnici stale prazne, izsušene lesene posode - iz vsega je dišalo po medu. Dišalo je po dokončni minulosti.

Se bo našel kdo, ki bo veselo, navdušeno in strokovno nadaljeval pokojnikovo delo? je pomislil Žunič. Ni se upal spraševati vdove, kam so se razšli otroci, kakšno pot so si izbrali. Kadar svet zmami otroke in starši ostanejo sami, je nekje rana, ki se je tuj človek ne sme dotikati. Razen če bi jo znal in zmogel ozdraviti. A takega človeka ni.

Stali so na cesti, da se ločijo. Žunič ni in ni mogel odtrgati oči od obsijanega gozda, ki se je malo više srečaval z globoko sinjino.

"Ko bo spet zabučal predzimski veter in gonil oblake sem čez Sveti Križ, Zinka, se spomnite na to naše srečanje," je zaprosil. "In pomislite name, ki bi ga tako rad čul daleč tja k morju, kjer je vse... vse drugače."

(Nadaljevanje in konec v prihodnji številki)

Lojze Krakar **REVNA TETA IZ AMERIKE**

I.

V življenju sem slišal že dosti resnih pa tudi neresnih zgodb o bogatih stricih iz Amerike. Eni naj bi imeli v tisti obljubljeni deželi velike farme, drugi so prihajali v stari kraj z zlatimi urami in zobmi, tretji pa naj bi imeli tam kar zlate rudnike. Počasi so prišli takšni ljudje tudi v pregovor: Glej ga, ta ti je bogat kakor stric iz Amerike!

Jaz sem imel v ameriškem mestu San Franciscu samo neko revno teto, vendar je bila ta v moji fantaziji bogata. Tě tete nisem nikoli videl, čeprav mi je zdaj pred očmi: domači so namreč kar naprej govorili o teti Micki. Pri krstu so ji dali ime Marija, v pismih pa se je po poroki z nekim domačinom podpisovala kot Mary Boben. Kdaj je odšla v Ameriko, ne vem točno, vsekakor pa po letu 1910. Umrla je leta 1958. Takrat sem bil v Varšavi in vem, da mi je to sporočila mama, poslala pa mi je tudi naslov enega od svojih sinov in mi naročila, naj mu pišem. To sem storil, vendar na moje pismo ni bilo odgovora: on verjetno jezika svojih staršev ni več razumel, vendar ni bil ne prvi ne zadnji.

Še enkrat sem poskusil najti vsaj enega od tetinih otrok. To je bilo v sedemdesetih letih, ko sem prvič, pa tudi zadnjič v življenju, prišel v San Francisco. Takrat me je vzela s sabo skupina poslovnežev, moj namen pa ni bilo poslovanje, ampak iskanje. Doma sem se toliko naposlušal, kakšno mesto da je San Francisco, pa sem ga šel gledat skoraj kakor kokoš, ki nese zlata jajca.

Res je bilo vse, kar sem takrat videl, zame novo, toda zlatih jaje ni bilo nikjer: mesto je bilo pač mesto, palače palače, barake barake in ljudje ljudje. Tako sem začel s tistim naslovom, ki je v mojem notesu že zbledel, iskati Wermont St. 563, kjer naj bi še živel kakšen moj sorodnik. Ko pa so se mi naredili že skoraj žulji na podplatih, sem stopil k prvemu taksistu in mu skušal dopovedati, kaj bi rad našel. Razumela sva se že, ampak kaj: starih hiš na Wermont St. ni bilo več, taksist je bil mlad in iz bogve katerega kraja pa mi je kazal razne nebotičnike. Toda moja teta ni imela nebotičnikov, sem si mislil, imena njenih otrok pa so pri krstu spoznali edino botri. In ko sem napenjal možgane, da bi se teh imen spomnil, sem se spomnil nečesa drugega: taksistu sem z rokami nekako opisal, iz katere evropske države prihajam, pa se je tudi njemu posvetilo, kaj želim. Rekel mi je:

- Ljudi iz tiste države boste našli v ulici tej in tej.
- Mislite, da res?
- Mogoče, poskusite.

Odpeljala sva se tja in obstala pred neko hišo. Ko se je taksist odpeljal, sem se začel vzpenjati od enega stanovanja do drugega. Na raznih vratih sem gledal priimke, pa se mi niso zdeli domači. Toda glej: na nekih vratih sem nenadoma prebral priimek Kočev-
var! Spomnil sem se, da je tudi pri nas nekaj ljudi, ki se pišejo Kočevar, zato sem zatisnil oči, kakor da bi aktiviral ročno bombo, pa pozvonil. Kar bo, bo!

Vrata je odprl starejši mož, ki bi mu moral reči mister, vendar se mi je zdel bolj podoben nemistru kakor samozavestnemu državljanu ZDA.

- V amerikanščini s slovenskim prizvokom je vprašal:
- Yes, kdo ti?

Predstavil sem se in začel:

- Se vi pišete Kočevar?

Možu se je zasvetil obraz, ko mi je še kar dobro v materinščini odgovoril:

- Yes, boy! Kar noter, boš povedal, kakšen veter te je prinesel. Kajpa!

Stopil sem v skromno stanovanje, sedel na ponujeni stol, si na hitro ogledal stene s fotografijami pa povedal, kje sem bil rojen. Mož me je gledal, kakor da bi se mu ponoči prikazalo sonce. Izjekljal je:

- Semič? Yes, bil tam. Kakšno vino, boy! Moj stari oče Štefan je prirajžal iz tiste fare pred osemdesetimi leti.

- Res?

- Yes! Domačo hišo pa so tam po zadnji vojski tako prerihtali, da sem v njej pred dvajsetimi leti spal kakor v kraljevski postelji, čeprav še na koruznem ličkanju. Češ pogledati hišo?

Mož je začel snemati s sten fotografije in mi jih razkazovati. Najprej seveda hišo, kjer je spal kakor v kraljevski postelji. Res, hiša je bila nova in jaz sem jo hvalil. Vendar je nadaljeval:

- Kako pa se reče vaši vasi?

- Vrh. Na Vrh. Tam ti je vsaka p⁵eta vas Vrh, kajpa. Pa kako so tam polne trte! Veje kar pokajo. V jeseni pa je takšna megla, da še ptice hodijo peš.

- Kako pa se reče pri hiši po domače?

- Yes, kako se že reče? Kočevar. Povsod so mi rekli kar Kočevar, kajpa. Ime pa mi je Matt. Kar Matt mi reci, boy.

Matt je začel naenkrat kakor trgovec s kolonialnim blagom nala-gati predme sliko za sliko, kakor da ima pred sabo imenitnega arabskega kupca, ki izbira najboljšo kitajsko svilo za harem. Jaz sem se sicer delal, da me vse te slike zanimajo, toda ura na steni je tiktakala in me opozarjala, da sem prišel k Mattu edino po kakšno novico o sorodnikih. Tako sem se nenadoma zastrmel v veliko skupinsko fotografijo, podobno tistim, na katerih so bili včasih skupaj slikani prvoobhajanci ali gasilci. Matt je to opazil in zamrmral:

- Kajpa, to so ti bili boysi! Lej, drva bi mogel sekati na njih. Viš, tale pa je moj stari oče. Takšen je bil, ko se je tu dobilo delo še za vsakim vogalom. Ko hrast.

Bil je ~~res~~ hrast, sem tiho ponovil za Mattom, toda v sebi sem zaslišal še en glas: vprašaj ga že, če je poznal tvoje sorodnike! Pri-jazno sem položil sliko z boysi nazaj na kup in vprašal Matta:

- Ste poznali tu kakšne Bobne?

- Kajpa. Kadar smo na kakšnem pikniku, nam boysi tolčejo na bobne in pihajo v trobente.

- Ne, mislim na ljudi, ki so se pisali Boben.

- Tega pa ne vem, boy. Ljudi s Kranjskega je tu že bolj malo, ampak da bi bil kdo Boben? Zakaj pa me to sprašuješ, boy?

- Moji sorodniki so bili.

- Veš/kaj? Tule imaš eno knjigo, na platnicah pa piše, da so v njej opisani Slovenci v Kaliforniji. Sedi in poglej. Na teh listih so popisani vsi, ki so bili tu na delu ali v kakšni podporni enoti. Včasih je bilo tu naših toliko, kakor je okoli vasi Vrh jurčkov. Yes, pa poglej, če so tu tudi tvoji Bobni. Jaz grem malo ven, ti pa imaš tu še ~~krof~~, če češ. Beri to knjigo, kajpa. Mogoče boš našel kakšnega Bobna, saj se včasih najde dolar tudi na cesti.

Matt je odšel, jaz pa sem začel študirati tisto knjigo tako zbrano, kakor da bom moral še enkrat delati maturo. Na glas sem se

vprašal:

- Kateri prfoks si je izmislil, naj mu za maturo na pamet napišem nalogo o zgodovini priseljavanja Slovencev v Kalifornijo?

II.

Zato berem, listam, gledam slike in se skoraj na glas prepiram s sabo, kakor da sem v skupini narkomanov, ki se pričakajo, v katero banko naj vderejo: v to v bližini - ali v ono malo dlje? Travnice jim je zmanjkalo, pa niso prej poizvedeli, kje se da vzeti več denarja...

Da, skoraj tak sem kakor tisti jeznogledači, o katerih premišlujem, ko gledam razne slike in tuhtam. Aha, tale mož z brki je podoben nekomu, ki ga že poznam z neke slike ali s srečanja! Zato se začnem z njim pogovarjati:

- Kako pa, da je tvoja sorta prišla semkaj? Tu piše, da si Štalcarjev, torej poznaš Bobnove? Berem, da si bil zelo dolgo na morju, ko si rajžal v Ameriko. Ja, k tebi bo treba stopiti, pa kaj, ko berem, da si odšel že domov in da so ti takrat v mošnji žvenketali cvenki kakor praznični zvonovi. Dobro, stopim h komu drugemu. In listam dalje.

Kje pa naj bi bil ta Tanzivar, kakor piše tu? Da ni to tisti Tajčji vrh? In s tistega vrha naj bi prišel tale mož s cilindrom. Kje pa ga je dobil, saj pri nas ne nosimo cilindrov? Strmim v sliko in jo sprašujem:

- Mogoče ti kaj veš o moji žlahti?

Toda slika odkimava:

- Ne vidiš, da nosim cilinder in da sem bil bogat? Jaz v tem mestu nisem prijel niti za metlo, tvoji sorodniki pa so in jaz se nisem družil z njimi. Vidiš tega mojega prijatelja, ki je naslikan na naslednji strani? Piše se Štukelj. Z njim sem skupaj odkril zlato žilo.

- In?

- Ko sva se vrnila v stari kraj, sva ob nedeljah pred cerkvijo vsem kazala ameriške zlatnike. Veš, koliko je bil vsak vreden? Petdeset cesarskih goldinarjev.

- Mislim, da sem neke Štuklje poznal.

- Mogoče, ampak vsi drugi so bili pri hiši bolj zanič. Če so kaj posejali in poželi, so brez težav omlatili brez mlatičev.

- Stari Štukelj je postavil sredi vasi kapelico, ne?

- Ta ni imel nobene kapelice.

- Kaj niso v tisti vasi zraven živeli tudi Bobni? Eden od njih je prišel sem, pa si vsaj slišal kaj o njem.

- Iz tiste vasi zraven je bil tu le neki Joseph Vertin.

Ne, si pravim, od teh slik ne boš zvedel kaj prida. Zato površno berem dalje o podobnih možeh, ki jih je moja žlahta verjetno zanimala manj kakor mene temne lise na luni. Aha, mogoče pa bodo vedeli za Bobnove misijonarji na tejle sliki? Doma so mi pravili, da so Bobnovi hodili v cerkev.

Misijonarji so popisani po abecedi, njihovi verniki pa ne. Kje naj bi torej našel kaj o Bobnovih? Zalotim se, da po listih v knjigi že sam bobnam s prsti, češ, mogoče pa le izbobnam kakšne sorodnike. Da bi bil med njimi kdo tudi kožuhoinar, mi ni nikoli nihče pravil. Zato čudno gledam v neko fotografijo, na kateri je lovec s puško bolj podoben medvedu kakor človeku. Mož je ves ovit v dolge kože pa se mi zdi zato podoben ptujskim kurentom. Ne, pri nas ni bilo kurentov pa tudi Zelenega Jurija so si izmislili šele po vojski, tako da se moja žlahta ni oblačila niti v kurentovska, še manj pa v zelenojurijska oblačila.

Že hočem listati po knjigi naprej, toda kožuhoinar mi ne dovoli: tako se je zagledal vame, kakor da sem jaz zanj še posebej zanimiva divjačina. Pa tudi jaz sem se zagledal vanj: tale lovec, ki je tak kakor kakšen indijanski malik, naj bi bil Slovenec?

Prešine me: pusti ga vendar pa listaj naprej! To res delam, toda bolj kakor iskalcu žlahte sem še podoben detektivu, ki s priprtimi očmi motri vsako črko b, kajti v knjigi začne teh črk kar mrgoleti. Zazdi se mi, da izjemno skrbno berem časopisno poročilo o tekmoivanju bobnarjev, zraven pa se sprašujem, če nimam mogoče prividov. Iz Mattove knjige začnejo namreč sikati vame kače, pod sliko pa piše, da so jih pobijali že prvi belokožci, ki so prišli v te kraje. Pa da so naščuvali še prašiče.

Tako iz Mattove knjige gledajo vame tudi domači prašički, toda ti se držijo bolj ob hišah in gostilnah. Gostiln pa je tu notri vse polno in vsaka ima napis, da so v njej dobrodošli vsi ljudje iz vseh krajev in vseh barv kože. Prebiram napise na gostilnah in sprašujem Mattovo knjigo:

- Se v teh gostilnah lovci streljajo z rdečekožci? V mladosti sem bral o tem v indijanaricah. Kaj pa je s črnci: so za lovce divjačina?

Knjiga zatrjuje, da to sploh ni res. Tu da so samo miroljubni shodi, ljudje pa na njih pijejo pivo in imajo konvencije o politiki. Pa o kakšni, berem dalje: da se je treba iti nekakšno neutrudno naprednjaštvo, ne pa nazadnjaštvo, da je vsem vse dovoljeno, da so farji zanič in podobno. Pa da se vsepovsod delajo ceste in zidajo palače - in škoda, da ni Matta doma, drugače bi še on dodal svoj:

Ja, kajpa!

Bogato živite, bratci, bogato, si mislim, ko berem dalje, pa glej: ob raznih bratovščinah se spet kopičijo črke b! Sprašujem se:

- Mogoče pa se zdaj prikaže kje tudi kakšen Bobnov sorodnik?

Ni ga. Najbrž je od Bobnovega prihoda v to mesto vse tako napredovalo, da je bil on že za v ropotarnico, ko je povedal, kako je živel v domačem kraju, saj knjiga ravnokar razlaga:

- Posebno pa duhovne katoliške vere tu sovražimo. Lani se je imela tu zidati njihov hiša in čeprav je bilo 300 delavcev njihove vere, ti niso prišli.

Če niso, pa niso, si mislim: naj bi jih privlekli za lase?

Potem se vrstijo v Mattovi knjigi priimki, ki bi jih še naši malčki imeli za spačke. Neki Erlinchich da se je naselil tu že leta 1868, za njim še neki Shupanchich iz Bele krajine (ubogi Župančič, ki si se tudi zaradi njega martral s svojo Dumo!) pa še Stonich in Pasich, Malnarich, Clemenich in podobni, ki so naredili toliko, kakor da bi prišlo v to deželo skoraj milijon naših rojakov! Bili so v vseh mogočih vojnah, potem so ustanovili veliko telovadno društvo (kakor da se ne bi že po rudnikih ~~iskali drug drugega po cele milje daleč, ojoj!~~). Dalje da so množično odhajali na dolge izlete, kakor hodijo bogati Hamburžani na Tajsko - in podobno. Pa da se je vse to še posebej razvilo po drugi svetovni vojni, kakor mi dopoveduje knjiga.

Jaz pa pripovedujem knjigi isto, kar vem iz našega povojnega življenja, in si zraven ne morem kaj, da ji ne bi na kratko zdiktiral še nekaj stvari, na katere je pozabila in jih naj bi sprejela v novo izdajo. Takole:

- Mladinske proge! Vile za vladarski (delavski) razred! Obvezni (prostovoljni) odkup! Prenašanje perzijskih preprog v sekretarska stanovanja! Razstreljevanje baročnih (predvsem kočevarskih) cerkva! Pa prenašanje kamenja za Gole otoke (za obvezne počitnice)!

Knjiga izbulji oči in me sprašuje:

- Kje si to izvedel? Si prišel mogoče iz kakšne jugoslovanske Slovenije?

Prav potihem ji začnem šepetati, saj me naenkrat obide misel, da so mogoče tudi v Mattovem stanovanju kakšne prisluškovalne naprave. Sklonim se nad njo in dihnem:

- Da, uganila si...

- To sem uganila že v trenutku, ko si me začel tako preplašeno brati.

- Res?

- Da. Kar mirno me beri dalje, pa boš našel še kaj drugega.

- Pišeš tudi o Bobnovi družini?

- Ne, ker se Bobni niso proslavili na političnih shodih ali v drugih rečeh, o katerih si malo prej bral. Ampak odpri me na strani 55.

- Zakaj?

- Tam piše, da je prišel neki John Stonich v Kalifornijo približno takrat kakor tisti tvoj sorodnik.

Res poiščem stran 55, natančno pregledam vsako črko b, berem pa samo to:

- Takrat se je tu trajno naselilo več sto Slovencev, ki so prihajali zdaj v manjših, zdaj v večjih skupinah. Za delo so dobivali na teden 1,25 do 1,50 dolarja. če so dobili manj, jih je bilo sram priti domov. Kadar ni bilo dela, pa so potovali milje in milje daleč in trgovali z vsem, kar je kdo hotel kupiti. Enemu mestu se je reklo tudi Krain, ker je bilo tam veliko Johnov, Slovencev, ki pa so bili od praha v rudnikih bolj podobni črncem. Prah je bilo treba spraviti iz ust in grl, zato je bilo v tistem okolišu polno gostilničarjev. Gostilne pa so mnoge pognale na boben.

Zastrmim se v to besedo in šepetam:

- Ali prav vidim? Da! Vendar ta b ni začetek priimka.

Dalje ne piše kaj posebnega, pa preskakujem strani: na eni od njih sicer vidim, da so nekateri naši delali v tovarni za papir, nekje dalje piše, da imajo že svojo žganjarno, potem se vrstijo imena svetnikov, po katerih so poimenovali svoje kraje (Santa Rosa, Santa Clara, Santa Fe, San Jose ipd.), na sredi knjige se našim pri pitju pridružijo Dalmatinci, proti koncu hodijo skoraj vsi loviti ribe, na zadnjih straneh pa berem še, da so se nekateri naši izgubili med gangsterji v Chicagu.

V trenutku, ko hočem knjigo že zapreti in kar po francosko oditi, pa zaslišim, kako škrtja v vratih Mattov ključ. Njega je prignala domov radovednost, mene pa preganja čas, kajti jutri zjutraj ob petih gremo. Da se ne bi dobremu Mattu zameril, kakor šolar znova odprem knjigo in se poglobim vanjo.

Moj gostitelj Matt stoji ob meni, me treplja po rami in hoče zvedeti:

- Boy, si se kaj naučil iz te knjige? Si videl, kakšne zaklade skriva v sebi Kalifornija?

Nasmehnem se mu in vljudno odvrnem:

- Yes, mister Matt, velike zaklade!

Potem se poslovim, po poti v hotel pa tuhtam: kaj je pravzaprav zaklad? Zlato ali moji domači ljudje? Teh v tem mestu ni več, zato so tudi zakladi v Ameriki zame brez pomena.

Vendar sem zaklad, ki sem ga šel pred leti iskat v Kalifornijo, nepričakovano odkril. Bogve koliko let je čakal name nad mojo posteljo v rojstni domačiji in je skoraj že strohnjel, čeprav zakladi ne trohnijo. V nekem zaboju na podstrešju sem namreč našel oble-

12. 7. 1995
L. Krakar

19
dela pisma, ki jih je pisala domov neka okorna roka. Prepoznal sem pisavo tete Micke, zato so se mi pisma nenadoma zasvetila kakor uralski rudnik dragega kamenja. Ko sem jih previdno odpiral, se je iz njih sipal prah, pa kaj: zaklad je bil tu! Zaklad spominov na domače, ki jih ni več, pa tudi na nič kaj veselo življenje tam v Ameriki, ki je v teh pismih opisano nekoliko drugače kakor v Mattovi knjigi.

Teta Micka naj bi odšla v Ameriko na prigovarjanje njenega brata Janeza, ki je med letoma 1906 in 1909 odposlal štiri pisma iz Amerike, bodisi na njen naslov bodisi na naslov svojega očeta: Jakob Rauh, Semič itd. Janez je v tistih letih, očitno že zelo bolan, sporočal domov vse bolj žalostne stvari. V enem od pisem berem med drugim:

- Tisti nesrečni fant mi pošilja neko zdravilo, jaz pa imam eno uro peš do pošte. Bolje bi bilo, ko bi doma materi burkle podaval, namesto meni zdravila pošiljal.

Šlo je za nekega domačina. Janez je v naslednjem pismu prosil sestro Micko, naj mu iz domačega kraja ne sporoča slabih novic, kajti on da je vse bolj zanič. Dodal je še:

- Ko sem bral, kaj se dogaja v Semiču, mi ni bilo več živeti. Smili se mi tisti Jakob, čeprav si je sam kriv, ko je hotel Mausarja s koso vsekati. Oh, je vse to žalostno! Mene pa tako grozno bolijo kosti, da bi jokal. K dohtarjem ne hodim več, ker nimam s čim plačati. Ampak v Ameriko še zmeraj prihajajo tisti domačini, ki imajo korajžo. Zdaj sta prišla še dva iz semiške fare, pa se tudi ti okorajži in pridi.

Potem je Janez spet pisal in sporočil, da je moral iti na operacijo, pa da je zanjo veliko plačal, še več pa da je pretrpel. Zato pravi v pismu:

19
- Jezus moj, naj bo to meni v zveličanje! Študirani dohtarji so mi rekli, da mi kosti ne morejo ozdraviti in da naj grem v stari kraj, ker je tukaj zame premrzlo. Od bolnišnice sta mi ostala dva dolarja pa vam to pošiljam.

Janez je prilagal v pismih posebne listke za sestro. Na enem od njih omenja tudi nekega domačina, ki mu bo posodil denar: Tone-ta Bobna. Da je bil to namig, naj sestra premisli, je videti iz teh besed:

- On še kar zasluži, pa si bom sposodil od njega.

Janezu je šlo vse slabše, kajti kmalu potem je spet pisal sestri. Staršev, pravi, noče vznemirjati, zato jim sporoča, da bo že še kdaj boljše, pa da je bil pri spovedi in pri obhajilu. Tako je v tem pismu že čutiti slutnjo smrti... Vseeno naroča sestri:

- Micka, piši Bobnovemu Tonetu. Meni je poslal petdeset dolarjev. Kdo bi mi bil tako dober!

V zadnjem Janezovem pismu pa berem odločitev, da se vrne domov, ker da komaj še sedi. Takrat je zaupal tudi očetu:

- Imam bolezen, ki se ji pravi kostna jetika. Razen Boga nihče ne pozna mojih bolečin, saj se me še nekateri domačini ogibajo, ker pravijo, da je ta bolezen nalezljiva.

Janez je prišel domov in umrl leta 1910. Moji domači so še dolgo imeli v mislih njegove bolečine, zraven pa so se jezili na tujino, ki ga je prezgodaj spravila v grob.

Kljub temu so ljudje še naprej odhajali v Ameriko, kamor se je potem napotila tudi teta Micka. Odšla je v San Francisco, vsekakor še pred prvo svetovno vojno. Vendar so pred mano samo tista njena pisma, ki so prihajala na naslov njenega očeta šele po vojni: od leta 1920 do 15. junija 1939.

Toda v teh letih se je na svetu marsikaj spremenilo in zavrtelo drugače, kakor je bilo opisano v Mattovi knjigi. V San Franciscu in v starem kraju so se vrstile tudi nesreče. O tem pa pripoveduje že prvo ohranjeno pismo tele Micke takole:

- Pišite, da vam je letos spet toča potolkla. V Kaliforniji ni toče pa tudi dežja je malo poleti in pozimi. Imam pa druge skrbi, ker mi pišejo domačini, da jim dišijo dolarji in bi radi prišli sem delat, toda dela jim ne morem najti, ker ga še Amerikanci nimajo. Če pa ga imajo, so kar naprej v nevarnostih, še posebno v rudnikih, kjer so eksplozije in jih veliko pobere. Dobro, da imajo naši domačini delo v fabrikah.

V tem pismu omenja tudi svojo družino: njen fantek da je bil pri prvem obhajilu pa da z možem Tonetom dobro shaja. Dodaja še, da je priden in da ne stavka, ker da pri stavkah zmeraj pride do pretepov, pa policija včasih celo strelja na žene in otroke tistih, ki stavkajo.

Potem so prihajala tetina pisma vsaj za božične in za velikonočne praznike. V njih pa so bile vsakršne dobre in slabe novice: da je takrat, ko je po semiški fari zaškrta zima, sredi decembra mesto San Francisco zazelenelo, da se njim vsem, posebej pa še Tonetu, toži po domačem kraju ipd. V pismih večkrat berem:

- Pošiljam vam dva dolarja za meso za praznike. Več ne morem. Možu slaba prede, ker je na stotine ljudi brez dela.

Ali:

- Ne zamerite, ker vam nisem takoj odpisala. Dva otroka sem morala dati v bolnišnico zaradi neke bolezni, o kateri pri vas nič ne veste. Če ima kakšen otrok to bolezen, ga nočejo vzeti v šolo. Vi mi pišete, da se jaz še dobro spominjam domačega kraja, pa se ne več. Pošljite mi kakšno karto, na kateri je naslikan Semič z novim narodnim domom. Domači kraj je en sam in ni takšen kakor fabrika, v kateri dela Tone.

Meseci so tekli, menjavala so se poletja in zime, pred prazniki pa je spet kdaj prišlo kakšno tetino pismo z nekaj dolarji, da bi - kakor piše Micka 8. decembra 1925 - vsaj za praznike:

- Brez skrbi jedli in pili, dokler ste pri življenju.

Dalje pravi:

- Ne pritgajte si vsaj kruha in vina, saj imate nekaj njiv in vinogradov, po katerih se mučite. Pisali ste mi, da ste mojemu možu nekaj dolžni, ker vam je že pred leti posodil denar, pa niste. On res trdo dela, toda dokler ima roke, imamo vsaj kruha. Jaz sem res bolj bolehná in nisem mogla prej pisati, Tone pa se je mučil z otroki in pri hiši je bilo dosti stroškov, ker sem v novembru ležala zaradi revmatizma.

Sredi leta 1926 pa je prišlo tetino pismo, v katerem prvič omenja mene. Moj stari oče je hčeri v Ameriko najbrž napisal, da ima tudi v domačem kraju vnuka, teta pa mi pravi v pismu kar "tamali Anice sinček" in me pozdravlja z gud baj: prvi pozdrav iz tujine!

Strmim v papir, na katerega pišem to zgodbo, pa se mi nenadoma zazdi njegova belina podobna moji mladosti, obenem pa tudi vse bolj sivim lasem starih staršev. In kakor da je kakšen kožuhoinar iz Mattove knjige naperil vame puško, zaslišim svoj preplašeni glas:

- Pusti me pri miru, lovec! Matt je verjel v tvojo spretnost in sploh v bogastvo, jaz pa ob branju tvojih pisem tisti knjigi, mister Matt, ne verjamem. V njej sem bral o zelo razgibanem in bogatem življenju: zakaj pa moja teta s svojim revmatizmom in s svojo otožnostjo ni hodila na kakšne telovadbe, pevske ali zabavne pri-

reditve? O, Mattova knjiga, še zdaj bi ti mogel kakor šolar učiteljici abecedo oddrdirati vsaj tole: V-DRUŠTVIH-KI-JIH-JE-TU-KAJ-VELI-KO-PA-ŠE-PRID-NO-TELO-VADIJO.

Čeprav je včasih življenje res ena sama telovadba, premišljujem dalje, najbrž teta na telovadbo ni hodila, saj so ji rojile po glavi drugačne reči. V enem od njenih pisem namreč berem:

- Pišite mi, naj pridem drugo leto domov, drugače pa naj pošljem prvega sina, ki je že za na takšno pot. Povem vam, da ne bomo prišli, ker nismo bogati in nimamo s čim priti. Še tisto, kar smo prihranili, bomo dali za novo hišo, ker je ta pretesna. Nova hiša pa bo gotova bogve kdaj. Prilagam sliko najmlajšega sina pa dve sliki hčere. Eno dajte Bobnovi materi.

Potem je prišla še smrt: teti je v maju 1928 umrl srednji sin. Toda tudi to so nekako preboleli, zato je teta v pismu domačim brez tarnanja sporočila:

- Imeli smo tri izučene dohtarje in smo jim veliko plačali, pa so malo vedeli, ker so rekli, da ima sin revmatizem kakor jaz. Začelo se je pri nogah in prešlo na srce. Vsak človek je rekel, da bo ta sin kmalu prerastel oba druga, čeprav bi bil šele zdaj 4. novembra star štirinajst let. Nesrečno leto imamo, saj smo se zadolžili in za drage denarje naredili malo večjo hišo, zdaj pa nas je manj in še dohtarji so nas obrali.

Takšne stvari se dogajajo zmeraj: bolezen stane denar. Le ena razlika je med takratnimi in današnjimi časi: dandanes te bodo namesto v jok spravili do tega, da boš pokal od smeha ob televizij-skih norostih in reklamah. V sanje se boš potapljaj v nadaljeva-njih, ko te bodo vsak dan z bolj sladkimi besedami snubili za part-nerja razni podjetniki in podjetnice. In ko boš zagledal v koledar-ju, da je tu že začetek jeseni in boš z njo zaslutil zimo, boš pomis-lil: osneženi ekran mi bo mogoče razgnal jesensko meglo, zimo pa bo naredil podobno ovčki, ki se je pravkar izlegla...

Tako tudi jaz zdaj v jeseni prebiram še neprebrana pisma poko-jne tete, da bi mi malo pozlatila misli in pričarala zimo, kakršna je bila v moji mladosti, pred božičnimi prazniki, ko je teta večkrat pisala domov in je bil sneg tako svetel in prazničen! Toda kdo je že rekel, da življenje ni praznik? Naš pesnik seveda! In pesniki s po-dobnimi resnicami se edini ne motijo celo takrat, ko se zmotijo vremenarji, znanstveniki in zdravniki. Tako je bil neki polpismeni Gologlavčev Jože, berem v enem od tetinih zadnjih pisem, večji zdravnik kakor učenjaki v San Franciscu: teti je poslal neko mazi-lo, ki je pomagalo. Toda teta piše v istem pismu še o tem, da je zdaj v Ameriki križ z delom in na cesti vse več delavcev, čeprav:

- Moj mož še dela in tako si kdaj pritrgam od ust, da vam kaj pošljem.

Čez dobro leto in pol je pisala Micka staršem takole:

- Zdaj je tukaj manj denarja, ker je manj dela. Poleti še gre, pozimi pa ne bo sploh nič. Ko ste mi pisali, naj pridem v stari kraj malo pogledat, ste mogoče mislili, da imamo več denarja. Imamo pa le tisto, kar zasluži Tone. Oba sinova sta že celo leto brez dela.

Berem še, da bo z delom pri njih verjetno celo slabše, ljudje da ne bodo mogli kupiti hrane in da ne bo več tako kakor prej, zato da se mlade Slovenke vsevprek poročajo z bogatimi tujci. Pripis: vseeno pošiljam pet dolarjev.

Vse to je bilo v tridesetih letih, v času krize, ki se je spominjam tudi jaz. Ko zdaj berem ta pisma, se mi zdi, da spet sedimo doma za mizo in se pogovarjamo. Na primer:

- Rad bi imel novo obleko, ker so mi rokavi pri stari že prekratki.

- Kje pa naj vzame~~n~~ denar?

- Saj je oče v Kanadi in kaj pošlje.

- Že, pa je komaj za sol in za petrolej. Piše, da tudi tam ni dela in da mora čistiti sneg, če hoče kaj zaslužiti. Pa še zbolel je in pride domov. Obleka pride na vrsto, ko bomo spet kaj imeli.

Oče se je potem res kmalu vrnil domov - umret... Mama je ostala brez groša, vsi pa so tuhtali, kako bi me dali kam v šolo. Še najbolj pametno mi je povedal stari oče Jakob:

- Ne grizi se. Bo že Bog obrnil tako, da bo prav.

Res, potem je nekako spet šlo, pri teti in pri nas. Iz San Francisc-a je na naslov starega očeta znova prihajalo nekaj več dolarjev, obenem pa je teta pisala, da je pri boljšem zdravju in sporočala dobre želje domačim za godove in razne praznike. Pri nas in v Ameriki se je zdelo, kakor da se vse na novo razcveta: delali smo in imeli kruh, toda kaj, ko je prav takrat začel tako glasno rohneti neki Nemec z brčicami, da se je slišalo tja dol do nas! Do Amerike se takrat še ni, kajti v tetinem pismu berem:

- Dragi ate in mama! Dam vam vedeti, da nam gre dobro. Vese-lo smo obhajali velikonočne praznike pa bodo kmalu tu tudi božični. Vsem vam voščim in od srca želim, da bi jih dočakali zdravi in da bi bilo prihodnje leto še boljše za vas in za nas! Vaša hči in sestra Mary Boben.

Zadnje pismo tete Micke, ki leži pred mano, je napisano mirno. Sicer se ona v njem odpoveduje doti v korist drugim, saj pravi, da vsaj zaenkrat ne misli priti v stari kraj, vendar je v pismu čutiti, da tudi v Ameriki že nekaj slutijo:

- Res bi rada videla, kako je zdaj tam pri vas, pa najbrž ne bom. Kako bo, ne vemo, samo da ne bi bilo slabše...

Kako je njena družina v San Franciscu živela potem, ne vem, ker ni več nobenih pisem. Kmalu pa zadnjem tetinem pismu so namreč pol sveta preglasile bombe druge svetovne vojne, za katero se včasih zdi, da se tudi še ni končala: vsaj za nekatere, ki so jo preživeli.

Preživela jo je tudi teta Micka, ki pa je že dolgo ni več na tem svetu. Vem, da ni bila bogata pa tudi kakšnega bogatega strica v Ameriki nisem imel. Nič zato, si pravim, kajti tudi v jeseni je še kakšen dan, ko ljudje čutimo, da smo bogati, saj so že sami sončni žarki podobni zlatu.

V oktobru 1994

Profesor Zdove je že tretjič premestil svoj mali šotor, ki si ga je postavil na obali otočka Maiau. Ko ga je postavljajl prvič, je ugotovil, da je podlaga preveč kamnita in nazobčana, drugega dne so valovi Tihega oceana pljuskali prav do praga njegove platnene hišice, in šele ko je šotor tretjič postavil, je menil, da je mesto na vzpetini pod kokosovimi palmami dovolj mirno in varno.

Tudi če je bil kdaj eden tistih mladeničev, ki sanjajo o raju na tihomorskih otokih, kjer rastejo palme in plešejo lepa dekleta, ga to že zdavnaj ni več zanimalo. Pa tudi - kokosove palme so res rasle po vsem otoku, ljudi pa ni bilo nikjer. Najbližji naseljen otok je bil O Sae, dva dni plovbe stran, in kapitan tovrnega parnika, ki ga je zjutraj izkrcal in mu obljubil, da se čez leto dni vrne ponj, je samo zmajeval z glavo, ko mu je redkobesedni Zdove v nemščini razlagal, da je želel priti prav na tak otok, da želi raziskati enega izmed neštetihi lokalnih jezikov, ki niti ne pripadajo avstronezijski jezikovni skupini, da želi odkriti nov svet glasov, besed, ga proučiti in posneti ter zapisati. "Saj vendar sploh ne veste, če tu živijo ljudje, kaj šele, če imajo svoj jezik," je zmajeval z glavo kapitan Reiss, potomec tistih Nemcev, ki so do prve svetovne vojne vladali na Bismarckovih otokih.

Profesor je prižgal plinski gorilnik in čakal, da zavre voda. Kjer je voda in rastejo palme, so gotovo tudi ljudje. In če do sedaj takšni morski volkovi, kot je Reiss, še niso slišali zanje, je toliko bolj verjetno, da njihovega jezika ni še nihče raziskal. Kajti jezik je bil tisto neznansko bogastvo, za katerim je profesor prišel prav na ta otoček ob Papui-Novu Gvineji.

Temeljito, kot je to počel pri vseh opravilih, se je pripravil za to pot. Dr. Sočan, ki je bil nekda zdravnik v Rabaulu, ga je poučil o boleznih in običajih v tem delu sveta, o podnebjju in naravnih bogastvih, svetoval mu je, proti čemu se mora cepiti, katera zdravila naj vzame s seboj. Skrbno je proučil tudi jezike na otočju, obvladal je miriam, baingo in telei. Upal je, da ne bo naletel na nobenega od teh, ampak na čisto novega, svežega, neraziskanega, nedotaknjeneega.

Vendar je zaenkrat slišal samo brbotanje vode na gorilniku. Nazadnje je pošteno jedel v Port Moresbyju, od koder je stari parnik odplul skozi nevarne ožine med otoki. V vodo je vsul argo juho. Ali ne bi bilo bolj pravilno, da bi rekel argovo juho, je premišljal. Sicer pa je o tem vprašanju že napisal razpravo. Žal je še vedno mislil v svojem jeziku, katerega uporabniki niso znali ceniti njegovih spoznanj. O njem je vedel vse, raziskal ga je podolgem in počez, segel je do njegovih korenin in prekopal sleherno njegovo plast, popredalčil ga je in zložil o njem za celo skladovnico znanstvenih in šolskih knjig. In kaj je imel za zahvalo? Mladi, ki jim je nekda predajal svoja dragocena spoznanja, so mu očitali nerazumljivost, smejali so se njegovi učbeniški terminologiji, ki da je v nasprotju z zdravim razumom in z logiko jezika! Njemu, ki je kot mravlja brskal za novimi besedami, njemu, ki je na pamet znal vsa dela starih slovničarjev! Cefral je zmazke svojih kritikov, grmel nad poskusi, da bi poenostavil njegova odkritja, smešil tiste, ki so iskanje novih pojmov označevali kot pobesnelo prevajanje in izmišljanje terminologije.

To je vendar hrbtenica slovnice in ta je okostje jezika. Brez njega je vse le kup besedja, meso brez ogrodja, ki se sesede vase kot

kup blata.

Piko na i v njegovi odločitvi, da zapusti svojo deželo in njen bogati jezik, o katerem je bilo morda resda še možno kaj odkriti, je bila opomba, da med znanjem slovnice in jezikovno sposobnostjo ni nobene vzročne zveze.

Njegov odhod ni bil beg, ampak izraz svete jeze nad neukimi, ki so imeli srečo, da so govorili tako bogat jezik, ki ga je proučeval z ljubeznijo in zagnanostjo. Jim bo že dal alkimistični slovnični diskurz! Napisal bo slovnico, kot je še ni bilo, slovnico neznanega plemena na neznanem otoku, jezika, ki ga ni proučil še nihče. Uporabil bo vse svoje znanje in spoznanja in dokazal, kdo ima prav.

Ko je pojedel juho, se je čutil kot prerojen. Znal je trdo delati in ni bil razvajen kot pisateljčki in pisateljčice, ki so cefrali njegov jezik in bi jih gotovo že potovanje do sem tako izčrpalo, da ne bi bili za nobeno delo, še najmanj za raziskovalno.

Ko je za atoli zašlo sonce, je v svojem majhnem šotoru mirno zaspal.

Tri dni je potrpežljivo čakal, in ko se je naredilo čudovito jutro četrtega dne, je zagledal v zadrgi svojega šotora dve sivolasi, črnolični glavi, drugo nad drugo, ki sta s svojimi okroglimi očmi buljili vanj.

“Baoa!” je pozdravil v enem izmed novonaučenih jezikov, vendar ga glavi očitno nista razumeli. Previdno in počasi je odgrnil mrežo proti komarjem in vstal. Glavi sta se umaknili, in ko je prišel iz šotora, sta ob skali, kjer je imel plinski gorilnik, sedela starec in starka. Poskusil je govoriti z njima tudi v drugih jezikih, vendar ga nista razumela. Bil je zadovoljen, kajti to je bilo čisto zanesljivo znamenje, da tod domorodci ne govorijo nobenega doslej odkritega jezika. Ponudil jima je bobi palčke, vendar sta jih odklonila z odkimavanjem glave s čudnimi grlenimi glasovi. To so bili prvi glasovi jezika *grukh*, kot ga je poimenoval po zvočnem vtisu, ki ga je o tem jeziku dobil ob prvem stiku z njim. Ko je videl njune brezzobe čeljusti, jima je ponudil čokolado, ki sta jo zadovoljno topila v ustih. Nato sta starca odšla in večino časa je prebil v mreži, ki jo je napel med dvema palmama.

Ko ju je naslednjega dne zagledal, kako kukata v šotor, je razumel, da prihajata v času, ki je na Maiauu najlepši del dneva. Prijetna svetloba se je precejala skozi liste palm, z morja je slano pihljalo, rahli pljuski vode so mrmrali himno novemu dnevu.

Zopet sta ga počakala, da se je oblekel, in ko je stopil iz šotora, je starka predenj postavila velik kokosov oreh. Zahvalil se ji je s plosko stisnjenimi rokami, kot je to videl v neki indijanarici, in šele tedaj je opazil, da starec drži v naročju slabotnega otroka. Domorodec je dete rahlo dvignil proti njemu in dejal: “Skqrrst.” Zdovc je vzel beležnico v roke, si zapisal besedo in jo prevedel: bolan. To je bilo povsem očitno tudi njemu, ki se je slabo spoznal na ljudi in ni bil zdravnik. Otrok je imel sivkasto polt, udrt pljučni koš, ki je bočil šibka rebra, in je težko dihal.

Ta obred je potekal vsako jutro in starca, Quu in Krrp, sta prinašala včasih iste, drugič druge otroke in govorila o njih. Vsi otroci so bili bolni in nihče od njih ni ničesar govoril, samo neka deklica je nekoč pokazala na steklenico z vodo in zaprosila: “Uqu!”

Zdovc je pridno snemal in si posneto zapisoval. Odkril je, da ima jezik en sam samoglasnik: u in dvaintrideset soglasnikov, od tega kar pet grlenih. Počasi je odkrival pomen besed, in ko sta starca z bolnimi otroki odšla, jih je razvrščal v razpredelnice, ob-

deloval glasoslovno podobo jezika, *grukh* je predalčkal v besedne vrste, razvozljaval skladnjo in besedotvorje. Zdelo se mu je, da se spet vrača v mladost, da je poln moči, da je koristen.

Ko je nekega popoldneva prepisoval posneto že v peti zvezek, je nenadoma opazil vsebino. Starca sta govorila o bolezni, ki je pomorila vse mlade, na otoku sta ostala sama z bolnimi otroki. Zadnjim odraslim se je zvedenila kri, pomrli so za čudno boleznijo, ki je prihajala z oceana. Vendar otroci niso imeli te bolezni, pri njih je bilo opaziti povsem drugačne znake. Tistega dne, ko je pristal na otoku, jih je bilo osemnajst, po pol leta, ko je razumel njihov jezik, jih je bilo le še deset. Poskusil bi jih ozdraviti z antibiotiki, ampak za deset otrok, dva starca in zanj jih je bilo pre malo. Otroci ne govorijo, torej se o *grkhu* od njih ne bi mogel naučiti ničesar.

Nekega vetrovnega jutra starcev ni bilo na njegovi terasi, kot je poimenoval svojo jaso, kamor sta prihajala z otroki. Odložil se je, da ju bo poiskal, in med gostim zelenjem je v smeri, kamor sta sleherno jutro odhajala, kaj kmalu našel shojeno stezo in po dveh urah je na njenem koncu odkril zapuščeno vas. V eni izmed spretno spletenih kolib na kolih je odkril Quu, ki je čepela ob hropečem starcu. V prostoru je bilo s slamnjač po kotih slišati težko otroško dihanje. Kaj če starec umre? In tudi Quu ni bila več tako trdna. Kako bo potem dokončal svoje delo?

Tekel je do svojega platnenega bivališča kot brez uma, zgrabil je torbo z zdravili in oddirjal nazaj. Upehan se je zrušil ob starčevo hropeče telo. "Uqu!" je ukazal Qui. Krrpu je dvignil glavo, mu razprl brezzoba usta in vanje vtaknil oспен. Quu mu je podala vodo v kokosovi lupini in starec je le stežka pogoltnil oglato tableto. Nato jo je morala vzeti še starka. Branila se je in hotela dati zdravilo otrokom, vendar je Zdovc vztrajal, da ga je vzela.

Štirinajst dni je noč in dan bdel nad starcema, jima dajal zdravila in kuhal krepčilne čaje. Vmes je kdaj pa kdaj odnesel mrtvega otroka iz kolibe in trupelce zakopal pod palmami, kjer je bilo že mnogo gomil.

Ko se je starcema stanje izboljšalo, se je z vso svojo opremo preselil k njima, kajti preslabotna sta bila, da bi vsako jutro prišla na njegov del otoka. Preveč časa je že izgubil in starca sta mu morala pripovedovati legende, zgodbe iz življenja otoka, imena rastlin in živali, imena vasi in sosednjih otokov, potočkov in izvirorov, delov telesa, vetrov in oblakov, zvezd in božanstev, čustev in orodja, plovil in barv...

Bližal se je marec, ko naj bi se nedaleč od otoka zasidral Reiss in ponj poslal čoln. Vendar so se iz dneva v dan vrstili nalivi, morje je butalo ob škrbinasto obalo in kdaj pa kdaj doseglo s prščem tudi Zdovčev šotor. Silni vetrovi so upogibali palme, toda on je s svojim dragocenim, skrbno zavitim gradivom potrpežljivo čakal lepšega vremena. Vse je imel zbrano, kar je moral imeti, tekoče je govoril *grukh*, in kadar se je vreme vsaj za silo umirilo, je v deseti zvezek že začel pisati slovnico jezika ljudstva z otoka Maiau.

Morje se je umirilo šele šestega maja in sedmega je v daljavi zagledal temno moder parnik, od katerega se je odlepila oranžna pika in se naglo bližala. Na palmo je obesil malho s poslednjo zalogo hrane in zadnjim zavojčkom zdravil in upal, da jo bosta starca našla. S svojim dragocenim tovorom se je vkrcal v gumijast čoln.

"No, kako ste opravili nalogo? Ste odkrili novi jezik?" ga je vprašal kapitan Reiss, ki je na porjavelem Zdovčevem licu bral

zadovoljstvo.

“Da, tega jezika ni raziskal še nihče,” je dejal slovničar.

“In kakšno je življenje na Maiauu?” je zanimalo Nemca.

“Zdi se, da so vsi mladi umrli za posledicami nekakšne epidemije, samo dva starca sta ostala, ki skrbita za bolne otroke.”

“Marshallovi otoki niso daleč, veste. In posledic sevanja po atomskih poskusih sploh še ne poznajo v celoti. Morda so ti zadnji prebivalci ostali živi po čudežu, da bi lahko predali izročilo o svojem jeziku kakšnemu znanstveniku,” je porogljivo zamomljal kapitan proti modri črti, ki se je v daljavi stapljala z drugo modro črto.

“Čudež,” je še vedno v svojem jeziku premišljal Zdovec, “čudež je, da so preživeli stari, ki znajo govoriti.”

Vso pot domov, tudi v letalu, je kovček z dragocenimi posnetki in zapisi pestoval na kolenih.

Letalo iz Sidneya je pristalo na Dunaju.

Ko je prišel na mejo svoje domovine, je zaslišal: “Your passport, please!” Zastrmel se je v spraševalca. Se je zmotil?

“Haben Sie das Reisepass?” je ponovil uradnik. In ker je še kar stal kot vkopan, je moški v uniformi, ki je imela na rokavu grb njegove dežele, dodal: “Il passaporto, per favore!”

Vzel je svoj potni list iz notranjega žepa suknjiča in že hotel reči v jeziku *grukh*: “Suu (imam)”, vendar se je spomnil, da tega jezika, dokler ne objavi svojih izsledkov o njem, še nihče ne pozna. In še eno spoznanje ga je zmrazilo: Kako se po *grukhško* reče potnemu listu? Pozabil je vprašati Quo in Krrpa. Boge, ali bosta prihodnje leto še živa, je premišljal, ko je skozi okno avtobusa opazoval tuje napise na trgovinah, gostilnah, pekarnah, tovarnah in na krajevnih tablah, ko se je vozil v smeri Laibach, kot je kazala modra tabla.

Vrnil se bom in ju vprašal, je pomislil v svojem starem jeziku, za katerega je bilo videti, da je okamenel v trenutku, ko ga je profesor Zdovec razočaran zapustil.

PO STOPINJAH KULTURE NA OBMOČJU NOVA MESTA II

Od datulje do črnegaške pamiradi

Pravljeno je, da se v preteklih stoletjih na območju novega mesta in okolice razvijala kultura, ki je bila v veliki meri odvisna od okolice. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale.

V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale.

In v čem je dejstvo, da v območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale.

Pravljeno je, da se v preteklih stoletjih na območju novega mesta in okolice razvijala kultura, ki je bila v veliki meri odvisna od okolice. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale.

V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale. V območju so se razvijale različne kulture, ki so se med seboj razlikovale.

KULTURA

PO STOPINJAH KULTURE NA OBMOČJU NOVEGA MESTA

Od davnine do novomeške pomladi

Pričujoče besedilo je razširjeni govor, ki ga je prof. Janko Jarc napisal 1995 za proslavo 8. februarja, kulturnega praznika v Novem mestu.

Prav in morda tudi potrebno je, da se ob slovenskem kulturnem prazniku sprehodimo po sledovih kulturnega snovanja na tleh in v območju naše dolenske prestolnice, našega Novega mesta. Z besedo "kultura", ki je latinskega izvora in pomeni gojitev, obdelovanje, izpopolnitev in podobno, označujemo vse one procese, spremembe in stvaritve, ki so posledica materialnega in duhovnega poseganja človeka v naravo, družbo in mišljenje, delimo pa v dva pojma: materialna in duhovna kultura. Naš sprehod začnemo v sivi in še somračni davnini.

Arheolog, akademik dr. Stane Gabrovec je v začetku svoje Najstarejše zgodovine Dolenjske zapisal: *"Da, globoko sem prepričan o tem, da npr. tisoč let življenja Ilirov na naši danes slovenski zemlji ne pride v našo podzavest samo, kadar zakolne kmet, ko mu zadene plug v gomilo kamenja, ki so ga Iliri nasuli na grob svojega mrtvega, ali kadar se zadovoljno nasmeje arheolog, ko se mu v zemlji zasveti posebno lep predmet. Ne, ta leta so vse bolj živa v nas, tudi v tistih, ki še nikdar niso slišali, da so tisoč let pred cesarjem Avgustom, ki je zasedel tudi naše kraje, že živeli na naši zemlji Iliri, si gradili svoje domačije in z vsem spoštovanjem in pobožnostjo pokopavali svoje mrtve."*

In v čem je davnina še vedno živa v nas in našem času? Arheolog S. Gabrovec odgovarja: *"Lahko bi navedli nekaj imen krajev, rek, gora, ki jih mi vsak dan izgovarjamo, pa se ne zavedamo, da so jih tako in podobno imenovali in jim dali imena že Iliri (npr. Krka, Verdun). Lahko bi navedli še danes živ običaj, katerega korenine segajo še v to dobo, pokazali orodje, ki so ga uporabljali že Iliri, pa se ga vneto držimo še danes, ne iz pietete do njih, ampak ker je praktično in uporabno."* Pri tem je važno, pravi dalje arheolog, da orodje in orožje - oboje tako tragično povezano od najstarejše zgodovine človeštva dalje - ki ga gledamo v muzejskih zbirkah, tisto, ki je prvo krčilo danes slovensko zemljo v plodne njive in za živinorejo koristne pašnike, da je prvi izdelek iz zakladov zemlje, ki danes preživlja nas. Tako je šele naša zemlja iz puste in neprehodne postala kulturna. To je dejstvo, ki je v zadnjih posledicah brez dvoma pogojevalo tudi poznejšo naselitev Slovencev.

Prve in zelo skromne najstarejše sledi o bivanju človeka v novomeškem okolju so bile najdene med obema vojnoma v skalnih duplinah za razvalinami gradu Luknja nad izvirom potoka Prečna, pravi začetki nezadržnega kulturnega razvoja na naših tleh pa segajo v obdobje kulture žarnih grobišč. Številne najdbe iz tega obdobja, ki sega tja v zadnje tisočletje pred našim štetjem, so bile nedavno tega prikazane na razstavi Novo mesto pred Iliri v Dolenjskem muzeju. Zatem sledi čas, ko so tu živeli rodovi starih Ilirov. Bogate in raznolike najdbe iz tega obdobja nam povedo, da so v našem kraju živeli ljudje v organizirani naselbini že od konca obdobja brona. Prvo stalno naselitev našega skalnatega pomola nad zavojem Krke domnevamo že okoli leta tisoč pred našim štetjem. Z naselitvijo in utrditvijo na Dolenjskem, kar je potekalo nekako od leta 800 pr. n. št. naprej, se prične nagel gospodarski in kulturni vzpon v starejši železni ali halštatski dobi. V tem obdobju

ju se je kraj našega Novega mesta povzdignil iz prazgodovinske brezimnosti do pomembnega središča z utrjenim naseljem na Marofu in bogatimi knežjimi grobovi v gomilah in z lepimi primerki situlske umetnosti. V času od šestega do četrtega stoletja pred našim štetjem je na tleh našega mesta zrastle prava halštatska metropola osrednje Dolenjske, ki je z dosežki svoje civilizacije in kulture hodila vštric z drugimi evropskimi pokrajinami tistega časa. Sredi prvega tisočletja pred našim štetjem je Dolenjska doživela izredni gospodarski in kulturni vzpon, ki ga kasneje ni več dosegla.

S temi besedami je naš, žal že pokojni, arheolog Tone Knez označil zaznavni prvi korak našega kraja v njegovem kulturnem razvoju v svoji knjigi *Novo mesto v davnini*.

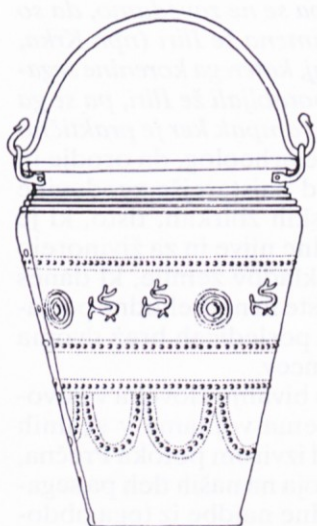
Tone Knez nadaljuje: "*V kulturnem razvoju Srednje Evrope v zadnjem tisočletju pred našim štetjem zavzema jugovzhodni alpski prostor s poudarkom na Dolenjsko osrednje mesto. Dolenjska je takrat prvič v svojem zgodovinskem razvoju enotna kulturna pokrajina s svojsko domorodno omiko, ki dobi v mlajši halštatski dobi evropski pomen. V knežjih gradiščih na Dolenjskem se grški in italjski vplivi iz Sredozemlja srečujejo z vplivi z vzhoda in se stapljajo z domačimi izročili.*

Bogate in reprezentativne halštatske najdbe iz Novega mesta, ki imajo že kar mednarodni pomen, pričajo, da je bil v tem kraju sredi zadnjega tisočletja pred našim štetjem eden izmed štirih vodilnih centrov Ilirov na Dolenjskem, ti štirje centri pa so: Magdalenska gora pri Grosupljem, Stična, Šmarjeta z Vinjim vrhom in Novo mesto.

Med posebej pomembne najdbe tega obdobja štejemo bronasti knežji oklep in izdelke situlske umetnosti. Z izrazom situlska umetnost je označeno tisto umetniško ustvarjanje, ki v vodoravnih pasovih krasi bronaste situle, to je posode v obliki vedric. V krog te umetnosti pa štejemo tudi druge predmete, ki so okrašeni v enaki tehniki in s podobnimi prizori. To so običajno drugačne bronaste posode, pasne plošče, pokrovi, nožnice za razne vrste orožja in podobno. Za nas pa imajo situle še poseben pomen: raziskovanja so pokazala, da je bilo eno ali več središč situlske umetnosti prav na Dolenjskem, dokaj realna pa je domneva, da je tako središče ali delavnica bila vsaj v poznem halštatskem času prav v Novem mestu. Med arheološkimi raziskovanji na področju našega mesta je bilo doslej najdenih že devet situl, kar uvršča tukajšnja najdišča situl na prvo mesto v Sloveniji. Novo mesto se tako uvršča med najvažnejša najdišča teh izdelkov situlske umetnosti tudi v vsem vzhodnoalpskem prostoru."

Tako je v svojem Novem mestu v davnini zapisal arheolog Tone Knez, ki je s svojimi arheološkimi raziskovanji in svojim obsežnim znanstvenim obravnavanjem najdb v domačih in tujih znanstvenih revijah ter mnogimi predavanji doma in v tujini pripel naše Novo mesto kot arheološki pojem na visok obok evropske arheološke znanosti. Čast njegovemu spominu, njegovo delo pa uspešno nadaljujeta arheologa v Dolenjskem muzeju in v Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine, Borut Križ in Danilo Breščak.

Za svoje raziskovalno in znanstveno delo je Tone Knez doma in na tujem prejel več priznanj: leta 1969 v Novem mestu Trdinovo nagrado, leta 1976 diplomu in bronasto plaketo Zveze arheoloških društev Jugoslavije, leta 1989 priznanje za življenjsko delo in raziskovanje na področju občine Novo mesto, Skupnost muzejev Slovenije pa mu je leta 1974 podelila naslov muzejskega svetovalca. Leta 1978 je bil v Berlinu izvoljen za dopisnega člana

Idealna rekonstrukcija situle iz Malenškove gomile (Ragov log) v Novem mestu (reproducirano iz knjige: Tone Knez: *Novo mesto v davnini*, 1972, str. 45)

Janko Jarc
PO STOPINJAH KULTURE NA
OBMOČJU NOVEGA MESTA

Odličje dežele Gorenje Avstrije

Podelitev odličja Tonetu Knezu

nemškega arheološkega instituta. Ko je bila leta 1980 na Gorenje-avstrijskem velika arheološka razstava o halštatskem kulturnem razdobju, pri kateri je sodeloval tudi Dolenjski muzej, je arheolog Töne Knez 14. avgusta 1980 prejel posebno odličje kot priznanje za znanstveno delo, ki mu ga je v vladni palači v Linzu izročil zgornjeavstrijski deželni glavar dr. Josef Rattenboeck.

Nekako okoli leta 250 pred našim štetjem so vdrli tudi v naše kraje bojeviti keltski konjeniki in si podredili ilirsko prebivalstvo. Naselbina na Marofu je še živel, o čemer pričajo arheološke najdbe. Naše kraje je takrat poselilo keltsko pleme Tavriskov pa tudi Latobikov, Japodov, Noričanov in drugih. Vpliv in pomen keltskega vdora je bil zelo velik in daljnosežen. Kelti so nasilno pretrgali in porušili celotni halštatskoilirski politični, ekonomski pa tudi duhovni ustroj. S seboj so prinesli nov način bojevanja in nove dosežke v metalurgiji in izdelovanju keramičnih izdelkov. Orožje ilirskega vojščaka sta bila bojna sekira in kopje, njegov poveljnik pa si je pokrtil telo še z bronastim prsnim oklepom in si s čelado pokrtil glavo. Keltski vojščak - konjenik pa je bil oborožen predvsem z dolgim in ostrim dvoreznim mečem, s težkim udarnim bojnim nožem in sulico, vse izdelano iz železa, za zaščito pa mu je služil lesen, z železjem okovani ščit, ki ga je v sredini krasila polkrožna železna grba. Svojo železnodobno kulturo in civilizacijo so Kelti kot okupatorji brez dvoma vsilili domorodnim Ilirom, nova kultura osvajalcev pa se je nedvomno oplajala s prvinami halštatske kulture, kar velja posebej za oblike keramičnih izdelkov. Tako je z medsebojnim vplivom obeh kultur nastala nova, tako imenovana ilirsko-keltska ali halštatsko-latenska kultura. Ta se je ohranila še globoko v obdobje rimske zasedbe, ponekod pa jo je še preživela in dočakala slovensko poselitev teh krajev.

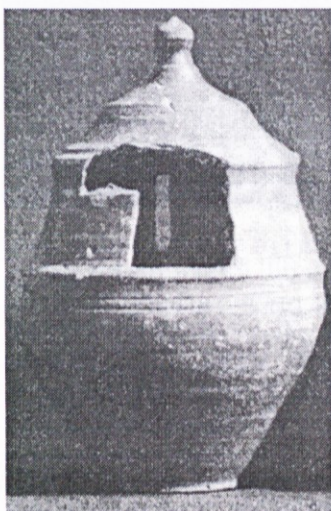
O velikih premikih po keltskem vdoru je odlični poznavalec dolenjske prazgodovine akademik dr. Stane Gabrovec zapisal:

"Halštatska kulturna dediščina je v srednjelatenskem obdobju nasilno pretrgana in zamre, novo pa ne raste več iz domačih korenin. Celo tako intimni izraz povezave in tradicije, kot je način pokopavanja pokojnih, se spremeni. Mogočne gomile, ki so bile najbolj značilni in vidni znak duhovne vezanosti rodu, začenjajo izginjati in se umikati novemu načinu pokopa." Pokojne so namreč začeli sežigati na grmadah, njihov pepel pa shranjati v lončene posode, ki

Keltska lončena posoda - kantharos iz Novega mesta (reproducirano iz: Töne Knez: Novo mesto v davnini, 1972, str. 80)

Detajl situle 1 iz knežjega groba v Novem mestu: korakajoče gazele (reproducirano iz švicarske revije Antike Welt 7/1976, zv. 1, str. 33)

Hišasta žara iz Novega mesta (reproducirano iz knjige Toneta Kneza Novo mesto v davnini, 1972, str. 82)

Detajl situle 2 iz knežjega groba v Novem mestu: z vinskimi mehovi (?) obložena tovarna žival (reproducirano iz švicarske revije Antike Welt 7/1976, zv. 1, str. 35)

imajo večinoma obliko hiše ali šotora, pa jih zato tudi imenujemo "hišaste žare". Velik tehnološki napredek tega časa pomeni uporaba hitro vrtljivega lončarskega kolesa pri izdelovanju lončenih posod. Na ta način so oblike keramičnih posod postale simetrične in elegantnejše, obenem pa so lahko izdelovali tudi večje število enakih posod. Posebna značilnost tega obdobja je pridobivanje in uporaba železa. Velik del grobov iz tega časa so grobovi vojščakov, ki so jasno izpričani s pridatki železnega orožja. Po takrat veljavnem običaju so ob pogrebu vojaka skoraj vedno njegovo orožje zvili ali zlomili in takšno položili v grob skupaj z žaro s pepelom pokojnika. Uporaba železa je dosegla svoj višek v mlajši ali laten-ski dobi, ko so ga uporabljali v povsem dekorativne namene, kot npr. za izdelovanje fibul, to je spon in okrasnih predmetov, kar so v halštatskem obdobju izdelovali le iz brona. Keltski meči so dolgi in skovani iz odličnega jekla. Zelo znani so bili prazgodovinski metalurgi iz Norika, to je današnje Koroške in Štajerske, ki so izdelovali sloveče "noriško železo" in ga izvažali celo v Rim, kjer so ga visoko cenili. V zadnjem stoletju pred našim štetjem je začelo v naših krajih prvič krožiti novo plačilno sredstvo: keltski novci in srebrniki rimske republike, kar je počasi izpodrinilo staro menjalno gospodarstvo. Kelti so se naučili kovanja denarja pri Grkih, saj so keltski novci kopije grških kovancev. Kovali so zlatnike in srebr-nike pa tudi bronast denar. Dva bronasta novca sta bila najdena tudi na novomeških tleh.

Naselbina na Marofu ali njegovi sosesčini je živela ali vsaj života-čila tudi v obdobju rimske zasedbe naših krajev, njeno ime pa nam ni nikjer ohranjeno. Pomembnejša naselja so v tem času nastajala ob veliki cesti, ki je vezala Emono s Siscio (Ljubljano s Siskom) in na tleh današnjega Trebnjega vodila dalje na Balkan. Višje proti Emoni je živel po latobiškem plemenu imenovani Praetorium La-tobicorum, na Krškem polju pa se je razraščalo novo središče Neviodunum, kar v našem jeziku pomeni Novo mesto.

Stara ilirsko-keltska naselbina na novomeških tleh je brez dvoma zamrla v viharjih preseljevanja narodov. Ko so naši predniki naseljevali tudi naše okolje, so na vzpetini v okljuku Krke našli še kake sledove nekdanjega prebivališča in ta griček imenovali Gradec.

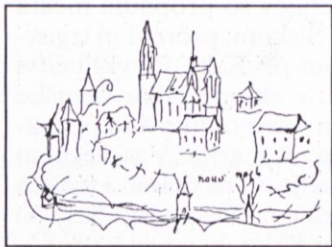
Ob veliki selitvi narodov prek naših krajev so propadla mesta ob veliki cesti med današnjo Ljubljano in Siskom, promet in trgovanje pa se je zopet umaknilo na staro pot ob Krki. Po vključitvi ozemlja, ki so ga zasedli naši predniki, v sklop velike nemške države, se je na ozemlju med Gorjanci in Savo oblikovala pokrajina, ki so jo imenovali Slovenska krajina ali marka. V stoletnem razvoju so tu nastajala pomembnejša naselja, ki so deloma zrastle še ob sledovih prejšnjih prebivališč ali krajev. Ob spodnji Krki so tako zgradili naselje na močnem okljuku Krke, ki so ga s prekopom spremenili v otok in tako kar najbolj zavarovali. Ta kraj so imenovali Kostanjevica, ki je do leta 1249 imenovan še kot trg, nekaj let kasneje, 1252, pa že kot mesto. V sredi 14. stoletja se je mesto hitro razvijalo. Bilo je obmejna trdnjava, koroški vojvoda Henrik pa je kraju okoli leta 1300 podelil mestne pravice. Te pravice so bile kasneje vzorec za podelitev mestnih pravic nekaterim drugim krajem na Dolenjskem. V bližini mesta pod Gorjanci je vojvoda Bernard Spanheimski leta 1234 ustanovil cistercijsko opatijo, ki je postala najpomembnejše kulturno, versko in gospodarsko središče ob spodnji Krki.

Mesto Kostanjevica na Krki je v celoti zaščiteno kot kulturni spomenik I. kategorije. "O cistercijski opatiji v Kostanjevici je napisal temeljno delo dr. Jože Mlinarič z naslovom Kostanjeviška opatija 1234 - 1786, izdala in založila pa ga je leta 1987 Galerija Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki."

Višje ob Krki se je širila velika posest freisinške škofije, središče te posesti pa je bilo postavljeno na okljuk Krke, ki je bil prav tako s prekopom spremenjen v otok na Krki - Gutenwerd, kar se po slovensko glasi Otok pri Dobravi. Naselje je imelo svoj grad in se prvič omenja 1251. leta, imelo je svojega sodnika in samoupravo od srede 13. stoletja. Mesto je doseglo višek svojega razvoja v sredini 14. stoletja in bilo pomembno obrtno in trgovsko središče. V kraju je bila kovnica denaričev, ki so bili v obtoku tudi na sosednjem Hrvaškem in južni Ogrski. Kraj je bil pomembno središče železarske, lončarske in krznarske obrti. Ob turškem vpadu leta 1473 je bilo mesto popolnoma uničeno, prebivalci in tisti, ki so v njem iskali varnosti, pa pobiti ali odpeljani v sužnost. Arheološke raziskave so dognale, da je bil kraj naseljen vsaj od 11. stoletja dalje.

Od prve polovice 12. stoletja je bilo okolje našega mesta v posesti gospodov Višnjegorskih, ki so leta 1136 ustanovili samostan v Stični. Samostanu je bilo podeljeno veliko zemljiške posesti tudi v okolju današnjega Novega mesta... Iz časov pred nastankom Novega mesta je bilo na tem mestu brez dvoma vsaj nekako vaško naselje, za katerega sta ohranjeni imeni Gradec ali Gradišče ter Tržišče, seveda v nemški obliki kot Gretz in Markstatt.

Takratno manjše naselje se je brez dvoma nahajalo na vzpetini, na kateri so kasneje zgradili kapiteljsko cerkev, medtem ko je bila današnja ploščad Glavnega trga z bližnjim okoljem še porastla z gozdom. Tam zgrajena kapela ali cerkva je namreč znana z imenom "sv. Anton v gozdu". Ko je vojvoda Rudolf IV. Habsburški marca 1360 v Ljubljani sprejemal poklonitev svetne in cerkvene gospode dežele Kranjske, je gotovo mislil tudi na ustanovitev pos-

Johannes Clobucciarich: Novo mesto (1604). Najstarejša upodobitev Novega mesta. Izvirnik hrani Štajerski deželnoknežji arhiv v Gradcu. (reproducirano iz Kronike slovenskih mest, 1936, str. 27)

tojanke, ki naj bi utrjevala njegovo oblast v deželi. Njegovo ali njegovih svetovalcev oko je obstalo že leta 1361 na velikem okljuku ob srednji Krki, ki je bil v lasti stiške opatije. Začeli so se pogovori z njenim opatom Petrom, ki so končno uspela v Rudolfovo korist.

Dr. Jože Mlinarič je v svoji že danes znameniti in lepi knjigi Stiška opatija 1136-1784 na strani 148 sl. zapisal: *“Zadnji znani akt med vojvodo Rudolfom IV. in opatom Petrom je zamenjava posesti za ustanovitev Novega mesta, ki je po deželnem knezu in po svoji legi dobilo ime Rudolfswert (Rudolfovo otok), saj ga od treh strani obliva reka Krka. Tako je v letu svoje smrti opravil vojvoda še dve veliki deli: ustanovil je univerzo na Dunaju in meščansko središče za Dolenjsko. Novo naselbino je ustanovil v prvi vrsti iz gospodarskih razlogov, saj je bila velika trgovska pot usmerjena na črto Ogrska - Hrvaška - Kras - morje in se je skladala s celotno politiko Habsburžanov, zlasti pa še s politiko ambicioznega Rudolfa IV.”* Dr. Milko Kos je zapisal, da je bila Habsburžanom ustanovitev nove meščanske naselbine na Dolenjskem sredstvo gospodarskega in političnega prodiranja na enem izmed potov, ki vodijo iz zaledja k toliko zaželenemu morju, na poti trgovcev: Ogrska - Hrvatska - Kostanjevica - Novo mesto - Višnja Gora - Rašica - do morja.

Najstarejši kulturni spomenik Novega mesta je njegova kapitelska cerkev. Novomeški umetnostni zgodovinar Jože Gregorič je o njej zapisal:

“Zleknjeno na strmi kraški skali in tesno vklenjeno v objem reke Krke je dobilo Novo mesto svoj najmočnejši poudarek z mogočno stavbo kapitelske cerkve, ki stoji na najvišji točki polotoka in s tega svojega položaja obvladuje ne samo mesto pod seboj, ampak tudi vso bližnjo okolico. Za mesto samo pa pomeni Kapitelj ono centralno točko, okoli katere so se grupirale skupine hiš v slikovito, po stalnem načrtu še danes tipično srednjeveško mestece. Od koderkoli pogledamo mesto, povsod ista slika: stopnjema se stikajo hiše in hišice v breg, naslednja prerase prejšnjo s konico svoje strehe, dokler se ta vzgon ne zlije v masiv kapitelske cerkve. Ona dinamična sila, ki je v gotski dobi gradila nebotične katedrale, je oblikovala to zunanjo podobo mesta. Vse se gnete in hiti navzgor proti cerkvi, ki sprejme vase vso to radost in jo v silnem zanosu svojega stolpa dvigne v mogočno višino. Brez kapitelske cerkve bi bilo Novo mesto enolična in dolgočasna skupina hiš.”

O začetku zidanja te cerkve Gregorič domneva, da je verjetno stala že pred ustanovitvijo mesta, češ da je morala na tem kraju obstojati večja naselbina trgovcev in obrtnikov, ki so se naselili okoli stiške trdnjave Gradec. Ko je vojvoda Rudolf IV. pridobil ta kraj in na cvetno nedeljo 7. aprila 1365 podpisal ustanovno listino Novega mesta, se je naselbina začela hitro razvijati v mestece, meščani pa so nekako v drugem desetletju 15. stoletja začeli z zidavo nove, monumentalne stavbe.

Zgradili so prezbiterij, najbolj proti vzhodu ležeči del z glavnim oltarjem in pod njim ležečo kripto. Za nadaljnjo izgradnjo v ustreznih razmerjih pa ni bilo po vsej priliki več niti časa niti sredstev. Vse bližja je bila turška nevarnost in treba je bilo skrbeti za obzidje in obrambne stolpe in vse, kar je služilo obrambi. Naselje so takrat zadevale tudi druge nesreče, zlasti požari. Zato so verjetno že zgodaj cerkvico sv. Antona posvetili raje sv. Florijanu, da bi jih ščitil pred ognjeno pogubo. Vendar je bilo mesto pogosto žrtev požarov. Leta 1576 je ogenj zopet uničeval mesto, zgorela pa je tudi kapitelska cerkev. Ta je že v prvi polovici 15. stoletja dobila sedanjo lomljeno obliko. Ko so v začetku 15. stoletja začeli

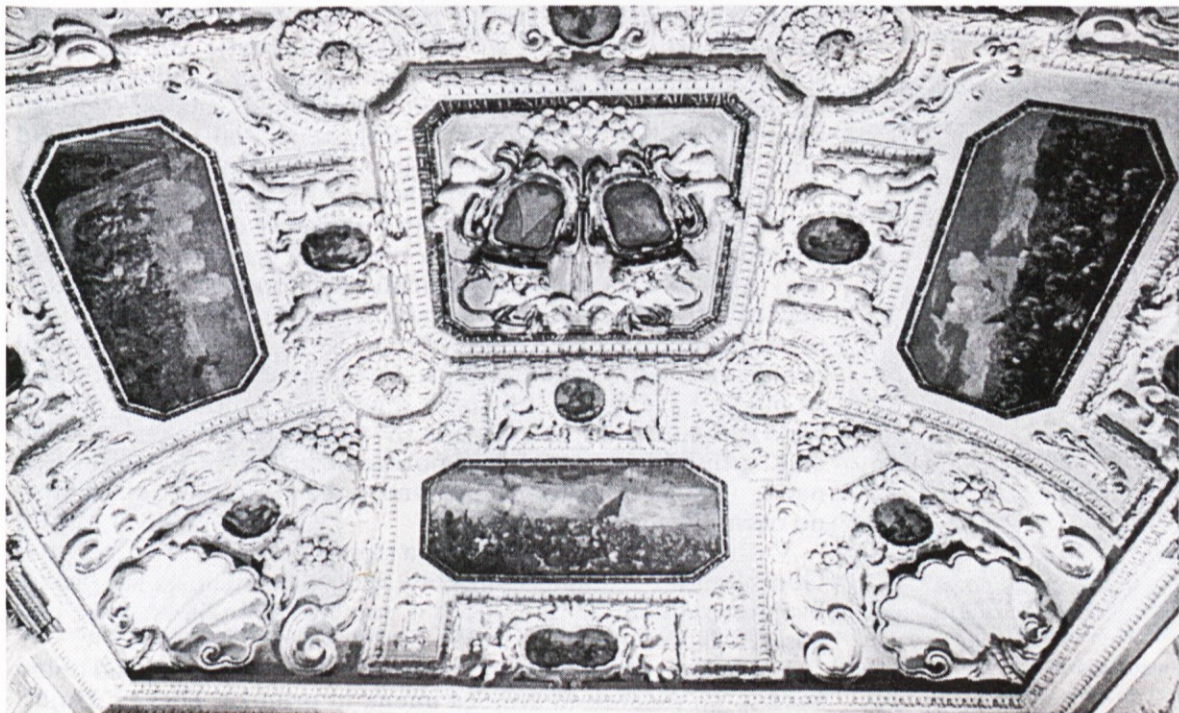

Kapiteljska cerkev
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto skozi čas, 1990, str. 186)

Frančiškanska cerkev, pročelje
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto skozi čas, 1990, str. 185)

Štukature v stolpni dvorani gradu
Grm
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto skozi čas, 1990, str. 170)

graditi novo cerkev, je po uveljavljenih cerkvenih predpisih morala biti grajena natančno v črti vzhod - zahod. Ko je bil prezbiterij končan in leta 1429 posvečen, je za nadaljevanje gradnje zmanjkalo sredstev, zato so novi del zvezali z že obstoječo, nekoliko zamaknjeno cerkvijo.

Druga zgradba, ki s svojimi začetki sega še v 15. stoletje, je frančiškanska cerkev. Pred Turki iz Bosne prebegli menihi frančiškanskega reda so se prek Bele krajine naselili za obzidjem Novega mesta, kjer jim je bila 31. oktobra 1469 izročena kapela sv. Lenarta. To so podrli in na njenem mestu zgradili novo cerkev, samostan pa leta 1472. Dobrih dvajset let kasneje - 1493 - je bil pri cerkvi sv. Miklavža ustanovljen kolegiatni kapitelj s proštom na čelu. Obe, še v srednjem veku nastali ustanovi sta potem zelo dolgo imeli odločilno vlogo v verskem in kulturnem življenju Novega mesta in Dolenjske.

Turški vpadi, kmečki upori in reformacijsko versko gibanje, poleg tega pa še pogosti požari, so močno vplivali na gospodarski in kulturni razvoj našega mesta. Spopadi med protestanti in katoliškimi verniki so bili včasih zelo ostri, saj je bil v enem teh ubit predstojnik (gvardijan) frančiškanskega samostana. Oster bojevnik proti protestantom je bil zlasti prošt Polydor Montagnana, ta pa je, ko je obnavljal v požaru leta 1576 uničeno kapiteljsko cerkev, pridobil za njo in Novo mesto našo največjo umetnostno dragotino, oltarno sliko sv. Miklavža, delo beneškega umetnika Jakoba Robustija, imenovanega Tintoretto. Iz prejšnjega kulturnega obdobja - gotike - je ohranjenih nekaj kamenitih fragmentov, ohranjenih v kasneje zidanih stavbah, od umetniških del pa leseni kip Žalostne Matere božje, ki ga je tiskar in založnik Janez Krajec našel na podstrešju frančiškanske cerkve in ga prenesel v obnavljajočo se kapelo Božjega groba v soseski gradu Grm.

Kapelo Božjega groba je dal zgraditi leta 1675 lastnik gradu Grm Wolfgang Ferdinand Mordax. Ta rodbina je izhajala iz korosko-štajerske plemiške družine, ki si je sredi 16. stoletja pridobila grad Graben v bližini Novega mesta. Tam so po Valvasorjevem sporočilu proti koncu 16. stoletja živeli trije bratje Mordaxi, ki so si med seboj razdelili družinsko posest tako, da je eden ostal na Grabnu, drugi si je nedaleč stran sezidal grad Zaboršt (sledi so bile vidne ob poti iz Kandije proti Ragovemu logu), tretji pa grad Grm. Najstarejši del gradu Grm je vhodni stolp. W.F. Mordax - ime družine so izvajali iz besede Mordaxt, kar pomeni "bojna ali morilna sekira", ki je zarisana tudi v njihovem družinskem grbu - je grad zelo povečal in olupšal. V njegovem času so dozidali grad levo od vhodnega stolpa in prizidali oba stranska trakta ter zaključili dvorišče z zidom. Stropi grajskih prostorov prvega nadstropja so bili okrašeni s štukaturnimi venci, ki so obkrožali z oljnatimi barvami na platno slikane podobe. V vsej prostrani dvoriščni fasadi so bili nad pritličnimi arkadami zgrajeni široki odprti hodniki z vrsto kamnitih stebrov. Ko je leta 1876 grad prevzela sem preseljena Kmetijska šola, so arkadne hodnike zazidali, iz prostorov prvega nadstropja, razen iz stolpne dvorane, pa so odstranili vse štukaturno okrasje s slikami vred.

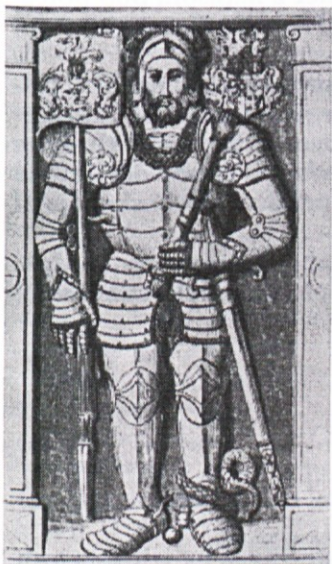
V drugi polovici sedemnajstega stoletja je bil na prostoru pred Gorenjimi ali Ljubljanskimi vrati zgrajen kapucinski samostan. Svojemu namenu je bil izročen 4. septembra 1672, ko ga je blagoslovil škof senjsko-modruške škofije Janez Senogljanovič.

V tem času je v Novem mestu živel in delal slikar, ki je bil dolgo znan le po začetnicah svojega imena in priimka: H.G.G. Umet-

Jakob Šašelj: risba Villandersovega nagrobnika

(vse risbe reproducirane iz zbornika prispevkov za zgodovino mesta Novo mesto 1365 - 1965, 1969, str. 182, 186, 190)

Jakob Šašelj: risba Lenkovičevega nagrobnika

nostni zgodovinar, Novomeščan dr. Ivan-Drago Komelj je prepričljivo dognal, da se pod temi začetnicami skriva v Novem mestu živeči in delujoči slikar **Hans Georg Gaiger a Gaigersfeld**. Dan in leto rojstva doslej nista znana, umrl pa je leta 1681 v Zagrebu. Izhajal je iz plemiške družine, ki se je verjetno priselila iz Koroške. Bil je znan in dober slikar ter je delal za naročnike na Dolenjskem pa tudi v sosednjem Zagrebu, kjer je leta 1681 tudi umrl, ko je opremil cerkev sv. Katarine. Da je bil ugleden mož, pove to, da je bil v letih 1662, 1668, 1670 in 1673 izvoljen za mestnega sodnika ali župana, kot bi danes rekli. Dolenjski muzej hrani dve njegovi oltarni sliki, ena pa je razstavljena v zbirkah Narodne galerije v Ljubljani.

Iz sledečega renesančnega kulturnega obdobja so v Novem mestu znani predvsem trije nagrobniki iz frančiškanske cerkve. O času nastanka teh nagrobnikov in položaju Novega mesta v tem času je umetnostni zgodovinar dr. Emilijan Ceve zapisal: "*Šestnajsto stoletje je bilo za Novo mesto čas baladične slave, vročičnega nemira, zadnjega gospodarskega cveta in takoj nato gospodarskega upada. Obramba pred turškimi napadi je povzdignila strateški pomen mesta, v katerem se je zbiral deželno vojaštvo, to je vrglo meščanom res nekaj trgovskega dobička, gotovo pa je prineslo med njegove zidove precej nemira.*" Leta 1515 je bilo v mestu 272 hiš, od teh kar 24 praznih. Leta 1540 je mesto pogorelo do tal. Komaj so ga dobro obnovili, ga je leta 1576 ogenj ponovno uničil, v letih 1584 in 1605 pa je zopet gorelo. Posebej hud udarec je Novo mesto dobilo z ustanovitvijo obmejne trdnjave Karlovec, ustanovljene leta 1579, ki je postala glavno vojaško in obrambno oporišče. Mesto so uničevale tudi bolezni, tako je npr. leta 1599 kuga pomorila nad osemsto meščanov, vrhu vsega pa so se še večali spori in spopadi med katoliki in pristaši novega protestantskega verskega gibanja.

V svojem razvoju je mesto izoblikovalo čudovit urbanistični organizem Velikega trga, kot je zapisal E. Ceve, z zidanimi hišami in odprtimi arkadami v pritličjih, "*toda že v prihodnjem trenutku je ta polet utrujeno omahnil*". "*Tudi v umetnostnem življenju je ustvarjalna sila upadla tik pred tistim trenutkom, ko bi moglo mesto celo v*

Jakob Šašelj: risba Siegersdorfovega nagrobnika

Jakob Šašelj: risba Gallovega nagrobnika

Relief Marija z detetom, vzidan nekoč v hiši Matije Kastelca (reproducirano iz Kronike slovenskih mest, 1936, str. 29)

širšem dolenjskem zaledju dobiti odličnejši pomen, kot ga je imelo v srednjem veku," pravi E. Cevc, ki je o štirih renesančnih nagrobnikih zapisal: "Vizitacijsko poročilo oglejskega vizitatorja Pavla Bizantija nadvojvodu Karlu z dne 25. oktobra 1581 omenja med drugimi samovoljnostmi, ki so jih počenjali protestanti na naših tleh, tudi to, da "s silo in grožnjo izsiljujejo pokop krivovercev v katoliških cerkvah, kamor vabijo na pogreb tudi heretične predikante, ki ob takih priložnostih tudi pridigujejo. Tako se razen v drugih krajih godi tudi v Novem mestu, v samostanu frančiškanov, kjer so nedavno postavili štiri kipe luterancev, češ da so ustanovitelji te cerkve" (glej E. Cevc, Štirje renesančni nagrobniki v Novem mestu, Zbornik Novo mesto 1365 - 1965, str. 181 sl.).

V drugi polovici sedemnajstega stoletja je v Novem mestu živel **Matija Kastelec**. Bil je kanonik novomeškega kolegiatnega kapitlja, po rodu pa iz Kilovč na Krasu. Tam je bil rojen 24. januarja 1620, umrl je v Novem mestu 16. junija 1688. Bil je nabožni pisatelj, zbiralec slovarskega gradiva, imel pa je tudi veliko smisla in znanja za stavbarstvo in umetniško delo. Umetnostni zgodovinar dr. Ivan-Drago Komelj je o Matiji Kastelcu zapisal: "*O novem okusu v 17. stoletju nedvomno odločata kraška rojaka kanonika Matija Kastelec in Janez Rampelli, doma iz Košane na Krasu, čeprav morda nista nastopala neposredno kot naročnika. Matija Kastelec, ki se je bavil tudi z arhitekturo, je zasnoval načrt za obok, zunanjščino in stolp frančiškanske cerkve; za Dolenjske Toplice, kjer je bil hkrati župnik, je dal napraviti naravnost novatorski krstilni kamen, na lastno hišo, ki si jo je zgradil v mestu, pa je vzdikal relief Matere božje, kateri je hišo izročil v varstvo. Relief s plastično upodobitvijo Marije z detetom in tudi plošča grofa Thurna nad portalom proštije dokazuje skupaj z reliefi žalostnega dela rožnega venca, vzdanimi v zunanjščini Božjega groba na Grmu, nedvomno kvaliteto in skupno stilno izhodišče.*"

Kastelčeva hiša je kasneje postala zelo znan novomeški hotel Pri soncu, zatem pa po lastniku imenovan tudi Hotel Koklič. Ob nemškem bombardiranju mesta oktobra 1943 je bil hotel toliko poškodovan, da so ga pri obnovi mesta porušili, na njegovem mestu pa zgradili novo moderno zgradbo. Relief z napisom Sub potestate Mariana vivet aedes Castelziana (Pod Marijinim varstvom živi Kastelčeva hiša) hrani Dolenjski muzej.

Matija Kastelec si je kot leksikograf, prevajalec in nabožni pisatelj prizadeval za slovensko knjigo, prevod biblije in latinsko-slovenski slovar, z bogatim, iz vseh slovenskih narečij zbranim besednim zakladom. Veljal je za naš najboljši slovar do sredine 19. stoletja in mnogo njegovih besed je prešlo v slovenski knjižni jezik.

Matija Kastelec je bil brez dvoma živahen in zgovoren možak, saj je še lastni napis za svojo nagrobno ploščo začel s stihoma:

*Hic Mathias Kastellez Canonicus iacet,
qui etiam mortuus non tacet.
i.t.d.*

*Tukaj Matija Kastelec kanonik leži,
ki še mrtev ne molči
i.t.d.*

Nagrobna plošča je vgrajena v cerkveni tlak frančiškanske cerkve pred levim stranskim oltarjem.

V Kastelčevem času sta v Novem mestu živela in delovala tudi dva slikarja, ki sta se zapisala v kulturno zgodovino Novega mesta in Dolenjske. Prvi je bil že prej omenjeni Hans Georg Gaiger a

Ivan Koch: Obleganje mesta Nova,
ki ga na sliki predstavlja podoba
Novega mesta.
(reproducirano iz Slave vojvodine
Kranjske, XIV. knjiga, str. 155)

Gaigersfeld, drugi pomembni Novomeščan tega časa pa je bil slikar **Janez Koch**. Izhajal je iz ugledne novomeške družine, njegovi rojstni podatki pa doslej niso znani. Njegov oče Henrik Koch je bil leta 1650 in 1651 ter 1655, 1658 in 1659 izbran za mestnega sodnika, njegov sin Janez ali Ivan Koch pa je med letoma 1689 in 1714 kar dvanajstkrat držal v rokah žezlo mestnega sodnika. Bil je ugleden slikar, ki ga je J. V. Valvasor pritegnil v krog svojih sodelavcev. Umetnostni zgodovinar dr. E. Cevc sodi o njem: "Na vsak način je postal Janez Koch po Valvasorjevi zaslugi ena najbolj znanih umetniških osebnosti našega sedemnajstega stoletja." Njegovih slik v olju in na platnu ni skoraj nič ohranjenih, pač pa hrani zagrebška vseučiliška knjižnica veliko njegovih risb, ki so služile delavcem v Valvasorjevi grafični delavnici, da so jih vrezali v bakrene plošče. Narisal je naslovnici za knjigi s popisom Koroške in Salzburške, obe leta 1681, okoli sedemdeset figurálnih risb za Slavo vojvodine Kranjske in vse risbe za 2. in 3. knjigo Prizorišča človeške smrti. V Valvasorjevi zapuščini, ki jo hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu, so se ohranile originalne predloge za to knjigo. Na eni od slik za Slavo, ki naj bi prikazovala napad na mesto "Nova", je Koch uporabil pogled na Novo mesto z Marofa in s tem po Cevčevi besedi Novomeščanom ljubeznivo podaril portret njihovega rodnega mesta.

Kot je Matija Kastelec za Novo mesto pomemben kot posrednik in pobudnik novih umetnostnih tokov, ki so prek kraških umetnostno-obrtnih delavnic prihajali z italijanskega zahoda, tako je bil brez dvoma tudi podpornik onih izmed novomeške mladine, ki so si hoteli pridobiti znanja na sosednjih italijanskih univerzah. Taka sta bila npr. brata **Gosjak**, **Janez Krstnik** in **Janez Gregor**. Bila sta sinova mestnega fizika (zdravnika) Janeza Gosjaka, ki se je priselil leta 1658 v Novo mesto. Janez Krstnik se je posvetil študiju medicine na univerzi v Padovi in postal sloveč novomeški zdravnik, Janez Gregor pa je študiral pravo na univerzi v Bologni in bil ugleden pravnik in tajnik deželnih stanov v Ljubljani. **Janez Krstnik Gosjak**, znan tudi pod svojim v nemščino prevedenim priimkom **Ganser**, je po končanih študijah ostal še nekaj let kot zdravnik v Padovi. Tam je na podlagi svoje zdravniške prakse in

Enake podpore je bil verjetno deležen tudi njegov brat Gregor, zdravnik Janez Gosjak pa na koncu svojega posvetila prosi vse omenjene, naj "nikoli ne nehajo skrbeti za Novo mesto, domovino mojo najdražjo". J. V. Valvasor je o dr. Janezu Gosjaku-Ganserju zapisal, da je z učenostjo in svojo izkušnostjo postal tako ugleden, da je bil sprejet med deželane, kar je takrat pomenilo več kot navadno plemstvo. Njemu sta kot zdravnika v Novem mestu sledila oče in sin Breckerfeld.

Dr. Konrad Adam Breckerfeld, doma iz pokrajine ob reki Ren, je po študijah na več nemških, francoskih in italijanskih univerzah prišel leta 1630 na vabilo kranjskih deželnih stanov na Kranjsko in bil kmalu postavljen za fizika, to je zdravnika v Novem mestu. Nekaj časa je bil tudi zdravnik v Zagrebu, pa se zopet vrnil v Novo mesto, kjer je leta 1665 umrl. Njegov sin, **dr. Wolfgang Konrad Breckerfeld**, je študiral medicino na univerzi v Bologni, leta 1678 postal fizik za Dolenjsko s sedežem v Novem mestu in bil po besedi dr. Draga Mušiča *“obče znan in klican praktik, predvsem kot zdravnik plemiških družin in klera v bližnji in daljni okolici Novega mesta kakor tudi v Zagrebu in sosedni Vojni krajini.”* V svoji posesti je imel grad Stari grad, kjer je leta 1711 umrl in bil pokopan v rodbinski grobnici pri frančiškanih v Novem mestu. Verjetno je v tem času neznani slikar okrasil vsaj nekatere sobe starega gradu z velikimi freskami, od katerih je uspelo rešiti le večji del slike s svetopisemskim motivom Judite in oblegane Betulije. Hrani jo Dolenjski muzej.

Tretji zdravnik, ki je bil v drugi polovici 17. stoletja v Novem mestu, je bil **dr. Karl Joachim Burkhardt**. Svojo službo je opravljal od leta 1657 do svoje smrti v začetku 18. stoletja. Znan je po tem, da je preiskoval posebej tople zdravilne vrele v novomeški okolici in jih opisoval. Od tega je ostalo ohranjeno le to, kar je Valvasor objavil v svoji Slavi vojvodine Kranjske o zdravilnih vrelih v Dolenjskih Toplicah. Burkhardtove zapiske in ugotovitve o Šmarjeških Toplicah je skoraj sto let kasneje porabil **Franc Anton Breckerfeldt**, vnuk prej imenovanega, ko je pod naslovom Jezerske toplice pisal o toplih vrelih pri Šmarjeti.

Sin slikarja H.G.G. Adam Geiger (rojen v Novem mestu leta 1667, umrl v Kranju 1722), je postal menih kapucinskega reda in

Valentin Metzinger: Oltarna slika s podobo Madone iz grajske kapele iz Otočca (reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1936, str. 199)

dobil meniško ime Hipolit. Bil je prizadeven zbiralec slovanskega gradiva, slovničar in prevajalec. Znan je pod imenom **Hipolit Novomeški**. Sestavil je obširen latinsko-nemško-slovenski slovar, ki je sicer ohranjen le v rokopisu, pripravil za ponatis slovnico A. Bohoriča, prevedel A. Komenskega Orbis pictus (Pisani svet) in napisal več nabožnih knjig. Deloval je v kapucinskih samostanih v Mariboru, Gradcu, Ljubljani, Novem mestu in v Kranju. Literarni zgodovinar dr. France Kidrič je o o. Hipolitu zapisal, da je imel precej močno slovensko in slovansko zavest, ki da se je krepila zlasti iz misli na slovansko bogoslužje v okviru katoliške Cerkve. V uvodu k svojemu slovarju je o. Hipolit rahlo izražal tudi svojo nejevoljo nad splošno utrjeno rabo nemščine v šolah, uradih in družbi.

V kulturnem razvoju Evrope je tedaj prevladal nov umetniški slog, ki ga imenujemo barok. Največji mojster tega obdobja pri nas je **Janez Valentin Metzinger** (1699-1759), po rodu iz Lorene. Naselil se je v Ljubljani, imel svojo umetniško delavnico in sprejemal naročila iz vse Slovenije. Za kapitelsko cerkev v Novem mestu je izdelal deset oltarnih podob, za novomeško frančiškansko cerkev pa sedem podob in sprejemal naročila sosednjih graščakov, npr. z gradu Otočec. Odlična oltarna slika iz grajske kapele z Otočca je danes skupaj s tremi medaljoni v zasebni lasti. V novomeškem frančiškanskem samostanu je tedaj delovala domača delavnica, ki je ustvarila vrsto odlične cerkvene opreme v baročnem slogu, ki pa so jo kasneje v 19. stoletju odstranili in nadomestili z manj kvalitetnimi, ampak zato "modernimi" umetno-obrtnimi ali mizarskimi izdelki. Metzingerjeva dela so za Novo mesto poleg Tintorettovega Miklavža drugi veliki umetniški zaklad.

Pri zbiranju gradiva za svojo Slavo vojvodine Kranjske je J.V. Valvasor verjetno v Novem mestu srečal in za sodelavca pridobil poleg Janeza Kocha tudi hrvaškega plemiča, ki se je ukvarjal z risanjem, bil pesnik in so ga mikale dogodivščine iz preteklih časov. Bil je to **Pavel Ritter-Vitezovič**. Valvasor ga je gotovo srečal in spoznal pri W.A. Mordaxu, ki je bil v mlajših letih tako kot večina njegovih vrstnikov v vojaški službi v Vojni krajini. V Senju je spoznal in postal prijatelj Antona Ritterja, ki je izhajal iz rodu alzaških vitezov, katerih eden je v habsburških vojaških službah prišel v senjsko kapetanijo in si tam ustvaril družino, iz katere je kasneje izšlo več slovitih bojevnikov s Turki. Antonovega sina Pavla je Mordax poznal že od njegovih mladih let. Ko je mladi Pavel odšel v Zagreb in tam obiskoval jezuitsko gimnazijo, ga je Mordax vabil v goste na svojo posest v ali bolje pri Novem mestu. Od tu je leta 1677 pisal pismo v latinskih verzih, kjer med drugim pravi:

*Jaz prebivam pa zdaj ob skalnatih Krke bregovih
v sreči in radosti tu moji mi dnevi teko.*

*Volk me Mordax, baron, očeta prijatelj predragi,
ljubi - odkrito priznam - kakor da sin bi mu bil.*

(prevedel dr. J. Mlinarič)

Med svojim bivanjem v Novem mestu se je Vitezovič spoznal in sprijateljl s Friderikom Dilancem, sinom bogate trgovke Felicite Dilanc. Bil je izobražen in očitno ljubitelj knjig, pa mu je Vitezovič napisal pismo v latinskih verzih, ki se v prevodu glase:

Če veselile bi te v hrvaščini pisane pesmi,

Friderik, branja tega lahko ti pošljem dovolj.

Valvasor je pridobil Vitezoviča za sodelavca v svoji tiskarni na Bogenšpergu, kjer je za Valvasorjevo Topografijo Kranjske izde

Franc Andrej Šega, medalja z avtoportretom in latinskim napisom Franc Andr. Schega. Neopolitanus Carniolus (Franc Andrej Šega, Novomeščan s Kranjske)

Franc Andrej Šega: Avtoportret (olje)
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto, 1976, sl. 15)

KULTURA
Rast 3-4 / 1995

lal štiriinpetdeset bakrorezov. Valvasorjev sodelavec je bil do konca leta 1678, ko se je zopet vrnil v Senj.

V začetku osemnajstega stoletja je Novo mesto dalo evropskemu kulturnemu svetu pomembno umetniško osebnost. 16. novembra 1711 je bil tu rojen **Franc Andrej Šega**, pomemben medaljer in dober slikar. Njegov oče Andrej se je priselil v Novo mesto kot izdelovalec pušk in orožja in se poročil z Novomeščanko Katariño Kastelic. V tej družini so se rodili, kot navaja Ivan Vrhovec v svoji Zgodovini Novega mesta, trije sinovi, ki so bili bolj ali manj umetniško nadarjeni. Bili so to bratje Franc Andrej, Jernej in Janez Anton. Po takrat običajnih učnih potovanjih po tujih deželah sta se Jernej in Anton ustalila na Dunaju, Franc Andrej pa je odšel na Bavarsko in tam postal znan in spoštovan umetnik medaljer in slikar. Ko je bil pri bratu na Dunaju, je tam portretiral cesarico Marijo Terezijo, ponujenega mesta dvornega medaljerja pa ni sprejel. V Münchnu je dobil mesto v tamkajšnji kovnici denarja in bil imenovan za dvornega medaljerja. Dne 16. novembra 1711 je v Münchnu umrl in na njegovi zadnji poti ga je spremlilo vse, kar je v kulturnem življenju te umetniške prestolice kaj pomenilo. Prijatelji so mu v monakovski stolnici postavili spominsko ploščo z latinskim napisom, ki se v slovenskem prevodu glasi: *Vedno slovelo bo tvoje ime in čast bo tvoja in hvala*.

Šega pa ni nikoli pozabil, kje mu je stekla zibelka in odkod mu je rod. Medaljo s svojim portretom je obkrožil z napisom: Franc Andrej Šega Neapolitanus Carniolus, kar po slovensko pomeni, da je Novomeščan s Kranjske.

V sredini osemnajstega stoletja sta za Novo mesto pomembna zlasti dva dogodka: 8. avgusta 1746 je cesarica Marija Terezija podpisala listino, s katero je bila ustanovljena novomeška gimnazija, dve leti kasneje pa je bil s terezijanskimi upravnimi reformami ustanovljen novomeški okrožni urad, kateremu je bila podrejena vsa Dolenjska z Belo krajino in ribniško-kočevskim področjem. Novo mesto je tako res postalo metropola Dolenjske in njeno prosvetno in kulturno žarišče.

Poleg gimnazije je v Novem mestu, sedežu okrožja, delovala tudi osnovna okrožna fantovska šola, ki so jo tudi vodili frančiškani. Šola je bila štirirazredna. Za dekleta je bila osnovana posebna enorazredna dekliška šola, glavni del stroškov zanjo pa je nosil kapitelj.

Na začetku devetnajstega stoletja, 4. novembra 1805, je bil v Novem mestu rojen **Oton Škola**. Njegov prednik Jožef Škola je bil krojač in se je priselil z Moravske. Pri krstu je dobil ime Karel Nikolaj, ko pa je še kot gimnazijec postal član frančiškanskega reda, je dobil redovno ime Oton. Bil je nadarjen slikar pa tudi pisatelj ter je na klic F.I. Barage odšel kot misijonar v Severno Ameriko, se od tam vrnil in do smrti 24. aprila 1874 prebival v samostanu na Trsatu nad Reko. Ko je bil menih v Novem mestu, se je sprijatelžil s takratnim okrožnim glavarjem baronom **Friderikom Rechbachom**. Oba je vezalo veselje do slikanja in Škola je oba tudi upodobil, ko slikata isti pogled na Novo mesto. Sliko je še opremil z napisom v nemščini in francoščini, ki pravi: *“Nič ni prijetnejšega kot pogled na blestečo pokrajino v njeni jasni, lepi in prolestni podobi”*. Školovo sliko je iz njegove zapuščine pridobil tiskar Janez Krajec, njegov sin prof. Janko Krajec pa jo je poklonil Dolenjskemu muzeju. Dve Rechbachovi sliki pa je v ljubljanski starinarni kupil Božidar Jakac in ju prav tako izročil našemu muzeju.

Okrožni glavar Rechbach je dal pred Gorenjimi ali Ljubljanskimi vrati ob cesti pod nekdanjim kapucinskim samostanom zasaditi kostanjev drevored, ki je meščanom služil kot sprehajališče. Del tega drevoreda je še danes ohranjen.

Gesla velike francoske revolucije o svobodi, enakosti in bratstvu ter Napoleonovi vojaški pohodi so do dna pretresli evropske narode. Svobodoljubne in narodoljubne ideje so rahlo prodirale tudi v naše mesto, prinašalo pa jih je s seboj zlasti mlajše izobraženstvo, ki je prihajalo v tukajšnje urade.

Novo mesto je ta čas že imelo svojo tiskarno. Njen lastnik je bil **Henrik Tandler**. Najstarejši doslej znani tisk njegove tiskarne je iz leta 1819, vsebuje pa klasifikacijo učencev novomeške glavne šole. Ko je lastnika tiskarne leta 1836 pobrala po mestu razsajajoča kolera, je tiskarno vodila najprej njegova vdova Marija Wirth, pozneje pa sin Konstantin. Doslej znani najstarejši natis Tandlerjeve tiskarne v slovenščini je iz leta 1831. Bila je to pesem, ki jo je ob obnovi kolegiatnega kapitlja napisal Jakob Zupan. V času Ilirskih provinc je francoska uprava 7. decembra 1810 razpustila novomeški kolegiatni kapitelj. Ko so po Napoleonovem padcu te pokrajine zopet prišle v sklop avstrijskega cesarstva, je bil 5. maja 1818 kolegiatni kapitelj zopet obnovljen, novi prošt pa je bil imenovan šele leta 1831. In ob tej priliki je tedanji ljubljanski profesor bogoslovja Jakob Zupan, ki je bil nekoč, sicer le kratek čas, tudi dijak novomeške gimnazije, napisal pesem v slovenskem in nemškem jeziku, natisnila pa Tandlerjeva tiskarna. Slovensko besedilo je Zupan začel z vzhičenim zanosom:

*Berdo vojvode Rudolfa
Avstrijskega slavim
i.t.d.*

V nemškem besedilu je naziv Novega mesta Rudolfswerth razdelil v dve besedi: Rudolfs in Werth, misleč, da drugi del v nemščini pomeni enako kot slovenski "brdo".

V tem času je bil v Novem mestu prisilno nastanjen znani frankofil **Martin Kuralt**. Po rodu je bil iz kmečke družine v Žabnici, rojen 11. oktobra 1757 pri Škofji Loki. Bil je izredno bister, pa prav tako nemiren duh, obvladal je celo vrsto jezikov, po poklicu duhovnik, knjižničar univerze v Lvovu in popotnik po nekaterih vseučiliških mestih Evrope. Pri tem je prihajal v spore s cerkveno in svetno oblastjo in bil konfiniran najprej v kapucinskem samostanu v Škofji Loki, potem pa v frančiškanskem samostanu v Novem mestu. Prepovedali so mu vsak stik z občinstvom, posebej še s šolsko mladino. Ker se Kuralt na te prepovedi ni oziral in je svojim paznikom uhajal, so ga odpeljali na Moravsko in internirali v poplajevnico v kraju Mirov, kjer je ta bistri duh na silvestrovo 1845 v starčevski onemoglosti ugasnil.

Ko so bile leta 1846 uvedene advokature tudi na podeželju, jo je v Novem mestu dobil pravnik **dr. Jožef Rozina**, dober pravnik in vnet narodnjak. Med mlajšimi uradniki, ki so se ogrevali za napredne in rodoljubne ideje, je treba posebej poudariti ime **Franca Polaka**. Njima so se pridružili še nekateri mlajši meščani.

Dr. Jožef Rozina je bil kmečki fant iz Malega Gabra pri Šentvidu na Dolenjskem. Rodil se je 4. marca 1810, umrl pa 17. junija 1889 v Kandiji, takrat še predmestju Novega mesta. Bil je dijak novomeške gimnazije, po opravljeni maturi pa je študiral pravo na vseučilišču v Gradcu, kjer je bil 26. junija 1839 promoviran za doktorja prava. Po raznih službenih namestitvah se je potegoval za pridobitev advokature in bil pri tem tudi tekmeč dr. Francetu

Prešernu. Končno je leta 1846 dobil advokaturo v Novem mestu, si tu ustvaril dom in postal ena uglednih in vplivnih osebnosti našega mesta. Nevesto si je poiskal v premožni družini trgovca Marina (hiša na Glavnem trgu, kjer je poleg kavarne še danes trgovina) in si kupil v Kandiji ležeči dvorec Kamen. Pozneje je tu živel znani profesor in politik Fran Šuklje, Rozinov zet.

O **Francu Polaku** je Miloš Jakopec v svojem delu *Časnikarstvo na Dolenjskem 1848-1941*, str. 206, zapisal: "*Rojen je bil 26. marca 1815 v Kranju kot sin Tomaža, usnjarskega mojstra, in Lucije, roj. Rother. Datum njegove smrti ni ugotovljen, pot njegovih je osvetljena le deloma. Osnovno šolo je končal najbrž v Kranju, nato je kot desetletni deček odšel v jezuitsko gimnazijo v Ljubljani. Tu je v času od 1825 do 1830 opravil pet razredov gimnazije,*" kot je razvidno iz še ohranjenih gimnazijskih katalogov. Iz ostalih njegovih dokumentov je razvidno, da družina ni bila premožna in da so ga med študijem podpirali njegovi sorodniki. "*Družina je najbrž težko čakala,*" nadaljuje Jakopec, "*na zaposlitev sina Franca, katerega je s težavo študirala v Ljubljani.*" Vendar je Franc Polak moral celih trinajst let, vse do očetove smrti, čakati na zaposlitev. Leta 1843, ko je bil 27 let star, je dobil neplačano mesto konceptnega praktikanta pri gosposki na Brdu pri Podpeči na Gorenjskem. Tam je brez plače delal dve leti. Od tam je odšel za drugega aktuarja (pisarniškega uradnika) v urad notranjskega okrožja na grad Prem pri Ilirski Bistrici, od koder je bil v letu 1847 premeščen k okrožnemu uradu v Novem mestu. Tu je kot drugi aktuar delal na okrajnem komisariatu, 7. decembra 1848 pa je bil premeščen h komisariatu v Ribnici.

V Novem mestu se je Polak brez dvoma kmalu seznanil in prijateljsko povezal z dr. Rozino, saj so ju povezovali enaki ali vsaj sorodni politični nazori. Mladi in živahni Franc Polak je kmalu pridobil in navdušil nekaj mlajših uradnikov in meščank za igralsko skupino, za predstavu pa določil **Linhartovega Matička**. Medtem ko je prvo Linhartovo dramsko delo Županova Micka, poslovenjena in za naše razmere prirejena komedija dunajskega dramatika Jos. Richterja, že v letu nastanka 1789 doživela svojo prvo predstavu v Ljubljani, pri kateri je Linhart še sam sodeloval, svojega Matička avtor ni videl na odru. Revolucionarna ost tega Beaumarchaisovega Figara, ki je v slovenski predelavi prešla v kritiko domačih sodnih razmer, in ni nič manj revolucionarni Matičkov govor, da po človeško slab gospod samo zaradi svoje pripadnosti k višjemu družbenemu sloju - plemstvu - ni več vreden od služabnika, pač pa manj, nista mogla biti priporočilo za uprizoritev, ko je francoska revolucija že temeljito pretresala fevdalno družbo. Prav tako v obdobju Svete alianse in njenega velikega mojstra, avstrijskega ministra Metternicha, čas za Matička še ni prišel, čeprav ga je leta 1840 v novi izdaji in v Prešernovi redakciji Slovincem zopet predstavil Andrej Smole.

Šele v času, ko je Evropo zopet zajemalo revolucionarno vrenje, je Matiček spregovoril na slovenskem odru. Ne v Ljubljani, ampak v Novem mestu.

Na praznik treh kraljev, 6. januarja 1848, dobra dva meseca pred izbruhom dunajske marčne revolucije, so novomeški igralci uprizorili Matička v dvorani društva Kazine, ki jo je to nemško društvo imelo v hotelu Pri soncu. Bleiweisove Novice so v svoji drugi številki leta 1848 objavile to "Domorodno novico":

(Reproducirano iz knjige Miloša
Jakopca Časnikarstvo na Dolenj-
skem 1848-1941, str. 31)

Domorodna novica.

V Novim mestu na Dolenškem so na sv. treh kraljev dan zbrani domorodci igrali Linhartovo krajnsko komedijo v 5 delih s petjem, pod imenom „Veseli dan ali Matiček se ženi.“ Okoli 300 ljudi je v gledišu v kazini zbranih bilo, ki so toliko dopadajenja na ti veseli igri našli, da je bila v nedeljo potem v drugič igrana. Gospodje igravci, gospé in gospodične igravke: vsi so se práv po mojstravsko obnesli.

Glasbene oz. pevske vložke k igri je prispeval takratni kapiteljski organist in učitelj na dekliški šoli Jožef Kraus, priseljenec s Češke.

V Evropi pa je vrelo naprej. V Parizu so februarja nagnali kralja Louisa Philippa, v avstrijskem cesarstvu pa je rasel odpor proti Metternichovemu absolutizmu, kar so mladi Novomeščani pokazali tudi tako, da se je mladi trgovec Pilbach ob predpustnih šalah našemil v Metternicha, gostilničarka, ki so ji rekli Avša, pa v Avstrijo, ki Metternicha podi z metlo čez prag. Pravi knez Metternich je kmalu za tem v resnici pobegnil iz Avstrije, ki je vrela v marčni revoluciji. Po mestih in večjih krajih so ustanavljali narodne garde, prirejali veselice, obhode in razsvetljave. V Novem mestu je sicer prihajalo do trenj in sporov med starejšo, meščansko, in mlajšo, narodno, gardo, pomembnejše pa je, da je v Novem mestu od maja do decembra 1848 izhajal tednik Sloweniens Blatt (Slovenski list), pisan sicer v nemškem jeziku, a v slovenskem narodnem duhu. Urejeval ga je Franc Polak, denarno pa brez dvoma podpiral dr. J. Rozina, ki je bil tudi med pobudniki izdajanja lista, tiskala pa domača tiskarna Marije Tandler. Razvid o tem novomeškem tedniku daje dr. Stane Granda v svoji obširni in temeljiti disertaciji Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 in ga zaključuje z ugotavljanjem:

“Sloweniens Blatt je nedvomno nekaj posebnega v slovenskem dogajanju v letu 1848. Ves je prežet z navdušenjem za spremembe, želi si novo liberalno, meščansko Avstrijo. V mnogih pogledih njegove ideje niso vselej najbolj jasne. Urednik je to storil nekolikokrat načrtno. Trdina ima verjetno prav, ko pravi, da je moral biti obziren do skupine, ki je dala pobudo za njegovo izdajanje. Polak je zelo verjetno sodil v njegov najradikalnejši del. Zato ni nenavadno, da njegova osebnost nekatere bolj priteguje kot pa delo, po katerem je opravičeno zaslovel.

Časopis Sloweniens Blatt je izraz revolucionarnega navdušenja dela našega meščanstva, ki je pokazalo izredno navdušenje nad spremembami v državi, imelo znanje in voljo, žal pa zelo malo možnosti za njihovo uresničitev.”

Za 5. maj 1848 so bile razpisane volitve za nemški državni zbor, ki je potem zasedal v Frankfurtu. Na volišče v Novem mestu so volilni možje sicer prišli, izjavili pa, da ne bodo glasovali, in zopet odšli. Ostalo je le devet mož, ki so izvolili bivšega novomeškega uradnika Antona Laschana. Teh volilnih mož se je potem prijel posmehljiv vzdevek, češ da so novomeški “volilni knezi” (v nemškem cesarstvu je imelo sedem knezov pravico izvoliti cesarja).

Po izbruhu marčne revolucije so po večjih krajih organizirali narodne straže. V Novem mestu, kjer je že obstajala meščanska garda, je med obema prišlo do nesoglasij in trenj, o obstoju in delu garde ali straže pa glej razpravo: Miloš Jakopec, Narodna garda v Novem mestu 1848, Dolenjski list, 17.6. do 15.8. 1993.

Janko Jarc
PO STOPINJAH KULTURE NA
OBMOČJU NOVEGA MESTA

Litoželezni vodnjak iz leta 1861 na Glavnem trgu, risba (reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1953, str. 197)

Prošt Jernej Arko (reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1936, str. 27)

Jožef Anzelm vitez Scheuchenstuel (1808-1873), soprog Julije Primčeve (reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1935, str. 276)

KULTURA
Rast 3-4 / 1995

Vse bolj se je v tem času začela prebujati tudi narodna zavest. Decembra 1848 je bilo v mestu ustanovljeno slovensko bralno društvo, ki naj bi bilo protiutež nemški Kazini. Novomeški domoljubi so se 4. decembra 1848 zbrali v hotelu Pri kroni na Glavnem trgu in sklenili ustanoviti bralno društvo, ki so ga imenovali Slovenski zbor. Na zboru je bil izvoljen za predsednika dr. J. Rozina, za podpredsednika pa kasnejši večletni novomeški župan Toussaint Jelovšek-Fichtenau. Namen in naloga društva je bila *"izobrazba slovenskega jezika in dviga narodne zavesti na stopnjo, ki jo naj doseže vsako, v srednji Evropi bivajoče ljudstvo"*. Ali kmalu je po Avstriji zapihal ostrejši veter. Nastopal je čas absolutizma, ki ga je dr. J. Rozina tako označil: *"Toda po kratki pomladi prihrum-ijo hude nevihte: politično obnebe je popolnoma otemnelo, točasne razmere so hitro umorile mlado društvo in vsako gibanje, sistematično uničeno, nas je nehote spominjalo časov narodnega spanja."*

Ob koncu leta 1848 je bil Franc Polak premeščen v Ribnico, slovensko bralno društvo se je razšlo in Sloweniens Blatt je prenehal izhajati. V zadnji številki lista je urednik F. Polak še zapisal, da je upal, da bo list lahko še urejeval, ko bo izhajal v njegovem ljubem materinem jeziku, to je v slovenščini.

V avstrijskem cesarstvu je bilo revolucionarno vrenje kmalu zadušeno in nastalo je desetletno obdobje absolutizma, ki ga po ministru Aleksandru Bachu imenujemo Bachov absolutizem. V Novem mestu in okolici je v letih 1850 in 1855 razsajala kolera, v mestu pa so izboljševali kanalizacijo in tlakovali nekatere ulice. Na Glavnem trgu so postavili v fužinah na Dvoru vlti železni vodnjak, ki je nosil letnico postavitve 1861 in je stal na tem mestu vse do napeljave novega vodovoda leta 1903. Ta vodnjak je kasneje odkupil prof. Caspar Pamer, ki je na novomeški gimnaziji poučeval zgodovino, in ga podaril mestu Traberg na Gor. Avstrijskem. Med zadnjo vojno so ga odpeljali v železolitarno v Linzu.

Narodna zavest v dobi Bachovega absolutizma pri meščanih našega mesta ni bila ravno velika. Kot je zapisal Janez Trdina, sta tisti čas *"v vseh rečeh svet dajala in odločala"* prošt Jernej Arko in predsednik novo urejenega okrožnega sodišča Josef pl. Scheuchenstuel, ki se je s soprogo Julijo, rojeno Primic, nastanil v Novem dvoru v Kandiji. Novomeščani, povečini trgovci in obrtniki ter hišni in zemljiški posestniki, se tema veljakoma nikakor niso hoteli preveč očitno zamerjati, zato pa so tihe novomeške vodice tembolj vznemirjali zlasti mlajši uradniki, ki so prihajali v Novo mesto. Profesor dr. Alojz Turk je v svojem zapisu Skrita posmrtnica Prešernovi Lavri (Slovenski jezik, IV. 1-4, str. 102 sl.) zapisal: *"Spokojno idilo Novega mesta iz desetletja Bachovega absolutizma so po uvedbi ustavnega življenja začeli motiti slovenski avskultanti, adjunkti in sodniki, ki so od leta 1861. prihajali ali se vračali k novomeškemu okrožnemu sodišču iz Ogrske, iz Banata in iz Hrvatske, od koder so razen večje samostojnosti v uradovanju prinašali žal tudi narodnostna poželjenje,"* katerih zastavo so zdaj spuščali, zdaj zopet visoko dvigali, kakor je to pač dopuščal veter. To so bili predvsem Jožef Viljem Vesel, Martin Tribuzzi, Janez Ažman, Ludvik Ravnikar in Gregor Keršič. O tem zadnjem je Scheuchenstuel v uradnem poročilu celo zapisal, *"da je pravi Srb"*. Ti so bili tudi predvsem oni *"škrici"*, ki jih je pozneje kar s prižnice v cerkvi napadel kanonik Svetličič. Z njimi je resno sodeloval tudi mladi zdravnik **dr. Žiga Bučar**, ki je bil kmalu po l. 1861 imenovan za okrajnega zdravnika v Novem mestu.

Približevalo se je petstoto leto, odkar je bilo ustanovljeno Novo

Primčeva Julija nekaj let pred smrtjo v gradiču Novi dvor v Novem mestu (reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1935, Priloga)

Nagrobnik Primčeve Julije na šmihelskem pokopališču v Novem mestu. (Foto: Marko Pršina. Original hrani ZVNKD Novo mesto)

mesto. V mestu so se pripravljali na dostojno slavlje. Uradni krogi so hoteli patriotsko proslavo, drugi načrtovali nekake gospodarske izboljšave, vsi pa predvsem veselice. Takrat pa so bile pri Slovencih tudi vedno glasnejše zahteve po uveljavljanju narodnih pravic. V Novem mestu je bila posebej glasna srednješolska mladina, ki je pri tem našla vso podporo pri nekaterih svojih profesorjih frančiškanih: klasičnem filologu **p. Ladislavu Hrovatu**, zgodovinarju **p. Rafaelu Klemenčiču**, ki je bil po rodu Novomeščan, in pri ravnatelju **p. Bernardu Vovku**, ki je poučeval matematiko in fiziko. Leta 1863 se je zapletel še v težak spor z nadrejeno oblastjo, ker je v letnem izveščju gimnazije, izdanem v uradnem nemškem jeziku, dal vsa slovenska krajevna imena natisniti v slovenski obliki. Vedno bolj glasni pa so bili tudi glasovi z zahtevo po ustanovitvi Narodne čitalnice.

Vendar je bilo vse to gibanje tako počasno, da je Novomeščane zbodel Fran Levstik z javnim vprašanjem: "*Kaj dela sloveče mejs-to, dolenski Rim?*" Najbolj glasen pri tem novomeškem prizadevanju pa je bil novomeški dopisnik ljubljanskega časnika *Lai-bacher Zeitung*. Bil je to sodni uradnik Franc Zorko, avskultant pri c. kr. mestnem delegiranem sodišču. Ta je pošiljal včasih zelo zasoljene dopise o novomeških razmerah pod šifro A-R. Izbral si jo je tako, da je uporabil srednji črki svojega imena in priimka. Predsednik okrožnega sodišča Scheuchenstuel, imenovali so ga tudi "*dolenjski Napoleon*", je dopisnika kmalu izsledil in ga posvaril. Sodu pa je izbilo dno dopisnikovo poročilo o smrti predsednikove soproge, Primčeve Julije. Ta je umrla 2. februarja 1864 v gradiču Novi dvor v Kandiji (danes v sklopu internega oddelka Splošne bolnišnice), od koder so jo dva dni kasneje prenesli na pokopališče v Šmihelu. Imenovani dopisnik ljubljanskega časnika je v dopisu, ki je bil objavljen 17. februarja, zapisal:

"Odkar smo vam zadnjič pisali, se je v Novem mestu in njegovi najbližnji okolici marsikaj zgodilo, kar spregledati nam branita dolžnost in srce. Naše okolje ni tako, da bi po njem umetnost in kar je z njo v zvezi posipavala rože, umetnost in kar je z njo v zvezi, je tu zapuščena, kot povsod na deželi, njeni pripadniki in častilci pa so zelo redko sejani. Od tod prihaja, da marsikateri dogodek ni tako

vrednoten, kot po svoji pomembnosti zaslužil. Tako se je zgodilo tudi pri nas. V prvih dneh februarja je genij poezije šel tesno ob naši strani, toda njegov obraz je bil zastrt, zakaj žalujoč je sklonil svojo plamenico nad plemenitim in njemu tako sorodnim bitjem, ki je nekoč našemu pesniku Prešernu pomagalo sanjati njegove zlate dni in je bilo pogosto vspodbuda njegovih resnično pesniških navdušenj, vsega lepega in prelestnih srčnih hrepenenj, ki odsevajo iz sonetov, v katerih ga je slavljeni pesnik tako idealno opeval. Prešernove Lavre ni več, vendar bo nesmrtna dalje živela s pesnikom, ki je sebe in njo s seboj ovekovečil. Kdor pa ima srce in smisel za umetnost sploh in še posebej za mojstrske poezije našega Prešerna, temu bo grob njegove Lavre svetišče in to tudi ostal in to spominjanje je najlepši nevenljiv venec, ki ga z ginjenostjo polagamo na še sveži grob pokojne."

Julijin ovdovali soprog pa ni bil čisto nič ganjen nad tem zapisom svojega podrejenega uradnika in je moža z družino, ženo in dvema otrokoma brezobzirno nagnal iz Novega mesta.

Bližali so se dnevi proslave petstoletnice Novega mesta. Na rotovžu so pripravljali vabila uradnim predstavnikom države in dežele, meščanska garda je vabila garde iz sosednjih mest, nemškutarska stranka se je pripravljala na vabilo nemškega telovadnega društva iz Ljubljane, pa so jih novomeški domoljubi prehiteli in poslali vabilo Južnemu Sokolu in pevcem ljubljanske Narodne čitalnice. V Novo mesto sta prihajala tudi dr. Valentin Zarnik in prof. Fran Erjavec, da z navzočnostjo in krepko besedo podpreta novomeške rodoljube. Geslo takratnega narodnoprebujnega gibanja pa je bilo čitalnica. Ko je potihnil slavnostni hrup proslavljanja petstoletnice mesta, v nedeljo, 27. avgusta 1865, se je v Brunerjevi gostilni na Bregu sestalo dvajset novomeških narodnjakov, ki so izbrali pripravljalni odbor za ustanovitev čitalnice in sestavo društvenih pravil. Ko so jim bila vrnjena uradno potrjena pravila, so začeli z nabiranjem članov in jih že prvega dne nabrali blizu petdeset. Ustanovni občni zbor Narodne čitalnice je bil 23. oktobra 1865, svoje društvene prostore pa si je končno uredila v hotelu Pri kroni na Glavnem trgu, ki mu je bil gospodar Anton Hočevvar, brat znanega bogataša iz Krškega, Martina Hočevvarja. Prva prireditev čitalnice je bila 21. januarja 1866 in nanjo so povabili tudi domoljube s podeželja. O tej prireditvi je v Bleiweisovih Novicah poročal iz Novega mesta **dr. Vojteh Kraus**, sin kapiteljskega organista Jožefa Krausa, sodni uradnik, ki je že za petstoletnico mesta zbral nekaj zgodovinskih dokumentov in jih je objavilo ljubljansko Zgodovinsko društvo.

Občni zbor čitalnice je bil v gostilni na Bregu, udeležilo se ga je tudi nekaj profesorjev - frančiškanov in seveda tudi nekaj odraščajoče dijaške in verjetno tudi druge mestne mladine. Štirje so si za ta večer oblekli tudi rdeče srajce, kot so jih videli avgusta pri ljubljanskih sokolih. Občni zbor se je seveda končal z družabnim večerom in plesom. To vse, posebej ples mladih v rdečih srajcah, spominjajoče na uporne italijanske garibaldince, je močno vznemirilo kapiteljskega kanonika Mateja Svetličiča, ki je v nedeljski pridigi vse te "škrice" posebej ostro napadel. Čitalniški odbor je protestiral pri proštu Jerneju Arku. Ta je v razgovoru z dr. J. Rozino priznal, da je šel Svetličič predaleč, odklonil pa javni Svetličičev preklíc spornih izjav. Spor sta potem zgladila čitalniški odbor in proštija.

Na to prireditev so Novomeščani povabili tudi pevce ljubljanske čitalnice in številno novomeško in okoliško uredništvo. Dopisnik Novic dr. Vojteh Kraus je zapisal, da so premagali vse ovire in

“ponosno odprli čitalnico našo, narodni naš dom” in nadaljeval: “21. januarja smo praznovali ta dan, kakor je bilo primerno visokemu namenu. Na večer ob 7. uri se je v prelepo okinčani dvorani pri “kroni” zbralo polno domoljubnih naših rojakov in družih gostov.” Zbrane je nagovoril predsednik čitalnice dr. J. Rozina, dopisnik pa nadaljuje: “S tem se je začel nepozabljivi večer. Med posameznimi številkami besednimi odlikovala se je pesem Safran, katero je pela tukajšnja domorodkinja. Da bi jo posnemale pač tudi druge krasotice, katerih imamo, da malo kje toliko. Dalje so peli tudi naši pevci četverospjev “Domovina”, druge pesmi pa izvrstni pevci pevskega zbora ljubljanske čitavnice... Po besedi bil je ples, ki je veselo trajal do belega dne, med tem ko so v bližnjih sobah prepevali in zdravice napivali.” Po drugi čitalniški prireditvi v začetku februarja 1866 je isti dopisnik zapisal: “To je bila prav narodna veselica in tako živo in prijetno je bilo, da se je očitno kazalo, da je čekanje protivnikov, da naše mesto ni kraj za čitalnico, ostalo le pobožna želja”.

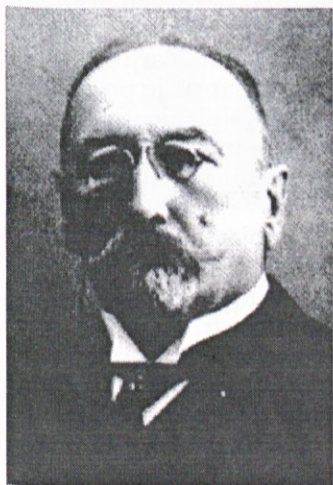
Na tretji prireditvi so domači čitalniški igralci dali dve enodejanki. Prireditev je bila 11. marca 1866. Novomeščan Franc Wagner je postavil nov gledališki oder, imena prvih čitalniških igralcev pa nam vsaj deloma ohranil v svojih zapisih **Leopold Picigas**. Novomeščan V. O., verjetno Valentin Oblak, je Novicam poslal dopis, v katerem pravi, da je na prireditev prišlo toliko obiskovalcev, da vsi niti v dvorano niso mogli in da je bil čisti dohodek sto goldinarjev, čeprav je bila vstopnina zelo nizka, namenjen in odan za podporo “ubogih naših bratov na Dolenjskem”. Leopold Picigas je v svojih zapiskih zapisal: “Prvi slovenski igralci so bili trgovec Karel Kalčič, steklar Ferdinand Seidl, kanclijski pisar Jožef Rohrman in gospica Jadviga Šulc, vsi ti so slovenski Taliji do konca svojega življenja zvesti ostali in dokaj naslednikov izurili, vse je preživela modistinja, vedno po najnovejši modi elegantno oblečena Jadviga Šulc, ki je svoj zemeljski tek končala 16. aprila 1907 v starosti 64 let.”

Ob tretjem nastopu čitalniških igralcev, ko so uprizorili Linhartovo Županovo Micko 8. aprila 1867, je dopisnik Vojteh Kraus zapisal: “Ni še dolgo sem, kar tukaj prebivajoči Slovenci niso vedeli, je li res, da so na slovenski zemlji, ali prebivajo marveč kot zapuščenci v ptuji deželi. Materin jezik je bil marsikateremu strašilo in gledali so v njem le polom in prekucijo.

Trdovratno, četudi morda “mehkega srca” pa so tisto nenaravno pot, ob katerej po njih misli raste “Bildunga” (izobrazba)... Kaj neki - ustili so se - je človeku moč v slovenskem jeziku povedati kar je znanstveno itd? Te besede so tem močjem bile jutranja in večerna molitev, pa prepričati se niso dali, da temu ni tako.”

Čitalnica je potem pripravljala nove prireditve, izpopolnjevala odrsko opremo in prvo leto svojega delovanja zaključila z bučnim silvestrovanjem.

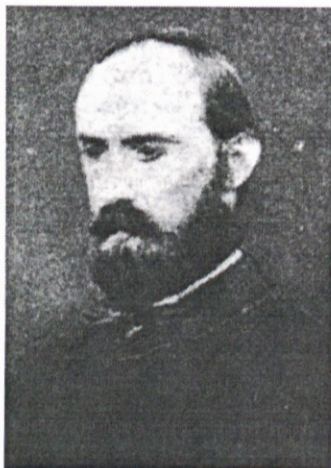
Ob koncu šolskega leta 1867/68 je v Novo mesto pripešal dijak ljubljanske gimnazije **Ivan Hribar** in se vpisal na novomeško gimnazijo. Bil je kasneje znan slovenski politik in dolgoletni ljubljanski župan. “Odšel sem iz Ljubljane ob štirih zjutraj,” je zapisal v svojih Spominih, “in prišel v Novo mesto ob treh popoldne. Vpisal sem se še istega dne. Prenočili in z večerjo preskrbeli so me v gostilnici pri Skabernetovih (dvonadstropna hiša ob Gorenjih vratih nasproti Študijske knjižnice), ne da so za to kaj zahtevali. Drugo jutro sem ob sedmih zjutraj krenil iz mesta. Silno utrujen sem ob desetih zvečer omagal pred Rudnikom. Nek voznik me je vzel na voz in pripe-

Ivan Hribar
(reproducirano iz Enciklopedije
Slovenije, 4. zv., str. 52)

Ivan Vavpotič: Janez Trdina (risba)
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto, 1976, sl. 22)

Dr. Žiga Bučar
(reproducirano iz Kronike slovenskih mest 1936, str. 104)

ljal v Ljubljano."

Ivan Hribar je v Novem mestu prebil kot šestošolec in se deloma vzdrževal kot inštruktor. V spominih hvali predvsem profesorja p. Lacka Hrovata, med sošolci in drugimi dijaki pa si je kmalu pridobil dokajšen vpliv. Ustanovil je tudi dijaško čitalnico. "*Časnike za to čitalnico,*" je zapisal, "*sem izprosil brezplačno, štela pa je ta čitalnica sedemnajst slovenskih, hrvatskih, čeških, ruskih in nemških listov.*" Tu so se shajali dijaki, ki so se učili slovanskih jezikov in navduševali za narod. Sem je zašel včasih tudi kak profesor-frančiškan in si izposodil kak list. Nekaterim pa tako svobodno in svobodnjaško gibanje ni bilo všeč in že prihodnje šolsko polletje je Hribar nadaljeval in končal z maturo v Ljubljani.

Leta 1867 se je v Novem mestu za stalno naselil **Janez Trdina**. Predčasno in iz političnih razlogov upokojeni profesor se je skupaj z gostilničarjem Jožetom Virkom preselil iz Reke v Novo mesto, kjer je J. Virk v Bršljinu odprl gostilno, katere se je prijel ime Pri cilindrbirtu. Kasneje se je preselil prav v mesto, se na stara leta poročil in tu leta 1905 umrl. Na hiši v Streliški ulici št. 2 je v njegov spomin vzdignjena plošča. Na svojih pohodih in sprehodih po Dolenjski in sosednji Beli krajini je z ostrim očesom opazoval žitje in bitje Dolenjcev in z zapisi polnil svoje dnevnike ter tako ohranjal dragoceno gradivo za zgodovino svojega časa, obenem pa nabiral snovi za svoje leposlovno delo, zlasti čudoviti svet svojih Bajk in povesti.

Nasprotja med narodnjaki in nemškutarijo so se vse bolj ostrila, kar se je pokazalo posebej ob raznih volitvah. Ko je decembra 1871 pri deželnozborskih volitvah propadel nemškutarski kandidat Martin Hočevan, bogataš iz Krškega in brat Antona, ki je vodil hotel Pri kroni, kjer je imela čitalnica najete društvene prostor, je Martin zahteval od brata, da vrže čitalnico na cesto. Pod streho jo je sprejela Josipina Skaberne, lastnica gostilne Pri zlatem levu ob Gorenjih ali Ljubljanskih vratih, čitalničarji pa so začeli pripravljati zgraditev lastnega društvenega doma. Pri tem je opravil pomembno delo zlasti zdravnik **dr. Žiga Bučar**. Čitalničarji so kupili primerno stavbišče sredi Novega mesta, dr. Bučar pa je po posredovanju prijatelja dr. Josipa Fona, primarija bolnišnice v Zagrebu, pridobil načrte za stavbo društvenega doma. Izdelal jih je arhitekt Alfred Kappner, ki je takrat sodeloval pri obnavljanju starega Zagreba.

Časnik Slovenski narod je 4. januarja 1873 objavil dopis iz Novega mesta, v katerem dopisnik poroča o pravkar minulemu silvestrovanju čitalničarjev v Skabernetovi gostilni. V njem poroča, da se je gostov kar trlo in da je predsednik čitalnice dr. Žiga Bučar v nagovoru dejal, da je stavbišče za novo domovanje že kupljeno za tisoč tristo goldinarjev, stavba, ki bo tam zrastle, pa da bo veljala šest do sedem tisoč goldinarjev. Za pokritje stroškov bodo izdali "*tristo dolžnih pisem po 24 goldinarjev, katerih prejemniki bodo mesečno plačevali vsaj po en goldinar. Tako bode vsakemu narodnjaku mogoče udeleževati se tega prevažnega narodnega čina in prej ko v enem letu bomo Novomeščani med vsemi Slovenci prvi imeli svoj Narodni dom.*" Temeljni kamen za novo stavbo so položili v nedeljo 8. junija 1873.

Dopisnik Slovenskega naroda je svoje obširno poročilo o slovesnosti pri polaganju temeljnega kamna začel tako: "*Vesel in sijajen je bil znameniti dan, katerega je pretečeno nedeljo 8. junija obhajalo Novo mesto. Pokazalo se je, da narodna zavest, katero je tukaj šele leta 1865 prebudil Južni Sokol ljubljanski, da čedalje bolj in bolj*

Narodni dom
(reproducirano iz kulturnozgodovinskega vodnika Novo mesto skozi čas, 1990, str. 184)

Reprodukcija letaka o zidavi Narodnega doma v Novem mestu (Dolenjski razgledi 1968, Sn. 1, št. 1, str. 2)

prešinja vse kroge meščanske, da rodi tudi že plemeniti sad na narodnem polju." Temeljni kamen, okrašen s cvetjem in pisanimi trakovi, so prepeljali od kamnoseka v Bršljinu na stavbišče v spremstvu godbe meščanske garde. Ob Skabernetovi gostilni je voz pričakala množica meščanov in ga glasno pozdravljala. Dopoldne se je na stavbišču zbrala velika množica meščanov in okoličanov, prišli pa so tudi gostje iz Bele krajine, Ljubljane, Gorenjske in Štajerske. Ob deseti uri je godba zaigrala himno Hej Slovani, dijaki novomeške gimnazije so zapeli posebno kantato, nakar je vse zborovalce pozdravil metliški narodnjak Anton Navratil, za njim pa je govoril novomeški župan Dominik Rizzoli in poudaril, da bo nova stavba mestu v okras, obenem pa tudi učilišče za omiko, za znanost in izobraževnje sploh. Za njim je predsednik čitalnice dr. Ž. Bučar govoril o razvoju čitalnice in nujni potrebi zgraditve lastnega društvenega doma. Za njim sta pozdravne in narodoljubne besede spregovorila dr. Josip Vošnjak in dr. Valentin Zarnik, za njima pa še Viljem Pfajfer iz Krškega in grof Vranicani iz Zagreba. Nato je dr. Ž. Bučar prebral pergamentno listino z opisom namena in pomena Narodnega doma, ki so jo potem podpisali vsi odborniki čitalnice, župan in mnogi gostje. Listino je potem dr. Ž. Bučar vložil skupaj z izvodi na Slovenskem izhajajočih časnikov v posebno kositrno skrinjico in jo položil v temelj nove stavbe. Belo oblečene deklice so prinesle na blazinici položeno kladivo in zidarsko lopatko, nakar je župan Dominik Rizzoli s kladivom potrkal po temeljnem kamnu in pri tem rekel: "Vzdigni se Slovincem na diko in slavo!" Popoldne je sledila ljudska veselica na posestvu trgovca Valentina Oblaka v Šmihelu.

Čas polaganja temeljnega kamna za novomeški Narodni dom je bil čas velikih narodnih zborovanj, imenovanih tabori. Sklicevali so jih po slovenskih pokrajinah, le na Dolenjskem jih ni bilo. Ko je Slovenski narod predlagal tako sklicanje v Novem mestu, češ da je mestni Glavni trg dovolj velik, da sprejme veliko množico zborovalcev, so novomeški nemškutarji v svojem besu te izvode časnika na trgu javno sežigali. Dr. Leopold Picigas je v svojih zapiskih zapisal, da je bilo zborovanje ob polaganju temeljnega kamna za Narodni dom v Novem mestu za mesto in Dolenjsko skoraj enakega pomena kot tabori za druge slovenske pokrajine. Za dr. Ž. Bučarja je bil ta dan resnično dan velike radosti, obenem pa tudi dan, ko mu je bilo gorje rojeno. Ko sta ob teh slovesnostih dr. Vošnjak in dr. Zarnik pregovorila dr. Bučarja, da bo kandidiral za poslanca na državnoborskih volitvah jeseni 1873, je deželna vlada dr. Bučarja takoj prestavila v kočevarsko Kočevje, tamkajšnjega zdravnika dr. Boehma pa poslala na njegovo mesto v Novo mesto. Ob pregonu dr. Ž. Bučarja iz Novega mesta so nemškutarji pričakovali, da so s tem dali težak, če ne celo smrtni udarec rasti društvenega doma. Pa ni bilo res. Stavba je ob podpori meščanov in dolenjskih narodnjakov hitro rastla, njen namen pa so javnosti pojasnili novomeški rodoljubi s posebnim letakom in v njem zapisali:"

Način

po katerim se zida „Narodni dom“ v Novem mestu.

I.

„Narodna čitalnica“ je kupila lansko leto v Novem mestu pod Refč. brj. 165/1 v zemljiške knjigi zapisano hišo z veržem in drugimi priključniki za 1000 gold in dve sosednji hiši, eno pod Refč. brj. 56/2, za 210 gold, drugo pa pod Refč. brj. 116 za 2000 gold, da se zida „Narodni dom“, ki bo zredilo za narodno gibanje na Dolenjskem.

Ustanovila se bo v njem slovenska ljudska knjižnica, dolenjska branilnica, narodno gledališče, dolenjski muzej, in šola za narodni jezik, slovstvo in zgodovino, kakor i drugi, za splošno narodnega zavedanja in napredka, pak tudi materialnega blagostanja vseh naših ljudi.

Ob prisilni preselitvi dr. Ž. Bučarja so seveda posebej uživali novomeški nemškutarji. Upali so, da je bil tudi Narodnemu domu zadan smrtni udarec, dopisnik Slovenskega naroda pa jim je 7. marca 1874, štiri mesece po odhodu dr. Bučarja, povedal: *"Ako-pram je vse rodoljube novomeške, posebno pa čitalnico, britko zadelo zguba vrlega dr. Bučarja, ki je bil narodnemu življenju duša in utemeljitelj Narodnega doma, nismo se dali plašiti, da bi bili odjenjali od prizadetij naših nego še tesneje krog ognjišča domačega stopivši upiramo se krepko navalu sovraga."*

Narodni dom v Novem mestu tako ni samo novomeški ali dolenjski, ampak vseslovenski kulturnozgodovinski spomenik in je treba z njim tudi tako ravnati, ga ohranjati in mu dati ustrezno namembnost. Pobudnik njegove izgradnje dr. Žiga Bučar pa bi morda zaslužil vsaj v veži skromno spominsko ploščo, na pročelju pa je treba obnoviti napis v prvotni obliki Narodni dom.

V drugi polovici devetnajstega stoletja so se spori med nemškutarji in vedno bolj krepko slovensko narodno zavednimi meščani vedno bolj ostrili in včasih prešli tudi v dejanske spopade. Naš znani politik **Fran Šuklje** je v svojih spominih zapisal, da je bilo Novo mesto v času njegovega službovanja na novomeški gimnaziji *"vprav tip nemškutarskega gnezda"*. Tri najstarejša novomeška društva, Meščanska garda, Strelesko društvo in Kazi-na, so bila v nemških rokah. Leta 1854 je Franc Šenica ustanovil mestno pihalno godbo, ki je bila potem priključena meščanski gardi. Ta godba je imela v svojem programu že precej slovenskih in slovanskih skladb.

Leta 1876 je bilo ustanovljeno gasilsko društvo, ki je imelo nemško poveljevanje tja do devetdesetih let. Leta 1876 se je v grad Grm vselila Kmetijska šola. Ko so urejali grad in ga pripravljali za njeno vselitev, so odstranili in uničili skoraj vse baročno okrasje po grajskih sobah, nedotaknjena je ostala le stolpna dvorana. Deset let kasneje je bil na novomeški gimnaziji nastavljen zgodovinar **Ivan Vrhovec**. V desetletju, ki ga je prebil v našem mestu, je vneto sodeloval v čitalnici, režiral vrsto iger in bil po potrebi tudi sam bil igralec na čitalniških odrskih deskah. Poleg tega je urejeval še močno zanemarjeni mestni arhiv in zbiral gradivo za svojo Zgodovino Novega mesta, ki jo je Slovenska matica izdala leta 1891. Pri čitalnici so leta 1884 ustanovili Dolenjsko pevsko društvo, ki je v devetdesetih letih dobilo svojega odličnega glasbenega vodjo v mlademu organistu **Ignaciju Hladniku**. Leta 1887 je bilo ustanovljeno narodno in telovadno društvo Dolenjski Sokol in istega leta je bila ustanovljena tudi podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je skrbela za šolstvo v narodno ogroženih predelih slovenske zemlje.

Za Konstantinom Tandlerjem je tiskarno po njegovem odhodu v Gradec nekaj časa vodil njegov brat Friderik, potem pa jo leta 1873 prodal Vincencu Bobnu. "V Tandlerjevi trgovini je bila tudi prva izposojevalna knjižnica v Novem mestu. Del te knjižnice je bil pred drugo vojno še zbran v skladišču bodočega muzeja, prof. Ivan Košťál pa je sestavil katalog teh knjig. Žal je takoj po drugi vojni bila večina zbranih knjig s katalogom vred uničena. V tem pregledu se nisem dotaknil novomeških knjižnic, o katerih je Bogo Komelj napisal obširno razpravo Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu (1865-1965), ki še čaka na knjižno objavo."* Vincenc Boben je tiskarno po treh letih prodal **Janezu Krajcu**. Ta je tiskarno preuredil v novih prostorih in v naslednjih letih razvil bogato tiskarsko in založniško dejavnost ter odpri trgovino s knji-

Tiskar Janez Krajec
(reproducirano iz knjige Ludvika
Tončiča Tiskarstvo na Dolenjskem,
1989, str. 44)

* O delu in razvoju Narodne čitalnice v Novem mestu je napisla krajšo razpravo Alenka Ložar-Podlogar, narodopisni inštitut SAZU (tipkopis).

Božidar Jakac: Dragotin Kette
(reproducirano iz knjige Janeza
Mušiča Dragotin Kette, 1993, str.
25)

gami in pisarniški potrebščinami, o čemer nas dobro seznanja-
jo razprave Boga Komelja, ljubitelja knjig in prvega urejevalca in
vodje novomeške Študijske knjižnice, ter Ludvik Tončič v svoji
knjigi Tiskarstvo na Dolenjskem. Ta knjiga, ki sta jo skupaj izdala
in založila Tiskarna Novo mesto in Dolenjski muzej leta 1989, je
odličen priročnik o razvoju novomeških tiskarn. Med tiski Krajčeve
tiskarne je treba posebej poudariti ponatis Valvasorjeve Slave
vojvodine Kranjske. Že prvi zvezki te izdaje so bili deležni prizna-
nja in podelitve posebne častne diplome na svetovni razstavi v
Parizu leta 1878. Janez Krajec je leta 1885 ustanovil list Dolenj-
ske novice, o čemer govori prav tako odlična knjiga Časnikarstvo
na Dolenjskem 1848-1941 Miloša Jakopca.

V drugi polovici 19. stoletja so nastajale spremembe tudi v zu-
nanji podobi mesta. Na Glavnem trgu so zazidavali arkade, ki so
ostale ohranjene le v dvonadstropni Bergmannovi hiši na gornjem
delu trga. Kapiteljsko cerkev so hoteli prezidati tako, da bi imela
na zunaj videz gotске katedrale, za kar jim je verjetno dajala zgled
takratna prezidava zagrebške stolnice, le da za prezidavo ni bilo
mogoče zbrati potrebnih denarnih sredstev. Proštu Jerneju Arku
je uspela le odstranitev "dotrajanih" baročnih oltarjev, ki so jih
nadomestili z izdelki iz umetnega kamna, glavni oltar pa z lese-
nim mizarskim izdelkom v novogotskem slogu. Odstranili so
baročno streho na kapiteljskem zvoniku in jo nadomestili z vi-
sokim piramidastim "gotškim" pokrivalom, ki je bil najprej krit s
kamnitimi ploščicami škrljeveca, kasneje pa z bakreno pločevino.
To je kasneje vzela prva svetovna vojna. V umetnostnem pogledu
je bilo ustrezno obnovljeno le pročelje frančiškanske cerkve. Brez
odmeva je ostal tudi predlog, naj bi Novo mesto bilo sedež nove
škofije.

Na jesen 1896 se je v sedmi gimnazijski razred vpisal **Dragotin Kette**. Znani novomeški kulturni delavec **dr. Ivan Vasič** je v svojih
spominih na Dragotina Ketteja zapisal: "*Sredi meseca septembra 1896 je dospel Dragotin Kette v Novo mesto v spremstvu svojega pro-
tektorja, rodoljubnega pesnika Ivana Resmana. Z malce zibajočo se
hojo je stopal droben in majhen, košatih brk in s pšenično rjavo bradi-
co ob strani zajetnega Ivana Resmana, čigar obraz je krasila dolga
črna brada.*" Takrat je bil ravnatelj gimnazije pisatelj **dr. Fran De-
tela**, o katerem je Ivan Vasič zapisal, da je bil "*odličen, izredno
prefinjen poznavalec latinskih in grških klasikov, ki jih je citiral, da
ga je bilo veselje poslušati; tudi mu je tekla beseda ne samo v
slovenščini in nemščini, temveč tudi v klasični latinščini neverjetno
gladko. Bil je duhovit, včasih ironičen in celo sarkastičen, za dijake
pa, ki so se ukvarjali s pesništvom, ni imel razumevanja. Kar je le od
daleč dišalo po svobodnem mišljenju, mu je bilo sumljivo in odvrat-
no. Utesnjen v spono srednjeveškega dogmatizma in ves prevzet s
črnožoltim (=avstrijskim) patriotizmom je preganjal vse, kar je ra-
zodevalo svoboden polet in napredek.*" Kot sedmošolec je Kette
stanoval v Žabji vasi pri upokojenem finančnem uradniku Matevžu
Juncu in na tem stanovanju je s prijatelji Bojanom Drenikom,
Julijem Železnikarjem in Francem Šeškom ustanovil literarno
Zadrugo, kakršno je Kette poznal v Ljubljani. V letnem polletju
je imela že enajst članov. V njej so se pod Kettejevim vodstvom
vadili v literarnem delu in govorništvu. Počasi pa je delo Zadruge
pojenjavalo. Ivan Vasič sodi o njej: "*Čeprav je delo Zadruge poje-
malo in končno usahnilo, deloma zaradi naraščajoče brezbriznosti
članov, deloma zaradi osebnih nasprotij, se ne more reči, da njeno
delo v duhovnem pogledu ne bi bilo plodno. Udejstvovanje v Zadrugu*

Dr. Karel Slanc
(original hrani Knjižnica Mirana
Jarca Novo mesto)

Alojzij Progar: Ecce homo, relief
vzidan nad vhodom kapele Božjega
groba. (Foto: Milan Markelj)

gi, stoječi pod pretežnim vplivom Kettejevega duha, je obogatilo druge člane, da so vse svoje življenje ostali vdani in verni svoji domovini, navdušeni za lepoto blaglasnega slovenskega jezika in se še nadalje izobraževali v lepi književnosti."

Nekaj podobnega kot Kettejeva Zadruga je bila skupina dijakov, ki se je v prvih letih našega stoletja zbirala okoli mnogo obetajočega slikarja in pesnika **Jožeta Cvelbarja**, ki pa mu je prva svetovna vojna strla delo in življenje.

V vrsti novomeških odvetnikov pred prvo svetovno vojno je bil posebej ugleden **dr. Karel Slanc**. V Novo mesto se je priselil leta 1884 in tu leta 1916 umrl. Ko je prišel v naše mesto, je imel za seboj že deset let javnega in publicističnega dela. Po političnem prepričanju je bil pristaš socialne demokracije, v svojih člankih pa je "posvečal vso pozornost družbenim procesom, ki so bili v osnovi slovenskega narodnostnega stanja in dnevnopolitičnih vprašanj; dvignjen nad temi je redoma težil k njihovi poglobljeni družboslovni razčlembi" (Dušan Kermauner), dr. Dragotin Lončar pa je o dr. Slancu zapisal, da so njegovi članki v listih doma in izven slovenskih meja obdelovali žgoča vprašanja slovenske narodnosti na široki podlagi gospodarskega in družbenega dela v smislu kulture in humanitete.

Proti koncu devetnajstega stoletja se je v Novem mestu naselil podobar in pozlatar **Anton Kušljan**. Bil je tudi slikar. Priselil se je iz Cerknice na Notranjskem. V Novem mestu se je sprijateljil z Janezom Trdino in bil njegova priča, ko se je ta poročil s krčmarico Jermanco. Svojo delavnico je Kušljan imel najprej v Kandiji blizu izliva Težke vode v Krko, pozneje pa na današnjem Prešernovem trgu v mestu. Umetnostni zgodovinar, Novomeščan dr. Ivan-Drago Komelj je zapisal, da je bil A. Kušljan utemeljitelj novomeške podobarske tradicije. Za njim sta imela v našem mestu svojo podobarsko delavnico **Anton Rovšek** in **Franc Ciber**, po Rovškovi preselitvi v Ljubljano sta prišla sem **Franc Vodnik** in **Jakob Ažman**. Oba sta bila umetniško nadarjena in začela svoje šolanje v ljubljanski obrtni šoli. Vodnik je nadaljeval svoje učenje na Dunaju, Ažman pa v Pragi. Vodnik je delal nekaj časa pri kiparju **Alojziju Progarju** v Celovcu. Ta je bil doma iz mirnopenske okolice na Dolenjskem, njegovo delo pa je relief Ecce homo (Glej, človek), ki je vzidan nad vhodom kapele Božjega groba na Grmu.

Glasbeno življenje v Novem mestu je bilo spočetka kot običajno vezano na cerkevna zbora v kapitlju in pri frančiškanih. Ko je bilo v čitalnici ustanovljeno Dolenjsko pevsko društvo, je njegovo vodstvo prevzel Ignacij Hladnik, kapiteljski organist. Bil je izrazita muzikalna osebnost in znan virtuoz na orglah. Ko je ljubljanska Glasbena Matica leta 1898 odprla v Novem mestu svojo glasbeno šolo, je bil Nace Hladnik njen vodja. Ko je prenehala z delom, je Hladnik odprl svojo lastno glasbeno šolo in iz nje sta izšla tudi znana novomeška skladatelja **Danilo Bučar** in **Marjan Kozina**.

Med slikarskimi upodobitvami Novega mesta je za deli Valvasorja, Kocha, Škole in Rechbacha znana predvsem Wagnerjeva litografija s pogledom na Novo mesto iz Marofa. Leta 1848 je Henrik Costa v Kranjskih popotnih spominih objavil litografijo s pogledom na Novo mesto z vzhodne strani. Štirideset let kasneje je **Jožef Sturm**, prof. risanja na novomeški gimnaziji, slikal Novo mesto. Pridružil se je mladim izobražencem, gimnazijskemu ravnatelju **Andreju Senekoviču** ter profesorjema **Rajku Perušku** in **Ivanu Vrhovcu**, ki so skupaj s pravnikom **dr. Antonom Rogino** in **dr. Albinom Poznikom** utirali slovensko narodno zavest v javno

Janko Jarc
PO STOPINJAH KULTURE NA
OBMOČJU NOVEGA MESTA

Josip Germ: Avtoportret
(reproducirano iz kulturnozgo-
dovinskega vodnika Novo mesto,
1976, sl. 22)

Jože Cvelbar: Novomeški Breg
(original v zasebni lasti)

in družabno zavest meščanov s predavanji in sodelovanjem pri čitalniških prireditvah. Sturm je bil predsednik Dolenjskega pevskega društva, slikal je kulise za čitalniški oder in izdelal načrt za vezenine na sokolskem praporu. Sledil mu je **Hugo Skopal**, po rodu Poljak. V njegovem času sta na gimnaziji zorela kasnejši pesnik in umetnostni zgodovinar **dr. Vojeslav Mole** in slikar **Miha Kambič**. Skopal je bil tudi zbiralec grafičnih listov starih mojstrov. Po njegovi smrti je to zbirko odkupil tiskar Janez Krajec, kasneje pa jo je pridobil muzej v Celju. Za njim je poučeval risanje **prof. Josip Germ**, ki je večkrat poiskal slikarske motive s pogledi na Novo mesto. Bil je prvi mentor pesnika in slikarja Jožeta Cvelbarja, ki je padel na bojišču v tirolskih Dolomitih. V Kandiji, delu Novega mesta, je bil rojen pisatelj **Milan Pugelj**, ki je kot tretješolec novomeške gimnazije skušal obnoviti Kettejevo literarno Zadrugo. Novomeščanka pa je po rodu tudi pisateljica **Ilka Vaštetova**, ki je iz novomeške preteklosti zajela snov za povest Upor, v dobo reformacije sega njen roman Gričarji, o Janezu Trdini pa je napisala roman Izobčenec. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je na naši gimnaziji v drugovanju z Dragotinom Kettejem, Nikom Županičem in Ivanom Vasičem odraščal slikar **Ivan Vavpotič**, ki je leta 1900 v olju in na platnu upodobil svoj Večer nad Novim mestom. Vavpotič je ob sodelovanju dr. Nika Županiča in prijateljev, ki so poznali Ketteja, slikal portret tega pesnika in pridal rahel pridih Angelinega profila. Prva umetniška razstava v Novem mestu je bila Vavpotičeva.

Tedaj je v Novem mestu Janez Trdina napisal svojega Vedeža z zbranimi spomini na urednika Franca Polaka, v Dveh ljubicah je ohranil spomine na Primčevo Julijo in v Doktorju Prežirju na pesnika Franceta Prešerna, ki da se je v mesečnih nočeh oglašal ob domovanju pod gradičem, v katerem je takrat prebivala Julija Primčeva, poročena s predsednikom okrožnega sodišča Josefom Scheuchenstuehlom. Janez Trdina je umrl v Novem mestu leta 1905. Če je starajoči se Janez Trdina godrnjal o Novem mestu kot otožnem središču dolenjske revščine in birokracije, je mladi in zaljubljeni Dragotin Kette Novemu mestu zažvrgolel navdušeno hvalnico:

*"Al veš, kako vsled sončnega obiska,
žarno blešči dolenjska stolica,
kako po rosi vsa okolica
cvete, drhti, kako od sreče vriska!"*

Desetletje za tem pa je v Evropi že viharila prva svetovna vojna. Ob njenem koncu v pozni jeseni 1918 je razpadla avstro-ogrška monarhija in Slovenci smo prešli v sklop nove jugoslovanske države. Mladi umetniški rod, ki ga je deloma še zajela vojna, se je na pobudo pesnika **Antona Podbevskega** in slikarja **Božidarja Jakca** razcvetel prelepi razcvet novomeške pomladi, kot je takratno kulturno vretje v našem mestu poimenoval njegov sodelavec **Marjan Mušič**. Na začetku svoje lepe knjige Novomeška pomlad je zapisal:

"Ko je minila vojna in je prišla pomlad, odeta v brstje in prvo cvetje, se je zganilo tudi v novomeški mladini in privrelo na plan vse tisto, kar se je podzavestno budilo že pred vojno in se razraščalo med njo. V svesti si svobode je mladina odvrгла vse, kar je utesnjevalo mlada hrepenenja. Svet je postal na mah tako neizrečeno lep, vsi najtišji upi so se zdeli blizu uresničenja in korajže je bilo na pretek... Na prelomu dveh dob se je zaplodilo življenje, ki je bilo spočeto od tedaj nepoznanih moči in hotelo doraščati čimdlje od vsega z jalovo

Božidar Jakac: Vabilo za 1. pokrajinsko umetniško razstavo 1920 v Novem mestu

preteklostjo zaznamovanega, skrotovičenega in neiskrenega... Na samozavestnih sestankih, ki so postali v novih okoliščinah kar sami po sebi zakoniti, brez blagoslova narodne vlade v Ljubljani, so se v novomeški gimnaziji oglašali dobro premišljeni in drzni načrti: nanašali so se na temeljito reformo pouka, na družbeno upravljanje zavoda, na občutljiva področja družboslovnih in naravoslovnih zakonov, ki se niso mogli niti smeli uveljaviti v strogo predpisani vzgojni usmeritvi. Odprli so se novi pogledi na vrednotenje v umetnostnem območju in so dobile široko odmevnost nove umetnostne smeri, ki so prenikale v sprejemljivo zavest mladine. Vse je bilo v brstenju, vse je preveval blagodejni dih mladosti in idealov.”

Ta novomeška pomlad, ki se je razcvela na jesen leta 1920, je obsegala umetniško razstavo, literarne nastope in glasbene prireditve. Umetniška razstava je bila urejena v salonu Vindišarjeve gostilne v Kandiji in slavnostno odprta 26. septembra 1920. Na njej je sedem umetnikov razstavilo tristo pet slik in slikarskih skic, na literarnem večeru sta svoje pesmi recitirala **Anton Podbevšek** in **Miran Jarc**, na glasbenem večeru pa je pesmi **Marija Kogoja** prepevala operna pevka **Zdenka Zikova**. Pokroviteljstvo nad razstavo je imel slikar **Rihard Jakopič**. Umetniška razstava je tako kot Podbevškova poezija povsem nova smer v umetniškem razvoju in M. Mušič je o tem zapisal: “Kljub vsej tveganosti in dvomljivosti, ki sta spremljali nenadno umetnostno usmeritev, je ta vendarle imela vso upravičenost v razvojnih zakonitostih, dasi je nekoliko nerazumljivo, da je avantgardizem vzniknil prav tu in je od tod, iz svojega rojstnega kraja, ob lenobni Krki in iz zdolgočasenih malomeščanskih navad in razvad, ki se niso bistveno spremenile v stoletjih, nastopil svojo zmagovito pot v slovensko prestolnico in jo prebudil k novemu življenju.” Tako Marjan Mušič in nadaljuje: “Čas, ta pravični sodnik, je v marsičem že razsodil, tu pozitivno, tam negativno, takratne novomeške dogodke in je v marsičem nekdanj tako žgočo žerjavico že prekril pepel pozabljenja. Toda dokončna pravična razsodba še ni bila napisana in zdi se mi, da brez tega prebujenja marsičesa ne bi bilo pri nas in da je pravzaprav ta vznik načel provincializem, povezal med seboj podobna gibanja v domovini in poiskal stik s svetom. Novomeški umetnostni prerod je treba vzeti celovito in v vseh razsežnostih. Postaviti ga je treba v okvir velikih družbenih premikov, brez katerih prav gotovo ne bi prišlo do takega, tako odločnega manifestativno izraženega dejanja.”

Umetniško razstavo je vzel pod svoje pokroviteljstvo takrat najbolj ugleden slovenski slikar Rihard Jakopič. Ko ga je deset let kasneje prosil Anton Podbevšek, naj mu napiše svoje spomine na razstavo v Novem mestu, mu je R. Jakopič odgovoril s pismom, iz katerega povzemam:

“Dne 26. septembra 1920 je bil v Novem mestu velik praznik. Sorodne duše so se našle in združile. Bili so to mladi umetniki, pisatelji, slikarji, kiparji, glasbeniki. Združili so se, da dajo duška svojemu hrepenenju in da stopijo prvič skupaj na plan. Ljubljana je to početje malo postrani gledala, nekako nezaupljivo. Mi pa, ki sočustvujemo z vsem, kar je živega, smo pohiteli tja, da se z njimi veselimo.

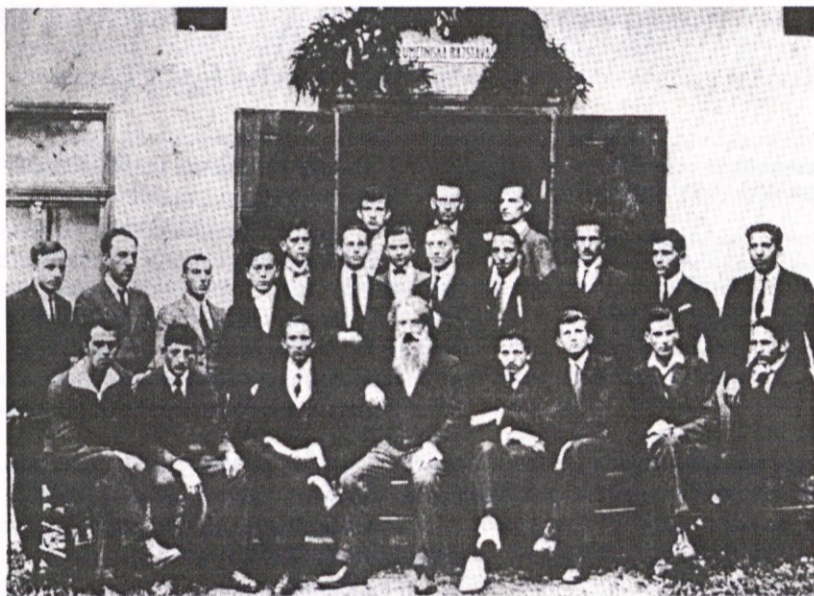
Mesto je bilo v svečanem razpoloženju. S streh so vihrale zastave, plakati pa so vabili občinstvo k proslavi.

Že zgodaj zjutraj so se zbirali Novomeščani in se sprehajali v gručah po Glavnem trgu, živahno se razgovarjajoč v pričakovanju dogodkov.

Okrog 12. ure se je vršila otvoritev razstave v Vindišarjevem salonu v Kandiji. Udeležba je bila izredna, kakršne mi Ljubljancani že

Janko Jarc
PO STOPINJAH KULTURE NA
OBMOČJU NOVEGA MESTA

Ob odprtju 1. umetniške razstave v
Novem mestu 1920
(reproducirano iz kulturnozgo-
dovinskega vodnika Novo mesto,
1976, sl. 27)

dolgo nismo vajeni. Z zanimanjem so sledili obiskovalci besedam razstavljalcev, ki so jim kazali in razlagali svoja dela. Razstavili pa so Novomeščani Cvelbar, Čargo, Jakac, Mušič, Skalicky, izmed naraščaja Avsec in Grad, dalje Ančik in Zupan. Končno sem razstavil tudi jaz eno sliko, da pokažem s tem svoje zadovoljstvo nad mladim pokretom.”

Letos na jesen bo petinsedemdeset let od razcveta novomeške pomladi. Naj bodo te vrstice v počastitev spomina vseh iz tega žlahtnega razcvetja, ki jih ni več med nami.

ZAČETKI KINEMATOGRAFIJE V NOVEM MESTU

Prispevek je posvečen mentorici prof. Milki Bobnarjevi

Gradivo zanj sta avtorica in Lorana Gajič zbirali leta 1990

(Ob 100-letnici filma in 90-letnici filma na Slovenskem)

V tem burnem življenjskem ritmu, ki ga živimo, nas včasih prevzame nostalgija želja po nečem starem, po nečem, kar je že v preteklosti burilo obzorja človeške domišljije. Lahko si zamislimo prizore starega filma in v fantazijskih predstavah sedemo v skrivnostno kinodvorano našega mesta, ki je nismo nikoli videli in imamo občutek, da smo za trenutek stopili v čudoviti stari svet. O njem so nam veliko pripovedovali, pisali, ga kritizirali, poveličevali, sovražili in ljubili. Brez te, za nas že zgodovinske bitnosti, ne bi bili to, kar smo in brez njega bi bila tudi filmska preteklost našega mesta skromnejša.

S kakšnim vznemirljivim pričakovanjem so naši predniki pred stotimi leti sedeli v skromnih prostorih, kjer so črno-bele podobe na bleščečem platnu z nekoliko okornimi, poskočnimi gibi v ponavljajočih se ritmih vzbujale smeh, radost, a tudi strah in prevaro. Kaj vse so znale pričarati uboge starinske kamere in kakšno bogastvo izraznosti brez besed so bili sposobni izpovedovati mojstri nemega filma, nam dokazuje veliki virtuoz Chaplin.

Včasih se sprašujem, kakšna sila je vodila ljudi, ki so svoje bivanje posvetili nečemu tako novemu, nedorečenemu in predvsem negotovemu, kot je bil nekdanji film. V vsakem prostranstvu človekovega delovanja so pionirji, ki so vzleteli na svojih perutih, ki so čutili kot fantomi in ob vsem tem morali znati tudi trpeti.

Film je najprej sen. Da je postal film, se je moral materializirati. Svoje poslanstvo je sprva videl v zabavanju, morda poučevanju. Pozneje je mojstrstvo tehnike pridobilo povsem nove dimenzije. Danes je film tudi ena najbolj priljubljenih umetnosti. Z njim je človek šel vse do konca sveta, do vseh vidnih obzorij in vseh odtenkov človeške duševnosti. Zanimivo pa je, da se ponovno vrača v preteklost, h koreninam, vendar ne da bi se z njimi obremenjeval, učil bi se rad ob njih, jim dajal nove kvalitete.

KDAJ IN KJE FILM PRVIČ V NOVEM MESTU

Leto 1909, kinematograf bratov Pathe

Novo mesto je bolj pozno doživelo prvo filmsko predstavo. Predvajali so jo člani družbe bratov Pathe od 28. maja do 3. junija 1909. Predstave so si nadebudni Novomeščani ogledovali v čitalnici Sokolskega doma vsak dan med 6. in 8. uro zvečer.

Dolenjske novice tedaj poročajo:

“Kinematograf Pathe z električno razsvetlavo, ki se nahaja v čitalnični dvorani v Novem mestu, je izvanredno dobro obiskovan od odraščanih kakor od mladine, od odličnih kakor od preprostih. Vsak se hoče sam prepričati, na kako visoko stopnjo je dospela dandanes veda in umetnost. Slike, ki se kažejo kakor žive podobe začudenemu gledalcu, so mojstersko izvršene. Vse predstave so kratkočasne in zabavne in ob enem poučljive in koristne. Cene zelo nizke in ravnateljstvo prijazno in vljudno. Zaradi tega se je pa občinstvo vseh predstav prav mnogobrojno udeleževalo in tudi učiteljstvo s šolsko mladino si je to velepučljivo napravo z zadovoljstvom ogledalo. Podjetje Pathe zasluži vsestranskega priznan-

Tadeja Colnar
**ZAČETKI KINEMATOGRAFIJE
V NOVEM MESTU**

V prostorih sedanje Blagovnice na Glavnem trgu je bil Kino Jugoslavija, prvi kinematograf v Novem mestu. (Foto: Milan Markelj)

ja in je le žal, da nas že zapušča. želimo mu pri odhodu povsod prav mnogo najzadovoljnejšega uspeha in toliko simpatije in naklonjenosti, kakor je imelo v Novem mestu v vseh slojih prebivalstva.”

Filmi Življenje Kristusovo, Švica pozimi, Regata z ladjami na Angleškem in komedija Lov zrakoplovu so se navdušenim Novomeščanom globoko vtisnili v spomin. Toda kino Pathe jih je zapustil za vedno.

Franc Adam se je kasnejših dogodkov takole spominjal:

“Leta 1916, menda sem bil že v prvem razredu, je prišel v Novo mesto nek možakar, po rodu Kočevar. S seboj je prinesel lesen zaboj, dolg približno 60 cm, in če smo otroci dali vsaj en krajcar, je odprl majhno lino, skozi katero smo videli povečano sliko, ki jo je premikal.

Leta 1918 je gostoval v Novem mestu cirkus. V platneni kabini, v katero smo smeli, če smo plačali, je imel stekla, skozi katera smo gledali. Takrat je bilo moč videti že močno povečano sliko raznih dogodkov (vojske, mest, palač...). Pozneje je s cirkusom prihajal tudi kinematograf. Napeli so platno, ki so ga osvetljevali z žarnico, film pa vrteli z aparatom na ročni pogon. Slika je bila zelo slaba, tudi dostikrat prekinjena. Ta način prikazovanja se ni obnesel.”

Leto 1919, Kino Jugoslavija

Prvi pravi kinematograf v Novem mestu je imel svoje prostore v hiši na Glavnem trgu, kjer je danes Mercatorjeva Blagovnica. Imenoval se je Kino Jugoslavija. Dvorano so uredili tako, da je bil prostor za kinoprojektor privzdignjen, vhod pa je bil z Glavnega trga.

Predstave so začeli predvajati leta 1919.

Prvi predvajani film je bil Trpljenje Kristusovo. Njihov kinooperater je bil izbran iz vrst Sokola (Premrl).

V Dolenjskih novicah 20.februarja 1919 zasledimo naslednji članek:

“V prihodnjih dneh ima se uprizoriti v Kino “Jugoslaviji” “Faun, Cirkus Wolfsohn”, oziroma leteči Holandec, v umetnosti najbolj dovršeni dosedaj izišli programi. - Ker je pa najemnina vsacega posameznega teh programov izvanredno visoka, zvišale se bodo vstopnine za 100%. Vse one, ki se mislijo udeležiti teh predstav, se vljudno prosi, naj se blagovolijo takoj zgласiti pri kinoblagajni, ker se bodo te predstave vršile le v slučaju zadostne udeležbe.”

Kinematograf Jugoslavija je po vsej verjetnosti moral prenehati delovati, ko je Malovič odprl za tiste čase kar sodobno dvorano.

V prostorih kina Jugoslavija sta Jožko Povh in Ivan Medic, začetnika novomeške tekstilne industrije, uredila šivalnico in trgovino. Menda so se na zidovih še dolgo poznale številke za vrste sedežev.

Leto 1921, Kino Meteor

Leta 1921 so Malovičevi ustanovili Kino Meteor. V kletnih prostorih svoje hiše so uredili prvo pravo kinodvorano na Dolenjskem, ki je bila na Dalmatinovi ulici, blizu hotela Metropol. Vrteli so neme filme. Prvi izmed predvajanih je bil Človek brez sence. Gre za možaka, ki s čudežno rjuho briše človeške sence. Več zanimivosti o tej dvorani in predvajanju filmov smo izvedeli iz pogovora z Malovičevo hčerko Darko Jasenko.

Kako ste prišli do ideje o predvajanju filmov v Novem mestu?

"Moj oče je bil zelo podjeten in vztrajen človek. Začel je z malim in kmalu razvil bogato mizarško obrt, kasneje tudi prvi pogrebni zavod v Novem mestu. Za tiste čase je veliko potoval in se zanimal za mnoge stvari. Nekoč se je vrnil z Dunaja in prinesel s seboj "čudno škatlico", polno fotografij. Zvečer se je vsa družina zbrala v dnevni sobi in oče je slovesno zatemnil prostor. Vsi navdušeni, skoraj začudeni smo si ogledovali slike, ki jih je spretno projiciral na steno. To so bili prvi začetki poznejšega kina Meteor."

Kje je bila dvorana in kako je bila urejena?

"Filmske predstave so bile od leta 1921 v spodnjih prostorih naše hiše na Dalmatinovi 2. Pred tem smo jih z lastnimi sredstvi temeljito preuredili. Morali smo poglobiti dno, urediti kabino za kinooperaterja... Takratni predpisi so bili zelo strogi, uprava mesta je zahtevala dva izhoda zaradi požara ali kakšne druge nesreče, ki bi se utegnila pripetiti."

Kdo je predvajal filme?

"Moj brat, ki je imel status kinooperaterja. Vendar je smel predvajati filme samo v našem kinematografu, drugače bi lahko izgubili licenco. To smo dobili vedno le za eno leto, tako da smo jo vsako leto sproti podaljševali."

Kdo je zahajal v kino in koliko gledalcev je dvorana lahko sprejela?

"Predstave so bile strogo ločene za mladino in za odrasle. Ob petkih in sobotah smo imeli po eno, ob nedeljah pa tri predstave. Če si je hotela film ogledati mladina, so morali dobiti posebno dovoljenje šole. Predstave za mladino so bile ob ponedeljkih. Dvorana je lahko sprejela okoli 140 gledalcev."

Kdo vam je pošiljal filme in kakšni so bili?

"Filme smo dobivali iz Zagreba. Predvajali smo samo neme filme, predvsem drame. Med filmom je dogajanje na platnu spremljala glasba z gramofona. Ob velikih praznikih smo povabili celo tamburaški orkester, nekajkrat pa sem tudi sama zaigrala na citre."

Koliko denarja je bilo treba odšteti za vstopnico? Ali so bili vsi filmi enako obiskani?

"Cena vstopnice je bila okoli 8 dinarjev, kar je bilo za tiste čase kar precej. Število obiskovalcev je bilo odvisno od vrste in kvalitete filma. Zgodilo se je celo, da smo morali predstavo zaradi slabega obiska odpovedati, kar je bilo sicer redko."

Ali se spomnite kakšnega naslova filmov in igralcev, ki so takratni mladini burili domišljijo?

"Spomnim se predvsem tistih filmov, ki so med gledalci vzbudili največje zanimanje. To so bili: Notredamski zvonar, Tolstojev Vstajenje, V vrtincu, Nibellungi, Quo Vadis, Bela sestra, Mata Hari, Titanic... Mladi so se najbolj navduševali nad Tarzanom in pustolovskimi filmi. Igralcev se ravno ne spominjam, razen slavne Grete Garbo, ki mi je ostala v večnem spominu."

Kateri film je bil vam osebno najbolj všeč in kaj mislite o današnjih?

"Vedno sem imela najraje drame. Najlepši film mi je bil Bela

sestra, ki je bil tudi zadnji in najbolj obiskan film v naši dvorani. Danes ne zahajam več v kino, filmov sem se že naveličala. Film V vrtincu sem si ogledala celo trikrat. Verjetno vas bo začudilo, a tudi televizije nimam."

Kako je prišlo do tega, da niste več predvajali filmov?

V Sokolskem društvu, ki je imelo svojo dvorano, smo imeli hudega konkurenta. Ko so tam začeli predvajati zvočni film, se ni nihče več zmenil za nemi film in naša dvorana je ostala prazna. Natanko 4. novembra 1931 smo zaprli kino Meteor, ki je razveseljeval Novomeščane dobrih devet let."

Leto 1929, Kino Dom

Prvi zvočni film v Novem mestu so ponudili občinstvu v Kinu Dom. Ta je bil v Sokolskem domu, kjer je bilo tedaj središče kulturnega dogajanja v Novem mestu. Vanj so brez zadržkov prodirale najnovejši novosti domače in svetovne umetnosti. Samo vprašanje časa je bilo, kdaj se bo v Sokolskem domu znašel tudi kinoprojektor.

S posojili in delno s pomočjo peka Paučiča so kupili kar sodoben projektor na električni pogon. Možno je bilo tudi predvajanje filmov na svetlobni zapis ali na gramofonskih ploščah posneti ton, zato so imeli gramofon z dvema ploščama.

Sedeži v dvorani so bili premični, navadni, zadnje vrste pa so bili nakakšni blazinjaki za tri do štiri osebe. Na balkonu so bili fotelji.

Prvi predvajani in tudi prvi zvočni film v Novem mestu je bil Dva molčeca dneva. Glavno vlogo v filmu je odigral takrat zelo priljubljeni igralec Willi Fritch.

Leta 1941 je Novo mesto okupirala italijanska vojska. Vrata kina Dom so zaprli, projektor pa odpeljali na sodišče. Tam je bilo poveljstvo divizije Isonzo. Menda so v veliki sodni dvorani predvajali filme za oficirje in povablence.

Leto 1931 - kino v Prosvetnem domu

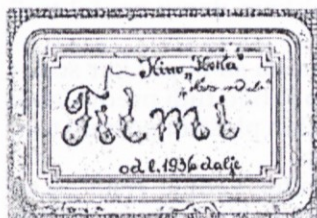
Danes težko razumemo, kako je Novomeščanom leta 1930 uspelo postaviti za tiste čase kar veličasten Prosvetni dom na današnjem Prešernovem trgu št. 3. Graditelji so se odločili, da bodo uredili tudi kinodvorano. Glavni investitorji so bili Pickovi in še nekateri drugi delničarji. Pri tem so preuredili avlo in balkon ter poglobili oder. V dvorani so namestili "fotelje", na balkonu pa poleg sedežev še navadne klopi in stojšča. Filme so predvajali s predelanim projektorjem Ernamen II. Vso opremo so pripeljali iz Avstrije. Kinooperater je bil znan kipar Vodnik, ki je imel licenco za to dejavnost. Filmske predstave so začeli predvajati septembra 1931. leta. Že decembra je vse delo v zvezi s filmom prevzela družina Picek. Vodja je bila Antonija Picek, hči Desa pa je skrbela za administracijo in evidenco predstav.

Leta 1936 je dobil kino naziv Kino Krka Novo mesto. Ohranjen je skrbno zapisan seznam vseh filmov v posebnem zvezku, ki ga je od leta 1936 do druge svetovne vojne vodila Desa Picek. Zanimivo je prebirati naslove, ki dokazujejo, da so bili filmi precej raznoliki po vsebini, avtorjih in filmskih družbah.

Leta 1941, ko je prišlo naše mesto pod italijansko okupacijo, so kino za nekaj časa zaprli, potem pa ga je prevzela družina Prijatelj. Največ so gledali filme italijanski vojaki. Prijatelj je namera-

V nekdanjem Prosvetnem domu od leta 1931 potekajo filmske predstave.

Edini doslej znani dokument o filmskih predstavah v Kinu Krka od leta 1936 dalje. Izvirnik hrani Franc Šegedin.

Evidenca o filmskih predstavah v Kinu Krka leta 1936 in leta 1937. Izvirnik hrani Franc Šegedin.

val odpreti celo kinematograf v lastni hiši, ki je bila leta 1943 bombardirana in je pogorela. Danes je tam gostišče Pri vodnjaku.

Po osvoboditvi leta 1945 se je v našem mestu in okolici začelo novo obdobje kinematografije. Posebno vlogo pri tem je imel tudi potujoči kino, ki je ponesel magičnost živih slik v skoraj vsako večjo vas na Dolenjskem. O tem, kaj vse se je dogajalo na filmskih platnih in kje so jih postavljali zadnjih 50 let, bi lahko napisali kar zajetno knjigo. To področje čaka skrbnega in resnega avtorja zgodovine filma na Dolenjskem.

Kadarkoli govorimo o začetkih našega filma, ne smemo pozabiti na Božidarja Jakca, ki je dal s svojimi filmi enega najdragocenejših prispevkov filmske ustvarjalnosti pri nas. Njegovo delo s tega področja ni pomembno samo za njemu tako ljubo Dolenjsko, ampak za celotno Slovenijo. Glede na to zasluži posebno študijo.

Naj vas ob koncu tega pisanja ponovno povabim, da v svojih mislih sedete v staro, zapuščeno kinodvorano našega mesta. Film - njegova toplota, bolečina in skrivnostnost so dajali nov smisel življenju. Nek filmski velikan pravi, da je privilegij filma ravno ta, da ohranja, balzamira naš duh. Veliki, zvezdniški svet filma je kreiral usode ljudi, izpovedoval, rojeval in uničeval. Morda bi ostal kot nerazumljena, prazna podoba samemu sebi v spomin, toda občinstvo, ki je hitelo v kinematografe, ga je oživljalo. Njegovo življenje je postalo večno.

		Naslovi filmov:	Titma
dec.	4, 8, 9.	Mali polkovnik	fox
nov.	11, 15, 16.	Tajni kvir	pan
okt.	21, 22, 23.	Abc ljubezni	pan
sept.	24.	Kulturni	
avg.	25, 26.	Poslednji amore	Herkur
jul.	28, 29, 30.	Marija Baskičeva	pan
jun.	5, 6, 7.	Marthiza de Pompadour	pan
may.	8.	Stech in Turpet	fox
apr.	11, 12, 13.	Egipčanski kralj	fox
mar.	18, 20, 21.	Vojni poročevalci	pan
feb.	25, 26.	Raj na zemlji	pan
jan.	27, 28.	Scruplija s londone	Metio
1937		12	
dec.	1, 2, 3.	Dunia - Rožmarinja	Herkur
nov.	5, 6, 7.	Loji, Vranji pilot	Herkur Wanda Bios
okt.	9, 10, 11.	Katja	pan
sept.	11, 12, 13.	Time vladajo	Herkur
avg.	13, 14, 15.	Porod big stano-ovrja	pan
jul.	19, 20, 21.	Utrci svet, Vimeni zaton	Herkur fox
jun.	1, 2, 3.	Dijak prispel	Herkur

Zdenko Picelj

RETROSPEKTIVNA RAZSTAVA MIKIJA MUSTRA V DOLENJSKEM MUZEJU

Miki Muster in Novo mesto, ustvarjalec in kraj njegove prve velike pregledne razstave.
(Foto: Milan Markelj)

V iskanju nečesa novega, kar bi lahko ponudili obiskovalcem Dolenjskega muzeja, smo se v muzeju odločili, da v program razstav za leto 1995 uvrstimo retrospektivno razstavo stripa in risanega filma akademskega kiparja, ilustratorja in animatorja Mikija Mustra, začetnika stripa in risanega filma v Sloveniji, enega prvih tudi v Evropi, zagotovo najboljšega in najplodovitejšega avtorja teh vrst ustvarjanja pri nas, očeta Zvitorepca, Trdonje, Lakotnika in drugih znanih stripovskih junakov in enega najuspešnejših ustvarjalcev na tem področju v evropskem merilu.

Rodil se je 22. novembra 1925. leta v Murski Soboti. Zgodnje otroštvo je preživel v Krmelju na Dolenjskem, kjer je njegov oče služboval kot prvi zdravnik v rudarski bolnišnici. Tam je končal tudi prvi razred osnovne šole, katero je dokončal v Ljubljani. Po končani gimnaziji se je vpisal na likovno akademijo v Ljubljani, kjer je diplomiral iz kiparstva. Vseskozi pa ga je zanimal strip, s katerim se je resneje začel ukvarjati v študentskih letih. Za risani film se je navdušil že kot otrok, ko si je ogledal Disneyevo risanko Sneguljčica in sedem palčkov. Od takrat dalje so bile vse njegove misli usmerjene, k temu, da bi tudi sam naredil nekaj podobnega. Po spoznavanju Disneyevega stila ga je tudi sam kmalu obvladal. Ni ga kopiral, ampak je prevzel le njegovo gledanje na figuro, ko je predmete in živali počlovečil in jim dal privlačnejšo obliko. Vedno si je želel študirati risani film, a za to ni imel možnosti. Zato se je odločil za kiparstvo, ki je študij giba in najbližji risanemu filmu, kjer je potreben občutek za tretjo dimenzijo. Z leti si je pridobil tudi jasno prepoznavnost in pri svojem delu pero zamenjal s čopičem. S tem je pridobil fleksibilnost in pri stripu potrebno mehkobo. Prvi lik, ki ga je Miki Muster obudil v življenje, je gotovo Zvitorepec. Kasneje mu je pridružil še Lakotnika in Trdonjo. O njihovih dogodivščinah je risal in pisal neprekinjeno od leta 1952 do 1973 in ustvaril 42 zgodb, v katerih je bila nepozabna trojica središče dogajanja. Takrat je bil zaposlen kot novinar Slovenskega poročevalca, kjer so približno deset let, od leta 1955 dalje, izhajale tudi Mustrove slikanice, ki jih je risal po prirejenih zgodbah tujih in slovenskih avtorjev, eno pa je ustvaril tudi sam. Hkrati se je ukvarjal tudi z risanim filmom in za Viba film ustvaril nekaj desetminutnih filmov (Puščica, Zimska zgodba in Kurir Nejček).

Na razstavi v galeriji Dolenjskega muzeja je bilo predstavljeno njegovo ustvarjanje od začetkov do danes, vključno z njegovim zadnjim stripom Martin Krpan, ki je še v nastajanju. Razstava s takšno tematiko je izredna redkost v slovenskem prostoru, poleg tega je bil strip kar precej časa zapostavljen in odrinjen na rob. Zagotovo pa je bila zanimiva za vse generacije, tudi najstarejše, ki so se priljubljenih Mustrovih junakov, Zvitorepca, Trdonje in Lakotnika, spominjali še iz časov, ko so njihove zgodbe izhajale v prvem povojnem ilustriranem slovenskem tedniku PPP-Poletove podobe in pesmi v časopisu TT-Tedenska tribuna v petdesetih letih. Namen razstave je tudi bil, da bi z njo pritegnili pozornost vseh generacij, opozorili na sporočilnost in značilnost stripa in risanega

filma, predvsem pa predstavili veliko ustvarjalnost Mikija Mustra. Po obsegu je bila to tudi prva tovrstna javna predstavitev tega ilustratorja širši slovenski javnosti.

Na otvoritvi razstave je zbranim spregovoril tudi Miki Muster.
(Foto: Mitja Pelko)

Otvoritev razstave je bila v galeriji Dolenjskega muzeja 17. februarja 1995, kjer se je trlo obiskovalcev (prek tristo) vseh generacij. Da je otvoritev minila v znamenju Mustra in njegovih junakov, so poskrbeli tudi člani lutkovne skupine Pika Nogavička iz Novega mesta, ki so zaigrali kratko Mustrovo zgodbo Zimsko spanje.

V času razstave, ki je bila na ogled do 27. marca 1995, je bilo v Dolenjskem muzeju organiziranih več aktivnosti. Tako je med šolskimi počitnicami pod vodstvom Mikija Mustra potekala Zvitorepčeva delavnica, kjer so se udeleženci lahko pogovarjali z avtorjem, se seznanili z osnovami nastanka stripa in risanega filma ter tudi sami poskušali ustvariti strip in gib v risanem filmu. Delavnica je bila vse tri dni zelo dobro obiskana, saj je srečanje z Mikijem Mustrom za vsakega udeleženca pomenilo svojevrstno doživetje. Za zaključek delavnice pa je bil organiziran še pogovor z njim in vodstvo po razstavi ter ponovitev lutkovne predstave. Poleg tega pa so si obiskovalci vsak dan lahko ogledali še Mustrove risane filme in televizijske reklamne spote, katerim se je popolnoma posvetil od leta 1967 dalje. Tako jih je do leta 1990 ustvaril okoli 380. Od Mustrovih risanih filmov pa so bile na ogled do 30 sekund kratke risanke brez besed po motivih francoskega karikaturista Guillerma Mordilla. Mustra je namreč želja po raziskovanju in ustvarjanju pravega risanega filma pripeljala v tujino, kjer je leta 1973 kot svobodni umetnik pri Bavaria filmu v Münchnu začel animirati serijske filme. Tako je sredi sedemdesetih let srečal tudi G. Mordilla, ki mu je leta 1975 zaupal ekskluzivno licenco za animiranje njegovih likov. Tako je nastala serija štiristotih kratkih risank v skupni dolžini tristo minut. Serija je imela izreden uspeh in so jo vrteli po vsem svetu, saj so risanke odkupili televizijski studiji iz tridesetih držav. Prav te risanke pa so bile v veliki večini prvič, se pravi premierno, na ogled slovenski javnosti v Dolenjskem muzeju, saj se kljub velikemu svetovnemu uspehu še niso vrtele na naši televiziji. Miki Muster je ostal in ustvarjal v Nemčiji vse do leta 1990, ko se je vrnil v Ljubljano. V tem času je ustvaril okrog šeststo minut risanega filma.

Najmlajšim obiskovalcem so bili v času razstave na voljo liki Mustrovih junakov za barvanje in risanje, marsikateri od njih pa je odšel domov tudi z umetnikovim podpisom. Za zaključek razstave je bilo v muzeju 23. marca 1995 organizirano še pre-

Trdonja in Zvitorepec, priljubljena junaka Mustrovih stripov.

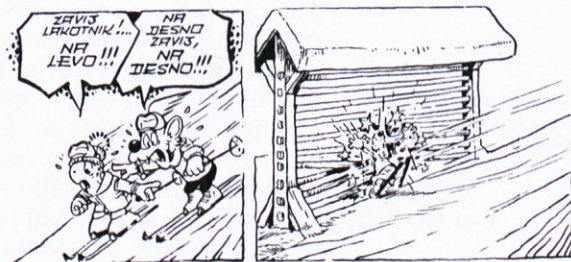
Miki Muster: Iz Zelene doline. Strip je ustvaril leta 1972.

davanje o zgodovini in pomenu stripa na splošno, ki ga je pripravil arheolog in bibliotekar Narodnega muzeja iz Ljubljane, sicer pa novomeški rojak Marjan Blažon, ki je velik poznavalec stripa, saj se z njegovim proučevanjem ukvarja že dve desetletji.

Sestavni del te razstave je bil tudi priložnostni katalog, ki smo ga ob tej priliki izdali in založili v Dolenjskem muzeju. V njem je prikazana življenjska pot in ustvarjalnost Mikija Mustra. Avtor besedila je bil zunanji sodelavec g. Rado Kostrevec, v celoti pa je preveden tudi v nemški jezik. Glavna sponzorja pri izvedbi celotnega projekta vseslovenskega pomena pa sta bila KRKA, tovarna zdravil, Novo mesto in Zavarovalnica TRIGLAV, d.d., poslovna enota Novo mesto.

Razstava sama je vzbudila enkratno, za naše razmere celo presenetljivo zanimanje javnosti in slovenskih medijev. Tako so o razstavi poročali vsi mediji, sam avtor pa je imel po otvoritvi številne intervjuje. Razstavo si je ogledalo skoraj 3000 obiskovalcev, kar je za naše razmere izreden obisk. Poleg tega pa so v Dolenjski muzej prišle še številne ponudbe za gostovanje razstave po vsej Sloveniji. Kot avtorji in iniciatorji razstave smo se v sodelovanju in dogovoru z Mikijem Mustrom, ki je vso organizacijo in izvedbo v zvezi z gostovanji razstave prepustil Dolenjskemu muzeju, že dogovorili za gostovanje v letošnjem letu v Metliki, Trzinu, Laškem, Mariboru in Murski Soboti. Zanimanje pa obstaja za gostovanja tudi v prihodnjem letu, ko bo po dosedanjih pogovorih razstava obiskala tudi Ljubljano, Kranj, Brežice in še druga slovenska mesta. Vse to samo potrjuje, da strip v našem prostoru ponovno pridobiva na veljavi oziroma da ga ponovno odkrivamo. V Dolenjskem muzeju pa s tem dokazujemo pravilnost odločitve o uvrstitvi tovrstne razstave v naš razstavni program. S tem smo, tako vsaj upamo, primaknili tudi novomeški kamenček k poznavanju in objektivnejšem vrednotenju slovenskega stripa in risanege filma. Prepričani smo, da nam je v celoti uspelo predstaviti Mikija Mustra, ki smo ga do sedaj poznali samo prek njegovih stripovskih junakov ter neuničljivih in nepozabnih Cik-cak zajčkov ter drugih reklamnih filmov in, ki je med kolegi, akademskimi slikarji in kiparji, veljal za črno ovco, ker se je ukvarjal s stripom in risanim filmom.

Kot pionir slovenskega stripa in risanege filma je ustvarjal prezdodaj, zato smo ga prepoznali šele na njegovo 70-letnico, ki jo bo praznoval v letošnjem letu. Tako smo s to razstavo obeležili tudi njegov življenjski jubilej, ob katerem se mu lahko zahvalimo za vse, kar je s stripom in risanim filmom dal slovenskemu in evropskemu prostoru, in mu zaželimmo še veliko ustvarjalnih let na področju stripa in risanege filma kot na njegovem novem ustvarjalnem področju, to je barvni karikaturi, s katero se je pričel intenzivneje ukvarjati v zadnjih letih.

KRATEK ZAPIS O ZNANEM LJUBLJANSKEM POTRESU

V spominih Milana Škerlja, iz katerih smo v naši reviji že objavili več odlomkov, smo našli tudi naslednji kratek zapis o ljubljanskem potresu, ki ga je Milan Škerlj doživel kot študent na počitnicah v Novem mestu.

1. Materina sestra Marija Mehle, ki je imela hišo in trgovino v Kurji vasi, to je ob Dolenjskem mostu. Bila je vdova in uspešna trgovka ter je finančno pomagala Škerljevim sinovom, zlasti Milanu, pri študiju.

2. Škerljevi so pogosto imeli na stanovanju in oskrbi "študente", t. j. dijake novomeške gimnazije. Večinoma so to bili otroci prijateljev in znancev iz krajev, kjer ni bilo gimnazije. Tako so si Škerljevi finančno pomagali, saj je moral oče Ivan s sodniško plačo preživljati šest otrok, pet sinov in hčer. Vsi sinovi so končali študij na fakultetah, hči po tedanjih navadah seveda ne. Poleg tega je bil oče Ivan izjemno dober in dosleden pedagog in tako so znanci k njemu pošiljali tudi otroke, ki so bili težje vzgojljivi.

3. Selma Tërdina, vdova po materinem bratu Jožefu.

4. Franc Tërdina, materin brat, ki je prevzel po obolenem bratu Jožefu trgovino na Starem trgu 17.

KULTURA
Rast 3-4 / 1995

V čas dijakovanja spada tudi ljubljanski potres. O sv. Jožefu sem prišel z Dunaja v Ljubljano. Čudna pomlad je bila. Toliko je nametlo čez noč snega, da sem ga komaj pregazil za Gradom do tete Marice¹, ker nisem hotel čakati dolenjskega vlaka, da me potegne do Dolenjskega kolodvora, tramvaja pa menda sploh še ni bilo ali pa zaradi snega ni vozil. Ta silni sneg je skopnel v nekaj dneh, o veliki noči ga ni bilo. Doma, stanovali smo pri ge. Chiarutini - sedaj Hladnikova hiša - smo bili starejši trije bratje v sobi levo spodaj, ki je imela devet močnih tramov v stropu in ni bila podkletena. Z nami je bil sicer še Aleksander Guzelj², pa je bil odšel na počitnice. Ponoči je začela posoda v umivalniku plesati in zvoniti. Nad nami, pri starših in mlajših bratih in sestri, je postalo živo. Mi smo kmalu uganili, kaj je, pa se res v svoji "kleti" nismo prav nič ustrašili, zaklicali smo le gor, naj še oni pridejo k nam. Pa niso. Zaspali smo po prvih sunkih, pa nas je zopet in zopet zbudilo; Vladko je vsakikrat pripomnil: "Hudič, spet trese."

Zjutraj se je raznesel glas, da Ljubljane ni več, da je povsem uničena. V Novem mestu sta menda padla dva dimnika in zrožljalo je na tla nekaj opeke, morda je kje počila kaka stena. Hudega ni bilo. Tem bolj smo se bali za Ljubljano. Začele so prihajati ustne vesti in časniki. Videli smo, da so bila prva ustna poročila jako pretirana, da je pa vseeno moralo biti prav hudo. Hotel sem iti pogledat, saj sem bil s sorodniki, pri katerih sem prebil prejšnje, prostovoljsko leto, mnogo bolj povezan kot ostali naši. Šele konec tedna so me pustili, da pa moram zvečer nazaj. Našel sem vse žive in zdrave, saj ljudi ni bilo v Ljubljani poškodovanih skoraj nič; na veliko noč so ostali ljudje doma in potres se je začel o polnoči, povsem podrla se v mestu ni nobena stanovanjska hiša. Tem huje so trpela poslopja. Podrtih je bilo mnogo dimnikov, mnogo opeke je zdrdralo na tla in še je letela s streh ob vsakem novem sunku. Šel sem po cesti; naenkrat klecnem, kakor bi dobil udarec pod koleno, obenem pade na tla, tik mene, lep kos opeke. Salutiram z bratrančevo sabljo, za šalo, pri teti Selmi³, in zamahnem, vsa soba se strese: ni bil tako hud moj zamah, zamahnil sem ob sunku potresa. Mesto se je jelo zavijati v lesene mreže. Komisije so ogledovale hiše in odrejale, kaj in kje je treba podreti. Mnogo je bilo tega. Skozi tedanjo ozko Stritarjevo ulico si prišel komaj peš, tako so bile podprte hiše na levo in desno, in podobno je bilo še marsikje. Čudno, odkod se je bil naenkrat vzel ves ta stavbni les. V Zvezdi so že pripravljali prve barake, pozneje je bilo tam celo mesto, tudi precej trgovcev se je preselilo v barake, dokler jim niso popravili prodajaln. Moji sorodniki se niso umaknili. Hišo tete Maričke, to je tisto, v kateri je imela trgovino in stanovanje, je bilo hudo razburkalo in prve noči je navzlic vsakojutni slani prebila v svoji zaprti kočiji; ko sem prišel jaz, je bila pa že zopet "doma" in je modro in krepko vladala kakor vedno. Pri stricu Francu⁴ in teti Selmi na Starem trgu, pod Gradom, ni bilo večje škode, hiše pod Gradom so sploh manj trpele kot tiste ob vodni strani na naplavini. Tudi od teh sorodnikov ni zaenkrat hotel nihče z menoj v Novo mesto. Tako sem se vrnil sam.

RAST – L. VI,
ŠT. 3–4 (33–34)
JULIJ 1995

Jože Mlinarič

prof. dr. Jože Mlinarič

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

III
NAŠ GOST

Pogovor z zgodovinarjem in klasičnim filologom prof. dr. Jožetom Mlinaričem ob njegovi 60-letnici

- Rojen si v Mariboru 13. marca 1935 v številni družini. Kako bi označil oz. jedrnato predstavil svojo življenjsko pot od dela v domači vrtnariji, prek osnovne in srednje šole do fakultete in nato od srednješolskega učitelja na Ravnah na Koroškem, profesorja na novomeški gimnaziji, arhivarja v Dolenjskem muzeju in nato arhivskega svetovalca v Pokrajinskem arhivu v Mariboru do univerzitetnega profesorja na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru?

Športni dan 4.a razreda (klasični oddelek) novomeške gimnazije, 1964

"Čas otroštva in tja do mature mi je tekkel na domačiji v predmestju Maribora, na vrtnariji svojih staršev. Sedem nas je, štirje bratje in tri sestre, iz prvega zakona sem sam, saj mi je oče umrl, ko sem bil star štiri leta. Življenje ni bilo lahko, saj je triintrideset arov zemlje moralo preživljati številno družino. Pomanjkanja sicer ni bilo, vendar je bilo le za najnujnejše. Delovne navade sem si prodobil doma, pri svojih dobrih starših, kajti vsakemu izmed nas je bilo odrejeno delo, ki ga je moral vestno in natančno opraviti. Za to sem staršem hvaležen še danes. 1941. leta sem pričel hoditi v prvi razred osnovne šole, 1946. pa sem se vpisal na klasično gimnazijo, na kateri sem maturiral 1959. Po maturi sem se vpisal najprej na arheologijo, bilo nas je okoli deset brucev. Po nekaj dneh nam je profesor Anton Korošec dejal: "Kdor je tako dobro situiran, da ga po študiju lahko vzdržujejo starši, naj ostane, ostalim pa svetujem, naj se prepišejo!" Prvi udarec! Kaj zdaj? Tédaj sta bili še klasični gimnaziji v Ljubljani in Mariboru in tudi na realkah se je še poučevalo kar veliko latinščine. Oglasil sem se pri predstojniku Oddelka za klasično filologijo, prof. Milanu Grošlju, da bi rad poleg arheologije študiral še en klasični jezik. Odgovor je bil: "Hočem celega klasičnega filologa. Študirajte klasične jezike in klasično arheologijo!" Profesor Korošec: "Študirati morate celotno arheologijo." Vrnil sem se k profesorju Grošlju, ki mi je dejal: "Študirajte oboje!" Odvrnil sem mu, da tega ne bom zmogel. Tako sem ostal pri študiju klasičnih jezikov in

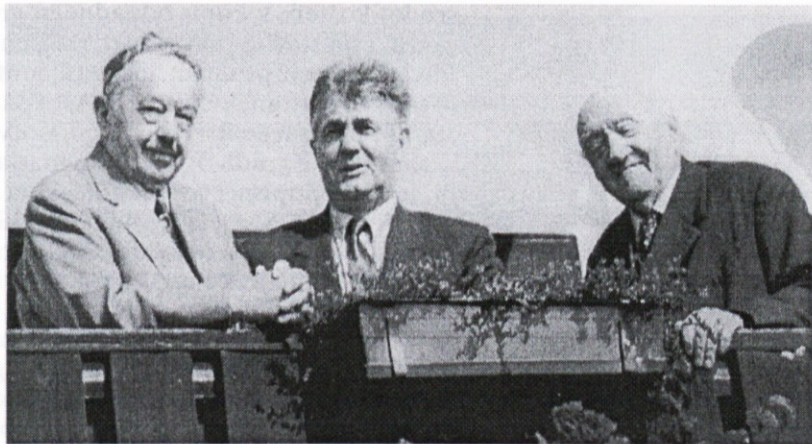
Moj Tusculum

diplomiral leta 1961. Še pred tem sem se kot absolvent honorarno zaposlil na gimnaziji na Ravnah na Koroškem, kjer je ravnateljaval dr. Fran Sušnik, odličen pedagog in pisec žlahtne slovenske besede. Poučeval sem latinščino, nemščino in zgodovino starega in srednjega veka. Tako sem po sili razmer postal nehoti tudi učitelj zgodovine. Zadnji impulz, da sem se odločil tudi za študij zgodovine, je bil naslednji: Na tamkajšnji osnovni šoli je poučevala slovenski jezik odlična pedagoginja, klasična filologinja. Nekoč ji je neka tovarišica z dokončanim učiteljskim pri obravnavanju nekega pedagoškega problema v zvezi s slovenskim jezikom na sestanku zabrusila: "Vi, tovarišica, pa kar molčite, saj niste kvalificirani!" Mislil sem si, da se kaj takega lahko tudi meni pripeti. "Latinski jezik povsod na šolah ukinjajo in ti boš nekvalificiran", sem razmišljal. Takoj sem se odločil za študij zgodovine ob delu, kot to danes pravimo. Vsekakor so prva leta službe najlepša. Mlad si, poln energije, prvokrat imaš na razpolago toliko denarja, da ni več potrebno trikrat obrniti kovanca v žepu. Tudi dvainštirideset ur tedensko, kolikor so mi jih prvo leto naložili, naslednje leto nekoliko manj, preneseš. Ko ti pripovedujem, mi tega nihče ne verjame. Pa je le res! Latinščine je bilo vedno manj, tudi na ravenski gimnaziji. Nekega dne se je pri meni oglasil Primož Simoniti, nekdanji sošolec z gimnazije in kolega s fakultete, in me povabi na gimnazijo v Novo mesto, kjer naj bi namesto njega poučeval latinščino, saj je sam odhajal na študij v Heidelberg. 1965. leta se je zame zanimal ravnatelj Dolenjskega muzeja prof. Janko Jarc in me zaposlil kot arhivarja. 1961. leta sem diplomiral iz klasičnih jezikov in 1969. še iz zgodovine. Vse do leta 1971, do odhoda v rodni Maribor, sem honorarno poučeval latinščino na gimnaziji. Z družino, bili smo štirje, sem se preselil v Maribor in se zaposlil v Pokrajinskem arhivu Maribor kot vodja oddelka za gradivo izpred leta 1850. Leta 1977 sem doktoriral iz teme o srednjeveškem latinskem epu Vita Mariae metrica. 1985. leta sem bil habilitiran za rednega profesorja za zgodovino fevdalizma in za pomožne zgodovinske vede ter honorarno poučeval na tedanji Pedagoški akademiji, sedanji Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, kjer sem od leta 1990 redno zaposlen."

- Dolenjska je s svojimi mehкими griči in bogato zgodovino ter s številnimi vplivnimi in znanimi osebnostmi dajala in dala spodbudo tvojemu znanstveno-raziskovalnemu delu. Delo v Dolenjskem muzeju je očitno usmerilo tvoje raziskovanje in zgodovina Dolenjske je tvoja ljubezen (saj je tudi žena Maja Dolenjka). Kakšno vlogo so odigrali v letih tvojega strokovnega zorenja prof. Janko Jarc, Tone Knez, Lado Smrekar in nekateri duhovni gospodje po dolenjskih samostanih?

"Med službovanjem v Dolenjskem muzeju v letih 1965-1971 sem se kot arhivar neprestano srečeval z nekdanjo postojanko cistercijanov v Kostanjevici in tudi ob raziskovanju bližnje kostanjeviške gosposčine. Na vsakem koraku sem naletel tudi na stiško opatijo ter na kostanjeviško sosedo, pletersko kartuzijo. Ugotavljal sem pomen teh duhovnih ustanov za zgodovino našega naroda in za njegovo zorenje. Zavedajoč se pomembnosti teh duhovnih, gospodarskih, cerkvenih in verskih središč, ki imajo hkrati veliko ohranjenega zgodovinskega gradiva, kar je za raziskovalca še kako vabljivo, sem del svojega nadaljnega raziskovanja in študija posvetil samostanom starejših redov, cistercijanov in kartuzijanov. Ugotavljal sem, da je brez upoštevanja preteklosti teh ustanov prikaz naše zgodovine nepopoln, upam si trditi, celo izkrivljen. Za moje

proučevanje kostanjeviške gosposčine se je zanimal tedanji ravnatelj osnovne šole in hkrati ravnatelj Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici Lado Smrekar, ki me je nagovoril tudi za raziskovanje preteklosti kostanjeviške cisterce. Sad mojega raziskovanja so naslednja dela: Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz 1625 (1970), Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234-1786 (1972) in Kostanjeviška opatija 1234-1786 (1987). S pletersko kartuzijo in tedanjim priorjem p. Janezom Drolcem sem prišel v stik med mojim službovanjem v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Prior je želel, da bi tudi pleterska kartuzija dobila osvetljeno svojo starejšo zgodovino. Ljubeznivo mi je dal na voljo kopije pleterskih listin, ki so bile tedaj še v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju. Tako je v letu 1982 izšla monografija pod naslovom Kartuzija Pleterje 1403-1595. Prve stike s stiško opatijo sem imel že v času prejšnjega opata, patra Rafaela Ašiča. Ta mi je dal na voljo cistercijansko literaturo, ki je sicer pri nas nedosegljiva. 1986. leta me je nagovoril sedanji stiški opat p. dr. Anton Nadrah k raziskovanju preteklosti stiškega samostana. In tako sem se nekaj let posvetil študiju preteklosti opatije, sad tega dela pa je v tem letu izdana monografija Stiška opatija 1136-1784. Na spodbudo pokojnega pleterskega priorja p. Janeza Drolca in sedanjega priorja p. Janeza Hollensteina sem raziskal zgodovino obeh štajerskih kartuzij, žičkega in jurkloštrskega samostana. Knjiga o obeh kartuzijah je izšla leta 1991 pod naslovom Kartuzija Žiče okoli 1160-1782 in Kartuzija Jurklošter okoli 1170-1595.

Prof. Jože Dular, prof. dr. Mlinarič
in prof. Janko Jarc v Krkini zidani-
ca na Trški gori.

(Foto: Milan Markelj)

V Dolenjski muzej sem prišel leta 1965 na povabilo prof. Janka Jarca. V njem sem našel dobrega ravnatelja, odličnega mentorja, predvsem pa velikega človeka in humanista. Velikokrat sem že poudaril, da brez Dolenjskega muzeja in prof. Jarca moja pot ne bi bila taka, kakršna je. V letu mojega prihoda v muzej je Novo mesto slavilo 600-letnico svojega obstoja. Bil sem komaj nekaj dni na novem delovnem mestu, ko mi je prof. Jarc naročil, naj za Dolenjski list napišem kratko kroniko mesta. Branil sem se, češ, doslej sem poučeval, tej nalogi ne bom kos. Profesor je bil neizpros in mi prinesel nekaj literature. Zagrizel sem se vanjo in tipkopis je bil pripravljen za objavo. Profesor nas je znal spodbujati in usmerjati ter je bil vesel vsakega našega najmanjšega uspeha. Tudi po mojem odhodu v Maribor se je vedno živo zanimal za moje delo in bil iskreno vesel vsakega mojega uspeha. Vezi, ki so se med nama spletle, so ostale žive in nepretrgane. Zato se veselim vsakega obiska pri njem.

V muzeju sem se srečal tudi z arheologom Tonetom Knezom, ki je bil ves zavzet za svojo stroko, poln energije, živahen, dober terenski delavec ter ploden pisec odličnega stila. Čeprav sva bila po stroki različna, sem si od njega, žal, prezgodaj umrlega kolega, pridobil marsikatero delovno izkušnjo."

- Ko si v Dolenjskem muzeju prišel v stik z arhivskim gradivom, je očitno ta "dotik" prinesel nova spoznanja ter razprl avtentično preteklost skozi dokumente. Očitno ti je bogastvo arhivov zavdalo. Kakšen občutek je, ko odkriješ nekaj novega, še neznano listino ali pa npr. ko se ime pomembnega plemiča, opata ali vladarja pojavi v dotlej neznanih relacijah ali vlogah?

"Priznati moram, da sem se z zgodovinskim gradivom prvokrat srečal v Dolenjskem muzeju in da sem tedaj prvič stopil v kak arhivski prostor. Od tedaj pa do danes je preteklo veliko časa in skozi moje roke je šlo na tisoče listin in še več tisoč drugih dokumentov, česar si ob svojem prvem srečanju z arhivom nisem mogel niti predstavljati. Brskanje po arhivih in raziskovanje je kakor mamilo, brez katerega ne moreš več, če si se v delo zagrizel. Dobro se spominjam besed pokojnega dr. Pavleta Blaznika, ki mi je okoli leta 1970, ko sem prišel k njemu po nasvet v zvezi s kostanjeviškimi urbarjem iz leta 1625, dejal nekako takole: "Vidim, da vas je ta hudič zagrabil in vas ne bo več izpustil. Vrženi ste v vodo in val vas bo nesel naprej." Kot arhivar v Pokrajinskem arhivu v Mariboru sem doživel enega najlepših trenutkov neko sredo, ko sem v kupu odpadnega gradbenega materiala na tleh podstrešja stavbe pri stari trti na Lentu zagledal kos pergamenta. Povlečem ga iz prahu in, glej ga šmenta, prava velika pergamentna listina s pečatom, kmalu še ena, ta pa z izgubljenim pečatom. Obe sta bili iz pisarne kralja Matije Korvina. Za arhivarja, ki ima na skrbi starejše gradivo, in zgodovinarja, ki raziskuje starejša obdobja, je to nepopisno veselje. Sicer pa se kaj podobnega pripeti le vsakih sto let. Sleherni dokument, ki ga raziskovalec še ni imel v rokah, je zanj novo odkritje. Popolnoma drugačen občutek in odnos do vsebine je, če imaš v rokah originalno gradivo, iz katerega diha zgodovina, kakor če je gradivo objavljeno ali pa ga imaš na razpolago v obliki kopije. Če hočemo ohraniti gradivo še naslednjim rodovom, moramo spričo tega, ker je izpostavljeno vedno večjim zunanjim škodljivim vplivom, ravnati z njim skrbno in po možnosti dajati na uporabo le kopije. Srečen pa sem, da sem še mogel delati v glavnem na originalnem gradivu. Z vsakim novim dokumentom se vedno natančneje zarisuje podoba neke osebe iz preteklosti, vedno bolj zaživi pred nami. Zdi se mi, da osebe, ki jih odkrivam iz preteklosti, tako rekoč oživljam, ob ponavljajočih se srečanjih z njimi dobivajo jasnejšo podobo, podobo telesa in duha. Novi dokumenti razkrivajo nove zveze in povezave in pripomorejo k boljšemu razumevanju vzrokov za neko dogajanje ali odločitev posameznika."

- Za branje ter interpretacijo arhivskega gradiva oz. listin, ko gre za gradivo starejših obdobij, je potrebno znanje latinščine in stare nemščine ter poznavanje rokopisnih variant različnih tipov srednjeveških in tudi novoveških pisav. Sunt, fuerant, mundo venent quae forte futura, grammata haec monstrant famine cuncta suo. Vse, kar je, kar je bilo in kar bo morda prišlo na svet, razodevajo črke - s svojo govorico. Kdaj se je nabralo toliko znanja, da si lahko prebiral stara besedila listin kot navadni ljudje berejo dnevne časopise?

"Že marsikdo me je pobaral za "učbenik", da bi se mogel naučiti branja starih tekstov. Stvar ni tako preprosta! Osnovni pogoj je vsekakor dobro znanje latinščine in nemščine. Nesmiselno bi se bilo učiti npr. kratic. Če obvladamo jezik, bomo znali razvozlati tudi kratice. Ko vidimo neko kratico že desetič, si jo pač zapomnimo. Branje tekstov je stvar oči, razumevanje pa stvar razuma. Ko sem pri prof. Bogu Grafenauerju vzel temo za diplomsko nalogo, še nisem znal brati gotice. Odločil sem se prav za temo obdelave urbarja kostanjeviške gosposčine iz 1625. leta, da bi se naučil branja teksta. Sprva je šlo počasi, črka za črko, nato vedno hitreje. Vsa komur, ki se loteva branja starih tekstov, bi svetoval, naj vzame v roke lahke tekste in dokumente, v katerih se posamezne besede velikokrat ponavljajo. Med te vrste dokumentov štejem v prvi vrsti urbarje, obračune ter razne desetinske, gorninske in druge registre. Oko se bo polagoma izostrilo, tako da ne bo le prebralo besedila, ampak bo že ob prvem pogledu določilo tudi stoletje nastanka dokumenta. Svojevrsten problem pa seveda predstavljajo srednjeveške konceptne knjige in sploh koncepti. Spominjam se npr. konceptnih knjig cesarja Friderika III. iz druge polovice 15. stoletja ali pa konceptov pisem reinskih opatov iz 16. stoletja, ki so bila zares trd oreh in ob katerih je bilo treba sedeti ure in ure in velikokrat črkovati. "Nemarno" so v konceptih zapisovali tudi razne pravne klavzule in formulacije. Te je moč "razvozlati" le tako, če take formulacije poznamo, se pravi preprosto, da vemo, kaj bi na tistem mestu pravzaprav moralo pisati."

Jože Mlinarič
(Foto: Milan Markelj)

- Kako bi umestil samostane na Dolenjskem v kulturno, družbeno, gospodarsko in predvsem versko zgodovino Dolenjske? Gre za diagonalo, ki jo definira porečje reke Krke - Stična, Novo mesto, Pleterje, Kostanjevica.

"Dolenjska se lahko pohvali s tremi velikimi postojankami samostanov cistercijanov in kartuzijanov, od katerih je vsak po svoje in s svojimi dejavnostmi v gospodarskem, kulturnem, verskem in cerkvenem pogledu pomagal skozi stoletja sooblikovati podobo tega dela slovenske zemlje. Med njimi je vsekakor najpomemb-

Pred jurkloštrsko kartuzijo

nejša stiška opatija, ki ji je posebno vlogo namenil že njen ustanovitelj, oglejski patriarh Peregrin. Oba cistercijska samostana sta že v srednjem veku prejela vrsto župnij predvsem na Dolenjskem, deloma tudi na Štajerskem in Gorenjskem, in za katere so skrbeli svetni duhovniki ali redovniki sami. Samostana sta skrbela tudi za gradnjo in polepšanje božjih hiš. Do ustanovitve ljubljanske škofije leta 1461 sta bila cistercijska samostana tudi najpomembnejši in edini cerkveni središči doma, saj je bil sedež patriarha zunaj dežele in zunaj habsburškega ozemlja. Stiški in kostanjeviški opat sta postala tudi arhidiakona za ozemlje svojih župnij ter s tem vezni člen med krajevnim ordinarijem, patriarhom in med župniki. Skrbela sta za cerkveni red, opravljala del cerkvenega sodstva in sklicevala vsako leto sinodo, s čimer sta imela dober pregled nad verskim stanjem svojega arhidiakonata. To je postajalo še toliko pomembnejše od 15. stoletja pa do sredine 18. stoletja, ko je bil ukinjen patriarhat in je Dolenjska prišla v sestav goriške nadškofije, saj je patriarh prebival na beneškem ozemlju, torej na ozemlju habsburških tekmecev, ki že od srednjega veka sem niso dovoljevali patriarhom vstopa na svoje ozemlje. Pomembno vlogo je v nekaterih pogledih odigrala tudi pleterska kartuzija, ki pa seveda ni imela pridruženih župnij, sicer pa kartuzijanom že zaradi specifičnega načina življenja ni bilo dovoljeno delovanje v dušnem pastirstvu. Konec srednjega veka se je tem duhovnim ustanovam pridružila še postojanka frančiškanov v Novem mestu, ki so se naselili v meščanskem okolju in delovali predvsem med meščani. Z ustanovitvijo proštije v Novem mestu 1492. leta je nastalo na Dolenjskem novo pomembno cerkveno središče. Proštija je imela številne župnije po Dolenjskem, nekaj tudi na Štajerskem, prošti pa so postali arhidiakoni. Vse te duhovne ustanove so tudi naša prva kulturna središča, v katerih so posamezniki skozi stoletja prepisovali ne le nabožne tekste, ampak tudi take s področja vseh tedanjih vednosti. Ne smemo pozabiti na sloviti Stiški rokopis iz 1. polovice 15. stoletja s slovenskimi besedili, ki pričajo, da so se stiški menihi pri svojem dušnopastirskem delovanju naslonili na pisano slovensko besedo. Reči smemo, da se je slovenska zemlja preko naših prvih samostanov vključila v krog kulturnih evropskih narodov."

- Samostanci kontemplativnih redov so glede lokacije postavitve samostana vedno izbrali prostor nekoliko umaknjen in vendar blizu pomembnih prometnih poti, ob dobri pitni vodi. Ustanovitve samostanov so tudi na Slovenskem povezane s pomembnimi plemiškimi rodbinami in celo z vladarskimi hišami.

"Izbor kraja za ustanovitev neke duhovne postojanke je vselej določalo dvoje: redovna pravila in ustanovitelj. Izbiro kraja za naselitev so določale tudi dejavnosti, s katerimi naj bi se postojanka ukvarjala. Znan je izrek: Bernardus valles, Benedictus montes amabat, Franciscus oppida, Ignatius celebres urbes. Kontemplativni redovi so si v večji meri zastavili nekatere cilje, ki jih kasnejši redovi ne poznajo, zato je tudi izbor kraja za njihovo naselitev prav specifičen: postojanke leže sicer na odročnih krajih, vendar zaradi potrebne povezave s svetom ne preveč daleč od prometnih poti. Samostani starejših rodov so se kot pomemben gospodarski dejavnik vključevali s svojimi presežki v gospodarstvu (s pridelki in izdelki) v trgovino. Ustanovitelji samostanov so pri ustanavljanju postojanke morali upoštevati redovne zahteve, postavljali pa so jih seveda tudi tam, kjer so pač imeli svojo posest ali pa

možnosti, da za svojo novo ustanovo tako posest kupijo. Ustanovitve samostanov so kakor drugod tudi pri nas povezane s pomembnejšimi plemiškimi družinami, ki so prek samostanov hotele utrditi svoj položaj v deželi in si dvigniti svoj ugled, hkrati pa si v menihih najti trajne molilce za tuzemsko in onostransko srečo. Tako so Traungavci, mejni grofi oziroma kasnejši prvi štajerski vojvode, ustanovitelji kartuzije v Žičah, v kateri so zadnji člani omenjene družine našli tudi svoj zadnji počitek. Spanheimi so kot gospodje na Kranjskem ustanovitelji kostanjeviške cisterce in kartuzije v Bistri. Kot deželni gospodje so si prek obeh samostanov želeli utrditi položaj ob spodnji Krki in v ljubljanski okolici. Ustanovitev stiškega samostana in benediktinske opatije v Gornjem Gradu je povezana z načrti oglejskega patriarha Peregrina, ki je želel imeti na Dolenjskem in na Štajerskem dve pomembni cerkveni in verski središči, kar mu je tudi uspelo. Jurklošter je ustanovil krški škof Henrik, ki si je prizadeval, da bi se čimbolj odtegnil oblasti salzburškega nadškofa in si prek duhovne ustanove, kartuzije, utrdil svoj ugled kot cerkveni gospod. Herman II. Celjski je ustanovil kartuzijo Pleterje pod Gorjanci in ta duhovna ustanova je postala neke vrste zadužbina, saj je v samostanski cerkvi našel svoj zadnji počitek."

- Svet Evrope je definiral nekatere samostanske poti in samostane kot kulturne poti in kot žarišče kulturnega življenja. Pod pokroviteljstvom Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Sveta Evrope je bil od 19. do 21. aprila letos v Stični mednarodni simpozij z naslovom Poslanstvo menišтва na Slovenskem. Kaj lahko poveš o samostanih v srednjem veku? S kakšno dinamiko in kronologijo si sledijo cisterce, kartuzije, samostani benediktincev in samostani številnih ženskih redov v slovenskem etničnem prostoru?

"Že prenekaterikrat so bile zapisane besede, da so bili samostani, zlasti starejših redov (benediktincev, cistercijanov in kartuzijanov), naša prva, najstarejša in najpomembnejša kulturna središča. Njihove dejavnosti so bile pač glede na posebne cilje, ki so si jih v svojem delovanju zastavljali, raznolike. Benediktinci so nosili npr. težo misijonarske dejavnosti, saj je pokristjanjevanje Evrope prav njihovo delo. Pogled na zemljevid našega etničnega ozemlja nas preseneti glede števila samostanov t.i. starejših redov. Neverjetno je, da so npr. na tako majhnem prostoru zrasle kar štiri kartuzije. Prvi benediktinski samostani, moški in ženski, so nastali na robu našega etničnega ozemlja: v Furlaniji (Štivan, pred 7. stol., Rožac in Možac, 11. stol.) in na Koroškem (Osoje, Millstatt, Podklošter, 11. stoletje). Pod dejavnim oglejskim patriarhom Peregrinom sta nastali v središču slovenskega ozemlja dve redovni postojanki: stiška opatija (1136), in Gornji Grad (1140). Na Štajerskem so se v drugi polovici 12. stoletja naselili kartuzijani, red, ki ga do tedaj v nemškem cesarstvu niso poznali. V 13. stoletju sta nastali dve pomembni postojanki, ustanovi Spanheimov: cisterca v Kostanjevici (1234) in kartuzija v Bistri (ok. 1255). Kot zadnji je nastal na začetku 15. stoletja kartuzijanski samostan v Pleterjah. Ženska benediktinska samostana sta bila ustanovljena v 11. stoletju na Koroškem: pri Sv. Juriju na Jezeru in v Krki, zadnji pa je bil po nekaj desetletjih ukinjen, ko je bila posest izročena novonastali krški škofiji. Znotraj današnjih državnih meja so se v 13. stoletju naselile dominikanke na Štajerskem, v Studenicah in Marenberku (Radlje), na Kranjskem pa v Velesovem. V 14. stoletju se dominikanskim samostanom pridružita še posto-

janki klaris, ženskega reda sv. Frančiška: najprej v Mekinjah, nato pa v Škofji Loki. Za slovensko ozemlje smemo reči, da je bilo v srednjem veku kar posejano z duhovnimi postojankami obeh spolov, ki so poleg svojega osnovnega, duhovnega poslanstva opravile pomembne naloge tudi na drugih področjih (izobraževanje, karitativno delo) ter odločilno vplivale na izoblikovanje duhovne podobe našega naroda."

- Veliko časa si presedel v arhivih in pregledal desetine metrov arhivskih fondov. Osnovni arhivski fond za Stično je danes v Arhivu Republike Slovenije, veliko gradiva pa si pregledal tudi v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, Koroškem deželni arhivu v Celovcu, Štajerskem deželni arhivu v Gradcu in Nadškofijskem arhivu v Vidmu (Udine). Izredno veliko dragocenega arhiva je v arhivu cisterce Rein pri Gradcu, ki je tudi matica stiškega samostana. Kakšne napotke in izkušnje bi posredoval mlajšim slovenskim zgodovinarjem - raziskovalcem glede tovrstnega gradiva, opozoril na pasti in metodo dela, velja tudi za arhivske delavce, saj si tudi sam arhivski svetnik?

"Poleg omenjenih arhivskih ustanov in samostanskih arhivov sem delal za druge projekte in objave še v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, Državnem arhivu v Pragi in v Bavarskem državnem arhivu v Münchnu, v Nadškofijskem arhivu v Zagrebu, v Škofijskem arhivu v Gradcu in Škofijskem arhivu v Celovcu, v samostanih Admont, Št. Lambert in Št. Pavel ter v vrsti bibliotek doma in na tujem. Omenim naj, da je prav arhiv cistercijanske opatije Rein pri Gradcu, ustanovljen v letu 1129, prava zakladnica za našo zgodovino. Je najstarejši samostan cistercijanov v nemških deželah, ki z majhnim premorom (nasilno prekinitvijo v dobi nacizma) ni bil nikoli ukinjen. Ker je Rein matica stiške opatije in so bili njeni opati od konca 16. stoletja skoraj redno generalni vikarji za oba naša cistercijanska samostana, je seveda tam ohranjenega veliko zgodovinskega gradiva, npr. tudi tako gradivo, ki so ga pri ukinjenih samostanih v veliki meri zavrgli, pri čemer imam v mislih predvsem dragoceno korespondenco med samostani in vizitacijske zapisnike, ki so prvovrsten vir za raziskovanje duhovnega življenja v neki postojanki. Samostan Rein pa je imel že od druge polovice 13. stoletja posest na Štajerskem in Dolenjskem, zlasti še velike vinogradniške komplekse. Pozabiti tudi ne smemo na benediktinski samostan v Admontu, od 12. stoletja gospodarja obsežnih posesti v Slovenskih goricah in v mariborski okolici ter imetnika vrste fara v Slovenskih goricah. Kdorkoli se ukvarja s preteklostjo Slovenskih goric, mora nujno poseči po admontskem arhivu. Naslednji samostan, v katerem je obilica gradiva za raziskovanje preteklosti Dravske doline in mariborske okolice vse od začetka poznega srednjega leta naprej, je v letu 1091 ustanovljeni benediktinski samostan v Št. Pavlu v Labotski dolini na Koroškem. Pogosto je problem pristopa v privatne arhive. Pridobiti si je treba priporočilo kakega predstojnika ustanove, za katero delaš, ali pa škofijskega ordinariata. Priporočilna pisma velikokrat odprejo vrata arhivov, ki so sicer zaprta za tiste, ki nimajo priporočila. Spominjam se primera opatije v Admontu. Ko sva se s sedaj že pokojnim arhivarjem škofijskega arhiva v Mariboru Jakobom Richterjem pred letom 1975 oglasila pri tamkajšnjem arhivarju, da bi se pozanimala o gradivu, ki se nanaša na našo preteklost, sva bila tako rekoč prej zunaj, kakor pa sva vstopila. Priporočilno pismo mariborskega škofa pa nama je odprlo vstop

Janez Marolt
ERUDIT EVROPSKEGA
POMENA

Stiški opat p. dr. Anton Nadrah podeljuje dr. J. Mlinariču dokument o sprejemu med stiške familijare 21. marca 1995 v stiški opatiji

Srečanje po predstavitvi knjige o stiški opatiji v Pokrajinskem arhivu Maribor 24. marca 1995; od leve: dr. J. Mlinarič, dr. Bogo Grafenauer, p. dr. Anton Nadrah

Po pogovoru z dr. J. Mlinaričem v Krki, ki ga je vodil dr. Stane Granda (na sliki levo), ob izidu Stiške opatije v času Dolenjskega knjižnega sejma, 10. maja 1995

NAŠ GOST
Rast 3-4 / 1995

Na dvorišču kostanjeviškega samostana

v ta samostanski arhiv in odslej so mi vrata te ustanove vselej odprta. Leta 1974 sem potreboval kopijo neke listine iz okoli leta 1200 za objavo v Gradivu za zgodovino Maribora. Po podatkih je bila pred drugo vojno v zasebnem arhivu družine Wilczek na Dunaju. Od lastnika sem dobil prijazen odgovor, naj dokumente iščem kar v Moskvi. Pri iskanju gradiva je treba poleg znanja imeti tudi nekaj detektivske žilice in tudi dobrih zvez z arhivarji ni nikoli zametovati. Danes je seveda delo zelo olajšano, saj je mogoče naročiti kopije gradiva, medtem ko v začetku mojega raziskovanja v večini arhivov ni bilo druge možnosti kot prepisovanje tekstov."

- *V spremni besedi k monografiji Stiška opatija 1136-1784 si zapisal, da delo ob zbiranju gradiva ni bilo lahko, da pa ti je pripravljalo veliko veselja in zadovoljstva ter te skozi nekaj let spremljalo na vsakem koraku in ti osmišljalo življenje. Ta intelektualni znanstveni eros mora biti res nekaj posebnega. Brez delavnosti, naravnih talentov, oplemenitenih s selektivnim darom izbora, kritičnostjo in analitično prodornostjo ni rezultatov, ki zagotavljajo ta občutek. Šele ko narediš sintezo, se pokaže podoba. Kakšni so občutki ob novorojenčih - knjigah? Tvojih monografij je kar nekaj...*

"Ničesar novega ne bom povedal, saj je bilo to že velikokrat povedano, da je namreč knjiga kakor rojstvo otroka. Tako je stiški opat dr. Anton Nadrah kmalu po izidu monografije o zgodovini stiškega samostana v refektoriju v moji prisotnosti svojim sobratom in drugim prisotnim pri kosilu napovedal izid knjige nekako takole: "Naznanjam vam veliko veselje. Rojena nam je knjiga o našem samostanu." Za vsakega raziskovalca je trenutek, ko ima v rokah prvi izvod svoje knjige, nagrada za garaško delo in prav gotovo srečen trenutek. Res je, da iskanje zgodovinskega gradiva, branje dokumentov, vrednotenje njihove vsebine in izpovednosti ter "uporaba" podatkov, ki nam jih dajejo, pripravljajo zgodovinarju zadovoljstvo in mu skozi leta osmišljajo življenje. Menim, da je zavest, da si naredil nekaj koristnega ali dobrega, za vsakogar osrečujoča in prijetna. Tedaj čutiš, da si opravil vsaj drobec tistega, kar ti je namenila Previdnost."

- *Številne so tvoje razprave o zgodovini različnih zemljiških gospodstev in župnij v Mariboru in njegovi okolici. Demitiziral si "začetek prve univerze na Slovenskem", s tem ko si obdelal znamenito latinsko šolo v Rušah in razložil terminološko semantiko latinskih izrazov v Ruški kroniki (1985). Kakšne naloge še čakajo zgodovinarje pri raziskavah topografije slovenske Štajerske oz. celotne severovzhodne Slovenije?*

"Omenjaš "prvo" univerzo na Slovenskem. Žal sem se zaradi dvoma v to, ali je res bila, že marsikomu zameril. Zares bi bil ponosen, ko bi bila na Slovenskem, posebej še v bližini mojega rojstnega kraja, že v 17. stoletju tako pomembna izobraževalna ustanova. Toda eno je resnica, drugo je želja. Pisci o "falški univerzi" so namreč povezovali župnijsko šolo, ki jo je v letu 1645 ustanovil ruški župnik Jurij Kozina in na kateri se je do leta 1760 šolalo nad šest tisoč mladeničev iz vse Notranje Avstrije in celo od drugod, z domnevno univerzo na Fali. Ruška župnijska šola naj bi bila po njihovem priprava za vstop na tako imenovano "falško univerzo", v resnici pa je pripravljala mlade ljudi za šolanje na gimnazijah. Sicer pa je to dolga zgodba, ki jo bom nekoč spravil

na papir. V tej zvezi naj omenim, da praznujemo letos 350. obletnico ustanovitve šole v Rušah, kar bomo obeležili jeseni s simpozijem in z izdajo zbornika, v katerem bo objavljen moj prevod Ruške latinske kronike, ki govori tudi o tej šoli."

- Gradiva za zgodovino Maribora je doslej izšlo 19 zvezkov, v pripravi imaš dvajseti snopič. Gradivo obsega vire za zgodovino srednjeveškega Maribora in dokumente o mestu vse do konca 18. stoletja. Kdaj boš tudi iz tega dokumentarnega gradiva naredil monografsko sintezo o svojem rojstnem mestu? Maribor to zasluži.

"Misel o zbiranju gradiva za preteklost Maribora od 12. do 18. stoletja se je porodila leta 1974, ko je nastajal načrt za izdajo zbornikov o zgodovini Maribora, ki naj bi bili podlaga za pisanje zgodovine mesta. Zavedal sem se, da brez priprave zgodovinskega gradiva mesto ne bo dobilo temeljite in strokovne neoporečne zgodovine starejšega obdobja, kakršno si kraj vsekakor zasluži. Evidentirati sem začel gradivo v domačih, predvsem pa v tujih arhivih ter pridobivati gradivo v obliki kopij. Tako je že v naslednjem letu Pokrajinski arhiv v Mariboru izdal 1. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora in letos bo izšel že 20. zvezek. Za zgled mi je služila serija Gradiva za zgodovino Ljubljane, ki jo je po vojni začel izdajati Mestni arhiv v Ljubljani, pripravljala pa dr. Božo Otorepec. Do sedaj sem transkribiral in pripravil za izdajo nad dva tisoč dokumentov iz časa omenjenega obdobja, ki bodo prav gotovo dobra podlaga za pisanje starejše mariborske zgodovine. Zavedam se, da je v tujini raztresenih še veliko podatkov za naše mesto, tako da bo dela še in še... Spominjam se bežnega srečanja z znancem iz mariborskih zgodovinarskih krogov, ki me je glede nadaljnjega zbiranja gradiva za izdajo Gradiva za zgodovino Maribora pobaral, do kdaj še mislim pripravljati gradivo, pa sem mu na kratko odvrnil: "Do smrti." Glede monografske sinteze pa tole. Maribor je pred leti (1991) izdal zbornik pod naslovom Maribor skozi stoletja in v njem sem v dveh daljših prispevkih prikazal preteklost mesta in podal zgodovinski pregled mariborske župnije od začetkov v 12. stoletju do prve polovice 18. stoletja. Pisanja se brez evidentiranega gradiva, objavljenega v Gradivu za zgodovino Maribora, nikakor ne bi bil lotil. Ali bom na osnovi že obdelanega gradiva in tistega, ki ga bom še zbral, uspel narediti temeljito sintezo, naj na kratko odgovorim: "Življenje je tako kratko..."

V tej zvezi naj navedem besede dobrega kolege, prof. Jožeta Koropca, ki mi je nekoč dejal nekako takole: "Pustimo še drugo, da bodo imeli kaj delati!"

- Kot profesor za zgodovino fevdalizma in pomožne zgodovinske vede na Oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru imaš opraviti z mnogimi generacijami študentov, tako rednih kot izrednih. Kako ocenjuješ znanje, ki ga prinesejo iz srednjih šol? Veliko študentov dela pri tebi tudi seminarske in diplomske naloge. Študenti zelo cenijo tvojo korektnost in pripravljenost pomagati. Tvoja predavanja so vedno dobro obiskana. Kako pa ti presojaš njihove izdelke in njihovo znanje?

"Žal moram reči, da je znanje, ki ga večina študentov prinese s seboj iz srednjih šol, izredno pomanjkljivo. Prvo, kar opažam, je pomanjkanje splošne izobrazbe. Pokojni profesor Fran Zwitter je nekoč dejal, da je univerza edina dobra srednja šola pri nas. Menim, da je s tem dovolj povedal. Za pomanjkanje znanja pa ne

Pri razlagi v žički kartuziji

moremo kriviti mladine, ampak tiste, ki so v šolstvu neodgovorno eksperimentirali. Prepričan sem tudi, da je danes mlad človek preobremenjen in da bi verjetno lahko marsikaj "nekoristnega" ali "manj koristnega" zanemarili. Preobremenjenost pa vodi k zelo pogubni površnosti, ki se jo človek nalezje kakor berač uši, in je ni moč več iztrebiti. Res je, da dela pri meni izredno veliko študentov seminarske in diplomske naloge. Tega sem vesel. Želel pa bi si, da nalog ne bi pripravljali samo na osnovi literature in objavljenih virov, temveč tudi na podlagi neobjavljenega gradiva. To-liko je lepih in koristnih tem, ki bi se jih študenti mogli lotiti, ko bi prinesli s seboj znanje latinskega jezika! Ugotavljam tudi, da prihaja na univerzo več študentov, ki so imeli v srednji šoli angleški in ne nemški jezik. Znanje tega jezika je za našega zgodovinarja neobhodno potrebno. Upam, da bo v bodoče kaj bolje. Marsikje se že uvaja pouk latinščine. Glede njihovih izdelkov pa tole: s študentom se nekajkrat pogovorim, preden izdela čistopis. Terjam, da naloga ni le vsebinsko, ampak tudi jezikovno in oblikovno dobra. Imam navado reči: "Naloga ni le ogledalo študenta, ampak tudi profesorja." Menim, da bo znanje boj temeljito, ko bo vpeljan enopredmetni študij, saj je danes študent, ki študira na dveh oddelkih, preobremenjen tako s predavanji kot tudi z množico izpitov. Zato, razumljivo, ni časa za temeljito pripravo na izpit. Z uvedbo enopredmetnega študija se odpira možnost za uvedbo nekaterih predmetov, kot so arhivistika, in izbirnih predmetov, latinščina, nemščina ali madžarščina ter branja nemških tekstov, pisanih v gotici."

- Veliko sodeluješ tudi na mednarodnih simpozijih. Kako bi primerjalno ocenil raven raziskav naših zgodovinarjev, seveda se pri tem povsod kažejo nacionalni interesi, glede na kvalitetne predstavitev posameznih tem? Kaj nam manjka? V čem smo pred drugimi, če smo?

"Res je, da sem s predavanji aktivno sodeloval na nekaj mednarodnih simpozijih, v prvi vrsti na monastičnih, ki se ukvarjajo z zgodovino, kulturno zgodovino in duhovnostjo cistercijanskega in kartuzijanskega reda ter njunih postojank. Z nekaterimi kolegi ugotavljam, da so teme pri večini simpozijev sicer dobro izbrane, toda ne teme za posamezna predavanja. Pogosto so te nanizane kot kako sračje gnezdo in občutek imam, da organizatorji nimajo pravega pristopa, kar daje vtis, da ne izdelajo najprej tem za posamezne referate, ampak povabijo k sodelovanju strokovnjake, ki si sami izberejo temo. Moralo pa bi biti obratno: najprej naj bi se določile teme vseh referatov, nato pa bi bilo treba poiskati referente. Menim, da kvaliteta raziskav naših raziskovalcev in njihova predstavitev na simpozijih po nivoju na splošno v ničemer ne zaostaja za tujimi. Sam se ukvarjam s temami iz obdobja, za katera ne bi mogel reči, da z njimi zahajam v kake nacionalne interese. Reči smem, da glede raziskanosti zgodovine in arhitekture vseh naših samostanov starejših redov vsekakor prednjačimo pred drugimi."

- Od leta 1975 si član mednarodne komisije za uresničitev Arhivskega sporazuma z Avstrijo iz leta 1923 in za zahteve restitucije gradiva, odnesenega iz Slovenije v letih 1941-1945. Kako ocenjuješ prizadevanja, interese obeh strani, rezultate tega, očitno zelo naporega dela kot član tega strokovnopolitičnega foruma oziroma komisije?

"Od leta 1975 sem član obeh komisij. Sodeloval sem na številnih pogovorih ter pogajanjih za izročitev arhivskega gradiva in v zvezi z restitucijo tudi drugega kulturnega blaga. Najbolj uspešni so bili pogovori in rezultati pogajanj prva leta, ko nam je Republika Avstrija izročila kar precej gradiva iz naslova Arhivskega sporazuma. Omenim naj le vrnitev gradiva nekaterih kranjskih samostanov (Pleterje, Bistra, Mekinje, Velesovo) in gradiva benediktinskega samostana v Gornjem Gradu. Z izročitvijo tega gradiva, ki obsega zlasti veliko število srednjeveških pergamentnih listin, je raziskovalcem naše samostanske in sploh cerkvene zgodovine delo močno olajšano. Vrnjen je bil tudi obsežen fond mariborskih listin: 333 v glavnem pergamentnih srednjeveških listin za čas od 13. stoletja naprej, pomembnih za raziskovanje preteklosti Maribora in njegove okolice. Omeniti tudi moramo vrnitev dragocene ga gradiva Jožefinskega katastra. Seznam gradiva, ki ga Slovenci še terjamo od Avstrije, je vsekakor obsežen, toda z nastankom samostojne države so glede tega nastale nove težave. Glede interesov pa tole: mi terjamo, kar nam gre, pri čemer smo zgodovinarji tudi še nekako čustveno prizadeti, če pri vračanju nismo povsem uspešni. Zato moramo imeti nekaj razumevanja tudi za avstrijske kolege in zgodovinarje (politike in suhoparne pravnike pustimo ob strani!). Beati possidentes!"

- Kot klasični filolog in zgodovinar si mnoga strokovna spoznanja znal zjedriti in jim dal temeljito jasnost. Danes so mnogi strokovni članki brez logičnih in vzročnih korelacij. Kaj botruje takšnemu "prodajanju megle" in strokovni "šlampariji"?

"Današnji čas je čas naglice, ki se je prenesla marsikje, žal, tudi na področje raziskovanja. Velikokrat manjka temeljitosti, preciznosti in vzročnih povezav. Spominjam se predstojnika na oddelku za klasično filologijo, svojega profesorja Milana Grošlja, ki nas je pri vsaki stvari navajal na natančnost, in njegovega reka: "Kdor zna biti natančen v majhnem in nepomembnem, bo znal biti to tudi v velikem in pomembnem!" K natančnosti nas je navajala že klasična gimnazija in oba klasična jezika veljata za predmeta, ki učenca navajata k natančnosti in sistematičnemu osvajanju znanja. Velikokrat me moti tudi to, da se posamezniki lotevajo tem, ki jim zaradi pomanjkanja znanja ali celo neznanja jezikov in branja tekstov niso dorasli. Večkrat imam navado reči: "Tudi jaz se ne lotevam popravila televizorja, ker tega pač ne znam." Zanimivo je, da je veliko ljudi prepričanih, da so sposobni pisati zgodovinske teme, ne da bi za to imeli potrebno znanje in si osvojili potrebno metodo. Ko zadnjega ne bi bilo treba, pač študij zgodovine ne bi bil potreben."

- Dokaz visoke, lahko bi celo rekli pesniške jezikovne kulture, je tudi nekaj prevodov iz klasične grščine in latinščine, tudi nemščine. Semantika pesniške polivalentnosti se v prevodih izrazito pokaže. Tudi tvoja doktorska disertacija z naslovom Srednjeveški latinski epos Vita Mariae metrica - tekstno kritična, historiografska in literarna analiza je manifestativni vzorec za vsa nadaljnja, tudi zgodovinska besedila. Je med skritimi željami tudi prevod kakšnega dela latinske ali grške književnosti? Kaj pa Horacevo delo De arte poetica kot paralela Aristotelovi poetiki?

"Prevajanja sem se lotil za lastno veselje in zadovoljstvo v času služenja vojaškega roka v Varaždinu (1962). Imel sem dva kovčka:

v enem "normalne" potrebščine, v drugem pa, kakor mi je moj predpostavljeni ob tedenski "smotri" ponavljal, "čitavo biblioteku", v kateri je bilo največ tekstov antičnih pisateljev in pesnikov v originalu. Med drugimi sem imel tudi Platonove Poslednje dneve Sokrata. Bili so mi kakor neke vrste biblija, iz katere sem vsak dan prebiral in ki mi je pomagala skozi vojaško življenje. Imel sem tudi Pesmi Properca. Bilo je neke nedelje popoldne. Skoraj vsi so odšli iz kasarne, v sobi sem ostal sam in se lotil prevajanja. Po odsluženju vojaškega roka sem nadaljeval s prevajanjem in čez kako leto sem svoj "izdelek", prevod nad tri tisoč verzov, pokazal ravnatelju Založbe Obzorja prof. Jožetu Košarju, odličnemu poznavalcu antike in svojemu nekdanjemu gimnazijskemu ravnatelju, ter kolegi prof. Kajetanu Gantarju. Menila sta, da imam "dar invencije", in mi svetovala, naj prevod še "izpilim". Pesmi Properca so nato izšle kot vsi ostali moji prevodi iz antične literature v zbirki Iz antičnega sveta pri Založbi Obzorja v Mariboru. Še prej pa sta izšla prevoda del Anakreonika ali pesmi o vinu in ljubezni (1968) in Valvasorjevo Prizorišče človeške smrti (1969). Skupaj z Gantarjem sva izdala prevod Teokritovih Idil (1984). Lotil sem se tudi prevajanja tekstov iz srednjeveške nemščine in prevodi so izšli v knjigi Starejše slovensko slovstvo (1984). Priznati moram, da me je prevajanje poezije ob raziskovalnem delu čustveno obogatilo in z njim sem skušal najti v sebi neko ravnotežje. Lotil sem se tudi prevajanja rimskega pesnika Tibula, ki naj bi ga pripravil skupaj s Kajetanom Gantarjem za objavo v zbirki Iz antičnega sveta. Zadnja leta pa me je raziskovanje toliko prevzelo, da časa za kako drugo dejavnost nisem imel. Ali bo do uresničitve prišlo, ne vem. Vsekakor je to moja želja."

- *Kako ocenjuješ stanje slovenske historiografije na prelomu tisočletja? Včasih so rekli, da politikum obvladuje stroko. Ti si ves čas ohranil osebno in strokovno poštenost. Se ti zdi, da se tudi danes časi spreminjajo in ljudje z njimi?*

"Kjer politikum obvladuje stroko, je objektivnosti konec. Poznali smo "družbeno angažirano" zgodovinopisje, ki v nobenem primeru ni moglo biti objektivno. Če moram pisati tako, kakor mi nekdo narekuje in od mene zahteva, potem je bolje, da molčim, če želim ohraniti človeško dostojanstvo. Bolje molk, kakor pa se ukloniti duhovnemu nasilju! Menim, da delno le drži stari rek: "Tempora mutantur et nos mutamur in iis", vendar je tudi res, da je staro drevo težko upogniti. Vsekakor je zgodovinar, ki se ukvarja z bližnjo preteklostjo, bolj na udaru in večkrat izpostavljen ideološkimi pritiskom, kakor tisti, ki raziskuje starejša obdobja. Naj mi dragi prof. Janko Jarc ne zameri, če ga na tem mestu citiram. Večkrat mi je dejal nekako takole: "Držite se fevdalizma. Ne boste imeli težav. Podložniki so že zdavnaj mrtvi, fevdalce pa smo ali nagnali ali pa jim pomagali na oni svet."

Na področju slovenske historiografije je bilo v tem stoletju veliko storjenega. Ugotavljati pa moremo, da so nekatera zgodovinska obdobja, nekatere pokrajine (npr. Prekmurja) ter teme in problemi slabo obdelani ali pa popolnoma neraziskani."

- *Kako bi definiral svoj strokovni in življenjski credo?*

"Moje življenjsko in strokovno vodilo? Naj na vprašanje odgovorim na kratko. Delo nam osmišlja življenje. Z vso vestnostjo,

odgovornostjo in sposobnostjo opravimo vsako nalogo, ki smo si jo zadali ali pa so nam jo naložili drugi. Bodimo pošteni do samega sebe in do drugih ter nikomur zavestno ne delajmo krivice in škode. Vselej bodimo pokončni in se v vsem ravnajmo po svojem prepričanju, ki ga ne smemo nikoli zatajiti, pa četudi bi nam to kdaj škodovalo."

- Na Gorci nad Sv. Petrom niže Maribora si ob odhodu iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru oz. ob prihodu na mesto profesorja na Oddelek za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru uredil svoj delovni prostor med žlahtnimi trtami. Iz vinograda je pravo razkošje pogledov na Dravsko polje, oko se spočije na zeleni kulisi Pohorja in duša napolni z radostjo ob pogledu na vinograde okrog Malečnika. Kako združuješ znanost s trtami svojega vinograda?

"Včasih kdo o meni reče: "Njegova velika ljubezen je Gorca." Vsekakor je to ena izmed mojih ljubezni! Ljudje danes živimo v betonu, okoli nas sta beton in asfalt. Ali nismo tudi sami postali kamen? Narava pa diha življenje, nas inspirira, pomirja, nam govori, spodbuja, nam zastavlja življenjsko važna vprašanja: "Kdo smo, od kod smo, kam gremo, čemu živimo?" Nebesni obok v naravnem okolju, sredi trt, zelenja in drevja je kakor gotski obok ogromne katedrale, ki nam kaže navzgor, nas sili k razmišljanju, je pravi kraj za meditacijo, ko lahko premerimo prehojeno pot in ugotavljamo, kje na tej poti smo. Velikokrat me je že kdo pobaral, kdo mi obdeluje vinograd. Zame je tako vprašanje smešno. Fizično delo v naravi je prava sprostitev za duha. Tu gori, na Gorci, pod zavetjem Marijine cerkve in s pogledom, ki mi ob jasnini seže vse tja do Marijine cerkve na Ptujski Gori, tja na zeleno Pohorje in globoko v Dravsko dolino, morem v miru in zbrano delati, brez telefona, zvonca ob vratih in nadležnih glasov abotnega govorenja iz žargona vsakdanjika in ropota brezdušnih strojev, ki prodirajo skozi stene. Opazovanje narave in življenje z njo, z njenim vsakoletnim rojevanjem, rastjo, s sadovi in umiranjem, daje vedeti, da smo tudi mi kot del narave podvrženi tem zakonitostim, in nas spodbuja, da o tem pogosto tudi razmišljamo."

- Kakšne načrte znanstveno-raziskovalnega dela imaš za prihodnjih deset let? Vem, da imaš za tisk pripravljeno besedilo o marenberškem dominikanskem samostanu 1251-1782 (500 strani tipkopisa), da imaš zbranega že veliko gradiva za kartuzijo Bistra (1255-1782), da intenzivno zbiraš gradivo za dominikanski samostan v Studenicah (1238-1782). Ob vsej tvoji načrtnosti in pridnosti ni založnika za izdajo monografije o marenberškem samostanu. Očitno so ženski redovi tudi v zavesti Slovencev na obrobju. Ženskega lobija v slovenskem parlamentu pa ni. Morda se bo pa le kaj premaknilo.

"Znan je rek: "Ars longa vita brevis". Res, pripravljen je tipkopis za izdajo monografije o zgodovini marenberškega dominikanskega samostana. Ob oddaji tipkopisa na začetku leta 1992 založbi, ki je delo nameravla tiskati, se je izkazalo, da ta za to nima denarja. Tako je tekst resda že tri leta pripravljen, zato si želim, da bi tudi zagledal luč sveta. Ne pišemo za to, da bi besedila obležala v predalih, kljub temu pa sem zadovoljen, da je pripravljen tekst o zgodovini marenberškega samostana od njegove ustanovitve sredi 13. stoletja do ukinitve pod Jožefom II. leta 1782. Z izdajo monografije o tem samostanu bomo dobili prvo pregledno zgodovino nekega ženskega samostana pri nas. Z monografijama o stiški in

V vinogradu na Gorci

kostanjeviški opatiji sem zaključil raziskovanje naših cistercijanskih samostanov, z izdajo dela o kartuziji Bistre od njene ustanovitve sredi 13. stoletja do 1782 pa bo zaključen cikel o zgodovini naših kartuzij. Gradivo za pisanje monografije o zgodovini kartuzije Bistre, izdala naj bi jo Dolenjska založba v Novem mestu, ki kaže veliko posluha za tovrstne izdaje, imam že pripravljeno. Kar zadeva drugi ženski dominikanski samostan na Štajerskem - Studenice, pa je tudi že večji del gradiva zbranega in obdelanega, v glavnem me čaka le še delo v Nadškofijskem arhivu v Vidmu (Udine). Ob raziskovanju preteklosti marenberškega samostana sem ugotovil, da so tudi naši ženski samostani pomagali sooblikovati duhovno podobo našega naroda. Ti so bili skoraj edini kraji, na katerih se je lahko izobraževala ženska mladina. Poleg tega so se dominikanke tudi intenzivno ukvarjale z glasbo in s prepisovanjem tekstov ter se posvečale raznim ročnim spretnostim. Zato menim, da je brez upoštevanja dejavnosti ženskih redov naša zgodovinska podoba okrnjena. V načrtu imam še obdelavo obeh moških dominikanskih samostanov na Štajerskem: na Ptuj in v Novem Kloštru. Prvi je deloval od leta 1230 do 1785, drugi pa od 1453 do 1787. Seveda bom nadaljeval tudi s pripravami za izdajo nadaljnjih zvezkov Gradiva za zgodovino Maribora, saj je še veliko dokumentov. Moja želja je tudi, da bi slovenska Štajerska dobila pregledno izdajo vinogradništva, saj si to vsekakor zasluži. Seveda to ne bi bilo delo enega človeka, ampak vzajemno delo več zgodovinarjev in strokovnjakov drugih znanstvenih disciplin. Menim, da bi bilo ob sedanjem zdravju in volji do dela moč to našteto uresničiti. Več pa ne bi rad našteval, saj mi večkrat prihajajo na misel besede moje matere: "Človek obrača, Bog pa obrne!"

P.S.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je na svoji volilni skupščini 6.6.1995 na predlog I. razreda za zgodovinske in družbene vede izvolila prof. dr. Jožeta Mlinariča za izrednega člana SAZU. Ob izvolitvi za akademika mu iskreno čestitamo.

Čestitkam se pridružuje tudi uredništvo revije Rast in Dolenjska založba.

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

IV

DRUŽBENA VPRAŠANJA

POGLEDI NA POLITIČNO-GOSPODARSKE VIDIKE REGIONALIZACIJ IN REGIONALNEGA RAZVOJA SLOVENIJE

Uvod

Beseda regija izvira iz latinske besede "regio" in pomeni določen del zemeljskega površja ali pokrajine. Večina leksikonov jo označuje kot teritorialno enoto, ki ima vrsto specifičnih in individualnih potez. Regijo lahko poimenujemo tudi kot administrativno, ekonomsko ali naravno enoto ali ozemlje, na katerem prebiva določena družbena skupnost. Iz te ohlapne definicije se čuti, da vsebina tega pojma nikakor ni jasno opredeljena. Zmešnjava je še toliko večja, ker pojem *regije ali pokrajine* uporabljajo različne stroke in vsaka med njimi razume in tolmači ter uporablja ta termin drugače.

V geografiji pojmujeemo regijo največkrat kot del dežele ali pokrajine, ki se od ostalih razlikuje glede na posebne naravne in družbene razmere. Analize kažejo, da je regionalna specifičnost največkrat rezultat povezovanja, prepletanja in kombiniranja posameznih naravnih in družbenih pojavov in dejavnikov, tako da dajejo ozemlju določeno svojskost in celovitost. Vse to povzroča, da se regija v očeh povprečnega opazovalca ali v dojemanju strokovnjaka razlikuje od sosednjih regij. Zaradi spreminjanja dejavnikov in glede na to, da se ob tem spreminjajo tudi odnosi med dejavniki, ki tvorijo regionalni kompleks, se regije preobražajo v času in tudi glede na doseženo razvojno stopnjo ekonomske moči.

Členitev pokrajine lahko poteka ob pomoči več različnih kriterijev: po naravnih regijah, glede na ekonomski potencial in homogenost, po zgodovinskih in funkcijskih povezavah itd. Hkrati tudi ugotavljamo, da idealne, vsestranske in splošno uporabne regionalizacije ni. Kot najbolj temeljne koncepte regionalizacij običajno navajajo delitve na fiziognomske (naravne), homogene, historične, administrativne, ekonomske in funkcijske ali nodalne regije. Ob pregledu različnih regionalizacij velja še opozoriti, da avtorji običajno uporabljajo večstopensko hierarhično delitev regij: od najmanjše, *mikroregije*, prek različnega števila vmesnih stopenj do *makroregij*.

Regionalizacije Slovenije

Slovenska geografija si je že ob koncu prejšnjega stoletja zadala kot eno pomembnejših nalog, da domovino in njene pokrajine predstavi v sintetični regionalno-geografski sliki. Ker pa je Slovenija kljub svoji majhnosti nenavadno raznolika, tako po fizičnogeografski kot družbenogeografski plati, so se vedno znova pojavljale dileme: po kakšni shemi regionalne razdelitve naj bi jo najuspešneje obravnavali. Zato so prvotni opisi geografsko-zgodovinskih knjig najčešče izbrali kar razdelitev po kronovinah, na katere je bilo takrat politično in upravno razdeljeno slovensko ozemlje. Za obdobje obeh Jugoslavij je Melik ob zasnovi svoje monumentalne geografske monografije Slovenije izdelal še prvo temeljiteje zasnovano regionalno delitev. Z njo je našo deželo

razdelil glede na naravne pogoje in iz njih izvirajoče gospodarske možnosti. V svoji regionalizaciji je iskal kompromise predvsem med pokrajinskofiziognomskimi, historičnogeografskimi in fizičnogeografskimi kriteriji. Pozneje so različne potrebe - od šolskih do upravnopolitičnih, predvsem pa proučevanje regionalnih struktur in med njimi še posebej regionalno planiranje - vedno bolj zahtevale kolikor mogoče enotno shemo regionalizacije Slovenije. Najprej je Ilešič zasnoval dvojno delitev Slovenije, in sicer v fiziognomske in funkcijske regije. Pozneje so se z regionalizacijami Slovenije med geografi največ ukvarjali še Cene Malovrh, Igor Vrišer, Vladimir Kokole in Ivan Gams, prvi trije zgolj z ekonomskogeografsko regionalizacijo. V teh orisih so uporabljali pokrajinskofiziognomske oz. pokrajinskoekološke in ekonomskofunkcijske metode. Naštete regionalizacije so pozneje služile za podlago drugim regionalizacijam, med njimi tudi potrebam po oblikovanju planskih regij ali za potrebe družbenega oz. prostorskega planiranja. V njih so se kljub poudarjeni kompleksni pokrajinski členitvi čedalje bolj poudarjali družbenogeografski dejavniki. Poglavitna značilnost regionalnoplanerskih regionalizacij je bila, da so regije oblikovali bolj ali manj na podlagi tvorjenja funkcijskih vezi med mesti in njihovimi vplivnimi območji. Izhajale so torej iz prostorskih povezav, ki so jih določala *gospodarsko-funkcijska* območja v Sloveniji. Razlikovale so enajst ali dvanajst regij, vendar so bile nekatere vprašljive zaradi šibkosti njihovega središča ali zaradi majhnosti ozemlja. Zaradi gravitacijsko labilnih območij, kot npr. Spodnje Posavje, Idrijsko, Notranjsko, Dravska dolina ipd., so jih posamezni avtorji različno uvrstili ali pa so bili v zadregi, kako jih opredeliti. Ekonomskogeografske regionalizacije so tudi opozorile v goratem svetu na visoko odvisnost od naravnogeografskih enot. V nižinskem in ravninskem svetu pa je ujemanje obojih prej izjema kot pravilo. Pri večini doslej opravljenih ekonomsko-geografskih regionalizacij se največkrat kot zaključene regije ali pokrajine mezuregionalne ravni pojavljajo: Primorje, Notranjska, Goriška, Gorenjska, osrednja Slovenija, Dolenjska, Zasavje, Spodnje Posavje, Savinjska, Koroška, Podravje in Pomurje.

Regionalni razvoj v deželah Evropske unije

Regije običajno delujejo kot gospodarsko zaključena območja. Vedno bolj poudarjen pomen integracij na regionalni ravni in vedno večja moč regij sta v politiki Evropske unije sprožili ustanovitve "zbornice regij" kot "tretjega stebra"¹ pri evropskih integracijskih procesih. Specifične oblike "renesanse regij" izražajo ob gospodarski moči svoj kulturni in socialnopsihološki pogled nove Evrope. So tudi svojevrsten odgovor "marketinškim strategijam". Izpričujejo regionalno in domovinsko pripadnost ter se naslanjajo na avtohtonost in identiteto prebivalcev, domovinska združenja, literaturo, regionalne medije in nasploh na "regionalno kuhinjo". Prav v sodobnosti doživljajo svoj "boom". Regionalne razlike v kulturi in mentaliteti so tako razločen odgovor unificiranemu gospodarskemu razvoju.

Dejstvo je, da je Evropa v zadnjih letih doživela ogromne spremembe. Evropska unija je pripomogla, da povsod (razen na Balkanu) izginjajo historično pogojeni državni okviri. Če je bil v sredini tega stoletja politični odgovor na naraščujočo industrializacijo, oblikovanje nacionalnih držav z bolj ali manj zaprtimi mejami in s carinskimi dajatvami zaščiten trg, potem je politični odgovor

1 Poleg Evropske komisije in Evropskega parlamenta

tržnemu gospodarstvu ob koncu 20. stoletja Evropa regij in medregionalno povezovanje. Sodobno gospodarstvo potrebuje odprte in funkcijsko povezane trge. Proizvodni faktorji in tudi produkcijske dobrine postajajo vse bolj mobilne. Skokovito narašča njihova izmenjava med različnimi kulturnimi in političnimi okolji. Evropski trg se je nenadoma močno povečal, kar prinaša nove konkurenčne odnose. Posledice so vidne v zaostrenem tekmovanju pri osvajanju novih trgov. Tekmovanje, ki za vsako regijo postaja pglavitni faktor preživetja, prinaša tudi to, da se mora vsaka država, vsaka regija zavedati svojih lastnih pomanjkljivosti in prednosti ter iz njih izhajajoče "regionalne specializacije".

Že dalj časa je znano, da so imele naraščujoče nacionalne in multinacionalne integracije iz šestdesetih in sedemdesetih let zaradi svoje masovne proizvodnje močan "odsev" v funkcijskih in prostorskih spremembah v pokrajini. Za to fazo ekonomskega razcveta, kakor tudi njej sledečemu kriznemu obdobju strukturnih sprememb se je udomačil izraz "fordizem". Nadaljnji prostorski fenomen je v osemdesetih letih sprožila hitra rast pokrajin z visokim deležem podjetij z visoko tehnologijo oz. t.i. "selektivno specializacijo". Gospodarski impulzi imajo nesporni vpliv na oblikovanje regionalne zavesti. Oblikovanje gospodarskih inovacijskih žarišč spremljajo temeljite strukturne spremembe v širokem zaledju, ki se izostreno izražajo tudi v širitvi medregionalnih povezav. Domnevno so najbolj poučni primeri oblikovanja med seboj funkcijsko in prostorsko povezanih pokrajin Massachusetts in Kalifornija (Silicijska dolina-Santa Clara County) v ZDA, južna Anglija in južna Francija, dežela Baden-Württemberg v Nemčiji ter trikotnik Milano-Torino-Genova v t.i. "tretji Italiji". To obdobje ekonomisti imenujejo "postfordistično". V regionalno-planerskih krogih pa veliko razpravljajo tudi o t.i. "modri banani", o "Evropsi metropol" kot razvojni osi nove združene Evrope, ki temelji na t.i. "kooperativnih in partnerskih regijah" (Ravbar, 1993).

"Fordizem" in "postfordizem" imata vsak zase tudi zelo jasno izražene socialnogeografske in druge prostorske posledice v pokrajini. Lahko jih primerjamo z "eksplozijsko-implozijskim ekonomskim modelom". Tipični prostorski izraz fordizma je tudi urbana aglomeracija, ki prav tako kot fordistični industrijski kompleks deluje po principu tekočega traku. Urbani sistemi so si v teh okvirih določili svoja pravila že pred drugo svetovno vojno (Atenska karta), ki temelji na coniranju namenske rabe prednostnih območij, kot npr.: poslovna in nakupovalna središča, industrijska območja, stanovanjske četrti, rekreacijska območja itd. Med sabo so bila povezana z mrežo različnih prometnih povezav. Sestavljajo jih še številni med sabo povezani urbani elementi: predmestja, satelitska mesta, počitniška naselja ipd. Tudi socialna struktura urbaniziranih območij je izražala določeno socialno pomešanost, ponekod tudi segregacijo. Fordizem je prinesel ljudem številne negativne posledice: prometne probleme, onesnaženje, hrup itd. Če imajo "fordistične regije" še razpoznavne meje, le-te v pogojih "fleksibilne akumulacije" postopno izginjajo. V pogojih "postfordistične" družbe nastajajo nove prostorske oblike: mestna pokrajina ("la région urbaine"); v visoko industrializiranih deželah danes "ljudje nič več ne prihajajo dnevno v mesto, marveč mesto prihaja k njim". V sodobni postindustrijski družbi torej ni več pomembno, kje človek živi, marveč, kako živi. Živi pa urbani način življenja. Prelom s "fordističnimi" prostorskimi strukturami "koncentričnih krogov" celoten urbani prostor razceplja na "spe-

cializirane fragmente mestnih regij". Mesta se enostavno "napihnejo" v visoko razslojen konglomerat različnih specializiranih dejavnosti, povezanih med sabo s spektrom (tele)komunikacij. Kar je bilo še do nedavna oddaljeno, so moderne komunikacijske tehnologije postavile na osrednji položaj. Zato je v teh primerih težko govoriti o "urbani periferiji" in predstave o pokrajini se spreminjajo in določajo na podlagi regionalnih povezav.

Med evropskimi državami regionalna združenja najdlje obstajajo v Nemčiji in Franciji, kjer že imajo bogate izkušnje. Tam, kjer so se ta združenja oblikovala, so njihove naloge različne. Poudarek je na pripravi regionalnih planov. Najpogostejša oz. tipična področja delovanja teh združenj so pri oblikovanju gospodarske pomoči regijam, energetski in vodni oskrbi, čiščenju in odvajanju odpadkov ter varstvu okolja nasploh, planiranju prometa, oskrbi in preskrbi prebivalstva, izobraževanju itd. Zanimivo je, da so regionalna združenja oblikovala svoj regionalni parlament in na ta način nasproti že obstajoči zvezni in deželni upravni organiziranosti izpopolnila paralelno regionalno združenje. Regionalna združenja niso le v območjih velikih mest, marveč tudi na podeželju. Podobne modelne regije pozna še Švica, kjer sta v obliki regionalnih združenj in na podlagi skupnih potreb pri iskanju razvojnih politik zakonsko že opredeljeni "Regio Basiliensis" in "Comité régional franco-genevois". Gre torej za dve uspešni in hkrati obmejni regiji. V Avstriji in Italiji so podobna regionalna združenja še na začetku. Občine so relativno avtonomne, zato regionalna združenja s konkretnimi nalogami in pooblastili ne obstajajo. Kljub temu so prizadevanja predvsem na področju prostorskega planiranja (primer: dežela Salzburg). Tako tudi npr. italijanski zakon o regionalnem planiranju zapoveduje upravno enotnost pri planiranju velikih mest (area metropolitana).

Raziskave zadnjih let, opravljene po vsej Evropi, poleg regionalnih povezav vse bolj napovedujejo nujnost nadregionalnega povezovanja. V tem času so se oblikovale številne delovne skupine. Med njimi prevladuje skupno razreševanje aktualnih problemov evropskih mest in metropolitanskih območij. Mnogo tovrstnih raziskovalnih organizacij je nastalo tudi pod okriljem Evropske unije v Bruslju, ki številne organizacije in njihove projekte tudi finančno podpira. Tu so pred kratkim oblikovali projekt "Izbor evropskih regij", iz katerega izhaja, da je Evropska unija v prihodnosti odkrito zainteresirana za kooperacijo evropskih regij.

Gospodarskegeografski vidiki regionalnega razvoja

Slovenija se že več kot desetletje bori z gospodarsko recesijo in z njo povezanimi strukturnimi problemi zaposlovanja, ki v posameznih slovenskih regijah prihajajo na dan z različno intenziteto. Uspešnega modela, ki bi izhajal iz selektivne koncepcije krepitve razvojnega potenciala regij, doslej še ni bilo. Pričujoča razmišljanja so poskus, kako regije kooperativno povezati tudi z vidika poselitve kot enotna regionalna in gospodarska območja ter izboljšati njihovo medsebojno regionalno povezanost. V večjem delu Slovenije je opazen primanjkljaj servisnih in kvartarnih dejavnosti na račun visokega deleža zaposlenih v industrijskem sektorju. Naslednji problem je relativno nizek delež dejavnosti z visokimi tehnologijami (head quarters). Brez tovrstnih novih razvojnih impulzov bo Slovenija bržčas še vedno v primerjavi s severnimi in zahodnimi sosedami podpovprečno razvita, kar po sodobni klasifikaciji evropskih regij² nedvomno predstavlja razvojne in

2 Kuklinski med evropskimi regijami razlikuje: inovativne, adaptibilne in zaostajajoče regije

lokacijske pomanjkljivosti.

Slovenija je še v sedemdesetih letih gradila gospodarsko strategijo na masovni proizvodnji. Hkrati pa je pri svojem odpiranju na evropska tržišča pod pritiski trga že tedaj reagirala z delno racionalizacijo. To je bilo tudi obdobje, ko so veliki industrijski obrati na široko odpirali podružnične tovarne na agrarnih območjih, tedaj še bogatih z delovno silo. Poleg vertikalne delitve podjetij je to obdobje zaznamovala še razdrobljenost proizvodnje na horizontalni ravni. Funkcionalna in organizacijska struktura je bila strogo hierarhična, kompleksna in relativno težko razpoznavna. Proizvodnja se je le počasi spreminjala, bila je pretežno delovno intenzivna in zaradi visokih (neproizvodnih) stroškov nizkokonkurenčna. Na področju trga je bil konkurenčni pritisk zanemarljiv. Nasploh je celoten gospodarski in družbeni ustroj pospeševal koncentracijo poselitve v mestih.

Ob koncu osemdesetih ter v prelomnih devetdesetih letih je bilo gospodarstvo soočeno z dejstvom, da je nujno hitro prilagajanje produkcije tržnim zakonitostim kot poglavitnemu motivu preživetja. V zadnjih letih smo poleg decentraliziranega privatizacijskega vala priča še hkratnemu razrastu drobnih obratov, ki pa so bistveno bolj fleksibilni in hkrati sposobni hitreje reagirati na tržne spremembe. Veliki gospodarski (industrijski) sistemi se prav tako postopno preoblikujejo oz. razpadajo v samostojne obrate, ki so na matrični način organizirani pod skupno "upravljalno streho". Ob tem pa prihaja kljub dekoncentracijskim težnjam v poselitvenih silnicah in na trgu delovne sile do koncentracije ekonomske moči v sicer še težko razpoznavnih metropolitanskih aglomeracijah, med katerimi ljubljanska izrazito izstopa. Temu se je moč izogniti z oblikovanjem regionalnih združenj in s pospešeno izgradnjo različnih omrežij "namenskih" povezav, namenjenih hitrim spremembam na trgu. Krepitev infrastrukturnega omrežja ima poleg "prostorskega zbliževanja" in "funkcionalnega druženja" tudi pomembnejšo vlogo pri upravnem oblikovanju regij, ki so nujnost za uspešen ekonomski razvoj in kolikor toliko enakomerno poselitev.

Urbano omrežje in regionalni razvoj

Sedanje urbano omrežje izkazuje velika nesorazmerja. Poleg dveh **srednje velikih mest** (*Ljubljane s 400.000 prebivalci in Maribora, ki je več kot za polovico manjši*), ki sta na spodnji meji primerljivosti s tujimi aglomeracijami, so druga mesta, kar se tiče mednarodnih priporočil, zanemarljivo majhna. Nad 50.000 prebivalcev štejejo le še *obalna, kranjska in celjska mestna regija*. Ostalo so "mala mesta", ki skupaj s svojimi neposrednimi obmestji premorejo med 20.000 in 50.000 prebivalcev. Poleg tega je že oblikovanih nekaj sornestij (*npr. obalna mesta, Kamniško-bistriška ravan, mesta na Zgornjem Gorenjskem, Krško-brežiško polje*).

Naša regionalna središča, *Koper, Murska Sobota, Nova Gorica in Novo mesto* so odločno premajhna ter še slabše opremljena. Prav to je vzrok, da se pretirano krepi vlogi *Ljubljane in Maribora*, ni pa tudi zanemarljiv vpliv velikih mest zunaj Slovenije (*Trst, Gorica, Reka, Zagreb*). Nadaljnja slabost slovenskega urbanega sistema je v tem, da ni ustreznega središča na *Koroškem, Spodnjem Posavju, Notranjskem...* Razen pomembnejših središč manjkajo v nekaterih območjih Slovenije tudi središča nižje stopnje, *npr. v Posotelju, na osrednjem Dolenjskem,...*

Če pri slovenskih mestih poleg oskrbnih funkcij upoštevamo še

zaposlitvene razmere, kazalce gospodarske moči (DP/preb.), gostoto infrastrukturne opremljenosti ter izobrazbeno raven prebivalstva, potem nas ta pregled opozarja, da ima za slovenske razmere visoko nadpovprečne razvojne potenciale le Ljubljana. V kategoriji nadpovprečno razvitih regionalnih središč so še obalna mesta, Nova Gorica, Celje, Maribor, Velenje, Kranj, Postojna in ob določenih pogojih še Novo mesto ter ljubljanski "sateliti", Domžale, Kamnik in Škofja Loka. Zanje je značilna mešanica ugodne gospodarske ali kvalifikacijske strukture prebivalstva nasproti nezadovoljivi infrastrukturni opremljenosti ali obratno.

Ob tej priliki želimo opozoriti še na pomembno pomanjkljivost dosedanjega razvoja slovenskih mest, ki zadeva njihovo samozadostnost. Mesta so doslej rastla iz obstoječega populacijskega potenciala v agrarnem zaledju in zaradi priselitve pretežno neslovenskega prebivalstva, ne pa iz svojih načrtno zasnovanih vlog v širšem prostoru. Tako logiko prostorskega razvoja je mogoče zaslediti v vseh urbanih, še posebej pa regionalnih središčih. Pri njih je še posebej opazna ekonomska šibkost pa tudi kulturna neosveščenost in vrstni red vrednot. Zdi se, da bomo morali v času naraščajoče državotvorne samozavesti ponovno razmisliti tudi o pomenu naših mest (velikosti, obliki, funkcijah) in ne prepustiti prostorskega razvoja delnim, v preteklih letih političnim, v prihodnje pa morda ekonomskim parametrom.

Slovenska mesta so zašla v razvojno krizo (ki sicer ni pri vseh enaka), zanje je značilna visoka stopnja degradacije okolja. So tik pred "suburbano eksplozijo", ki jo oblikuje "nova individualistična kultura bivanja", obširna podeželska območja pa je zajel "ruralni eksodus". Absolutna ali relativna deindustrializacija mest, povezana s selektivno terciarizacijo in koncentracijo kapitala, sta pglavitna procesa, ki oblikujeta strukturne spremembe zadnjih nekaj let. Kljub naznačenim spremembam bodo mesta kot središča tudi v prihodnosti poleg nalog s področja razvoja mest (*skladen prostorski razvoj, kamor sodijo poleg smotrne rabe prostora tudi komunalne dejavnosti vseh vrst, kulturne, izobraževalne, oskrbne ipd. funkcije*) opravljale še socialno-ekonomske naloge za širšo okolico, vendar v povezavi s sosednjimi urbani žarišči.

Funkcije naselij se s časom spreminjajo. Že Vrišer je s primerjavo omrežja centralnih krajev med letoma 1967 in 1987 ugotovil, da se je število središč na nižjih ravneh pomnožilo. Nazadovale pa so nekatere nekdanje "centralne vasi". Temeljna oskrba se je v minulih letih znatno izboljšala, z gostilo se je omrežje trgovin, gostišč, bančnih ekspozitur, bencinskih servisov itd., kar vse je pripomoglo k zmanjšanju razlik med mesti in podeželjem. Omrežje centralnih naselij na srednji in višji ravni pa ni doživelo pomembnejše preobrazbe. Ojačala so se nekatere občinska središča (Sevnica, Zagorje, Lendava, ...) in oslabila nekatere tradicionalna središča srednje ravni. Zlasti so izgubila na pomenu npr. Jesenice, Brežice, Trbovlje, Ptuj, Slovenj Gradec. Dvajsetletni razvoj je po Vrišerju okrepil tudi obe največji središči, Ljubljano in Maribor. Pglavitni vzroki za spremembe so bili: industrializacija, deagrariizacija, motorizacija in spremenjena potrošnja.

Na diferenciacijo središč je s spreminjanjem pogojev potrebno računati še naprej. Poleg spremenjene potrošnje, ki jo bo spodbujala spremenjena socialnoekonomska sestava prebivalstva, obči napredek, rastoča proizvodnja in različni psihološki nagibi, bodo zlasti metropolitinizacija, motorizacija in spremembe v informacijskih tehnologijah odločujoče oblikovale nove funkcije central-

nih krajev. Zato namesto doslej prevladujočega vrednotenja na podlagi upravnih, oskrbnih in prometnih načel (Vrišer in Kokole) predlagamo, da imajo pri izboru centralnih krajev različnih stopenj odločujočo vlogo tiste funkcije, ki presegajo vlogo samega naselja. Za objektivno in primerljivo presojo stopnje centralnosti predlagamo tri med sabo se prepletajoče kriterije: vsota prodajne mreže kot merilo "nakupovalne" centralnosti, število delovnih mest v neagrarnih dejavnostih kot merilo za vlogo zaposlitvenega središča in opremljenost s "tipičnimi" centralnimi dejavnostmi kot merilo za stopnjo "uslužnostnega" središča. Glede na to, da prostorske in poselitvene strukture odražajo raznolikost historičnih, socialnih, kulturnih in gospodarskih funkcij ter da so se na tej podlagi izoblikovala kristalizacijska jedra za določeno območje, smo poskušali oblikovati možne kriterije za štiristopenjsko oblikovanje hierarhije naselij kot podlage regionalnemu razvoju, in sicer:

1. najnižja raven funkcij	• lokalna (krajevna) središča;
2. nižja raven funkcij	• občinska središča;
3. srednja raven funkcij	• središča medobčinskega pomena;
4. višja raven funkcij	• regijska (pokrajinska) središča;
	• (državno) središče

Centralni kraji, zlasti tisti z najnižjo ravni, imajo poglavitno nalogo pri izenačevanju življenjskih in delovnih pogojev. Prav zato je njihova optimalno razporejena mreža oz. gostota odločujočega pomena za oskrbo prebivalstva in hkrati za skladen regionalni razvoj. Ustrezna oprema centralnih krajev je tudi temeljni pogoj za pozitiven prebivalstveni razvoj. Poleg zadostnega števila prebivalcev (kot kritične mase) in specializiranih oskrbnih dejavnosti je za oblikovanje mreže centralnih dejavnosti v sodobnosti pomembna sodobna infrastruktura. Pravzaprav je prometna mreža neobhodni osnovni pogoj za oblikovanje kakršnegakoli koncepta mreže centralnih krajev. Le-ta prihaja na podeželju še bolj do izraza.

Lokalna (krajevna) središča imajo nalogo, da z osnovno oskrbo pokrivajo splošne potrebe prebivalstva v socialnem, kulturnem in gospodarskem pogledu. To pomeni, da imajo ta središča šolske in športno-igralne kapacitete, osnovno zdravstveno opremo ter trgovinske kapacitete. **Občinska središča** skrbijo, da poleg osnovne oskrbe in pokrivanja splošnih preskrbovalnih potreb prebivalstva v socialnem, kulturnem in gospodarskem pogledu še povezujejo prebivalstvo iz lokalnih središč, ki prihajajo na občasne nakupe. Od krajevnih središč se razlikujejo po tem, da so večja, da imajo obsežnejše gravitacijsko zaledje, ki obsega okoli 5000 prebivalcev, ter bolj diferencirane dejavnosti. Heterogenost oskrbnih dejavnosti pogojujejo tudi druge gospodarske dejavnosti (npr. industrija), ki so v občinskih središčih obilneje zastopane. Na splošno imajo ta središča kvantitativno in kvalitativno večjo in raznovrstnejšo ponudbo delovnih mest. **Regijska središča** omogočajo v primerjavi s središči nižjih stopenj vsestransko oskrbo in zadovoljevanje prebivalstva s specializiranimi dobrinami. So tudi sedeži najpomembnejših gospodarskih organizacij, v njih so najpomembnejše kulturne, upravne in sodstvene dejavnosti. Imajo tudi kvalitativno in kvantitativno raznovrstnejšo ter bolj specializirano ponudbo storitvenih in drugih gospodarskih dejavnosti. Zanje sta značilna tudi raznovrstnost delovnih mest in visoka diferenciacija gospodarskih področij oz. branž. Regijska središča se med sabo zaradi različne velikosti gravitacijskega zaledja, števila delovnih mest itd. razlikujejo po svojem pomenu. Njihovo gravitacijsko zaledje obsega po pravilu več kot 100.000 prebivalcev. Za

izenačevanje, doseganje enakovrednih življenjskih in delovnih pogojev prebivalstva v gravitacijskem zaledju imajo ta središča izjemno pomembno vlogo. Priporočljivo je, da si ta središča niso vsaksebi ali od centra nižjega ranga bolj oddaljena kot 25 km zračne črte. Z raznovrstnostjo in "zmogljivostjo" svojih funkcij ter infrastrukturno opremljenostjo morajo regionalna središča pospeševati razvoj na podeželju in biti hkrati nosilec (generator) razvoja pri ostalih centralnih krajih nižje ravni.

MOŽNI KRITERIJI ZA OBLIKOVANJE HIERARHIJE NASELJ IN MESTNIH FUNKCIJ V OMREŽJU NASELJ

	višja raven funkcij državno središče	srednja raven funkcij regijsko-okrajno središče	nižja raven funkcij občinsko- lokalno središče	najnižja raven funkcij krajevno središče
HISTORICNI		načelo pripadnosti prebiv. reg. centru	pripadnost prebivalstva lokalnemu - krajevnemu oskrbnemu centru	
FUNKCIONALNI		načelo učinkovitosti državne uprave	načelo učinkovitosti lokalne samouprave	
	načelo funkcijsko zaključenih gospod. in gravitac. območij	načelo funkcijsko zaključenih gospod. garvitac. območij	načelo funkcijsko zaključenih gravitacijskih območij lokalne ravni	
FORMALNI				
štev. prebivalcev v središču	najmanj 100.000	najmanj 20.000	najmanj 2000	najmanj 1000
štev. prebivalcev v gravitac. zaledju	najmanj 300.000	najmanj 100.000	najmanj 5000	najmanj 3000
štev. delovnih mest v središčih	najmanj 75.000	najmanj 20.000	najmanj 1000	najmanj 500
štev. delovnih mest v usluž. dej.	najmanj 35.000	najmanj 10.000	najmanj 500	najmanj 300
drobnoprodajni promet	nad 50.000 mio SIT	nad 20.000 mio SIT	do 10.000 mio SIT	50 do 60 mio SIT
oddaljenost od središča	1,5 ure	največ 1 uro	največ 30 minut	največ 15 minut

Urbanizacija nam je zapustila svoje značilne modalitete, kot so progresivna koncentracija v središčih, povezana z imigracijo prebivalcev in gospodarskih aktivnosti, ter različne oblike bolj ali manj industrijskih mest, omejenih z omejitvami v agrarni pokrajini. Funkcije "historičnih" mest, ki so v hierarhiji naselij združevale socialne, gospodarske in politične funkcije, se postopno umikajo v ozadje. Danes na njihovo mesto stopajo širše mestne aglomeracije s svojimi obmestji, ki s svojstvenim prepletanjem različnih dejavnosti "obvladujejo" obsežno urbanizirano gravitacijsko zaledje. Nove oblike urbanizacije jačajo ekonomsko in socialno vlogo mest v pokrajini. Zato prihaja do metropolitanizacije, do intenziviranja vseh vrst povezovanj, skratka, do prostorske in socialne prepletenosti med mestnim in obmestnim okoljem. Gre torej za serijo večdimenzionalnih prepletanj, ki postavljajo dosežanje teorije o centralnih krajih v drugačno luč in jih bo v prihodnje še potrebno osvetliti iz različnih zornih kotov. Brez dvoma tudi v Sloveniji že obstojajo zametki metropolitanizirane pokrajine, ki so se doslej najintenzivneje oblikovala v osrednji Sloveniji in na Gorenjskem, ob Obali pa tudi na Dravskem polju in v Spod-

nji Savinjski dolini. Poleg metropolitanizacije moramo v prihodnje računati še z že izraženimi manjšimi somestji (npr: Ravne-Slovenj Gradec-Dravograd, Krško-Brežice, Radovljica-Bled-Jesenice ipd.), kjer bo prav tako ob intenzifikaciji selektivne terciarizacije prihajalo do delitve funkcij ne le med mesti, marveč tudi na urbaniziranjem podeželju, ki ta somestja obdaja. Globalizacija razmer v naši sosesčini kaže na funkcionalno prepletanje različnih dejavnosti. Pričakovana koncentracija širokega spektra servisnih - oskrbnih dejavnosti v mestih bo še nadalje postopno izrivala iz mest funkcije bivanja, dela, konzuma in rekreacije na mestno obrobje, ki bo tako skozi različne oblike dnevnih stikov vse bolj povezano z mesti.

Sodobni procesi regionalne diferenciacije Slovenije

Ko opredeljujemo značilnosti delitve Slovenije po regionalni pripadnosti in vse številčnejša regionalistična gibanja, ki so bila prisotna tudi ob razpravah o oblikovanju nove lokalne samouprave, se moramo zavedati, da je Slovenija že zato, ker je sestavljena iz delov štirih velikih evropskih pokrajinskih enot: mediteranskega, alpskega, panonskega in dinarskokraškega, sama po sebi "Evropa v malem". V teh pokrajinskih okvirih so v zadnjih desetletjih potekali tudi vsi procesi družbenoekonomske preobrazbe iz agrarne v neagrarno družbo. Pri ugotavljanju regionalne pripadnosti prebivalstva Slovenije posameznim enotam tudi ne moremo mimo dejstva, da so današnja regionalistična gibanja vsaj do določene mere še vedno odraz notranje delitve današnjega državnega teritorija iz časov Avstro-Ogrske. To pomeni, da je Slovenija, čeprav majhna država, notranje regionalno močno razslojena, kar terja še posebej tankočutno posvečanje pozornosti prebivalstvu posameznih območij kakor tudi prebivalstvu države kot celote. Pri tem pa vendarle velja opozoriti, da gre v slovenskem primeru vendarle za populacijo, ki živi na majhnem delu zemlje in šteje manj kot dva milijona prebivalcev. V teh okvirih tudi Klemenčič opozarja na aktualen pojav regionalizmov, ki z dvigom ekonomske ravni prebivalstva dobivajo nove vzgibe. Pri tem gre po njegovem za poudarjanje potreb po večji avtonomiji nekaterih enot v procesu stalnega spreminjanja geografskega okolja, in sicer od manj razvite agrarne prek višje razvite industrijske pa vse do postindustrijske informacijske družbe. Tem procesom so še prav posebej izpostavljena obmejna območja, in to ne glede na to, ali gre za visoko razvita območja ob jugozahodni meji ali za pretežno nerazvita območja ob na novo oblikovani slovensko-hrvaški meji.

Nosilno ogrožje ekonomske moči predstavlja štirinajst mest, ki skupaj s svojimi obmestji oblikujejo mestne regije. Skupaj zavzemajo četrtno ozemlja republike. V njih prebiva skoraj tri četrtnine prebivalstva. Tu je po ocenah osredotočene več kot štiri petine ekonomske moči. Sestavlja jo okoli 70 zaposlitvenih središč z več kot 1000 delovnimi mesti, kar predstavlja 88 odstotkov vseh slovenskih zaposlitvenih kapacitet. Izrazito prevladujeta ljubljanska in mariborska (ki je za polovico manjša) metropolitanska regija. Obe sta po številu zaposlenih trikrat oz. dvakrat večji od Kranja, ki je na tretjem mestu. Prevladujejo trije gospodarski bazeni: osrednjeslovenski, mariborski in celjski. Tem pa potem sledijo še druga središča: Novo mesto, Nova Gorica ter somestja v Zasavskem revirju, Gorenjskem, na Obali, Koroškem ter Spodnjem Posavju. Z industrializacijskega vidika razlikujemo prosperirajoča in stagnirajoča območja. Med mesti in okolico prihaja do ekonom-

sko-socialne polarizacije, ki je privedla do drobnega razločevanja med posameznimi območji. Še nedavno tega so imeli takšni industrijski centri, z njimi pa tudi regije pomembno gospodarsko moč, v njih je bila opazna socialna in prostorska dinamika, za celotno gravitacijsko zaledje je veljala stabilnejša zaposlenost. Urbanizacija in industrializacija sta tako postopno oblikovali dvoje območij s povsem specifičnimi razvojnimi problemi. Na eni strani razlikujemo sorazmerno močno urbanizirana ravninska in dolinska območja, na drugi strani pa so periferna območja, ki vse bolj podlegajo depopulaciji in razkroju kulturne pokrajine. Regionalizmi imajo zato svoje korenine tudi v odnosih, ki se pojavljajo na relaciji mesto (z obmestji) : podeželje in temeljijo na težnjah periferije po drugačnem (avtonomnem) načinu upravljanja in vodenja regionalne politike.

Kljub temu da je Slovenija majhna država, so zaradi naravnih, geografskih, ekonomskih, socialnih, političnih in zgodovinskih razlogov, velike razlike v gospodarski razvitosti in v možnostih za življenje in delo med posameznimi regijami. Pri tem pojmuemo regijo kot ozemeljsko enoto, ki jo družijo skupne gospodarske, družbene in naravne značilnosti pa tudi zgodovinska identiteta. Geografom in regionalnim planerjem pomeni regija temeljno pokrajinsko enoto, v kateri se naj naravni in družbenoekonomski elementi povezujejo na takšen način, da tvorijo organsko povezano celoto. Regionalnemu planiranju najbolj ustreza členitev na funkcijske regije, ker se najbolj približujejo dejanski prostorski organizaciji družbe. Regionalnoplanske regije, določene na podlagi ekonomskih in socialnih razmer in prilagojene dinamiki gospodarskega razvoja, so brez dvoma iz različnih vidikov idealne planske regije. Z vidika racionalnosti je najustreznejše, da se območja planskih regij hkrati ujemajo z območji ostalih upravnih funkcij. Tako bi (planske) regije oblikovale vmesno stopnjo med vzvodi državne in lokalne oblasti in bi hkrati z mnogim svojimi funkcijami "amortizirale" prepad med komaj zasnovano lokalno samoupravo in državno oblastjo. Prizadevati bi si tudi veljalo, da funkcije upravnih središč pridobijo tista središča, ki so si hkrati pridobila status mestnih občin. To naj bodo hkrati tista mesta, ki imajo v okvirih hierarhije centralnih krajev vsaj mezo regionalno raven funkcij in tudi primerno veliko gravitacijsko zaledje. Imajo naj tudi kompleten spekter javnih funkcij in ustrezno opremo oskrbnih dejavnosti. Ob tem velja opozoriti, da v pogojih tržne ekonomije dobivajo tekmo le tista regionalna središča, ki so gospodarsko močna in imajo poleg transportne in komunikacijske opreme vsaj še kulturne, arhitektonske in rekreacijske kvalitete. Takšna mesta imajo tudi moč in notranjo dinamiko ter so sposobna investirati v svojo prihodnost tudi tako, da iščejo "partnerska mesta". Omenjeni "lokacijski" pogoji v Evropi pridobivajo na pomenu. Prilagajanje evropskim normativom gospodarskega in tehnološkega razvoja, ki izhajajo iz integracijskih procesov, bo vplivalo na modifikacijo kriterijev za oblikovanje upravnih in regionalnoplanskih regij.

Prihodnji regionalni in gospodarski razvoj Slovenije bo vedno bolj odvisen od vpetosti v omrežje evropskih (svetovnih) ekonomij ("network economies"). To pa pomeni, da bo zato potrebno, ne zanemarjujoč "regionalno zavest", najprej na lokalni in regionalni ravni iskati povezave proizvodnih in servisnih dejavnosti in se na ta način vključevati v naraščajočo internacionalizacijo gospodarstva. Pri (ne)vključevanju Slovenije v evropske tokove bodo imeli odločilno vlogo informacijski tokovi in drugi komunikacij-

3 Klasične politike regionalnega razvoja so težile predvsem k zagotavljanju življenjskih in delovnih pogojev. Zato je država investirala predvsem v prometno in komunalno infrastrukturo

4 Kukarjeva (1994) iz Inštituta za ekonomska raziskovanja ob tem tudi ugotavlja, da R Slovenija iz državnega proračuna prelija veliko sredstev, kar v bistvu pomeni prerazdelitev sredstev mimo tržnih principov. Poleg tega je med različnimi ukrepi (in ministri) premalo koordinacije.

ski mehanizmi. Ker je ustrezna prometna in druga infrastruktura eden pomembnejših sodobnih lokacijskih faktorjev, je pomembna tudi hitrost odločitev. Zato je nadaljnja izgradnja kompletne prometnega sistema za gospodarske potrebe odločilnega pomena za uspešen preboj. Glede tega je odločilnega pomena njegova navezanost na evropske prometne in druge informacijske sisteme. Za slovenska mesta in regije je pomembno, da leže ob evropskih razvojnih oseh in relativno blizu njenih vozlišč ali pa jih je s t.i. "hitrimi priključki" možno povezati z enim od teh vozlišč. V ta namen je potrebna samoorganiziranost predvsem na regionalni ravni, ki bo tudi z oblikovanjem nove lokalne samouprave dobila nove kvalitativne vsebine. Bližina Slovenije evropskim razvojnim osem, ki po evropskih kriterijih kot celota sodi v eno samo "obmejno" območje, ima z vidika regionalnega planiranja svoj objektivni in subjektivni lokacijski pomen. Z njo so najtesneje povezana mesta v vlogi regionalnih središč, ki kot razvojni generatorji predvsem z oskrbnimi funkcijami oblikujejo zaledje lastne regije. Prav zato je za skladen regionalni razvoj najpomembnejše oblikovanje pokrajinske identitete, ki naj temelji na mreži policentrično zasnovanih mestnih regij s funkcijsko in kooperativno povezanim podeželjem. Na takšen način oblikovana "razvojna žarišča" bodo tudi podeželskim, hribovitim in kraškim območjem zagotavljala sinergetske razvojne možnosti vsekakor bolj uravnoteženega razvoja, kot ga je doslej "zagotavljala" politika pospeševanja demografsko ogroženih območij³. Empirična opazovanja učinkov regionalnega razvoja zadnjih desetletij potrjujejo, da so tudi sicer različne oblike državne pomoči uspešne le tedaj, če so vsebinsko in funkcionalno povezane s specifičnimi problemi regionalno zaokrožene skupnosti. Pri tem imajo svoje dolgoročne učinke le takšni ukrepi regionalne politike, ki niso omejeni zgolj na gospodarske temelje⁴.

Dileme in cilji regionalne politike na prehodu v tržno gospodarstvo

Kaj se lahko od nastajajočih regionalnih združenj naučimo v Sloveniji in kaj naša regionalna središča in njihovi gospodarski bazeni? Ali je mogoče politične in organizacijske izkušnje iz sosednjih dežel presaditi v naš prostor? Izkušnje iz gospodarske sfere je brez dvoma mogoče pospešeno prilagajati. Na podlagi fleksibilno zasnovanih privatnih obratov, ki bodo zahtevali kompetentno izpolnjevanje organizacijskih, teritorialnih in upravno-političnih oblik prilagajanja, je kmalu zatem posledično pričakovati tudi oblikovanje neodvisnih in komercialno naravnanih regionalnih združenj, kajti tržno gospodarstvo zahteva tudi funkcionalno, čvrsto in skladno se razvijajočo teritorialno skupnost. To pa nikakor ne more in ne sme biti lokalna skupnost, marveč ekonomsko močna, zaokrožena ter navznoter in navzven povezana regionalna skupnost. Dosedanji nekajletni poskusi sprememb na upravno-administrativni ravni so pokazali, da obstoječa nekajdesetletna etabliрана politično-administrativna delitev izraža močno funkcionalno in prostorsko "enotnost" ter je relativno trdovratno zasidrana med prebivalstvom. Mednarodni izzivi pa že opozarjajo, da so celo sedanje komune ekonomsko in populacijsko prešibke, zato je potrebno jačati "regionalne strukture" (Treino-Rupp, 1994).

Slovenija sedaj nima regij, ki bi bile tudi administrativno-upravne enote in ki bi odražale gospodarsko, geografsko in sploh

funkcionalno povezanost več občin. Osrednja ugotovitev je, da je bilo doslej zanemarljivo medobčinsko in medregionalno gospodarsko, upravno, izobraževalno in kulturno sodelovanje, kar je sedaj z nastankom lastne države osnovni pogoj uspešnega regionalnega razvoja. Pri oblikovanju regionalnega organizacijskega modela je pomembna fleksibilnost, ki naj temelji na hitro se prilagodljivih privatnih gospodarskih temeljih kooperativnih in med sabo z zadovoljivo, vendar kompleksno infrastrukturo povezanih regij. Pri jačanju regij igra vedno bolj pomembno vlogo tudi omrežje upravnih funkcij, ki temelji na funkcionalnem zaokroževanju prostora. V tem primeru se oblikujejo različne zveze in združenja; na njihovo pobudo se občine, privatne institucije in zainteresirane skupacije med sabo povežejo kot aktivni socialni partnerji v enotno omrežje po problemskih sklopih in na ta način rešujejo skupne (regionalne) probleme.

Ob reformi lokalne samouprave in državne uprave se pojavljajo dileme o učinkovitosti najnižje ravni ob hkratnem povezovanju na regionalni ravni. Dosedanje rešitve so prepuščale preveliko avtonomijo občinam, kar z ekonomsko-geografskega vidika ni racionalno. Predvidene politične rešitve pa prepuščajo oblikovanje upravnih regij posameznim ministrstvom, kar zopet vzbuja bojazen po preveč administrativnem urejanju slovenskih pokrajin. Oboje ni odraz dejanskih potreb regionalnega razvoja. O pre-razporeditvi upravnih in socialnoekonomskih ter teritorialnih nalog z ene na drugo regionalno raven se je doslej v strokovnih krogih komaj kaj govorilo. Zaradi družbenih in socialnih sprememb je potrebno stopnjo medsebojne povezanosti pokrajin na novo ovrednotiti ter hkrati na novo razdeliti naloge in kompetence. Za gospodarsko uspešnost slovenskih regij je posebnega pomena še inter-regionalno oblikovanje omrežij središč. Na podlagi primerov iz soseščine moramo različne naloge, kot so npr. javni promet, kulturna ponudba, oskrba in preskrba, gospodarska pomoč, urbana zasnova poselitve, šolstvo in raziskovalna dejavnost ipd., reševati v okvirih funkcijsko zasnovanih ekonomskih regij. Za njihovo oblikovanje je sicer odločilnega pomena izgradnja kompleksnega infrastrukturnega omrežja ter njihovo vzdrževanje. Če pa želimo to doseči, je regionalna organiziranost neobhodno pomembna. Glede na to, da je obstoječe omrežje dvainšestdesetih slovenskih občin že skoraj tradicionalno zasidrano v zavesti prebivalstva, je zamisel o oblikovanju omrežja "gospodarskih" - funkcijskih regij treba razumeti bolj kot poskus iskanja ekonomsko uspešnejših teritorialnih skupnosti, temelječih na privatnem gospodarstvu, ki bo obstoječe teritorialne principe, temelječe na aktualnih občinah, "razrahljal" in jih na novo povezal na širših ekonomskih temeljih. Žal je obstoječi pravni sistem pretog oz. prekompliciran, da bi slovensko upravo na regionalni ravni učinkoviteje povezal.

Ko poskušamo oceniti ekonomskogeografske potenciale in ugotavljamo razvojne trende, hkrati tudi beležimo, da klasični lokacijski razvojni dejavniki regionalnega razvoja ne dajejo več zelenih rezultatov. Zato potrebujemo nove prijeme in strategijo. Temelje naj v prvi vrsti na spoznavanju lastnih regionalnih virov - endogenih faktorjev razvoja, naravno-ekoloških (Plut, 1993) in organizacijsko-institucionalnih potencialov. Razen nekaterih klasičnih lokacijskih dejavnikov razvoja, kot npr. delovni in izobrazbeni potenciali, ustrezna infrastruktura ipd., danes kot pospeševalni faktorji vedno bolj stopajo v ospredje:

- zgoščitvena območja z dinamičnim populacijskim in industrij-

skim razvojem ter pomembnim deležem uslužnostnih dejavnosti;

- središča (med)narodnega kapitala;
- moderna središča znanstvenega in tehnološkega razvoja;
- industrijska središča z izvozno naravnanim spektrom proizvodov;
- središča vzdolž pomembnih prometnih koridorjev s specializiranimi distribucijskimi površinami;
- atraktivna podeželska območja, katerih pomen v zaledju urbaniziranih območij raste.

Geografija in druge prostorske vede že dolgo povezujejo "gospodarski prostor" z "življenjskim prostorom", kajti "gospodarski razvoj" hkrati pomeni tudi način življenja, kulturo, prosti čas in infrastrukturo ..., zato imajo gospodarski impulzi odločujoč pomen tudi na oblikovanje regionalne zavesti. Sodobne lokacijske dejavnike, ki postopno nadomeščajo klasične faktorje, pomembne za uspešen regionalni razvoj in hkrati za oblikovanje regionalne zavesti, smo poskušali v zgoščeni obliki predstaviti v naslednji preglednici:

LOKACIJSKI FAKTORJI IN POGOJI ZA USPEŠNO OBLIKOVANJE EKONOMSKO USPEŠNIH DEJAVNOSTI (VISOKE TEHNOLOGIJE - "HIGH-TECH")

LOKACIJSKI FAKTORJI	LOKACIJSKI POGOJI
Prometne povezave	- Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge potrebujejo bližino letališča z dobrimi nacionalnimi in mednarodnimi letalskimi povezavami potnikov in tovornega prometa. - Dejavnost visoke tehnologije - industrijske panoge dajejo prednost središčem z že izgrajenim omrežjem (predvsem) hitrih cest.
delovna sila in "prijaznost" ("amenities")	- Dejavnost visoke tehnologije - industrijske panoge pritegnejo kraji z nižjimi stroški, neznatno stopnjo družbene organiziranosti in visoko stopnjo brezposelnosti. - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge privlačijo naselja s prijazno klimo in pokrajinsko mikavnostjo ("natural amenities"). - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge dajejo prednost krajem z atraktivnimi bivalnimi pogoji pred tistimi s ceneniimi bivalnimi pogoji. - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge privlačijo kraji z atraktivno kulturno ponudbo kot tudi z uspešnim šolskim sistemom in možnostmi nadaljnje izobraževanja ("cultural amenities").
znanstveno-raziskovalna dejavnost	- Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge dajejo prednost krajem z znanstveno-raziskovalno tradicijo in sodobno opremo. - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge pritegnejo univerzitetna središča (posebej na naravoslovnem, matematičnem in tehničnih področjih).
Naklonjenost poslovnim dejavnostim ("Business climate")	- Dejavnosti visoke tehnologije dajejo prednost krajem s koncentracijo visokokvalificiranih strokovnjakov obstoječih podjetjih z visoko tehnologijo ali na univerzah. - Dejavnosti visoke tehnologije dajejo prednost tistim centrom, katerih tamkajšnje možnosti so "sposobne tveganja" ("venture capital"). - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge dajejo prednost tistim krajem, ki imajo majhen delež industrijskih podjetij, ki močno onesnažujejo okolje in ki so se odzvale klicu po okolju prijazni proizvodnji. - Dejavnosti visoke tehnologije privlačijo kraji z bogato ponudbo specializiranih "business services" in so spodobni še naprej "predelovati" proizvode visoke tehnologije.
Prebivalstvena struktura	- Dejavnosti visoke tehnologije dajejo prednost krajem, ki že dalj časa izkazujejo živahen in stabilen prebivalstveni razvoj. - Dejavnosti visoke tehnologije - industrijske panoge privlačijo kraji s prevladujočo srednjo stanovsko strukturo in neprestanim izboljševanjem te strukture.

Gospodarstvo je pri oblikovanju skupnih regionalnih nalog običajno skrajno pragmatično. Na začetni stopnji oblikovanja skupnih regionalnih nalog je priporočljivo za vsako regionalno središče oz. za vsako regijo posebej oblikovati nekaj prioritetenih nalog, ki bodo ojačale kooperacijo na regionalni ravni ter na ta način dosegli funkcijsko sodelovanje v teritorialni skupnosti. V starih industrijskih središčih najbrž pridejo v poštev "neo-fordistični" razvojni vzgibi, ki naj na starih "fordističnih" tradicijah iščejo nove proizvode in tehnologije. Za vrsto majhnih in srednjevelikih središč, katerih proizvodnja še vedno temelji na industrijski produkciji, se ponuja nova paradigma "fleksibilne specializacije". Takšen razvoj bo tudi podeželskim, hribovitim in kraškim območjem zagotavljal sinergijske možnosti razvoja, ker ne prenese nadaljnjih prostorskih in upravnih drobitvev, pač pa moderno zasnovano državo. Obstoječa regionalna središča dolenske, gorenjske, goriške, korške, obalno-kraške, osrednjeslovenske, podravske, pomurske, savinjske, spodnje posavske in zasavske regije brez dvoma pomenijo jedra gospodarskega povezovanja. Postavlja pa se vprašanje, ali je vseh dvanajst regionalnih središč sposobnih prevzeti vlogo gospodarskih generatorjev razvoja, saj so na eni strani ekonomsko prešibka, med sabo premalo infrastrukturno povezana ter imajo hkrati prenizek populacijski potencial.

Sklep

Sodobni cilji regionalne politike so usmerjeni k razvoju uslužnostnih dejavnosti. Naravnani so k spodbujanju podjetniške iniciative, pridobivanju posebnih znanj, inovacij in povezovanju v posebne oblike podjetniško-informacijskih omrežij. Poglavitni in dolgoročni cilj regionalnega razvoja Slovenije je zato v vzpostavitvi omrežja regionalnih središč ter njim prilagojenih in dopolnjujočih nižjih središč, ki naj izhaja iz partnerstva (ne pa politične prisile) med njimi. Poleg sposobnosti za krepitev gospodarstva, izboljšanja kvalitete življenja v lastnem gravitacijskem zaledju je osnovni pogoj uspešne realizacije ekonomska povezanost pokrajine. Institucionalno-organizacijski modeli regij naj upoštevajo sinergijsko povezanost družbenih in gospodarskih subjektov, dostopnost do informacij o tržiščih in tehnologijah in družbeno okolje. Prvi korak naj bo izbor skupnih nalog na ravni regionalnih središč. Možna merila za oblikovanje skupnih nalog bi lahko bila npr.:

- a.) mednarodne, nacionalne in regionalne prometne povezave, vključujoč javni promet;
- b.) trg in kvalifikacijska struktura delovne sile, oblikovanje podiplomskega izobraževanja za gospodarstvo;
- c.) tehnološka politika in podpora finalnim proizvodnjam;
- d.) oblikovanje stalnih in integralnih oblik kulturne ponudbe;
- e.) oblikovanje inovativne turistične ponudbe in prostega časa vključno z vzpostavitvijo medsebojno združljivih informacijskih in promocijskih instrumentov;
- f.) regionalna identifikacija in kvaliteta bivanja;
- g.) oblikovanje privatnega "svetovalnega poola" za pomoč/podporo novim podjetjem ali projektom ipd.

Prepotrebne raziskave regionalnega razvoja so pri nas silno redke. Ob interdisciplinarni zasnovi projekta bi bila potrebna podpora celovitega informacijskega sistema in nato z inovativnim pristopom diagnosticiranje produkcijskih povezav med regionalnimi središči ter konkretizacija posledic na socialnoekonomskem področju kot tudi v načinu življenja in poselitvenih navadah nasploh.

LITERATURA:

Klemenčič, V., 1993: Geopolitični položaj in regionalizem na primeru JZ Slovenije, *Annales* 3/93, str. 203-208

Kukar, S., 1994: Regionalni razvoj v Sloveniji, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 16 str., tipkopis.

Kuklinski, A., 1994: The geography of new Europe. *GeoJournal*. Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London, str. 455-462.

Plut, D., 1993: Obmejnost in regionalni razvoj Slovenije v luči pokrajinskih degradacijskih procesov. Dela 10, Oddelek za geografijo FF v Ljubljani, str. 55.

Ravbar, M., 1993: Na periferiji modre banane. *Evropska integracija* in Slovenija. - Delo. Sobotna priloga. Ljubljana, (16.1.1993), str.: 2-21.

Treino, M., Rupp, M., 1994: Wirtschaftstraum Mittelland: Die Suche nach einem europässigen Regionalmodell. *DISP* 118, ETH Zürich, str. 8-15.

REŠEVANJE ROMSKE PROBLEMATIKE V OBČINI NOVO MESTO V OBDOBJU 1982 - 1994

Uvod

Prva analiza z izhodišči za reševanje problematike Romov je bila izdalana v občini Novo mesto v letu 1971. Na podlagi teh ugotovitev je bil izdelan program reševanja te problematike, ki ga je sprejela občinska skupščina v letu 1978. V tem programu so bili Romi opredeljeni kot etnična skupina, ki zahteva zaradi kulturne, socialne in ekonomske zaostalosti specifično in kompleksno reševanje - poudarjena je bila tako vzgoja in izobraževanje otrok, zaposlovanje, zdravstveno prosvetljevanje in urejanje bivalnih pogojev v obstoječih naseljih. Ta program je bil osnova za načrtno urejanje romskega vprašanja, saj so se prejšnji poskusi urejanja (v letu 1947 poskus koncentracije Romov na Rogu v opuščeni vasi in v letu 1964 izdelan predlog razselitve Romov po krajevnih skupnostih) pokazali kot neustrezni.

Demografski podatki

Romi odstopajo od ostale populacije tudi po demografskih značilnostih, zato jih želim na kratko predstaviti.

LETO	ŠTEVILO ROMOV	INDEKS RASTI 1971=100	ŠTEV. PREBIVALCEV OBČINE	INDEKS 1971=100	DELEŽ ROMOV V % PREBIVALCEV OBČINE
1971	407	100	50.068	100	0,81
1981	541	132	55.584	111	1,0
1991	793	195	59.750	119	1,3
1994	862	211	60.102	120	1,4

Iz pregleda je razvidna hitra rast romskega prebivalstva v občini, saj znaša indeks rasti njihovega števila v prikazovanem obdobju 211, indeks rasti ostalih prebivalcev občine v tem obdobju pa 120. Delež Romov v primerjavi z vsemi prebivalci občine se je povečal od 0,81 v letu 1971 na 1,4% v letu 1994.

Starostna struktura romskih prebivalcev kaže naslednje značilnosti: zelo visok delež mladih prebivalcev in izredno majhen odstotek starih nad 65 let. V starosti od 0-18 let starosti je bilo ob koncu leta 1994 49% Romov, med ostalo populacijo je ta delež 29%. Delež Romov nad 65 let starosti znaša le 1,3% (ob koncu leta 1994 je bilo 11 Romov starejših nad 65 let), delež ostalega starega prebivalstva v občini pa znaša že 10,02%. Na kratko življenjsko dobo še vedno vplivajo slabe življenjske razmere, v katerih Romi živijo. Njihova naselja ležijo na obrobju večjih naselij in so neurejena, le nekaj naselij - Ruperčevrh in Šentjernej - je bolj urejenih.

Programi socializacije Romov v obdobju 1982-1994

V letu 1981 sem se zaposlila kot strokovna tajnica takratne Občinske skupnosti socialnega skrbstva in socialnega varstva. Skupnost socialnega varstva je imela usklajevalno vlogo za socialne programe na področju stanovanjske skupnosti, skupnosti otroškega varstva, socialnega skrbstva in zaposlovanja. Ker je romsko vprašanje sodilo v delovno področje teh skupnosti, sem se takoj vključila v reševanje te problematike. Po letu 1990 sva bili v takratnem sekretariatu za družbene dejavnosti občine Novo mesto zadolženi za delo na področju romske problematike s sodelavko Marijo Padovan. Sama sem delala pri reševanju te problematike do začetka leta 1995, zato želim v prispevku prikazati za to obdobje bistvene programe socializacije, ki so nastali kot rezultat timskega dela strokovnih služb v občini.

Že v letu 1982 smo v strokovni službi Občinske skupnosti socialnega varstva pripravili prvi letni program za reševanje problematike Romov v občini ter ga predstavili že navedenim skupnostim. Prav tako smo predlagali, da se v program vključi tudi komunalna skupnost zaradi nerešenih komunalnih vprašanj romskih naselij in predstavnik takratnega Izvršnega sveta občine. Oblikovali smo komisijo za usklajevanje programov socializacije Romov, ki je poleg usklajevalne vloge izvedla vrsto konkretnih nalog in delovnih dogovorov med posameznimi strokovnimi službami in Izvršnim svetom občine.

Na predlog Izvršnega sveta občine Novo mesto je takratni Zavod za družbeno planiranje v Novem mestu v letu 1982 izdelal sociološko-etnološko študijo za največje romsko naselje Žabjak, v katerem je takrat živelo 198 Romov (sedaj jih je že 324). Študija je služila kot podlaga za izdelavo zazidalnega načrta za to naselje.

Pri izdelavi programov socializacije Romov v občini smo upoštevali tudi izsledke raziskav, ki so bile izdelane že pred tem v Sloveniji, zlasti dr. Pavle Štrukljeve Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom, Ljubljana 1964. Med drugim je dr. Štrukljeva opozorila, da je potrebno pri socializaciji Romov upoštevati ne samo njihovo zaposlitev in vključevanje v šolo, pač pa je potrebno dodati še pravilno vrednotenje njihove kulture in se boriti proti raznim predsodkom, ki so vzrok tudi pri nas, da Cigane puščamo na robu družbe kljub silnim naporom za njihovo socializacijo.

Urejanje romskega naselja Žabjak

Edini primer načrtnega urejanja romskega naselja v občini je bil izveden v Žabjaku na podlagi sprejetega zazidalnega načrta. Želim ga predstaviti kot primer, ki je v tistem času povsem odstopal od takratnih sistemskih rešitev, vendar je bil ob skupnem spoznanju, da je potrebno Romom pomagati pri izboljšanju njihovih življenjskih razmer, uresničen.

Osnutek zazidalnega načrta za to naselje, ki je bil posredovan v razpravo v letu 1982, je izzval odpore v krajevni skupnosti Bučna vas. Na podlagi več razprav v krajevni skupnosti in v občinski skupščini je bil zazidalni načrt sprejet po usklajevalnem postopku med zbori občinske skupščine v januarju 1985. Po sprejetem zazidalnem načrtu je bila v naselju predvidena gradnja 41 stanovanjskih hiš in vzgojno-varstvenega objekta za delo z romskimi otroki. V začetku leta 1987 smo predstavniki strokovnih služb občine, socialnega varstva, stanovanjske skupnosti in sklada stavbnih zemljišč izdelali program realizacije soseske Žabjak po zazidalnem načrtu,

Zavod za družbeno planiranje pa je izdelal investicijski program.

Izhodišče pri izdelavi programa je bilo, da si Romi sami brez širše družbene skrbi zaradi zaostalosti in tradicionalnih norm življenja niso sposobni rešiti svojih stanovanjskih vprašanj. Tako so pri delni komunalni ureditvi naselja in pri pripravi naselja za gradnjo podpisnice sporazuma o gradnji romskega naselja Žabjak opravile več dela brez povračila stroškov (Sklad stavbnih zemljišč je odkupil zemljišča, oddajal naj bi jih Romom po nevalorizirani vrednosti, GIP Pionir in Dolenjski projektivni biro sta izdelala brezplačno po en tipski projekt romske hiše, Dolenjski projektivni biro je opravil nadzor pri gradnji komunalnih naprav v naselju, Elektro je prevzel stroške napeljave električnega kabla in opravil strokovna dela, upravni organi občine so opravili izmero zemljišč in parcelacijo). Omeniti moram, da so sodelovali tudi Romi sami - opravili so zemeljska dela za položitev električnega kabla od Muhaberja do novega romskega naselja (približno 400 m).

Sklad stavbnih zemljišč je v letu 1987 novo naselje Žabjak delno komunalno opremil (montažni del vodovoda, zgrajena je bila cesta v naselju), zaradi pomanjkanja sredstev pa ni bil napeljan vodovod do naselja v skladu z načrti. V letu 1987 je sklad uredil začasno priključitev vodovoda iz starega romskega naselja Žabjak. Komunala je vodovod prevzela v upravljanje šele v začetku leta 1995.

Leta 1988 je zgradila prvo hišo v Žabjaku skupina 11 Romov, ki so bili prek Zavoda za zaposlovanje, enote Novo mesto vključeni v usposabljanje za enostavna gradbena dela pod strokovnim vodenjem GIP Pionir. S to skupino smo imeli tudi več razgovorov, od katerih mi je ostal najbolj v spominu razgovor ob zaključku tretje faze gradnje hiše. Sedaj že pokojni Boris Kovačič je dejal: "Če sam ne bi sodeloval pri gradnji, ne bi verjel, da so to hišo zgradili Cigani." To je bila spodbuda za vse sodelujoče. Leta 1989 je bilo po istem sistemu zgrajenih še šest hiš do tretje faze (sredstva za material je zagotovila stanovanjska skupnost, skupnost za zaposlovanje je krilo stroške usposabljanja). V letu 1990 so Romi sami uredili pet hiš toliko (vzdali so stara okna in vrata), da so se vanje že vselili.

Leta 1990 je prišlo do zastoja pri gradnji zaradi sprememb v financiranju zaposlovanja. V letu 1991 smo v strokovni službi takratnega Sekretariata za občo upravo izdelali analizo stanja v romskem naselju Žabjak - naselje je bilo preimenovano v Brezje - s programom nadaljevanja gradnje tega naselja po sistemu javnih del. Analizo stanja s programom gradnje je enota Novo mesto Zavoda za zaposlovanje predstavila republiškem odboru za izbor javnih del. Program je bil sprejet, kljub temu da gre za več let trajajoče javno delo (v programu je predvidena gradnja 5-6 hiš letno). V programu smo opredelili poleg gradnje tudi programe in pomoč Romom pri urejanju naselja in vrtov, svetovanje pri urejanju bivališč in izobraževalne programe odraslih Romov (ti naj bi potekali v vrtcu, ki bi služil kot večnamenski objekt).

Z gradnjo hiš je občina nadaljevala v letu 1992 po sistemu javnih del. Gradili so Romi ob strokovnem vodenju gradbenega delovodja. Občino je zastopal pri gradnji Miran Rifelj. Do konca leta 1994 je bilo z občinskimi sredstvi zgrajenih 22 hiš do tretje faze. V zasilno urejene hiše (v večino hiš so vgrajena stara okna in vrata) je vseljenih že 12 družin. V nadaljnje urejanje hiš vlagajo sredstva tudi Romi sami, in sicer denarne dodatke, do katerih so upravičene posamezne družine na podlagi odločb Centra za socialno delo Novo mesto.

V letu 1991 je bil del sredstev, predviden za gradnjo hiš v Brezju, porabljen za postavitev montažnega vrtea v naselju (prestavitev

barake bivših mladinskih delovnih akcij iz Žužemberka). V začetku leta 1992 je vrtec že pričel delati. Prej so se otroci iz Žabjaka vključevali v vrtec v Bršljinu, kjer je bilo povprečno osem otrok. Po preselitvi vrtca v novo naselje Brezje se je število otrok v vrtcu povečevalo. V šolskem letu 1993/94 je romski vrtec obiskovalo že 22 otrok, od tega so prvič vsi romski otroci iz Žabjaka obiskovali malo šolo, kar je bil velik napredek. Vodja vrtca Magda Jazbec in Duška Balažek, ki govori tudi romsko, organizirata razgovore z materami in prireditve za starše, otroci nastopajo na praznovanju dneva Romov, kar vse pripomore k večjemu zaupanju staršev. V vrtcu potekajo tudi naslednji programi:

- Od leta 1992 dalje (v jesensko-zimskem času) izvaja Duška Balažek kuharski tečaj s skupino 6 - 8 Romk in že tretje leto vodi folklorno skupino mladih Romov, za katero so bila ob pomoči sponzorjev (Novoteks, Labod) nabavljena tudi romska oblačila. Folklorna skupina se je v letih 1993 in 1994 pričela predstavljati širše (poleg nastopa ob dnevu Romov 8. aprila so nastopili tudi v Osnovni šoli Bršljin, Domu starejših občanov Novo mesto, na Osnovni šoli Prevole v programu počitnic za otroke). Povsod so bili lepo sprejeti.

- Na podlagi skupnih dogovorov (strokovni delavci občine, Centra za socialno delo, Osnovne šole Bršljin, Razvojno izobraževalnega centra) je pričela Boža Antončič, ki poučuje Rome na OŠ Bršljin, v šolskem letu 1993/94 z izobraževanjem skupine 11 odraslih Romov, starih od 15 do 20 let. V tem šolskem letu poteka izobraževanje dveh skupin odraslih Romov - nadaljevalno izobraževanje v vrtcu v Brezju in druge skupine v Osnovni šoli Šentjernej. Programa potekata preko Razvojno izobraževalnega centra v Novem mestu, materialne stroške krije občina, ostale stroške pa Ministrstvo za šolstvo in šport, kateremu smo problematiko izobraževanja Romov predstavili ob koncu leta 1993.

- Vsi navedeni programi predstavljajo tudi druženje mladih Romov iz več romskih naselij (Žabjak, Šmihel, Šentjernej, Je-dinščica).

V programu javnih del smo opredelili tudi pomoč Romom pri urejanju vrtov. Ker se za to javno delo ni nihče odzval, sem pridobila upokojenca Franca Bega, da se je v letu 1991 pričel vključevati kot prostovoljec pri urejanju vrtov v novem naselju Brezje. Romom je svetoval pri sajenju zelenjavnih in sadnih vrtov, ob vsaki hiši je skupno z Romi nasadil nekaj sadja in podobno. Sama sem v letih 1991 do 1993 organizirala zbiranje semen in sadik (prek sorodnikov, Gozdnega gospodarstva - Vrtnarstva in hortikulture, Vrtnarstva Höferle, Doma starejših občanov Novo mesto). Leta 1994 smo v skupnih razgovorih (sodelovala sta tudi Polde Jevšek iz Centra za socialno delo in Miran Rifelj) s skupino Romov iz novega naselja že zahtevali, da si semena nabavijo sami iz denarnih dodatkov, pripravijo vrtove za sajenje in uredijo okolje hiš. Na tak način so nastali med Romi in nami neposredni stiki, v razgovorih pa so se Romi zanimali tudi za druga vprašanja.

V letu 1992 smo v takratnem Sekretariatu za družbene dejavnosti izdelali izhodišča za program javnih del zdravstvenega prosvetljevanja Romov v občini s poudarkom na delu v Žabjaku. Zdravstveni dom Novo mesto je ta program sicer prijavil na razpis za javna dela v letu 1992, vendar med nezaposlenimi delavci ni bilo odziva. Zdravstveni dom kasneje ni obnovil programa. Tako je ravno na področju zdravstvenega prosvetljevanja, ki je neobhodno potrebno, najmanj narejenega. V letu 1993 je v vrtec prihajala enkrat mesečno patronažna sestra in pričela s preventivnim delom, leta 1994 pa je

Prireditev ob otvoritvi vrtca v naselju Brezje, katere se je udeležilo večje število Romov. V ozadju se vidijo tri romske hiše, ki so bile zgrajene do III. faze v letu 1992.

Skupina Romov, ki je v programu javnih del sodelovala tudi pri prekritju strehe na vrtcu v Brezju.

Duška Balažek, ki je zaposlena v vrtcu "Pikapolonica" v romskem naselju Brezje (vodi tudi folklorno skupino in kuharski tečaj), na sprehodu s skupino predšolskih romskih otrok.

zaradi preobremenjenosti prenehala.

Lahko zaključim z ugotovitvijo, da Romi v novem naselju Brezje niso več socialno izolirani, saj s programi socializacije prihaja v njihovo naselje vedno več "civilov oziroma gadžov", kot pravijo sami. Menim, da bi podobni, kompleksni programi socializacije morali potekati tudi v ostalih romskih naseljih, ki so še izolirana - Dobruška gmajna, Žužemberk, Otočec. K tem programom bi bilo smiselno pritegniti čimveč prostovoljcev.

Kot dokaz, da je potrebno kontinuirano delo z Romi, je povsem neuspeh primer urejanja naselja Otočec. V tem naselju je občina že pred letom 1980 postavila tri nove hiše, ni pa sledilo delo z družinami. Hiše so sedaj povsem uničene in tudi poskusi bolj načrtnega dela z Romi v zadnjih treh letih v tem naselju še ne kažejo rezultatov.

Urejanje ostalih romskih naselij

Na osnovi strokovnih, socioloških podlag za romsko naselje Dobruška gmajna in za Rome iz okolice Žužemberka je skupščina občine Novo mesto v letu 1986 naročila pri Zavodu za družbeno planiranje izdelavo osnutka zazidalnega načrta za ti dve naselji.

Osnutek za romsko naselje Dobruška gmajna je obsegal zemljišče v izmeri 78 arov 61 m² površine v lasti KZ Krke. Na tem območju je takrat živelo 61 Romov v 12 družinah, naselje je bilo brez vode in elektrike. Predvidena je bila novogradnja osmih hiš, obnova treh hiš in postavitev zabojnika za vzgojno delo z otroki in delo patronažne službe. V strokovni službi socialnega varstva smo v sodelovanju s Centrom za socialno delo Novo mesto izdelali kompleksen program socializacije, podobno kot za Žabjak. Takratna Krajevna skupnost Škocjan je zahtevala preselitev razširjene družine pok. Valentina Brajdiča - Pipa v Dol. Mokrem Polju, kjer je bila prijavljena za bivanje. Predvidena lokacija za družino v opuščnem rudniku kremenčevega peska v Dol. Mokrem Polju je bila zaradi nasprotovanja vaščanov zavržena pa tudi KZ Krka ni dala soglasja za odstop zadružnega zemljišča. Zato je bila razprava o osnutku zazidalnega načrta prekinjena.

V letih 1984 in 1985 je bil zaradi nevdržnih higienskih razmer v naselju Dobruška gmajna napeljan vodovod (s sredstvi socialnega skrbstva in komunalne skupnosti) in elektrifikacija naselja. Občina je sodelovala pri postavitvi vzorčne hiše Strešnika v tem naselju leta 1985, kasneje pa so Romi sami pričeli z gradnjo treh hiš.

V okolici Žužemberka živi manjša skupina Romov (stalno prebivališče ima prijavljenih 48 Romov). Med njimi in domačini so že dalj časa močni konflikti. Tako so vaščani Budganje vasi leta 1988 nasprotovali predvidenemu romskemu naselju v neposredni bližini vasi - Budganja luža. Krajevna skupnost Žužemberk je takrat zagotovila, da bo sama predlagala druge možne lokacije, zato osnutek odloka o zazidalnem načrtu zaradi nasprotovanja ni bil posredovan skupščini občine v odločanje. Do predloga možnih lokacij ni prišlo, pač pa se je konfliktna situacija med Romi in vaščani Žužemberka še povečevala. Vaščani so v letu 1988 pregnali Rome z začasnih bivališč v kamnolom. Kasneje jim je bila določena začasna lokacija na družbenem zemljišču v Boncevem borštu. V letu 1993 je prišlo do ponovne zaostritve odnosov in do fizičnega obračunavanja med Romi in vaščani (Romi so v juliju 1993 zapustili Boncev boršt, vaščani Žužemberka pa so v njihovi odsotnosti zažgali šotore). V naselje sta se vrnila samo dve družini,

druge pa so se razpršile po občinah Trebnje in Grosuplje.

Romski otroci iz okolice Žužemberka zaradi neurejenega stanja tudi ne obiskujejo šole. Na podlagi skupnega dogovora je Osnovna šola Žužemberk pričela v letu 1988 s posebno obliko vzgojnega dela (s skupino predšolskih in šolobveznih otrok so na šoli izvajali krajše vzgojno-izobraževalne programe dvakrat tedensko), kasneje je to delo zamrlo.

S sredstvi občinske stanovanjske skupnosti je bilo v letih 1983 in 1984 nabavljenih 15 bivalnih kontejnerjev, ki so služili Romom kot začasna bivališča (postavljeni so bili v naselja, ki premoženjsko-pravno niso bila urejena - staro naselje Žabjak, Graben, Jedinščica). V letih 1985 in 1986 je bilo postavljenih tudi pet montažnih hiš v naselja Jedinščica - Ukrak, Ruperčvrh, Šentjernej. Zaposleni in upokojeni Romi pa so prek stanovanjske skupnosti lahko uveljavili tudi stanovanjska posojila za adaptacijo hiš.

V obdobju 1982-1990 je bila z družbenimi sredstvi napeljana elektrika tudi v romska naselja Otočec, Jedinščica, Šentjernej, izvedena pa je bila tudi sanacija elektroenergetskega omrežja v naselju Ruperčvrh. V letu 1993 in 1994 sta pridobili vodovod tudi naselji Jedinščica in Ruperčvrh, tako da so brez vode edino še Romi v Žužemberku - Boncev boršt in nekaj manjših zaselkov v okolici Šentjerneja.

Postopki denacionalizacije so bili vloženi za zemljišča, na katerih so romska naselja Dobruška gmajna, Ruperčvrh, Jedinščica, delno Šmihel, Boncev boršt pri Žužemberku. Ti postopki in sprejem zakona o skladu kmetijskih zemljišč in gozdov, po katerem so prešla vsa kmetijska zemljišča v upravljanje Sklada kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije, so po letu 1991 omejili možnost nadaljnjega prostorskega urejanja romskih naselij v občinah. Na ta nova dejstva smo opozorili tako vlado Republike Slovenije prek Komisije za zaščito romske etnične skupnosti in Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora v letu 1991. To vprašanje bodo morale občine Šentjernej, Škocjan in Mestna občina Novo mesto izostriti v tem letu, ko bosta vlada Republike Slovenije in predvidoma tudi državni zbor obravnavala informacijo o položaju Romov v Republiki Sloveniji.

Ostali programi socializacije - predšolsko varstvo

- predšolsko varstvo

Izkušnja, da je uspešnost vključevanja romskih otrok v vrtec večja, če so vrtci približani romskim naseljem, se je potrdila tudi v novem naselju Brezje. Pri vzgojnem delu z ostalimi romskimi otroki predstavlja še vedno največjo oviro jezik. Romski otroci ne obvladajo slovenskega jezika, saj se starši pogovarjajo z njimi v romščini, vzgojitelji pa je ne razumejo. Zato se je v delo z romskimi otroki tudi v vrtcu na Drski občasno vključevala Romka. Večina otrok iz ostalih romskih naselij ne obiskuje vrtca, pač pa se vključujejo v malo šolo. Poskus, da bi ti otroci dve leti obiskovali malo šolo, ni uspel, ker zato ni zakonskih podlag.

- vzgoja in izobraževanje romskih otrok

Že spoznanja pri delu z romskimi učenci v občini so narekovala, da je potrebno pri premagovanju razlik nuditi tem otrokom več pomoči. Tako so šole oblikovale za otroke iz najbolj neurejenih in zaostalih naselij posebne oddelke prvih razredov (osnovne šole Bršljin, Škocjan, Šmihel). Romski otroci se ob vstopu v šolo razlikujejo od svojih vrstnikov glede življenjskih izkušenj, higien-
skih in delovnih navad, slabo razumejo slovenski jezik in zato težje

sodelujejo v vzgojno-izobraževalnem procesu - so manj uspešni, kot bi lahko bili glede na intelektualne sposobnosti.

V občini se je postopno povečevalo število otrok, ki so obiskovali šolo, čeprav je še večji osip v spomladanskem času. Večina otrok zaključi šolanje na razredni stopnji.

Problematico šolanja romskih otrok je sistematično spremljala tudi enota Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport Novo mesto. Na osnovi ugotovitev je Zavod za šolstvo Republike Slovenije začrtal v šolskem letu 1992/93 projekt Vzgoja in izobraževanje Romov v osnovnih šolah. V ta projekt je vključena tudi Osnovna šola Bršljin. Na osnovi projekta pa so izdelana že navodila za prilagoditev programov za učence Rome, kar je šolam v pomoč pri delu z njimi.

Podroben prikaz vzgoje, problemov in dosežkov na področju izobraževanja je razviden iz knjige dr. Mladena Tancerja Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem (iz leta 1994).

V občini smo v šolskem letu 1993/94 in 1994/95 prek programa javnih del (program je vodil Sekretariat za družbene dejavnosti) vključili v delo s starši romskih otrok Roma Bojana Tudija. Spremljal je romske otroke pri vožnji iz Žabjeka do Osnovne šole Bršljin, v primeru izostanka otrok se je povezoval in dogovarjal s starši, sodeloval pa je tudi pri vključevanju odraslih Romov v izobraževanje. Tako so bile povezane s to šolo tudi osnovne šole Škocjan, Šentjernej in Šmihel. Vse so njegovo delo ocenile kot zelo uspešno, žal pa je bilo zaradi nedorečenosti financiranja ob reorganizaciji lokalne samouprave javno delo prekinjeno ob koncu leta 1994 prekinejo.

Izkušnje iz Murske Sobote kažejo, da je uspešnejša socializacija Romov možna šele takrat, ko se Romi vključujejo v srednje in višje šole. Zato smo skušali v zadnjih letih motivirati vse Rome, ki so končali vsaj šest razredov, za nadaljevanje šolanja. Dva Roma iz Ruperčvrha sta zaključila skrajšani program na Srednji tehniški in zdravstveni šoli Novo mesto, Rom iz Dobruške gmajne se je v šolskem letu 1993/94 vključil prav tako v skrajšani program te šole, vendar je bil v šolskem letu 1994/95 izključen iz šole zaradi fizičnega obračunavanja z nekim dijakom, Romka iz Novega mesta pa v šolskem letu 1993/94 prav tako ni uspešno zaključila šolanja v skrajšanem programu Srednje tekstilne šole v Metliki. Kljub vsemu je potrebno s temi prizadevanji nadaljevati, prav tako naj vsakega Roma na srednji šoli spremlja eden izmed strokovnih ali pa prostovoljnih sodelavcev zaradi pomoči pri premagovanju pedsodkov v novem okolju.

Zaposlovanje Romov in preživljanje

V zadnjih desetih letih je bilo kljub prizadevanju pri zaposlovanju Romov v povprečju zaposlenih 50 - 55 Romov. V letu 1990 se je število zmanjšalo na 48, vidnejši osip pa je nastal v naslednjih letih, ko so bili Romi med prvimi pri ugotavljanju presežkov v podjetjih. Po letu 1991 so bili Romi vključeni le v javna dela prek Komunale, Cestnega podjetja in v javna dela gradnje romskega naselja Brezje (vsako leto od 10 do 15 Romov). V letu 1991 je eden izmed Romov odprl v naselju Brezje trgovino (dobil je obtno dovoljenje), ki pa jo je že v naslednjem letu preusmeril brez dovoljenja v gostiše.

Drugih oblik usposabljanja Romov za zaposlitev ni bilo organiziranih, čeprav smo razmišljali o možnosti oživljanja kovaštva ali drugih obrti. Ob programih izobraževanja odraslih Romov je med

Praznovanje dneva Romov 8. aprila v letu 1994 v romskem naselju Brezje. Prireditev je bila pri vrtcu (montažni objekt na levi strani ceste), v katerem se izvajajo tudi ostali programi socializacije Romov v tem naselju. Na desni strani so vidne tri romske hiše, v katerih že stanujejo romske družine.

Folklorna skupina mladih Romov pri izvajanju programa ob dnevu Romov v letu 1994.

cilji predvideno tudi njihovo poklicno izobraževanje teh Romov.

Romi se preživljajo z nabiranjem zdravilnih zelišč, gob in odpadnega materiala, delno tudi s krajami. Za otroke prejemajo otroški dodatek, na podlagi zakona o socialnem varstvu, ki je bil sprejet v letu 1992, pa uveljavljajo tudi denarni dodatek, ker ne dobe zaposlitve. Na predlog Sekretariata za družbene dejavnosti je Center za socialno delo Novo mesto pričel v letu 1993 nakazovati denarni dodatek za šoloobvezne otroke v občinski proračun, ker občina prispeva osnovnim šolam sredstva za kritje stroškov prehrane in higienskih potrebščin. Prav tako smo predlagali, da bi se tudi ostali denarni dodatki izplačevali v funkcionalnih oblikah za kritje stroškov oblačil, nabavo drv in podobno, vendar je v letu 1994 prevladala praksa centrov, da nakazujejo sredstva na hranilne knjižice Romov. Center sicer denarne dodatke veže na sklepanje pogodb, v katerih so opredeljene obveznosti Romov, vendar pogodb na preverja dosledno. Glede smotrne porabe sredstev pa je prav gotovo potrebno Rome usmerjati.

-zdravstveno prosvetljevanje

Dejstvo je, da smo v okviru celovitega reševanja romske problematike vsa leta ugotavljali, da so ustrezne zdravstvene službe premalo naredile pri zdravstvenem prosvetljevanju Romov. Patronažna služba je izvedla nekaj tečajev o higieni in o načrtovanju družine v večnamenskem objektu - kontejnerju v starem delu naselja Žabjak, sicer pa obravnava Rome kot druge občane. Sistematsko so pregledani samo tisti otroci, ki so vključeni v vrtec ali šolo, drugi ne. Zdravstvenemu domu je takratni Sekretariat za družbene dejavnosti v letu 1991 ponovno posredoval poročilo o reševanju romske problematike s predlogi in številčnimi podatki za posamezna romska naselja. S predstavniki Zdravstvenega doma, Centra za socialno delo Novo mesto in Sekretariata je bil razgovor zaradi možnosti izvajanja sistematičnih pregledov tudi tistih otrok, ki niso vključeni v vrtec ali šolo (Center je bil pripravljen te starše obvestiti o času pregledov), vendar Zdravstveni dom ni pripravil seznama teh otrok. Tako prihaja v romskih naseljih še občasno do raznih obolenj (pred leti hepatitis v Jedinščici, leta 1995 je bil ob epidemiji ošpic v Sloveniji izražen sum, da se je bolezen razširila iz romskih naselij).

- kulturno osveščanje Romov

V letu 1982 so Romi na pobudo Filipa Robarja pričeli praznovati 8. april - dan Romov. Najpogosteje so se vrstila praznovanja v Novem mestu in Murski Soboti, enkrat je bilo skupno srečanje v Črnomlju, leta 1993 pa je bilo praznovanje v Krškem. V letu 1994 je bil v sodelovanju z Urdom za narodnosti, ki ga vodi g. Peter Winkler, sprejet dogovor, naj se Romi začnejo predstavljati s kulturnimi programi v lastnem okolju. V letu 1994 je bilo praznovanje v občini Novo mesto pri vrtcu v romskem naselju Brezje. V programu so poleg folklorne skupine mladih Romov sodelovali tudi otroci iz vrtea in iz osnovnih šol Bršljin, Šmihel, Šentjernej in Škocjan. Romke, ki so obiskovale kuharski tečaj, so pripravile pogostitev, kar je bilo za vse udeležence prijetno presenečenje.

Delo na kulturnem področju in delo društva Rom je potrebno spodbujati, saj lahko s predstavljanjem kulturne identitete prispevajo, da bo med drugimi manj predsodkov do Romov.

interesnih skupnostih izpostavljali v republiških organih teh skupnosti. Na podlagi teh prizadevanj so interesne skupnosti s področja socialnega skrbstva, otroškega varstva in izobraževanja prispevale del sredstev za programe v občinah. Problematiko pa smo posredovali tudi:

- republiškemu izvršnemu svetu v letu 1990,
- Skupščini Republike Slovenije in njenim organom ob sprejemanju ustave. Predlagali smo, da se status Romov uredi tudi v ustavi. Tako je v 65. členu Ustave določeno, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.
- Ministrstvu za šolstvo in šport zaradi financiranja programov izobraževanja romskih otrok in odraslih Romov.
- Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve zaradi izdelave podkriterijev za dodeljevanje denarnih dodatkov Romom. Predstavili smo tudi programe socializacije, ki se v občini izvajajo zaradi sofinanciranja.
- Ministrstvu za kulturo v letu 1994 zaradi sofinanciranja programa kulturne sekcije društva Rom.

Prispevek je le delen prikaz stanja in reševanja romske problematike v bivši občini Novo mesto. Napisala sem ga, ker menim, da je potrebno programe socializacije Romov zastaviti in izvajati kompleksno na vseh področjih, in v želji, da bi podobno načrtali programe tudi v novonastalih občinah za tista romska naselja, ki so še neurejena.

Poudarjam, da brez skupnih prizadevanj in skupnih iskanj rešitev ne bi bili doseženi taki rezultati, zato se ob koncu zahvaljujem vsem, ki so sodelovali pri izvajanju teh programov.

Prevladujoči tipi barak v starem romskem naselju Žabjak.

Od protestov, izsiljenih sestankov in prekinitev dela do stavk

Kakorkoli že poimenujemo način uravnavanja nasprotujočih družbenih interesov, so protesti, izsiljeni sestanki, prekinitev dela in stavke oblika razreševanja družbenih konfliktov. Različno poimenovanje istega pojava je predvsem posledica ideološke in institucionalne ureditve družbenih odnosov, ki socialne konflikte priznavajo ali pa ne.

V naši polpretekli zgodovini je precej dolgo prevladovalo brezkonfliktno obdobje, za katerega je značilno poudarjanje enotnosti interesov nepriznavanje konfliktov. Če je do njih prihajalo, so bili vrednoteni izrazito negativno, kot ostanek starega, odsotnost mehanizmov za sproščanje konfliktov, usmeritev k preprečevanju virov konfliktov, kolektivizem, lojalnost, podrejanje individualnih in skupinskih interesov splošnemu interesu. Dolgoročna vizija brezrazredne družbe, težnja k socialni harmoniji, poudarjanje (ne pa tudi vrednotenje) dela, enotnosti in radikalne prekinitve s preteklostjo in vsem, kar je v nasprotju z novo ideologijo, je vse tja do sredine šestdesetih let uspešno obvladovala družbene konflikte. Ti so značilnost družbenih ureditev, ki jim socialna diferenciacija ni tuja, zato jih pri nas ni bilo. Toda do socialne diferenciacije je prihajalo predvsem po letu 1948.

Kmalu po začetku petdesetih let je bilo razumljivo, da nasprotja v socializmu niso samo posledica delovanja zunanjega sovražnika in starih struktur, temveč so se začela porajati nova, lastna socializmu. Stavke niso bile več prepovedane, vendar pa so bile politično negativen družbeni pojav, katerega cilj ni samo razrešitev socialnega konflikta, temveč tudi hromitev oziroma spodkopavanje veljavne družbene ureditve. Kolikor bolj je bila vrednota enakosti potisnjena v ozadje, toliko bolj se je razraščala socialna diferenciacija. Tudi enotnost se je pojmovala drugače - kot seštevek različnosti. Sproščati se je začela iniciativa, od plaket smo prešli k materialnim stimulacijam. Konec šestdesetih let je najvišji politični vrh sprožil zahtevo za regulacijo stavk, če teh ni mogoče preprečiti. Pojavilo se je vprašanje, ali je stavka sploh združljiva s samoupravljanjem. Ali delavci sploh lahko stavkajo in proti komu naj stavkajo? Ali ni vsaka stavka usmerjena navzven, k političnemu sistemu?

V sedemdesetih letih se je pričela diferenciacija ponovno ovirati. Namesto tržnih elementov smo v gospodarstvo vnesli samoupravne sporazume in družbene dogovore, ki so pomenili socialno ekonomijo. Začetek reformiranja sta zamenjali pragmatizem in razdelitveni model. Pri tem je bila vodilna sila država. Po zakonu o združenem delu je postala stavka kršitev delovne obveznosti, lahko pa bi pomenila tudi kršitev samoupravljalске vloge delavca. V tej luči je potrebno razumeti tudi ustanavljanje komitejev za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito. Njihova naloga je bila predčasno odkrivanje tovrstnih konfliktov. Stavke sicer niso bile prepovedane, vendar pa se o njih ni govorilo.

V osemdesetih letih se je začela družbena in ekonomska kriza. Za vsako krizo pa je značilno tudi sproščanje konfliktov. Tedaj so pričele prej nesprejemljive vrednote ponovno dobivati težo: tržna ekonomija, iniciativa, tveganje, ekonomski kriteriji, diferenciacija.

Povečala se je tekmovalnost, družbena zavest pa je začela prehitovati njeno institucionalizacijo. V drugi polovici osemdesetih let se je povečalo število konfliktov in zaostritev, prav tako tudi njihova intenzivnost.

Šele z zakonom o stavki iz leta 1991 je takrat še skupna država legalizirala in regulirala stavko kot organizirano prekinitev dela za uresničevanje ekonomskih in socialnih interesov iz dela. Pravica do stavke je dobila svoje mesto tudi v ustavi Republike Slovenije in postala tako tudi ustavna pravica delavcev.

Za zadnje obdobje, ko je stavka postala realen in legalen način za razreševanje družbenih konfliktov, pa lahko ugotovimo vsaj dvoje: da je družbena regulacija tega pojava pomanjkljiva (tudi zato, ker se v preteklosti ni analitično obravnavala) in da je vzrokov za stavljanje pri nas zaradi še vedno nejasne lastninske in upravljalске strukture mnogo več kot v deželah z razvitejšo industrijsko demokracijo. Pogosto imajo stavlajoči še vedno težave pri identifikaciji nasprotne strani.

Tri desetletja stavk

Prve analize stavk sežejo v Sloveniji v leta 1964, 1965 in 1966. Takrat je bilo zabeleženih 114 stavk. Od tega jih je bilo tri četrtine v industriji in rudarstvu, značilne so bile za delovnointenzivne gospodarske panoge. Razlogi za stavke so bili v največ primerih v delitvi in višini osebnih dohodkov ter v tehničnih problemih produkcije. Pojavljale so se v podjetjih, ki so dosegala slabšo produktivnost. Pogosto so bili razlogi za stvko tudi v diferenciaciji podjetij, ki ni bila posledica dela, temveč ugodnejšega položaja na trgu ali boljše opremljenosti.

Večina stavk je trajalo manj kot en dan, v njih pa je sodelovalo malo delavcev. Povečini so bili stavlajoči proizvodni delavci. Stavkalo se je v posameznih oddelkih. Razlogi so bili pogosto makroekonomski (izven vpliva stavlajočih). Delavci so bili v konfliktu z zunanjimi dejavniki, stavkali pa so proti vodstvu. Sindikat se je vključeval šele med stavko in je navadno deloval kot posrednik. Praviloma stavlajoči sploh niso obvestili sindikata in delavskega sveta podjetja o razlogih za stavko.

Stopnja odtujenosti delavcev od (samo)upravljanja je bila relativno visoka. Samoupravljanje so delavci, ki so se odločili za stavko, ocenjevali kot premalo vplivno, da bi rešilo njihove probleme.

Čeprav je bilo stavlajočih ponavadi malo, pa je bilo mnenje delavcev o upravičenosti stavke visoko pozitivno.

Analiza stavk v letih 1973 in 1974 kaže, da so po stavkah izstopala večja podjetja, čeprav teh ni bilo tako veliko, da so se za stavko prej odločali moški kolektivi kot tisti, v katerih je bila zaposlena večina žensk, in da so se za stavko odločali predvsem delavci z nižjo kvalifikacijsko strukturo. Pogosto vzroki in povodi za stavke niso bili identificirani ali pa so se zamenjevali. Zanimivo je, da so v njih sodelovali tudi člani ZK in delavskih svetov.

Dve leti zatem je bilo večino stavk registriranih v kovinski in elektroindustriji, lesni in papirni industriji. Kar devet desetih stavk je trajalo manj kot osem ur. Ekonomska škoda je bila zato zanemarljiva. Izgubljeni čas se je praviloma nadomestil. Pojavljale so se zaradi zamude pri izplačilih, prenizko plačanih nadur, neizplačevanja obljubljenih nagrad oz. povečanja plač, manj pa je bilo stavk zaradi premestitev, norm ali povečanja obsega dela. Do stavk je prihajalo tudi zaradi neavtonomnosti vodenja. Ugotovljeno je, da je bila stopnja identifikacija delavcev s kolektivom,

v katerem je prišlo do stavk, relativno nizka, bilo je tudi več nereda in nediscipline. Stavka je bila vedno reakcija na razmere v podjetju.

Pravi vzroki zanje so bili neupoštevanje odločitev samoupravnih organov, njihova neaktivnost, neurejeno informiranje, samovolja tistih, ki so imeli moč, ingoniranje vloge, ki so jo imeli delavci.

Deset let kasneje, v letih 1988 in 1989, so bile stavke tudi v podjetjih, kjer plače niso bile slabe - prevladoval je razlog "razpona" in zapostavljenosti določenih skupin delavcev. Vedno pa so bile te zahteve izražene z zahtevo po višji plači. Izraziteje se je kazala soodvisnost med prejemki zaposlenih, akumulativnostjo in likvidnostjo podjetja. Še vedno pa je imela stavka negativen politični naboj. Vloge akterjev v stavki so bile precej nejasne - delavci niso skoraj nikoli stavkali proti državi ali delavskemu svetu, temveč največkrat proti direktorju.

Večina stavk v teh obdobjih je bilo ofenzivnih - zahtevale so več, čeprav je bilo v času visoke inflacije težko opredeliti, ali gre za ofenzivno ali defenzivno stavko. Pogosto so ekonomske zahteve spremljale še naslednje: boljša organizacija dela in vodenje, odstop vodilnih, izboljšanje informiranja. Začele pa so se pojavljati tudi zahteve, usmerjene navzven. Ponavadi so bile vedno realizirane (delno ali v celoti) ekonomske zahteve, druge pa praviloma ne. Če so delavci vsaj deloma uresničili svoje potrebe, je volja za nadaljnje spopadanje hitro minila. Zadoščalo je že enkratno zvišanje plač. Ponavadi so delavci uspeli realizirati manj pomembne cilje.

Čeprav so imela nekatera zborovanja v preteklosti tudi že elemente stavk, beležimo prave protestne shode delavcev, ki so imeli največkrat namen opozoriti na težke ekonomske razmere in vedno manjšo socialno varnost ter vplivati na sprejemanje nove slovenske zakonodaje, šele po letu 1991. Tako je bil 14. junija 1991 protestni shod kovinarjev, tekstilcev in gradbincev zaradi težkih ekonomskih razmer. Mesec zatem je organiziral shod Sindikat kmetijske in živilske industrije Slovenije zaradi predlogov lastninske zakonodaje. 10. septembra istega leta je shod na Kongresnem trgu v Ljubljani organizirala Zveza Svobodnih sindikatov Slovenije. Takoj zatem so pred skupščino v Ljubljani protestirali zdravstveni delavci. Vsi ti in kasnejši shodi so bili povezani s tranzicijo ekonomskega in političnega sistema, ki je potekala v pogojih izgube trgov in gospodarske ter politične osamosvojitve. Usmerjeni so bili predvsem v ohranitev obstoječega položaja in iskanje sistemskih (zakonskih) rešitev za ohranitev socialne varnosti.

Februarja 1992 je bila prva celodnevna opozorilna stavka Sindikata delavcev energetike Slovenije, 18. marca istega leta pa splošna opozorilna stavka, v kateri je sodelovalo po podatkih Zveze Svobodnih sindikatov Slovenije, ki jo je organizirala, preko 400.000 delavcev. To je bila prva splošna stavka v Sloveniji po drugi svetovni vojni.

Stavke, takšne in drugačne, so se ponovno vrnile. V zadnjih letih so se udomačile. "Igra s pozitivno vsoto" se je sprevrgla v "igro z ničelno in negativno vsoto".

Glede na način razumevanja in razreševanja družbenih konfliktov (poglavitni razlogi navadno ostajajo še vedno v ozadju) ne gre kmalu računati na daljše brezkonfliktno obdobje in še manj obdobje "miroljubne koeksistence" (vladavino tolerantnosti). Obdobje, v katerem bo izvedena lastninska reforma, ki bo "naše" naredila razpoznavno, v katerem postaja delo zgolj delo, veljavo

pa ima kapital, obdobje, v katerem dobiva veljavo delitev na tiste, ki so od danes, in tiste, ki so bili že tudi od včeraj, ko nastajajo iz ljudi, ki so bili ob pravem času na pravem mestu, delodajalci, ko stare družbene vrednote ne veljajo več, nove pa še niso sprejete in v katerem sta netolerantnost ter preglasovanje močnejša od razuma, smo poimenovali tranzicijo. Zanj je predvsem značilen občutek, da gre za usodno obdobje "sedaj ali nikoli več". Vse je odvisno od tega, ali si na pravem mestu in če te tam ni. Kadar se igra igra z ničelno ali negativno vsoto, v kateri eni dobijo le, če drugi izgubijo, ne gre računati na obdobje brez stavk.

Zakaj in ali Dolenjci radi stavkamo?

Kot se je prijel Štajercev "mariborski sindrom", tako velja za Dolenjce še vedno "sreča polproletarskega življenja" (služba je socialna varnost, ohišnica in kravica pa blažilni socialnih stresov). Ali je "sreča" samo v tem?

Razmer na Dolenjskem po osamosvojitvi Slovenije ni mogoče razložiti brez upoštevanja tega, kaj se je dogajalo pred njo. Mnenja sem, da visok delež izvoza dolenjskega gospodarstva na zahtevne trge (ne samo v republike nekdanje Jugoslavije) pojasnjuje tudi hitrejša in lažja prilagajanje na sedanje razmere. Nikoli, tudi v času g. Levičnika, nismo gojili iluzije, da bomo delali svoj avtomobil. Zato smo bili sicer v času prevrednotenega dinarja in visokih tečajnih razlik kaznovani. Na Dolenjskem se v kadrovanje "velikih" ni usodno vmešala lokalna politika, za republiško pa smo bili "premajhni" in predaleč. Dolenjci smo se zelo kmalu sprijaznili, da so naša prednost pridne roke, saj je večino podjetij delovno intenzivnih. Res je, če izvzamemo Krko, slika dolenjskega gospodarstva precej drugačna. Sicer pa smo imeli prav tako kot drugje po Sloveniji večino delovnih mest v "velikih" podjetjih. In jih imamo še danes. V marsikaterem od teh so se srečali s težavami preobrazbe, vendar lahko ugotovimo, da rešitve nismo videli samo v enostavnem razpadu na manjše, samostojne, fleksibilne. Večina "poslovnih" sistemov se trudi reorganizirati v povezane družbe. Enako kot nekatere druge regije nas je prizadel "razpad" Iskre. Danes nam je jasno, takrat nam morda ni bilo, da je pomenila centralna odpoved cilju milijon televizorjev, kolikor so jih takrat proizvajali drugi svetovni proizvajalci, razpad sistema, ki je temeljil na visoki stopnji interne realizacije in je tako tudi nastajal. Zdi se, da je naša prednost tudi v tem, da se kadrovske nismo zaprli. Tega si zaradi kadrovske strukture tudi nismo mogli privoščiti.

Stereotip o Dolenjcih, ki imajo vsak svojo ohišnico in trto, kar naj bi pomembno vplivalo na njihovo "potrpežljivost" in "razsodnost", je sicer potrebno upoštevati, nikakor pa ni mogoče samo z njim razlagati (ne)prizadetosti dolenjskega delavca.

V zadnjih dveh letih (v letu 1993 pa vse do sredine decembra 1994) je bilo v novomeški občini (v trebanjski občini organiziranih stavk ni bilo) 25 stavk, večino (16) v letu 1994. V letu 1993 so bile vse stavke v enem izmed poslovnih sistemov, v katerem je nastala kriza vodenja. Ta se je odražala v sanaciji za sanacijo, vse skupaj pa je do konca pobralo medsebojno zaupanje, brez katerega nobeno sožitje ni več mogoče. Z novo ekipo in vključitvijo upnikov v upravljanje in sklenitvijo socialnega sporazuma so bile krizne konfliktna razmere sanirane. V devetih stavkah je bilo izgubljenih skoraj 15.000 delovnih ur, v večini primerov so trajale dlje od enega dneva (najdlje neprekinjeno štiri dni). V vseh primerih sta bili

povod za stavko zamujanje z izplačili in zahteva za izplačilo regresa za letni dopust. V vseh stavkah so bile zahteve po razjasnitvi in pokroviteljstvu "matere". To se je odražalo v zahtevah po naslednjih plačah. Postavljene so bile tudi zahteve za razrešitev pravih vzrokov za nastanek konfliktnih razmer. Zahteve so bile usmerjene k vodstvu, kot se je to dogajalo že pred tem. Z "novimi obrazi" se je stavkovni val umiril, vendar poglobitni razlogi, ki so konflikt povzročili, še niso bili razrešeni.

V letu 1994 so bile stavke v podjetjih kovinskopredelovalne industrije, elektroindustrije, tekstilne industrije, industrije gradbenega materiala in gradbeništva. Stavke so se pogosto ponavljale, kar pomeni, da je bil povod za stavko ločen od pravih vzrokov. Razlogi za stavke v letu 1994, v katerih je bilo izgubljenih tudi precej več delovnih ur kot v letu 1993, so bili: nizki osebni dohodki (pogosto izplačani v nasprotju z določbami kolektivnih pogodb, izplačani z zamudo, ki je bila vedno daljša, le del izplačan v denarju, preostanek pa v bonih ali regresu), kršitve pravic delavcev (z delavci niso bile sklenjene pogodbe o zaposlitvi, odločitve, ki zadevajo varnost delavcev, so bile sprejete brez upoštevanja njihovih mnenj in predlogov ter v nasprotju z delovno zakonodajo, delavcem niso bili povrnjeni stroški, ki so jih imeli v zvezi z delom), neizvajanje sanacijskih načrtov in podaljševanje ter predlaganje ukrepov, ki že do sedaj niso dali rezultatov, kar vodi po mnenju stavkajočih v počasno umiranje (zato je za stavke v letu 1994 značilno, da so se ponavljale v istih delovnih sredinah). Stavkovne zahteve so bile praviloma usmerjene navznoter, neposredno k vodstvu, manj k "lastnikom" (ki v večini primerov sploh niso znani). Vse stavke je organiziral in vodil sindikat podjetja oz. družno sindikati, če jih je bilo v podjetju več. Večina stavk je bila kratkotrajnih (1 do 2 dneva). Za prekinitev je bilo dovolj že zagotovilo, da bo zahteva realizirana (datum, ko bodo izplačane plače in njihova višina). Najdaljša stavka je trajala v zasebnem podjetju v mešani lastnini 19 dni in se je končala s suspensom stavkajočih ter sporom med stavkajočimi in delodajalci na sodišču. Praviloma so bile stavke v podjetjih z več kot sto zaposlenimi, v njih je sodelovala velika večina zaposlenih. Sklepi o začetku stavk so bili v največ primerih sprejeti na zborih delavcev ali s podpisovanjem stavkovnih zahtev in predloga za izvedbo stavke. V letu 1994 je bilo tudi več "divjih stavk" ali pa so delavci svoje nezadovoljstvo izražali na druge načine.

V podjetjih, kjer je bila volja za pogovore, več razumevanja, manj "nasilnega" obnašanja, kjer je vodstvo prevzemalo tudi rizike danih obljub, kjer ni bilo enostranskega ravnanja pri odločitvah, ki zadevajo tudi delavce oz. imajo ti pristojnost pri njih sodelovati in se nanašajo na njihovo socialno in materialno varnost, kjer niso obstajale zamere in neporavnani računi iz preteklosti in kjer se je reagiralo na pobude sindikatov ali delavcev s povabilom na razgovor in v katerih velja prag minimalnega zaupanja, do stavk, kljub napovedi, sploh ni prišlo. Dogovori so bili doseženi, preden se je iztekel rok za začetek napovedane stavke.

Začetek leta 1995 pomeni, vsaj kar zadeva Dolenjsko, stopnjevanje nezaupanja in nezadovoljstva v podjetjih, kjer se ne reagira na opozorila delavcev in njihove probleme. V slabem mesecu in pol je stavkalo prek 3000 delavcev ali skoraj 20 odstotkov zaposlenih v gospodarstvu. Razen v podjetju z mešano lastnino, zoper katerega je že uveden stečajni postopek, nobeno žarišče ni odpravljeno, pojavljajo se še nova ali ponovno ista. Glede na to,

da se bo na Dolenjskem proces privatizacije šele začel izvajati, je lahko tudi to dodaten vzrok za socialne konflikte.

Stavke na Dolenjskem imajo v zadnjih dveh letih naslednje značilnosti:

1. dogajajo se v nekaterih delovnointenzivnih panogah in v podjetjih, ki imajo težave pri poslovanju že daljši čas, navadno imajo tudi blokiran žiro račun in se v njih izplačujejo zajamčeni osebni dohodki. Kriterij likvidnosti, ki v preteklosti sploh ni imel nikakršnega vpliva, je dobil veliko distriminacijsko moč;

2. do stavke pride samo, če so kršene tiste pravice delavcev, ki pomenijo ogrožanje njihovega socialnega in materialnega položaja. V preteklosti so bili delavci na kršitev njihovih pravic bolj občutljivi. Temeljni motivi stavk so ekonomski;

3. povod za stavko je ogrožanje trenutnih materialnih in socialnih pravic, vendar pa je pravi vzrok za stavko druge (v vodenju oz. posledicah slabega vodenja);

4. vse stavke so imele za cilj uresničitev tega, kar delavcem po veljavni delovni zakonodaji gre, kar pomeni, da so imele stavke za cilj obrambo dotedanjih pravic;

5. po pravilu so bile zahteve naslovljene poslovodstvu, ki pa se je v največ primerih, ko je do stavke prišlo, obnašalo tako, kot da bi imeli še samoupravljanje (skušalo je prepričevati, v nekaterih primerih je izjavljalo, da bo prestopilo med stavkajoče, saj se z njimi strinjajo, potem je grozilo, da stavka škodi samo delavcem, da bodo stavkajoči krivi za posledice, pri čemer pa se niso čutili odgovorne za vzroke, da je do stavke sploh prišlo);

6. možnost za stavko je večja v večjih kolektivih oz. poslovnih sistemih, kjer je zahteva po čvrstem, predvsem finančnem nadzoru odvisnih družb večja. To velja posebej v sredinah, kjer so interesi poslovnega sistema nad ekonomskimi interesi posameznih družb;

7. praviloma trajajo stavke več kot nekaj ur ali en dan, v njih pa sodeluje vedno več zaposlenih. Pobuda za stavko se vendarle navadno rodi med proizvodnimi delavci. Iz stavke so izvzeti samo poslovodni delavci in delavci s posebnimi pooblastili, vendar so pri tem izjeme. Med organizatorji stavke so večinoma starejši delavci, ki imajo moč vpliva. Stavkovne zahteve proizvodnih delavcev so radikalnejše od zahtev in pričakovanja drugih zaposlenih. Stavka je v organizacijah, ki zaposlujejo tujce, manj verjetna. Ti izražajo nezadovoljstvo z delodajalcem drugače.

8. stavke so posledica nakopičenih nerešenih zadev. Predhodnica stavke so absenzizem, fluktuacija, pritožbe, opozorila, predlogi za razgovor;

9. stavka le delno uresniči kratkoročne zahteve, večina dolgoročnih zahtev pa ostaja še naprej nerazrešenih. Zato prihaja do ponovitev in tudi do rušilnih konfliktov;

10. zahtevo po višji plači navadno poteši že izplačilo "kakršnekoli" plače. Delavci so pripravljeni tudi na nezakonita "izplačila", samo da so (boni, regresi). Na dolgoročne posledice takšnih izplačil (dohodnina, pokojninska osnova) zaradi nujnosti zadostitve trenutnim potrebam ne razmišljajo;

11. le še plače so čvrsti skupni interes stavkajočih. Delavcev ne združujejo niti privatizacija, niti slabo vodenje, niti slabo upravljanje - za te probleme niso pripravljeni delovati kolektivno. Pretiranega navdušenja za udeležbo na shodih izven ograje med Dolenjci ni;

12. stavkajoči so vedno manj pripravljeni poslušati o težavah -

hočejo tisto, kar jim pripada. Socialno so pripravljeni ravnati samo, če gre za ohranitev delovnih mest, vendar se navadno te obljube poslovodstev na koncu najpogosteje ne izidejo. Tudi strategija končanja stavke z grožnjo presežkov se ne obnese več tako, kot se je, ko so se presežki pojavili. Prav tako ne zaleže niti navedba druge možnosti - stečaja. Delavci, ki so čakali do zadnjega in razumeli, da je najbolje, da delajo za vsako ceno, samo da ne izgubijo dela, so na koncu spoznali da tudi brezplačno delo ni izhod iz zagat. Povrhu vsega so bili še prizadeti pri odmeri nadomestila v času brezposelnosti, saj se to odmerja od zadnjih treh plač;

13. stavke, ki niso bile dobro pripravljene in vodene, so imele slab učinek. Večino jih je organiziral sindikat, ki je pri njihovem vodenju odigral tudi naječjo vlogo. V podjetjih, kjer delavci niso sindikalno organizirani, so praviloma stavke divje;

14. v podjetjih, ki imajo samo še delo, sicer pa nimajo razloga za obstoj, so stavke prepozne, in če se ne končajo v nekaj dneh, prinesejo samo še odločitev, ki je sicer v pristojnosti upnikov in lastnikov.

Sindikati in stavke

Delojemalci imajo možnost sindikalnega organiziranja. To sicer pri nas zaradi stavkanja ni nujno, saj so lahko titular stavke po zakonu o stavki tudi zaposleni sami. Manj kot delojemalska stran je ta trenutek jasna delodajalska, zato je marsikatera stavka povsem nepotrebna. Kot že rečeno, težavam z identifikacijo nasprotne strani se pridružujejo še nejasna pooblastila za ukrepanje.

Čeprav je bil v preteklosti sindikat predhodno obveščen ali pa je celo obravnaval probleme delavcev, zaradi katerih je prihajalo do stavk, pa se v sami stavki praviloma ni angažiral. V stavki navadno tudi ni ukrepal, temveč je poizkušal vedno posredovati. Še mnogo manj jasna je bila vloga delavskih svetov. Niti sindikat niti delavski svet pa stavkam nista nasprotovala in ne obsojala. Pogosto je sindikat z vodstvom prepričeval delavce, naj se vrnejo na delo, in si zaradi tega, čeprav si je prizadeval za reševanje zahtev, pridobil negativno oceno. Da je do stavk kljub samoupravljanju in sindikatu prihajalo, gre razlagati tudi tako, da delavci niti delavskemu svetu niti sindikatu niso pripisovali toliko moči, da bi lahko rešila probleme. Iz njihovih analiz izhaja, da sindikat ni bil pripravljen na izbruhe stavk in se v njih ni najbolje znašel. Izbruhi nezadovoljstva praviloma niso bili vnaprej načrtovani, stopnjevani in vodeni, zato so bili kratkotrajni. Kratkotrajni in uspešni so bili tudi zato, ker si je vodstvo prizadevalo konflikt, ki je imel politično negativno oceno, čimprej končati in pozabiti. Iz analiz izhaja, da je sindikat praviloma, ko se je stavka začela, našel skupen jezik s stavkajočimi. V večini primerov sicer ni dobil zaupanja za upravljanje s stavko, pač pa dobro skrito neformalno vodstvo. V primerjavi z delavskim svetom pa je imel sindikat tudi v preteklosti bolj aktivno vlogo pri razreševanju socialnih konfliktov. Stavka se je navadno končala z ritualom potrjevanja že prej sprejetih sklepov in brez pravih pogajanj.

Že takrat so sindikalni predsedniki menili, da bi moral sindikat izpolnjevati za odločilnejšo vlogo naslednje pogoje: profesionalno organiziranost ter materialno in drugačno neodvisnost. Izpuščen pa sta bila pomembna pogoja, ki tudi še ni izpolnjen - jasna vloga in pooblastila nasprotne strani, saj se stavka navadno vedno konča s kompromisom.

Glede na to, kdo je nasprotna stranka v stavki ali pogajanjih,

ter glede na to, da se večino delovnih sporov vendarle razreši za okroglo mizo, terja vsaka stavka poleg manifestativnega vpliva tudi kreativnost. Zahtevo po profesionalni organiziranosti sindikata gre razumeti kot spoznanje tega. Stavkajoči in članstvo želita zadržati nadzor, od sindikata pa pričakuje aktivno prevzemanje vloge vodenja in upravljanja s stavko. Pri takšni delitvi vlog pa pogosto ostaja nedorečeno, kdo sprejema odločitve (stavkovni odbor, strokovne zahteve, začetek stavke, način stavkanja). Praviloma si želijo zadržati to pristojnost tisti, ki tudi nadzorujejo potek, kar pripelje do tega, da se tistim, ki jim je naloženo vodenje in upravljanje s stavko, ponavljajo nerealne (neuresničljive) naloge. To vodi na koncu v oceno, da sindikat ni uresničil vseh pričakovanih delavcev in je zato neučinkovit ali pa nebojevit, kar se imenuje tudi drugače. Poznejša vključitev sindikata v dogajanja ni najbolj primerna, ker kdor ni pri oblikovanju in snovanju zahtev, ni dovolj zagrizen pri njihovem uresničevanju.

Vodstvu mnogo bolj ustreza sindikat kot posrednik (arbiter) med stavkajočimi in tistimi, h katerim so usmerjene zahteve. Sindikat naj bi sodeloval z vodstvom, imel ločeno stališče od stavkajočih in naj bi z vodstvom preprečeval stavko. Mnogi celo pripisujejo sindikatu naloge, ki so v pristojnosti delodajalcev - skrb za razvoj in bodočnost, za delovna mesta, za odpravo slabih rezultatov, za delo z ljudmi, za zmanjšanje odsotnosti, za preprečevanje nediscipline ipd. Tudi vodstva se v največ primerih strinjajo z neodvisno vlogo sindikata, saj lahko samo tako komunicirajo posredno z zaposlenimi. Vzpostavitev možnosti za dialog pa je prav pri nastajanju in preprečevanju kriznih razmer izredno pomembna in lahko odločilno prispeva k nadaljevanju in razpletu dogodkov.

Vloga in razumevanje sindikata sta izredno pomembna za upravljanje v sporu med delom in kapitalom. Sindikatu zato nikakor ne gre pripisati samo reaktivne vloge.

Brez dobro organiziranega sindikata ni dobro organizirane stavke. Rezultat je odvisen že od oblikovanja stavkovnih zahtev. Z vključevanjem sindikalnih predstavnikov v stavkovni odbor dobi to na pogajalski moči. Če nista jasno izdelani strategija in taktika stavkanja, lahko postane stavka hitro neučinkovita. Potekati mora organizirano in imeti svojo dinamiko. Vsaka stavka je unikat, zato potrebuje kreativnost. Stavka pomeni znati upravljati (ne manipulirati) z interesi stavkajočih. Če ni zakonita in ne poteka po stavkovnih pravilih, lahko nastopijo za stavkajoče in njene organizatorje posledice. Vse to zahteva od sindikata drugačno, novo vlogo, če naj zastopa in predstavlja interese delojemalcev v stavki.

Vse to pa terja tudi drugačno razumevanje vloge sindikatov - kot organizacije, ki ščiti interese delavcev iz delovnega razmerja, ki tudi organizira in vodi stavko. Sindikat ni tisti, ki se mu naloži breme zahtev, ki so pogosto želje (sicer povsem legitimne) in se potem ocenjuje njegova uspešnost. Če ni uspel v celoti, je neučinkovit ali pa ni pravi sindikat. Tudi to se pogosto dogaja, zato je povsem razumljivo, da, čeprav je večina delavcev sindikalno organiziranih, sindikatom ne pripisujejo moči, ki jo imajo v deželah z razvito industrijsko demokracijo.

Ocena manjše učinkovitosti sindikatov pa ima v današnjih razmerah še vsaj eno pomembno sporno utemeljitev, ki pa je v domeni pravne države. Dejstvo je, da je spoštovanje in izvajanje zakonitosti ta čas v Sloveniji počasno in zato neučinkovito. Če bi delovali instrumenti pravne države učinkovito in dosledno tudi

Igor Vizjak
STAVKE

na področju delavskih pravic, potem sem prepričan, da bi marsikatera stavka odpadla. Težko je razumeti, da je za novo delovno mesto dovoljeno takorekoč vse. In če cilj opravičuje vsa sredstva, potem je upravičena zavestna kršitev pravnih norm tudi državi.

Sklep

Kljub poudarjanju socialne varnosti daje uvajanje elementov tržnega gospodarstva prednost ekonomskim kriterijem. Socialna varnost se zmanjšuje, povečujeta pa se tveganje in negotovost. Povečale so se zahteve po racionalnosti, produktivnosti, ekonomski koristnosti, kar povečuje razlike in neenakost. Tolerantnost do razlik je večja.

Socialna in ekonomska neenakost nujno vodita v konflikte, posebej v času ekonomske krize. Ti se dajo preseči tako, da se različni interesi družbenih skupin (delavci so precej heterogena družbena skupina) vključijo v institucionalni sistem (tudi v sprejemanje poslovnih odločitev, ki jih zadevajo). Konflikte je sicer možno regulirati, vedno pa jih ni mogoče izključiti. Regulacija je potrebna, vendar ni zadostna.

Najučinkovitejše sredstvo za obvladovanje konfliktov (stavk) je jasna vizija s cilji, v katerih so tudi interesi dela. Če ni nikakršne vizije, potem bodo stavkajoči vedno naravnani zgolj kratkoročno in trenutno, če pa imajo pred seboj cilj in če verjamejo tistim, ki ga predstavijo, potem bodo svoje kratkoročne interese vedno primerjali z dolgoročnimi možnostmi.

Stavkajoči pred skupščino v Ljubljani.
(Foto: Milan Markelj)

ZAMENJAVA VLOG, MORALA IN MOČ

Čeprav je (bilo) o letošnjem praznovanju 50-letnice zmage nad fašizmom in nacizmom že veliko napisano, me živahno javno razpravljanje v zadnjem času spodbuja, da na kratko (in brez ponavljanja že povedanega) opozorim na nekaj vidikov, ki - po moji presoji - pri tem nasploh niso (dovolj) upoštevani. Gre predvsem za vprašanje sprevrčanja položaja žrtve in storilca (producenta žrtev): kako lahko pri sodobnem presojanju slovenskega narodnoosvobodilnega boja v času druge svetovne vojne prihaja do tega, da se ustvarja herojstvo iz tistih dejanj in tistih posameznikov, ki so se priključili okupatorjem v uničevalnem početju do narodne skupnosti. Na kakšni podlagi temelji (elegantno) sprevrčanje po vzorcu: vsi so ubijali, vsi so krvniki, najhujši pa so tisti, ki so to počenjali, ko je že bila svoboda, zato - slava njihovim žrtvam. Ali je dovolj obče moraliziranje, sklicevanje na izenačenost in tragičnost v smrti? Kakšna merila so vključena v ocenjevanje, da je sodelovanje z okupatorjem (domobranstvo) pomenilo obrambo civilizacije?

Brez upoštevanja nekaterih vsebinskih sestavin visokodonečih besed (tragičnost smrti, civilizacija, demokracija itd.) in brez njihove opredmetenosti v vsakdanjem življenju v kritičnem času 1941 - 1945 ni mogoče priti do meril, ki bi dajala solidnejšo podlago za moralno presojo ključnih dogajanj in nosilnih institucij ter skupin. Prepričana sem, da se obćemu relativiziranju in solzavemu moraliziranju lahko izognemo predvsem z upoštevanjem neenakih izhodiščnih položajev v razpolaganju z družbeno moćjo v tem konkretnem času in prostoru. Zakaj je moć tako pomembna? Zato, ker nam samo upoštevanje različno moćnih položajev omogoća, da razlikujemo med žrtvijo in njenim povzročiteljem, od državne ravni do posameznika.

Zato se najprej zastavlja vprašanje: kakšno je bilo izhodišćno razmerje glede na moć tik pred okupacijo in pred vključitvijo slovenskega prostora v drugo svetovno vojno? Ali sta bili obe strani v enakem položaju - konkretno, ali je slovenski narod razpolagal vsaj s približno enakimi sredstvi moći in prisile (ter unićevanja), s katerimi so v nekaj dneh zavzeli naše ozemlje okupatorji? Odgovor je jasen in en sam - nikalen.

Da bi laže dojeli sodobno sprevrčanje, moramo vsekakor upoštevati še razdelitev moći tik pred okupacijo znotraj slovenske skupnosti. Glede na to, da je katoliška Cerkev (kot institucija) neloćljivo povezana z usodnim razcepljanjem "narodovega telesa" v času okupacije, se bom pomudila zlasti pri njej. V tem času je razpolagala z veliko ekonomsko moćjo (nepremićnine, npr. posesti), s sredstvi kontrole duhovnega in moralnega oblikovanja in delovanja ljudi (obvezen verouk v šolah) ter z moćjo in nadzorom erotićenoseksualnih in bioreproduktivnih zmogljivosti ljudi (obvezna cerkveno sklenjena zakonska zveza, brez možnosti razveze). V takšnih okolišćinah - velike nakopićenosti in z mehanizmi oblasti varovane in zagotavljane moći - je usoda gospodovanih vselej v veliki meri odvisna od tega, kakšna je volja (in interes) ključnih osebnosti, torej hierarhićno višje stojećih v institucionalni zgradbi.

Odgovor na vprašanje o usmeritvi uradnega vrha katoliške

Cerkve na Slovenskem ob okupaciji je znan in ga ni treba ponavljati. Omenim naj le, da vodstvo gotovo ni bilo le zaradi duhovnih razlogov pripravljeno poklekniti pred (še večjim in še močnejšim) okupatorjem in mu ponuditi svoje sodelovanje. Gotovo so pri tem odigrala svojo vlogo pričakovanja o ohranitvi prednostnih položajev mnogostranskega obvladovanja ljudi v novem redu - četudi bi jih bilo treba deliti z dodatnim obvladovalcem. Čisto sprenevedanje bi bilo, če bi to kolaboracijo opravičevali z nepoznavanjem prakse fašizma (saj je bilo že prej očitno, kakšna usoda je doletela primorske Slovence) ali nacizma (antisemitizem, teror v okupiranih deželah s strani nemškega rajha).

Slovenski izgnanci so tisti, ki lahko pričajo, kako se je nova civilizacija pokazala na Slovenskem leta 1941, kakšne "demokratske" pravice so pridobili vsi tisti, ki so bili obsojeni na (narodnostni) propad. Glede na to, da se poskuša izničiti narodnoosvobodilni boj in da se poskuša ustvariti glavne žrtve iz pobeglih sodelavcev, moramo vedno znova ponavljati eno samo zgodovinsko resnico: prve množične žrtve fašističnih in nacističnih okupatorjev so slovenski izgnanci. Pred začetkom partizanskega boja je bilo izgnanih s slovenskega ozemlja pod nemško okupacijo (od predvidenih 220.000 do 260.000) "le" okoli 80.000 Slovencev. Število izgnanih ali prebeglih Slovencev s Primorske v času fašistične okupacije je še večje. Skupni cilj vseh okupatorjev je bilo uničenje slovenske narodne skupnosti - o tem je dovolj zgodovinskih dokazov. (Mimogrede, kočevski Nemci so bili preseljeni v izpraznjena slovenska območja na Štajerskem in so pred odhodom leta 1945 opustošili vse, kar se je dalo - tudi to je zgodovinsko dejstvo, ki ni dovolj upoštevano).

Ob tej množični tragični usodi slovenskega življa je (v vseh časih - torej za vekomaj) upravičeno vprašanje: kako je mogoče, da je bilo to okupatorsko delovanje spregledano in da je ostal boj zoper komunizem glavni cilj katoliške Cerkve, ene od ključnih institucij slovenske narodne skupnosti. Tě drže Cerkve ni spremenilo niti dejstvo, da je bilo že leta 1941 iz lavantinske škofije izgnanih 365 duhovnikov! (Mimogrede - prav to dejstvo je lahko tudi najodličnejši kazalec dejanske moralnosti in skrbi za narodnostni obstoj pri nosilnih osebnostih v Cerkvi).

Boj proti komunizmu je prevladoval - čeprav pod drugimi oznakami - od začetka devetdesetih let 19. stoletja (podprt in opravičen zlasti z okrožnicami papeža Leona XIII). V ospredju je ostal tudi takrat, ko je bilo očitno, da je slovenskemu narodu kot samostojni in suvereni skupnosti usojeno uničenje in ko je večina (vernih) to sprejela z gnevom in končno (en del) z uporom. Eden od ključnih razlogov za to je brez dvoma ta, ker je "komunizem" predstavljal glavno nevarnost ravno za nadaljnji obstoj neenaomerne razporeditve bogastva in moči.

Ob tem je treba vendarle reči, da so v jedru krščanskih razlag o urejenosti sveta in medčloveških odnosov prav tiste vrednote, ki so (bile) razglašene kot "komunistične" (npr. enakost med ljudmi). Tě vrednote so postale za nosilce moči nevarne vselej (in tudi v času druge svetovne vojne), kadar so jih družbeno nemočni poskušali uresničiti sebi v prid. Sistem gospodovanja je skozi stoletja lahko deloval le tako, da se je uresničevanje teh vrednot prelagalo v nezemeljsko območje, v večnost, ki pa je (bila) vedno postavljena na prvo mesto in nad zemske (minljive) vrednote.

Ali je torej v antikomunizmu uradne katoliške Cerkve na Slovenskem leta 1941 in leta 1945 mogoče videti kontinuiteto? Ni

treba posebnih dokazov za vedno večjo očitnost o tem, da je problem razpolaganja z viri moči in gospodovanja nad ljudmi tudi v sodobnosti pomembna spodbuda delovanja Cerkve na Slovenskem. Ta usmeritev je sicer pogosto še večje prikrita, kot je bilo podobno delovanje v dolgotrajni zgodovini vselej, s poudarjenim prizadevanjem za "povrnitev morale", za več "ljubezni" med ljudmi, za spravo, za spoštovanje vsakega življenja itd.

Kolikor več je teh lepih in privlačnih pripovedi, toliko manj je v praksi - pogosto - primerov spoštovanja tega prav s strani Cerkve. Kot primer naj navedem večletno označevanje nevernih (v prazničnih "veselih" oznanilih) kot tistih, ki "so še v temi"; zlorabe mnogih duhovnikov ob pogrebih, ko se sploh ne ukvarjajo s pokojnikom, ampak jim pokojnik služi za izrazito sovražno napadanje vsega "komunističnega"; sporočila iz maš, ki jih prenaša III. program Radia Slovenija ob nedeljah (mnogokrat so tudi tu glasni klici k izključevanju vseh, ki "niso z nami").

Ob tem konkretnem delovanju se zdi vprašanje opravičevanja za zgodovinski "greh" obrobno. Videti je, da se v boj za moč večje vključuje tudi praksa sprevrčanja (bolj ali manj neposrednih) producentov žrtev in zagovarjanje sprave na tej podlagi.

Zanemarjanje realnih razmerij moči in posplošeno obsojanje nasilja nikakor ne moreta prispevati k bolj "civilizirani" družbi in k spravi vseh, ker je to početje v svojem jedru problematično. Ob kritiki in zavračanju prakse (totalitarnega) komunizma, ki je časovno sledila drugi svetovni vojni, se s takšnim delovanjem za nazaj opravičuje sodelovanje z (vsestransko močnimi okupatorji), iz (dejansko) podložniškega uničevalskega narodnostnega delovanja pa se ustvarja vrlina.

Ob tem pa se poraja mnogo vprašanj, ki nikakor niso uporabna samo za vrednotenje kolaboracije na Slovenskem v času druge svetovne vojne. Ali je mogoče moralno pozitivno ocenjevati delovanje tistega (in/ali tiste ustanove), ki se priključuje močnemu nasilnežu in ubija ali zatira šibke? Ali je mogoče v imenu človeške končnosti in tega, da je vsaka smrt tragična, zanemariti tisto prej - konkretno delovanje živih ljudi v neenakih položajih: od (večine) nemočnih do (manjšine) na položajih nakopičene moči? Je mogoče iz dejstva, da sta žrtev in rabelj povezana (ker drugače sploh ne bi moglo priti do medsebojnega delovanja), govoriti, da sta enako odgovorna in da zaslužita enako hvalo ali grajo?

Vse je mogoče, če se zanemari vsebina, bi lahko sklepali na podlagi "stanja duha" na Slovenskem. H kakšnim tipom medčloveških odnosov to lahko prispeva v prihodnje, ni težko uganiti. Zato naj zapis sklenem z mislijo (ne samo ob petdesetletnici zmage nad fašizmom), nikoli ni mogoče iz vrednotenja konkretnega delovanja ljudi odstraniti vsebinskih vprašanj: za kaj konkretno je kdo (kot posameznik ali v imeni institucije, organizacije) v danem trenutku in v okoliščinah neenake razporeditve moči nastopal, s kakšnimi sredstvi in ob kakšnih nagradah.

RAST – L. VI,
ŠT. 3–4 (33–34)
JULIJ 1995

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

V

RASTOČA KNJIGA

Pragozd Krokav: RAZVOJ je možen samo ob hkratnem VAROVANJU - ZA ČLOVEKA IN NARAVO!

Narava in naravni park - zakaj

Kočevska je bila zaradi odročnosti in nerodovitnosti do začetka srednjega veka le redko poseljena. Nemški priseljenci so jo v 14. stoletju kultivirali - skupaj s slovenskim življem šeststo let spremenjali in po odselitvi večino prepustili naravi. Gozdnata pogorja pa so še pred stoletjem samevala kot nepristopen pragozd.

Pokrajina na Kočevskem spada danes med najbolj naravne predele Slovenije pa tudi Srednje Evrope.

Območje sestavljajo visokokraške planote do 1200 m nadmorske višine z nekaj nižjimi travniki in polji do 500 m nadmorske višine, na jugu in severu pa ga omejujeta globoko zarežani dolini rek Kolpe in Krke. Klima je relativno hladna in vlažna, vodovje in relief sta kraška. Zato območje ni najprimernejše za intenzivno kmetijstvo in poselitev.

Zaradi nekdanje odmaknjenosti in polpretekle zgodovine danes skoraj 90 odstotkov Kočevske pokriva gozd, ki je pod povprečno ogrožen zaradi umiranja gozdov. Načrti umnega gozdarja so nam že pred stoletjem začrtali sonaraven razvoj dinarskih jelovo-bukovih gozdov in ohranili dragoceno naravno dediščino nekaj pragozdov.

Ohranjena narava se posebej ponaša z vsemi avtohtonimi vrstami zveri: volkom, medvedom, risom, vidro, kunami... Le ris je bil na novo naseljen pred dvajsetimi leti, ostale populacije pa so naravne. Medved in volk tu segata najdlje proti Srednji Evropi. Tudi medved, tako kot pragozdovi, je bil zavarovan že pred dobrim stoletjem.

Med ujedami so posebnost planinski orel in orel belorepec, sova uharica in uralska sova. Divji petelin ima v Goteniškem podgorju največje še vitalno območje v dinarskem delu Slovenije.

Kolpa in Krka sta med najbolj ohranjenimi rečnimi ekosistemi pri nas. Z bogato rečno in obrečno favno in floro, estetsko podobo, nekdanjimi mlini in jezovi predstavljata neprecenljivo vrednoto in potencial za okolju prijazen razvoj.

Kočevska glede naravnosti predstavlja vrednoto evropskega pomena. Prostranstvo gozdov in privlačnost naravnih znamenitosti je osnova tako varovanju narave kot trajnostnemu razvoju za človeka v projektu **Kočevski naravni park** (KNP).

Narava in naravni park - kako

Celovitost visokokraških pogorij je narekovala upoštevanje naravnih meja: reka Krka in vznožje Roga na vzhodu, reki Kolpa in Čabranka na jugu in zahodu, na severu pa predlagana meja poteka po meji občine Kočevje in cesti na Dvor - tako da upošteva zaokroženost glede na lastništvo in izloči intenzivno kmetijstvo in mesto Kočevje.

81500 hektarov veliko območje pokrivajo 90-odstotno gozdovi. Že zaščiteni pragozdni in gozdni rezervati ter varovalni gozdovi (skoraj 6500 hektarov) so srčna - rezervatna cona parka.

Območje trenutno ustreza pogojem za **regijski park**, s postopnim izpolnjevanjem dodatnih zahtev (režim, strokovna služba, objekti, financiranje...) pa je lahko dolgoročni cilj tudi narodni park.

Program parka: naravni rezervati in sonaravni ekosistemi, ohranitev kulturne krajine, pričevanje o preteklosti, okolju pri-

Žaga na Kolpi: Nekoč jez za kolesa mlinov in žag - danes poletno kopališče. Reka je vedno nit življenja; tudi danes bi lahko povezala domačo gostilno z ogledom mlina, zgodovino vodne žage, delavnico v kovačiji, lončarstvom, splavarstvom...

Mlinarici Ani v spomin: Dolga leta sta prijateljela - mlin Grbac ob potoku Nežici in mlinarica Ana. Veliko zgodb sta vedela povedati. Ne bosta pozabljena, tako kot toliko drugih ruševin, ki pričajo o svojstveni zgodovini Kočevske!?

RASTOČA KNJIGA
Rast 3-4 / 1995

jazno kmetijstvo, turizem, rekreacija, nekateri športi, raziskovanje ter vzgoja in izobraževanje...

Organiziranost in financiranje: v obdobju do uradne razglasitve KNP in celostnega upravljalškega načrta je bilo najbolj smotrno delo po prioriteth projektih financiranih iz proračuna za bodoče parke. S koordinacijo medresorske komisije se na državnem nivoju gradi celostne projekte parkov, s koordinacijo Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine pa priprava strokovnih osnov parkov s pripravljeno, poenoteno metodologijo dela.

Skupinsko delo lahko racionalno vodi le dejavnost, ki ima o prostoru bodočega parka največ podatkov, zgrajen informacijski sistem, opremo in kadre, infrastrukturo..., seveda v tesnem sodelovanju z eksperti za posamezna področja.

Za KNP je to lahko Zavod za gozdove Slovenije - območna enota Kočevje (ZGS-OEK), ki z naravovarstveno mislijo, pripravljenimi projekti centra, izdelano celostno podobo in načrtovano terensko opremo, pešpotmi, promocijo, izobraževanjem in stiki z javnostjo, kulturno podobo... že od začetka Gozdno gospodarstvo (GG) razvija projekt KNP.

Naravni park - prvi korak

Izjemne naravne kvalitete ter osnovna infrastruktura (organizacije in kadri za naravovarstvo, informacijski sistem, objekti...) so dobra osnova parku. S tega vidika so ugodne okoliščine tudi pretežna (80 %) državna lastnina zemlje in skromna razvitost kmetijske in druge gospodarske dejavnosti izven Kočevske doline ter možnost povezave z narodnim parkom Risnjak na Hrvaškem.

GG - ZGS-OEK je že pripravil:

- iniciativni odbor parka
- ureditveni načrt nekdanjega gozdarskega centra v Kočevju kot center za obiskovalce, izobraževanje in uprave
- ureditveni načrt nekdanjega gozdarskega centra Glažuta kot ekoizobraževalni - rekreacijski center
- izvedbeni projekt informacijskega centra z arboretumom - parkom
- celostno podobo in terenske oznake parka
- del strokovnih osnov parka
- projekt naravnih rezervatov in varovalnih gozdov, ki so srčna rezervatna cona parka
- sodelovanje pri raziskovalnih nalogah gozdarstva, pragozdov in gozdnih rezervatov
- raziskovalni projekti medved, ris... z mednarodnim sodelovanjem
- zasnove pešpoti v KNP in markiranje Roške pešpoti
- načrt za učno pot Rožni studenec in ureditev ter predstavitev Grajske poti z gradom Fridrihtajm
- prvo javno promocijo parka na okroglih mizah in razstavi v Kočevju
- likovno delavnico Misel in korenine
- časopis parka, plakat, priponko, diakolekcijo o naravi Kočevske
- video kasete: Kočevska-dežela gozdov, Naj tu ostane pragozd in Ribniška suha roba
- sponzorstvo Zavarovalnice Triglav pri nekaj promocijskih dogodkih
- podporo učni bazi gozdarske fakultete, Prirodoslovnega muzeja Slovenije, Biološkega inštituta SAZU,
- naravovarstveno izobraževanje za gozdarje in lovce ter podiplomski študij s poudarkom na varstvu okolja

Pragozd Krokav: gozd - praprebivalec planeta sem, vse od morskih obal pa do ledenih pustinj severa ohranjam Življenje. Preko 1000 kubičnih metrov lesne mase na vsakem hektarju pragozda pomeni vskladiščeno energijo, ki se samodejno, trajno, varčno in varno obnavlja. To so mehanizmi, ki jih za sožitje z naravo poizkuša razumeti človek.

Zemlja, voda in sonce in milijoni organizmov, od mikroskopsko majhnih do stoletnih orjakov - vse to sem gozd. Trajna, "po malem", je bila skrbno načrtovana raba lesa vse do danes. Le vitalen, sonaraven gozd obnavlja tla in zadržuje vodo na kraških skalah.

RASTOČA KNJIGA
Rast 3-4 / 1995

- delno upoštevanje bodoče nujne infrastrukture parka pri delitvi imovine GG - promocijski material, upravni center Pristava, gozdne kočice, ekoizobraževalni-rekreacijski center Glažuta

Naravni park - drugi korak

Sodelovanje ZGS-OE Kočevje pri projektu KNP je ob že opravljenem in zastavljenem delu smiselno tudi naprej - seveda ob primerni koordinaciji in sodelovanju ZVNKD in ekspertnih skupin in nujni organizaciji in financiranju za projekt KNP. ZGS aktivno sodeluje pri razvoju naravovarstva in vseh ostalih funkcij gozdov skoraj na vsem območju predvidenega parka (90-odstotna gozdnatost).

Ob upoštevanju bazičnih informacij o prostoru, današnjih nalogah in aktivnosti v parku, opremljenosti in infrastrukturi je ZGS-OE Kočevje najracionalnejši partner (nepodvajanje funkcij) tako pri pripravi in kasneje oblikovanju KNP.

V okviru celostnega razvoja parkov v Sloveniji predvidevamo štiri osnovne korake:

- celostna strategija, organizacija in financiranje parkov, mednarodno vključevanje v projekte (npr. MAB)
- priprava strokovnih osnov in aktov za razglasitev parka
- promocija in predstavitev javnosti
- naravovarstvo in študije s poudarkom na KNP

Nova podoba Kočevske z ohranitvijo naravne dediščine in boljšim jutri za ljudi naj postane **KOČEVSKI NARODNI PARK**.

Za in proti

Vprašanja si zastavlja Tomaž Hartman, strokovni sodelavec Zavoda za gozdove Slovenije - območna enota Kočevje

Kako gledate na Kočevsko?

Ponosem sem in vesel, da živim na Kočevskem. V pragozdovih se srečujem s pradavnino, v prostranih gozdovih domuje medved, tod ima domovinsko pravico krdelo volkov, vrnil se je ris, prepadna ostenja preleta planinski orel, s skritih trat odmeva svatovska pesem divjega petelina...

Pretiravate. To je na Kočevskem vsakdanjost, nič posebnega. Kaj pa ljudje - ali vas bolj zanimajo medvedi?

Ohranjena narava je posebnost Kočevske v Sloveniji in Evropi, ki je svoje praprebivalce že izgnala, zastrupila... Velike zveri in ujede so dokaz izjemnega "zdravja" narave. Zanimanje za čisto naravo pa je tudi skrb za ljudi. Sicer pa medvedi niso nič krivi za naše težave. Res pa je, da nas in Kočevsko svet pozna tudi po medvedu. Upam, da nas bodo spoznali tudi kot vesele in uspešne Kočevce.

Najpomembnejše je torej naravovarstvo!?

Nikakor ne! Pomemben je razvoj - za človeka in naravo. Varovanje okolja pa je pogoj za trajnostni razvoj. Vsi bi radi bolje živeli v zdravem in čistem okolju, urejenem mestu, oživiljenih vaseh. To velja za Kočevsko, Slovenijo in Evropo.

Naravovarstvenike bomo seveda vprašali za nasvet, razvoj Kočevske pa si bomo zapisali predvsem mi sami.

Naravovarstvo vse prevečkrat enačimo s konzervacijo, zapiranjem... Ne pozabimo poudariti, da smo aktivni naravovarstveniki

Pragozd Strmec: Klijem v zavetju padlega orjaka. Slučaj za slučajem, poizkus, mlada jelka išče svetlobo, hranila, mikorizne glive... Narava je varčna, že v mladostni fazi izloči nevitalne in tako "izgubi" čim manj energije - biomase. Toda jelko čaka še kisel dež, onesnažen zrak, preštevilčna divjad... Bo preživela?

Pragozd Krokari: Pragozdni orjak - življenje si gradi ogrodje, oporo. To so odrasla, velika drevesa, ki s kilometri korenin oklepajo rodovitno prst, kljubujejo viharjem, ščitijo - a tudi šolajo podmladek, priraščajo kvaliteten les, čistijo in hladijo ozračje...

vsi, ki tu živimo: kmetijstvo z razvojem podeželja, gozdarstvo s sonaravnimi gozdovi, industrija s čistilnimi napravami, urejena naselja...

Skrb za naravo je skrb za človeka.

Bodiva konkretnjša: gozdarji pripravljate nekakšen park?

Strategija varstva narave v Sloveniji načrtuje več parkov: Pohorje, Savinja, Notranjska, Kras, Škocjanske jame in Kočevska - poleg že ustanovljenega Triglavskega narodnega parka. Jeseni 1990 je vladna komisija pripravila prve predloge za park na Kočevskem. V predlaganem območju je 90 odstotkov gozdov, zato smo po dogovoru med Ministrstvom za kulturo (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine - ZVNKD) in občino Kočevje gozdarji dobili koncesijo za pripravo prve promocije in dela strokovnih osnov parka.

Želim si, da bi postal projekt Kočevski naravni park bolj naš - kočevski, usmerjali pa bi ga lahko gozdarji. Delo z gozdom (90 % površine parka) ni samo les, so tudi ostale okoljetvorne in socialne funkcije. Sliši se zapleteno, a to je npr. varovanje vodnih zajetij, oblikovanje primestnega gozda za sprehajalce, pešpoti in učne poti za radovedneže, naravoslovni dnevi za dijake, predstavitev gradu Fridrihštajn... Pripravljeni so tudi izvedbeni načrti za ureditev Pristave kot informacijskega centra za obiskovalce, učne poti Rožni studenec, parka in arboretuma za mesto Kočevje ter načrti za Glažuto in Jasnico kot rekreacijska centra...

Kočevska že ima razvojni načrt - revitalizacijo!

Odlično, revitalizacija pomeni celosten napredek. Park lahko postane kamenček v mozaiku razvoja.

Če že imamo z odloki in načrti zavarovano najdragocenejšo naravno dediščino, ki jo je Evropa že izgubila ali izgnala, pragozdove, živalski svet... zakaj sploh potrebujemo park?

S ponosom lahko povemo, da ima naravovarstvo dolgo tradicijo na Kočevskem. Pred sto leti je (med prvimi v Evropi) gozdar dr. Leopold Hufnagel zavaroval nekaj pragozdnih predelov. Gozdarji smo do danes očuvali dragoceno naravno dediščino, imamo več "novih" gozdnih rezervatov, varovalne gozdove na strmih pobočjih Kolpe... Na pešpotah jih predstavimo prek tri tisoč obiskovalcem vsako leto. Vsi se zavedamo izjemnosti narave na Kočevskem.

Toda park lahko pomeni več:

- posebno podobo Kočevske z vso promocijo za turizem
- blagovno znamko za "zdrave" izdelke Kočevske
- vključitev v slovenske in mednarodne projekte in sredstva za naravovarstvo
- pomoč in posredovanje pri načrtih in investicijah, razvoju podeželja
- izobraževanje za ekološke projekte...

Kakšen park pa bi lahko imeli na Kočevskem?

Park lahko "delamo" le domačini - po naši meri. V osnutku ZVNKD je naš park predstavljen z drugačnimi - razširjenimi mejami in drugačnim statusom (narodni). Vendar pobude institucij ali npr. poslanskih skupin niso dokončne niti obvezujoče.

Mejo in status parka bomo predložili v potrjevanje šele po uskladitvi različnih mnenj. Zato le okvirno predstavljamo naravno mejo: dolina Krke in vznožje Roga na vzhodu, reki Kolpa in Čabranka na jugu in zahodu, na severu meja občine in cesta na Dvor - tako da upoštevamo zaokroženost glede na lastništvo in izločimo intenzivno kmetijstvo in mesto Kočevje.

Razmišljamo o statusu regijski park, z možnim dolgoročnim ciljem (razvoj Slovenije, objekti, režimi, financiranje...) za narodni park.

Kdo bo torej pripravil celosten projekt parka?

Vlada je ustanovila komisijo za parke, kjer so zastopana ministrstva za kulturo (varstvo narave je še vedno domena tega ministrstva), okolje in prostor, gospodarstvo, finance, kmetijstvo in gozdarstvo... Komisija bo zastavila strategijo razvoja parkov v Sloveniji. Odločilno besedo ima Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki je tudi po zakonu zadolžen za varovana območja. Na razpis za ugotavljanje usposobljenosti za sestavo celostnih projektov parkov se je prijavilo preko 40 različnih firm in posameznikov.

Parki v Sloveniji so torej na startu. Kaj pa Kočevski naravni park?

Proračunska sredstva za izdelavo projekta so zagotovljena, interesi različni. Eni favorizirajo gozdarstvo, drugi kmetijstvo, tretji lovstvo... Vsekakor bo dokončen projekt KNP povezal te panoge v celosten razvoj Kočevske. Vendar je naravovarstvo, tudi brez etikete "park", že vključeno v sedanje razvojne načrte občine (npr.: varovanje voda, gozdov, prostorsko ureditveni pogoji...).

Gozdarstvo se je dokončno ločilo na proizvodni del in Zavod za gozdove. Kaj to pomeni za KNP?

Skrb za gozdove ostane, pri organizaciji Zavoda za gozdove - območni enoti Kočevje pa mislimo tudi na park. Pri delitvi premoženja bi morali kot nujno infrastrukturo bodočega parka priznati tudi gozdne koče in celovitost Pristave, Glažute. Sodelovali bomo pri sestavi projekta KNP, najracionalnejše pa bi bilo, da je tu tudi center parka (prostori, oprema, znanje in kadri...).

Pripravljen je že znak za naravni park?

Naravni park je delovni naziv; lahko tudi stalno ime, ki pa ne opredeljuje statusa varovanega območja.

Narodni parki so lahko večja, naravno zaokrožena, pretežno prvobitna območja z ekosistemi in naravnimi znamenitostmi velikega in izjemnega pomena za Slovenijo. Namenjeni so predvsem ohranitvi in proučevanju naravnih ekosistemov in rekreaciji. Namembnost narodnega parka je rekreacijska, znanstveno - raziskovalna, biotopska, rezervatna, spomeniška, izobraževalna.

Regijski parki so lahko zaokrožena območja prvobitne in kultivirane narave, ki povezujejo v celoto značilno pokrajino in naravne znamenitosti. Namenjeni so predvsem ohranitvi naravnih ekosistemov in rekreaciji.

Krajinski parki so lahko območja kultivirane narave, ki združujejo značilno krajino s sestavinami naravne in kulturne dediščine in so namenjena predvsem rekreaciji in ohranitvi značilne pokrajine... Njihov pomen je večinoma lokalni.

Pragozd Rajhenavski Rog: Mnogo, več sto pomladi in zim predno omagam v drugo polovico življenja, ko se počasi stapljam z zemljo. Za gozd je odmrlo drevo dom in bogato obložena miza mikroorganizmom, glivam, pticam... Kot goba zadržuje vodo in jo s hranili počasi oddaja poletni suši.

Vse fotografije v tem prispevku: Tomaž Hartman

Zakonske definicije ne povedo veliko. Očitno narodni park danes za celotno Kočevsko ni dosegljiv niti primeren zaradi vplivov in omejitev gospodarjenja. Krajinski park pa je le lokalnega pomena, ki ga država ustrezno temu - malo in nič podpira. Kaj pa zapiranje in prepovedi?

Pomembno je: vsi parki so odprti za javnost.

Rešitev dilem o varovanju in posegih v prostor pa je coniranje parka. Predstavljamo le grobo coniranje, detajlno bo s sodelovanjem kmetijstva, urbanizma, gozdarstva... To so pravzaprav razvojno - prostorski načrti, ki jih že sestavlja občina. Cone parka "delovno" imenujemo: srčno - rezervatno cono, kulturno in gozdno krajino

- **Srčno - rezervatno cono** parka predstavljajo večinoma že varovani pragozdni in gozdni rezervati ter varovalni gozdovi. Cona obsega skoraj 6.500 hektarov gozdov - 8 % parka.

- **Kulturna krajina** je kmetijsko urbana cona, prepletena z gozdom. Poleg poselitve in rekultiviranja predvsem za kmetijstvo je ta cona tudi prostor za rekreacijske in turistične aktivnosti in objekte. Predvideno je usklajevanje interesov vseh in širitev te cone, ki danes obsega 7.500 hektarov kmetijskih zemljišč in naselij ter 17.500 hektarov gozdov. Skupaj je to 25.000 hektarov - 30 % parka.

- **Gozdna krajina** pa je cona gozdov - z upoštevanjem vseh ekoloških in socialnih funkcij gozda (poleg proizvodnje lesa). Obsega 12.000 hektarov gozdov na novomeški strani Roga, 37.500 hektarov gozdov in približno 500 hektarov kmetijskih zemljišč v kočevski občini - skupaj 62 % parka.

Cone so označene na karti. Skupna površina predlaganega parka je 81.500 hektarov:

8.000 ha - 10 % kmetijskih zemljišč in naselij

6.500 ha - 8 % gozdnih rezervatov in varovalnih gozdov

67.000 ha - 82 % gozdov.

Življenje ljudi ne bo nič boljše? Kaj pa na primer obkolpske ceste, vojska in policija?

Življenje prebivalcev Kočevske "čez noč" prav gotovo zaradi parka ne bo boljše - pa tudi slabše ne. Nikjer v parkih se ne cedita med in mleko. Park je le del revitalizacije, to pa prav gotovo delamo zato, da nam bo boljše.

Strah pred ponovno zaprtostjo pa je povsem odveč. Ceste in ostala nujna infrastruktura se bo zgradila tudi v varovanih gozdnih - seveda skrbno načrtovana in s saniranimi posegi v okolje. Panoramska cesta z urejenimi razgledišči pa je pomembna tudi za turizem Kolpske doline.

Vojsko in policijo z vadbenimi centri ima vsaka normalna država. Gre za dogovorjene manjše cone, označene na turistični karti, ki jih pač ne obiskujemo. Mnogonamensko strelišče, morda manjše športno letališče, pomoč pri gradnji objektov in cest... pa je celo priložnost Kočevske.

Kaj pa konkretni načrti za razvoj industrije, kmetijstva, poselitve, turizma?

Vsaka stroka si piše svoje razvojne načrte. Naravovarstvo naj bi bilo vgrajeno v vsak načrt, saj sta nam je npr. zdrava hrana in čista pitna voda osnova za življenje. Občina pa mora voditi strategijo celostnega razvoja. Na Kočevskem verjetno ne bo podpore npr. novi težki kovinskopredelovalni ali kemični industriji. Z davčno

Tomaž Hartman
KOČEVSKI NARAVNI PARK

politiko bi lahko močno podprli npr. lesno industrijo s finalnimi izdelki in družinske kmetije z dopolnilno dejavnostjo, vezano na turizem ali les.

Prav lesu - gozdu velja posebna pozornost, saj je skoraj edini naravni obnovljivi vir Kočevske.

Mnenja o naravnem parku so različna - negativna, tudi v občinski skupščini. Zakaj ni več informacij?

Ljudje so upravičeno nezaupljivi: zaradi kočevske preteklosti, nedorečenosti naravovarstva v državi, vsiljevanja tujih načrtov...

Park smo predstavili na okroglih mizah predvsem v občini Kočevje. Z razširitvijo meja in zaradi novih občin bo podobnih predstavitev več, predvsem po končni omejitvi varovanega področja. Največ informacij pa je v časopisu KNP in pri novoustanovljenem društvu Kočevski naravni park.

Menim, da bo na temo Kočevski naravni park veliko vprašanj, mnenj, kritik, pobud... Želim, da bi jih poslali na naslov: Zavod za gozdove Slovenije - območna enota Kočevje, Tomaž Hartman, Rožna ul. 39, 61330 Kočevje.

Ali ne gledate predaleč?

Morda. To je poklicna deformacija. Tudi drevesa rastejo počasi - sto, dvesto, tristo let. Pravijo, da tačas preteče veliko vode. Vendar zaupam v boljšo prihodnost Kočevske.

Karta KNP - predlog

RAST – L. VI,
ŠT. 3–4 (33–34)
JULIJ 1995

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

VI

ODMEVI IN ODZIVI

**(Uvodni nagovor na 7. seminarju Društva ekonomistov
Dolenjske in Bele krajine, Otočec, 24. maja)**

Letošnji seminar Društva ekonomistov Dolenjske in Bele krajine ter sorodnih strokovnih združenj je posvečen gospodarski tematiki v širšem smislu, natančneje pa temi - Poti k odličnosti slovenskega gospodarstva. Ta tema daje ob ekonomiji kot osrednji stroki seminarja možnosti še drugim, negospodarskim znanostim, da se vključijo v razmišljanje in s svojimi prispevki morda pomagajo k razreševanju problematike. Tudi sam sodim v to skupino razpravljalcev in kot predstavnik humanističnih ved si v tem trenutku zastavljam predvsem vprašanje, kaj je kakovost in kaj odličnost, kje so zgodovinske korenine obeh pojmov in kaj nam pojma pomenita danes.

Naj uvodoma samo spomnim na okoliščino, da se pred leti nismo ločili zgolj od socialističnega gospodarstva, temveč tudi od časov, ko so se dosežki dela - tako v industrijski proizvodnji kot tisti iz tako imenovane duhovne nadgradnje - označevali samo v količinah, ko smo dosežke merili po velikosti, ko se je vse kvantificiralo. Načelo količinskosti seveda ni upoštevalo kakovosti dosežkov, zanikalo in poenotilo je različnost, kar je ustrezalo tedanjemu egalitarnemu političnemu sistemu in sploh vsakršnemu poenotenju. Zdaj je že nekaj časa moto družbenega, socialnega, kulturnega in drugega razvoja kakovost. Kakovost, ki pomeni iskanje novega, boljšega, bolj individualnega, kakovost, ki je dosežek ustvarjalnosti. In ustvarjalnost je danes pojem, ki stopa v ospred-

je dogajanja. Sodobna zgodovina je hočeš nočeš oprta na ustvarjalnost in motivacijo ustvarjalnosti, kajti človek je ustvarjalno bitje, bitje, ki mu šele ustvarjalnost daje pravo vrednost in eksistenčni smisel. Zato se ustvarjalnost uveljavlja povsod in na različne načine, v vseh dejavnostih, od najbolj preprostih do najvišjih, najbolj zapletenih. Navsezadnje gre tudi za nov in drugačen, za ustvarjalen odnos do dela.

Zmotno je seveda misliti, da je težnja po kakovosti in s tem povezani odličnosti samo značilnost našega trenutka. Ta težnja ima globoke korenine v zgodovini, v evropskih duhovnih gibanjih od razsvetljenstva naprej. Pojem kakovosti ima namreč glavno motivacijo v napredku. Ideja napredka pa je utemeljena v nastanku in razmahu evropskega meščanstva, saj od konca srednjega veka do danes ni dogajanj na naši celini, pri katerih ne bi imela pomembnejše vloge prav ta družbena plast. Meščanska vera v napredek je sploh glavno gibalno novoveške zgodovine, zato ni bila in ni sama sebi namen. Spremljajo jo novodobne naravoslovne vede in nanje vezana pričakovanja, da je vsa vprašanja sveta mogoče pojasniti z razumom. Napredek v kulturi in znanosti torej ni istoveten z razvojem v biologiji, temveč pomeni inovativno prizadevanje, katerega cilj je spreminjanje neznanega v bolj znano, nepopolnega v popolnejše, v bolj kakovostno. Ker pa je človekova resnična dejavnost mogoča oziroma uspešna le v svobodi, v razmerah brez zunanjih in notranjih zavor, je tudi ideja na-

predka uresničljiva zgolj v svobodni in demokratični družbi, v družbi, ki človeka v največji možni meri razbremeni naravnih, družbenih, psihičnih in drugačnih blokad, povsem razbremeniti ga ne more. Take družbe ne poznamo.

Povedano dokazuje, da je ideja napredka v evropski zgodovini celovit, vsesplošen, v pravem pomenu družbeni pojav, zato se uresničuje na vseh področjih realne stvarnosti. Nas zanima v zvezi z zastavljeno temo znanstveno-tehniški napredek, tisti torej, ki je neposredno zvezan z gospodarstvom. O tem, kako se ta napredek kaže in kako ga ocenjujemo, ni enotnih meril. Vsaj doslej jih ni uspelo oblikovati, čeprav so o teoretskih merilih napredka razglabljali taki filozofi in sociologi, kot so Karl Raimund Popper, Thomas Samuel Kuhn in Juergen Habermas. Najbolj sprejemljiva in hkrati preprosta bi bila še ugotovitev, da napredek v znanosti in tehniki pomeni količinsko in kakovostno rast teoretskega znanja in širitev tehniške uporabnosti tega znanja. Vendar se v znanstvenem napredku in njegovem vrednotenju skrivajo nevarnosti, na katere bo morala postati znanost kot najvišja oblika človekovega razuma bolj pozorna, kajti vera v napredek v ožjem smislu, vera v tehniške možnosti za obvladovanje narave se je izkazala za nezadostno. Pripeljala je do enostranskega, zgolj količinskega vrednotenja napredka, ker je upoštevala samo obvladovanje narave, ne pa čezmernega izkoriščanja narave po človeku. Od odkritja zakona o entropiji v 19. stoletju se namreč vedno bolj uveljavlja prepričanje, da vsako poseganje v naravo neizogibno zmanjšuje v njej razpoložljivo energijo in materijo. Poseganja v naravo so - pravijo teoretiki znanosti - ireverzibilna, taka, da ne vzpostav-

ljajo več prvotnega oziroma izhodiščnega stanja v njej. Človeštvo je zato dolžno, da kar najbolj upočasni proces obvladovanja, bolj točno izkoriščanja narave ali ga vsaj začne strogo nadzorovati, če hoče obvarovati naravo in sebe. V nasprotnem primeru se izpostavlja nepredvidljivim, morda že v bližnji prihodnosti usodnim posledicam.

V tak okvir, čeprav v okvir ustreznih razsežnosti, kaže postaviti prizadevanje za boljše in najboljše uveljavljanje slovenskega gospodarstva doma in v svetu. Konkretna vprašanja, ki se v zvezi s tem postavljajo, so po vsej verjetnosti, kako izboljšati tehnologijo proizvodnje, racionalizirati proizvodni proces in ga napraviti ekološko čistega, ob tem pa dvigniti kakovost izdelkov in storitev, da bodo konkurenčni na domačem in tujem trgu. Gre za višjo, konkurenčno, mednarodno primerljivo in predvsem za odlično kakovost proizvodov in storitev. Taka gospodarska uspešnost države pa bi morala v pozitivnem smislu vplivati tudi na kakovost življenja. Tehniški napredek namreč ne bi smel biti enostranski in ne bi smel zane-mariti človeka. Življenje posameznika in družbe bi moral dvigniti na višjo raven, kajti človek ustvarja kakovost za človeka. Človek je proizvajalec in potrošnik obenem.

Od Aristotela dalje pomeni kakovost - latinsko *qualitas* - bistveno lastnost predmetov ali pojavov, lastnost, ki označuje, kar predmeti ali pojavi v resnici so. Odličnost bi torej pomenila stopnjevanje kakovosti ali visoko kakovost, morda celo najvišjo stopnjo kakovosti. Seveda je odličnost v gospodarstvu, o kateri razmišljamo, danes šele vizija. Je program. Cilj ekonomske znanosti in prakse je, da program postane resničnost.

Katja Bricelj **BAROK NA GRMU**

ali učenje drame v osnovni šoli

Zaključek "velikega" šolskega projekta, dramske predstave, je na Osnovni šoli Grm v Novem mestu zmeraj dogodek. V uprizoritvi se združijo vse več mesecev trajajoče aktivnosti, ustvarjalnost vseh sodelujočih dobi svojo končno podobo. Učenci, učitelji, vodstvo šole, tehnični delavci, starši - vsi so na nek način povezani s projektom.

Premiera je vedno praznik za vse sodelujoče in tudi za obiskovalce. V preteklih letih so se na šoli zvrstile različne predstave. Prva je bila Renesansa, Sheakespeare-Gallus, nato Okoli sveta v osemdesetih dneh pa Sofoklejeva Antigona in letos A barok? Tematsko so bila "pokrita" tri velika obdobja v zgodovini evropske civilizacije in omike: renesansa, antika in barok. Izkoriščena je bila večina možnih ustvarjalnih potencialov: dramska igra, likovna, glasbena, plesna in tehnična nadarjenost učencev. Obdobje baroka nas je zanimalo z več vidikov. Ko je bil v Evropi že v polnem razmahu z Bachom, Leibnitzem, Molierom, Newtonom in drugimi velikimi umi, je bilo pri nas, razen delno v slikarstvu in rezbarstvu, še zatišje. Ko se je barok razbohotil v rokoko in kasneje v klasicizmu, smo Slovenci dohitevali ostalo Evropo. Anton Tomaž Linhart je prevedel Beaumarchaisovega *La folle journeye ou le mariage de Figaro* in dobili smo Matička. Družba, zbrana okoli barona Žiga Zoisa, je premaknila stvari naprej na različnih področjih - od začetka slovenskega teatra do ustanovitve Narodopisnega muzeja.

Ves čas nastajanja je bil delovni naslov našega projekta Barok, tako se tudi na koncu v

naslovu predstave temu imenu nismo mogli ogniti, čeprav zameja dogajanje širše obdobje - od baroka v klasicizmu. Dve literarni deli sta tekstovna osnova predstave: J.B. Moliere: *Namišljeni bolnik* in B. Kreft: *Kranjski komedijanti*. Skozi čas in prostor nas vodita dekle in fant. On je iz baroka, ona pa iz današnjih dni. Predstaviti določen čas ne pomeni samo spoznati ideje in misli takratnih ljudi. Dogajanje najlepše dopolnijo glasba, plesi, primerna scenografija in kostumi. Vse to je v tem slikovitem spektaklu. Najbolj pogumna je bila ideja, da se vsa glasba izvaja v živo, brez enega samega posnetka. Komorno zasedbo so sestavljale tri violine, flauta, klavir in čelo. Glasbo Telemanna, Glucka, Mozarta, Handla in J.K. Novaka so izvajale odlične glasbenice, učenke naše in glasbene šole. Dekliški nonet je ob spremljavi malega orkestra ustvaril vzdušje izredne miline in baročne razigranosti. Ko se v petje in muziciranje vključi še ples in se na odru igralci razporedijo v različne žive slike, dobi gledalec občutek, da oživijo velika Rubensova platna nadnaravnih dimenzij. Še zlasti ker sceno krasijo ogromen okvir in portreti z mnogo pozlate ter baročno pohištvo. V vse to se razživijo igralci, ki se v krinolinah in z lasuljami počutijo sproščeni in odigrajo svoje vloge tako, da uživajo sami in v veselje občinstvu. Zabavno, slikovito, z veliko mero umetniškega okusa.

Kako takšna predstava nastane na osnovni šoli? Gledališče nikjer ne more biti delo enega človeka. Na grmski šoli se je v zadnjih letih oblikovala učiteljska skupina sposobnih in

ustvarjalnih ljudi, ki se med seboj razumejo in dopolnjujejo. Rezultat so že prej omenjene predstave in kar nekaj Grmskih srečanj z umetniško vsebino.

Uporabiti otroško znanje, radoživost in talente, jih usmeriti, kultivirati in jih hkrati navdušiti, da se za zastavljeni cilj potrudijo, v tem je vsa modrost.

Šola seveda ni umetniška, ampak vzgojno-izobraževalna ustanova. Učenje drame in ustvarjanje gledaliških projektov nam omogoča, da izkoristimo oba vidika.

Znanje, ki si ga učenci pridobijo na način spoznanja in doživetja, je vse kaj drugega kot učenje iz knjig. Naučijo se tudi, da je gledališče stroga šola discipline, odgovornosti in samoodrekanja. V zameno jim da veliko zadovoljstva in veselja, ki ga pri navadnem pouku tako zelo primanjkuje.

V tednu izbirnih vsebin je bila opravljena glavnina projekta. Takrat je v delavnicah pod mentorstvom Dušana Pluta nastajalo baročno pohištvo, skupina likovnikov je z Brankom Šustrom izdelovala sceno; takrat in kasneje so izdelovali lasulje, krinoline, žaboje in manšete s pomočjo Fanike Dragan. Plesalci so vadili z Branko Moškon in

muziciranje ter petje se je slišalo ves čas, ko je Sonja Čibej učila orkester in zbor. Sonja Simčič je z učenci pripravljala priredbo teksta Kranjskih komedijantov in Katja Bricelj Namišljenega bolnika in celotno režijo. Ob dnevu odprtih vrat so starši med drugim lahko spremljali tudi nastajanje tega projekta.

Tisto, kar je morda najpomembnejše pri vsem, pa je, da lahko v svetu, kjer je toliko plehkosti, potrošništva in stremušstva, zablestijo mladi ljudje s svojimi pravimi talenti in ustvarjalnostjo: znajo slikati, peti, plesati, mojstrsko igrati na inštrumente in uporabljati gledališko besedo. Upravičeno smo jim zaploskali.

V tem kratkem zapisu ni moč razložiti vsega pomena in teže, ki jo ima tako zastavljeno delo z učenci v naših šolah. Alternativne šole, kot Waldorfska in njej podobne, vključujejo dramo kot sestavni del predmetnika zaradi mnogih vzgojnih in izobraževalnih prednosti, ki jih mladim ljudem nudi. Pri nas se o tem kljub velikim načrtom za spremembo osnovne šole ne razmišlja. Ali pa le? Dosedanje izkušnje bom poskušala strniti in širše predstaviti v eni naslednjih številčk Rasti.

Milan Markelj **KNJIGA V RAZMISLEK IN SPODBUDO**

Nace Šumi: Znak v prostoru

Dr. Nace Šumi, naš priznani konservator in umetnostni zgodovinar, je plodovit pisec. Napisal je več kot dvajset knjig, predvsem s področja arhitekture in urbanizma. In če bi iskali, kateri od sodobnih arhitektov je Šumiju najbolj pri srcu, bi iz bibliografije njegovih del kmalu ugotovili, da je to Marko Mušič. O njem in njegovih arhitekturnih stvaritvah je Šumi napisal že nekaj monografij. Po njegovem prepričanju sodi Marko Mušič med "tiste redke slovenske arhitekte, ki rojevajo stvaritve z zelo razpoznavno osebno noto; ustvarja arhitekture, ki so lahko berljive, ki se odlično prilegajo okolju, s sistemom oblik, ki jih je priredil svojim". Mušič ima svoj rokopis, svojo sintakso in svoja dela vselej dvigne nad rutinsko projektantsko obzorje ter se v svojem delu nenehno ustvarjalno navezuje na tradicijo. Med njegovimi stvaritvami je nekaj posebnega novomeška avtobusna postaja in prav o tej javni stavbi govori najnovejša Šumijeva knjiga *Znak v prostoru*, ki jo je nedolgo tega izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.

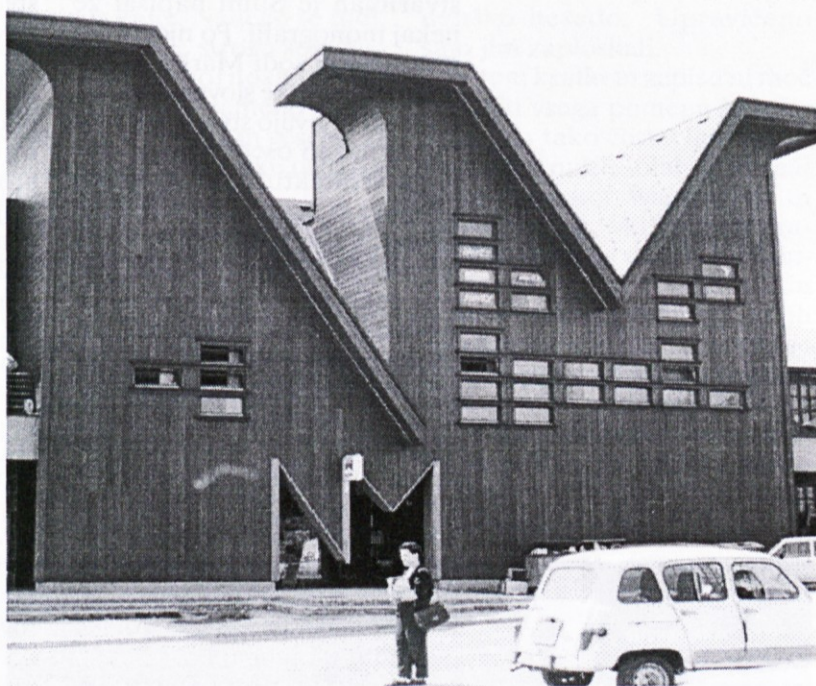
Knjiga je napisana v izbranem, a razumljivem jeziku, ni ji mogoče očitati pomanjkanja strokovnosti, a tudi nejasnosti in zapletenosti ne; že po tem je razviden avtorjev namen, da naj bi po nji ne segli le domači in tuji strokovnjaki (besedilo je v slovenščini in angleščini), marveč širši krog bralcev. Dolenjcev, še posebej Novomeščanov, ne bi smelo manjkati, saj knjiga govori tako o arhitektu, ki je po rodu Novomeščan, kot o stvaritvi, ki pomembno dopolnjuje in bogati

novomeško stavbno dediščino.

Delo *Znak v prostoru* je namreč v celoti posvečena Mušičevemu projektu novomeške avtobusne postaje. Šumi pri oceni nič ne ovinkari, ampak jasno zapiše, da gre za "zares plemenito stvaritev, ki bo dobila svoje mesto med izbranimi spomeniki sodobnega stavbarstva na Slovenskem", in da je s to edinstveno stvaritvijo arhitekt "ponovno pokazal svojo ustvarjalno moč", se "spet izkazal za mojstra včlenitve stavbe v okolje". Ko Šumi razčlenjuje in opisuje razvoj in nastanek arhitekture nove avtobusne postaje v Novem mestu od njenih zamisli do uresničitve, jo prikaže v sklopu projekta Zahodnih vrat, ki ga je Mušič zasnoval ob novem cestnem in starem železniškem mostu na desni strani Krke. Načrti dokazujejo, da je arhitekt pri snovanju postaje razmišljal širše, mestotvorno in je načrtoval ob Topliški cesti (prej Roška cesta) nova mestna vrata kot pendant sedanji ureditvi Ljubljanskih vrat, ki so izvrstno delo arhitektovega očeta Marjana Mušiča. Žal v izvedbi ni prišlo do uresničitve celotnega projekta, ampak samo do zgraditve postaje, in še te ne v celoti. Avtor monografije ugotavlja, da je pri oblikovanju zasnutkov postaje Mušič razmišljal o potrebnem znakovnem oblikovanju nove novomeške javne stavbe, pri čemer je skraja predvidel kot vidni znak postaje grad, torej arhitekturo, značilno za Dolenjsko in še posebej za dolino Krke. Vendar je kasneje misel na grad kot odločilni znak nove postaje opustil, četudi ne popolnoma črtal. Simbole gradu je

več kot nadomestil z novim razpoznavnim znamenjem, in sicer s povečano prometno oznako Novega mesta - NM. Črki določata zdaj najbolj izpostavljeno stranico postaje. Prvotna misel na grad še zmerom odseva v postajnih galerijah pritličja in nadstropja, prav posebej pa v ogelnem čelnem pomolu. Šumi v knjigi nadrobneje razčlenjuje arhitekturo stavbe, njeno vmeščenost v prostor in konfiguracijo zemljišča, razčleni prometni in parkovni del, poudari nekatere edinstvene elemente, kot je denimo vhod na postajo z znakom mesta, besedi-

lo pa spremlja pravo obilje ilustracij, načrtov, skic in fotografij, tako da sta nastajanje projekta kot njegova kasnejša uresničitev tudi po tej plati zelo nazorno prikazana. Upajmo, da knjiga Naceta Šumija Znak v prostoru ne bo neprebrana ležala na policah knjižnic. To bi bila res škoda, saj njeno poslanstvo ni le v tem, da javnosti predstavi zanimivo arhitekturno stvaritev in da širi arhitekturno omiko, pač pa ima tudi namen pospešiti prizadevanja za dokončanje postaje in obnovitvena dela. S tem neposredno posebej nagovarja Novomeščane.

Del novomeške avtobusne postaje v obliki avtomobilske prometne oznake za Novo mesto NM.
(Foto: Milan Markelj)

Milan Markelj SPOMINI POLJANSKE BABICE

Od spomske literature običajno pričakujemo, da so njeni avtorji znane in pomembne osebnosti, politiki, znanstveniki, misleci, umetniki, raziskovalci ali pa razvpiti avanturisti, skratka ljudje, katerih življenjska po-

ta so se križala z velikimi in pomembnimi dogodki in s potmi drugih znanih osebnosti, če niso že sami odločilneje posegali v dogajanja. Ob tej, recimo ji veliki spominski literaturi, obstaja množica spomske litera-

ture, ki so jo napisali ljudje, katerih dejavnosti in življenje niso usodno posegali v zgodovino in so jih veliki dogodki le neusmiljeno vrtinčili ali zgolj oplazili. Vendar je lahko kljub temu v spominih "malih ljudi" žlahtnost in veličina, če so napisani s človečnostjo in čutečim srcem, česar v spominih velikih ni vedno najti. Poleg tega v takih spominih lahko zazveni vsakdanje življenje, kakršno je že bilo, s polnejšo prepričljivostjo, pogosto pa tudi z nostalgijo po pozabljenem in izgubljenem.

Knjiga Mete Štaudohar Spomini poljanske babice, ki jo je nedolgo tega izdala črnomaljska Zveza kulturnih organizacij, spada v to vrsto spominske literature. Štaudoharjeva je v nji zbrala 50 kratkih resničnih zgodb, ki jih je doživela, ko je kot terenska babica v Poljanski dolini od leta 1941 do 1970 pomagala priti na svet 1734 otrokom, posredovala ljudem higiensko in zdravstveno omiko ter pomagala tudi v drugih primerih, ko ni bilo pri roki zdravnika, ukrepati pa je bilo treba. Službovati je začela v strašnih časih druge svetovne vojne, ko so bile že tako slabe razmere v dokaj revnih in zaostalih krajih Poljanske doline še slabše; družine so bile razkropljene, žene same z otroki in starci, možje v internaciji, vojski ali kje drugje. Matere so tako kot stoletja poprej zvečine rojevale doma. Porodov je bilo sicer v vojnih letih manj, je pa bilo veliko raznih nesreč, predvsem v otroški igri z orožjem. Ker je bila edini zdravstveni delavec v vsej Poljanski dolini, so jo ljudje klicali na pomoč ne samo pri porodih, ampak tudi ob drugih priložnostih, ko so potrebovali zdravnika. Higienske in social-

ne razmere v tej dolini so bile slabe in babica Meta se je morala med vojno in precej let tudi po nji znajti, kakor je vedela in znala. A ni se borila le z revščino, pri prosvetljevanju ljudi se je morala včasih spopadati tudi s trdo ukoreninjenimi predsodki, s praznoverjem in z odporom zoper uvajanje sodobne nege nosečnic, porodnic in novorojenčkov. Iz njenih zgodbic, ki jih je zapisala s kleno, preprosto besedo, je razvidno, da je med svoje Poljance, ki so se počasi trgali iz revščine, sejala tudi semena sodobnih pogledov na spolnost, vzdržnost in načrtovanje družine.

Ko je obiskovala porodnice na njihovih domovih, je videla in slišala marsikaj zanimivega, spoznala je stare običaje, povezane z rojevanjem in rojstvom otrok, zaščito nosečnice z uroki, s hrano, ki so jo nosečnice uživale, in s podobnim ljudskim izročilom, ki je zdaj že izginilo in se je ohranilo le v etnoloških zapisih in seveda v njeni knjigi.

"Srečna sem, da mi kljub slabim razmeram ni nobena porodnica umrla," je povedala Štaudoharjeva, ko je na predstavitvi svojega knjižnega prvenca v Predgradu obujala spomine na svoje delo in stare čase. Oboje je zdaj trajno zapisano in shranjeno v knjigi, sedanjim in bodočim rodovom v vednost, kakšno je bilo nekdaj življenje v Poljanski dolini in v kakšnih razmerah so se rojevali njihovi dedki in babice, ter hkrati v premislek, kaj smo dragocenega ob materialnem blagostanju, ki so ga prinesle spremembe zadnjih desetletij, pa venarle morda izgubili.

Knjigo je ilustriral Robert Lozar.

Franci Šali **NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE**

Rajko Šajnovič

POT/DROM

Siga, 21. knjiga

V Romih je pravzaprav poezija navzoča, a z njo se redko kdo od njih predstavi javnosti.

Rajko Šajnovič, Rom iz Nova mesta, je to storil in tako izpovedal v svojem in slovenskem jeziku romsko usodo, ki je ljubezen v grenkosti in revščini ter občutje ogroženosti in zapostavljenosti. Ko v pesmih riše in zarisuje občutja in razsežnosti romske/svoje bivanjskosti in odzrcali v njih vsa njim/njemu lastna duhovna stanja in razpoloženja, ne pristane v objokovanju in tarnanju, niti ne v brezupu, saj najde moč in vero v življenje ter tudi prostor zase in svoje ljudi. Rom je velik in ponosen človek, pravi, Rom ima svoje mesto na Slovenskem, je slovenski Cigan, le pustiti in omogočiti mu je treba, da živi po svojem izročilu in v skladu s svojo naturo. Lok njegovih pesmi sega od ljubezenske lirike do socialne tematike in kulture ter narodnostne problematike. Polne so po vsebini in barvite v izrazju, preproste in izvirne v podobah. Recimo, zapuščena žena si želi, da bi bil njen dragi voda, ki bi jo pila, in ga tako poljubljala; ogrej vodo s plamenimi očmi in z njim mi zali srce goreče, prosi mladenič, ki se je zaljubil; usta so mi izgorela od tvojega skrivaj klicanega imena, pove dekle. Ali uboštvo se začne globoko v gozdu, ko mora mati svoje novorojeno dete umiti kar z umazano cunjo, namočeno v

gozdno mlakužo, daleč stran od porodnišnice in babice. Pretresljiva je prošnja: Vzemi revščino, civil, saj drugega nimam, samo pusti mi svobodo in ne preganjaj me več! Okolico okrog svojega doma/šotor/kolibe primerja s pokopališčem, ko gleda vso nabrano navlako, ki jo je odvrigel civil, ko opazuje to zavrženo smetišče, na katerem in s katerim živi. Pa vendar je z njim/njimi bela svetloba, se pravi čistost in nepokvarjenost njegove/njih duše in misli. V meni je Rom, Rom pa je velik človek, pravi. Lepa, skoraj simbolna je pesem Pot. Pot je tista, ki Romom kroji življenje, pot je njih usoda, pot je vse, zato: Kaj če umre pot, s kom bo potem Rom? In globoka je vera, da bodo Romi našli zemljo, kjer bodo vsi ljudje njeni in bodo enako ljubljene in spoštovani kot drugi ljudje. Zdi se, da je zanje, ki živijo na Slovenskem, lahko ta zemlja le Slovenija, saj so vendarle kaj drugega kot slovenski Cigani.

Šajnovič rad uporablja besede, ki so Romom vsakdanjost: voda, kamen, drevo, veter, petje, igranje, ples itd., in dejanskost. Ogenj bo oslepil (ugasnil); otroci okoli ognja drže v rokah kamenje namesto kruha; pravi ženi, močna si kot voda, kot kamen; opazuje drevo pozimi in se mu zdi kot mrtvaški sen niti; vetrovi se tepejo, a Rom je velik človek, velik človek je v Ciganu!

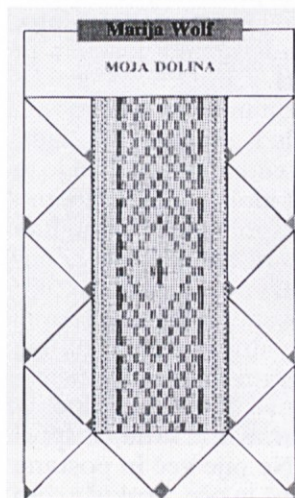
Marija Wolf

MOJA DOLINA

Siga, 22. knjiga

Pesmi Marije Wolf, ljudske pesnice, kmetice iz Radenc ob Kolpi, so bile uvrščene v zbirko

Siga, da bi založba odprla pot tudi ljudski poeziji. Iz njenega pisanja in zapisovanja vtisov in

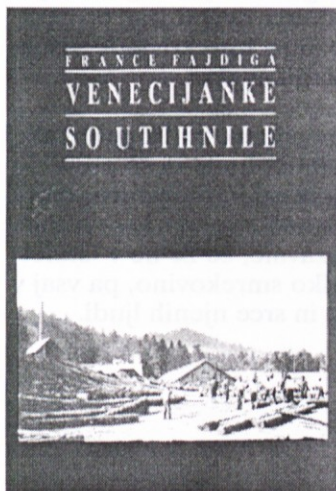
občutij, ki jih je polno in bogato občutljivo in preprosto ljubeče srce, je odbranih le nekaj pesmi. Razvrščene so v štiri razdelke: Nikjer ni lepše, Stezica pelje v spomin, Tisti lepi časi, Prehitro dnevi so pretekli.

Vse njene pesmi, preproste ga verza in melodije, so nerazdružno spojene, zlite z njeno Poljansko dolino, vasicami tamkaj, njenimi preprostimi kmečkimi ljudmi, življenjem, ko je bila še mlada, ko so bile vasi še polne vriskov in smehljajev mladih, veselih ljudi, fantov in deklet, mož in žena, lepih šeg in navad, ljudskih običajev, ko so brstele in se razcvitale ljubezni, drobne radosti, ko sta veselje in zdravje kipela kot mlinska kolesa ob bregeh božanske Kolpe; kar vse pa je zdrobil in pogoltnil čas in pustil le spomine, otožnost, zapuščenost in grenko boleost. V pesmih Wolfova vse to kliče nazaj, obuja spomine, a hkrati se od vsega nekdanjega tudi poslavlja, saj ve, da se zanj ne bo nikdar več vrnilo mla-

dostno življenje. Kraji ob njeni Kolpi so zares lepi in zanjo je tam najlepše na svetu, kar pove v nekaj pesmih o njeni dolini, reki, domači vasi, mladostnih doživetjih, polnih dekliške in fantovske ljubezni ter bolečin in slovesa, saj je minevanje ali poslavljanje menda skoraj vsem zaljubljenostim usojeno. Enako jo prevzema in navdihuje tudi pomlad, njeno zelenje, cvetje, ptice, ki tako lepo pojo, skratka, prebujajoče se življenje, pa radodarna rumenoklasa pšenična poletja in jesen v zidanicah z vinom in občutjem, da narava vendar da znoju in mukam svoj jesenji Martinov dar. Nekaj pesmi Wolfova zapiše tudi svojim najdražjim: hčerki, sinovoma in materi ter stricu iz Kanade.

Mislim, da bodo njenih pesmi še posebej veseli njeni vaščani in ljudje iz sosednjih krajev, a rade bodo po njih segle vse preproste roke trpkega, globoko zakoreninjenega življenja v naravi, soočene s tem, kar jim pač ta daje in jemlje.

France Fajdiga VENECIJANKE SO UTIHNILE Utva, 14. knjiga

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 3-4 / 1995

Simon, mlad sekač na žagi v srcu Roga, prežet s proletarskim socialnim duhom, se v kantini, edinem shajališču žagarskega barakarskega naselja, potegne za starejšega, izmozganega, bolehnega žagarskega delavca, ki ga njen upravitelj in nemčur vpričo vse gostilniške družčine kratkomalo odpusti, ker podjetju pojenjujejo poslovni posli in kopni dobiček. Žaga se namreč pogreza v tekmi in konkurenci z boljšimi, sodobnejšimi nižinskimi obrati, ki poslujejo z nižjimi stroški in višjimi dohodki. Z njo vred pa drsi v propad tudi vse njeno človeško tkivo. Življenje sekačev, oglarjev, nakladačev, žagarjev in drugih delavcev, njih žena in otrok je vse

bolj na robu bede in preživetja. Kantiner Hrastar in upravitelj Slapar puskusata iz njih izvleči poslednje kaplje znoja in krvi. Ob vsesplošni mizeriji in pehanju za vsakdanji skopo odmerjeni polentarski kruh in kozarec ruma pozabe in edinega veselja se prepletajo tudi najrazličnejše strasti, sle in poltenosti. Prava resnična ljubezen skoraj nima mesta in se ne more nikjer zares udomiti in razeveteti. Tako tudi Simonu ni dano izživeti jo z mlado Korenovo Meto. Nanj spogledljivo, razvajeno meče oči in svojo žensko čud mlada Rozi, upraviteljeva edinka, ki jo oče spravlja v zakon z ostarelim vdovcem, pohotnim, prebrisanim, lakomnim

gostilničarjem. Vrti se okrog njega, izkoristi vsako priložnost, da njemu in Meti zagorči odnose in jima prepreči skupno življenje. Po očetovi volji se poroči s Hrastarjem, s katerim pa ne živi v razumevanju in medsebojnem spoštovanju. Spoznanje, da ne bo potomca, njun zakon popolnoma uniči. Simona ne jenja zalezovati, kantiner pa bolj in bolj rine za njegovim dekletom, Korenovo Meto. Ljubosumje in nezaupanje naredita svoje. Simon, ožgan od njiju in zapreden v Rozikine mreže, skupaj z njo odide med oglarje, kjer se bolj in bolj vdaja pijači, žensko pa prepusti drugemu, da se z njo veseljači. Njen oče, videč umiranje in propadanje žage, odide v obetajoči in sanjani nemški rajh. Meta gostinji in pospravlja pri Hrastarju, da bi preživela, in ko se njen Simon skesano vrne k njej, z njim vnovič poskusi živeti. Vendar Simon več ne zdrži brez pijače. Vse bolj je nasilen in zahteven do nje in tudi s tepežem jo prisiljuje, da mu od Hrastarja nosi vsakdanje merice alkohola. Zanosí in rodi sina. Ker ne vidi druge možnosti, se oba preselita k Hrastarju, ki zdaj stanuje v hiši nekdanjega upravitelja. Tudi Rozi se vrne iz svoje gozdne oglarske avanture. Vgnezdí se pri pijanemu Simonu, ki jo kaj kmalu spodi, da potlej pobere svoje cunje in gre na tuje, nekam v Italijo. Simona pa pekli dejstvo, da njegova Meta in otrok živita pri Hrastarju, ki sta si bila že tako vseskozi v lasih, bodisi zaradi žensk bodisi zaradi politike, saj Simon nikoli ni skrival

svojega rdečega prepričanja. In tako se odloči Meto in otroka spraviti k sebi. V vročerkvnem izzivanju in pritiskanju na Hrastarja, češ da mu je speljal Meto, prekipi tudi njemu in skuša ga prepoditi s puško. A ko se požene za njim in ga lovi po žagi se naposled srečata na zidu ogromne vodne cisterne, ki jo je deževje dodobra napolnilo, mu nesrečno spodrsne, da omahne in utone v njenem kotlu. Žandarji poizvedujejo o vzroku smrti in osumijo Simona, čeprav jim Meta dopoveduje, da je Hrastar sam omahnil v cisterno. Simona kljub temu odpeljejo v zapor. Ko se vrne, je spremenjen. Ne pije več in postane skrben mož in oče. Poskuša celo rešiti žago pred poslovnim propadom. A prepozno je! Dela in zaslužka je vse manj. Barakarji odhajajo. Nato pridejo še upniki in kupci ter pobero vse, kar je še kaj vrednega. Odneso celo pohištvo iz nekdanje oskrbnikove hiše, kjer sta zdaj živela Simon in Meta s svojim otrokom. Tudi njima ni možno več ostati. Kaj bi zdaj v tej opustelosti in divjini? Kar je še ostalo, požgeta in oddideta. Ko sta bila že daleč, se je iz nekdanjega barakarskega naselja, žage in njunega doma dvigal nad prostrano gozdno smrekovje le visok, gost, črnikav dim.

Venecijanke na Rogu so tako za vselej utihnile in se preselile v pripoved in literaturo, da bi na nek način vendarle še ostale, se vrezavale, če že ne v stoletno roško smrekovino, pa vsaj v zavest in srce njenih ljudi.

Jože Mlinarič
STIŠKA OPATIJA 1136-1784
Monografije, 4. knjiga

Knjiga Stiška opatija nedvomno bistveno zožuje vrzel v slovenskem zgodovinopisju, saj z njo avtor na podlagi domačih

in tujih dokumentov ne le oriše nastanek, življenje in pomen stiške cisterce na slovenskih tleh, pač pa razkrije in osvetli

mnoge dogodke in dogajanja pri nas, še zlasti na Dolenjskem, ki pričajo in izpričujejo našo usodno povezanost z razmerami in življenjskimi silnicami v takratnem evropskem prostoru. Stiški samostan je bil eden od najmenitnejših po Evropi razporejenih in delujočih cisterc, v katerem se nam razkriva vse tisto, kar je tudi sicer navzoče v vseh cistercijanskih postojankah, kar je bilo enotno vodeno, usmerjano in ne nazadnje vseskozi tudi v nenehnem preverjanju in vizitaciji s strani generalne redovne oblasti, a hkrati v ustreznih bolj ali manj sprejemljivih ali nesprejemljivih odnosih s posvetno gospodo in oblastjo.

Omenjena cisterca je bila ustanovljena že okoli leta 1130, in sicer na ozemlju gospodov Višnjegorskih in oglejskih patriarhov. Do ustanovitve ljubljanske škofije (1461/62) je bila pomebnejše cerkveno središče na domačem ozemlju, saj so bila tedaj vsa škofovska središča zunaj slovenskega etničnega ozemlja. Smemo jo šteti tudi kot eno najpomembnejših srednjeveških gospodarskih in kulturnih središč na Dolenjskem. Kot zgradba pa je ta samostan evropsko pomemben spomenik romanske arhitekture na Slovenskem.

Na več kot 1100 straneh dr. Mlinarič pripoveduje o nastanku samostana in njegovem življenju vse do ukinitve v času

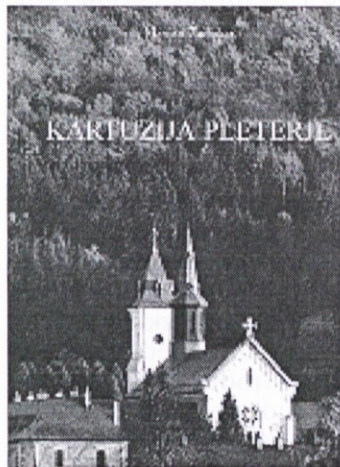
Jožefa II., ki ga pa ni izkoreninila, saj je kaj kmalu spet oživel, preživel krizo in nadaljeval svoje delo v novih razmerah, vendar z enakim duhovnim utripom in enako zavzetostjo in zaveznanostjo svojemu redu, ki bo leta 1998 praznoval 900 let obstoja. Avtor v knjigi zelo slikovito predstavi prizadevanja oglejskega patriarha Peregrina na ožjem slovenskem ozemlju, kjer je prav po njegovi zaslugi prišlo do ustanovitve kar dveh opatij, cistercijanske v Stični (1130/36) in benediktinske v Gornjem Gradu (1140). Zanimivi so tudi pregledi o gospodarski in kolonizacijski politiki plemiških rodbin na naših tleh in kajpada obsežni prikazi cerkvene in verske, gospodarske in socialne, kulturne in umetniške dejavnosti stiških belih menihov. Dobro je, da se je vsa ta neprecenljiva kulturna dediščina, ki so jo ustvarjali skozi stoletja ali pridobili in varovali skozi vse preizkušnje in za Stično neprijazne čase, ohranila vse do danes. Del nje je seveda možno videti tudi v knjigi, saj je ta obogatena z lepimi dokumentarnimi in krajinskimi fotografijami fotografa Zvoneta Pelka.

Knjiga predstavlja tudi tiskarski in založniški podvig, saj takšno delo po obsegu, še zlasti pa po pomenu, na Dolenjskem ni bilo tiskano od Krajčeve Slave vojvodine Kranjske, torej skoraj 120 let.

Marijan Zadnikar **KARTUZIJA PLETERJE** **Monografija, 5. knjiga**

Pisec pričujejoče knjige, dr. Marijan Zadnikar, je nekje zapisal, kako je Dolenjska "lahko srečna in ponosna, da premore poleg vesele pokrajine, duhovitih ljudi in dobrega cvička tudi vrsto velikih umetnostnih spo-

menikov: gradove, cerkve in samostane..." Med slednje je uvrstil kot najpomembnejše in najmenitnejše: Stično, Kostanjevico in Pleterje. In prav zadnjemu od naštetih je pred kakim letom in pol, ko sta ga namig in

spodbuda prejšnjega priorja Hollensteina zagrela in priklenila k pisanju zgodbe o njem, posvetil svoje najlepše besede in najtenkosrčnejša občutja. Tako je v kratkih nekaj mesecih nastal tekst in je bila potlej izdana knjiga z lepimi fotografijami Zvoneta Pelka, ki jo je avtor posvetil svoji ljubljeni rodni Dolenjski.

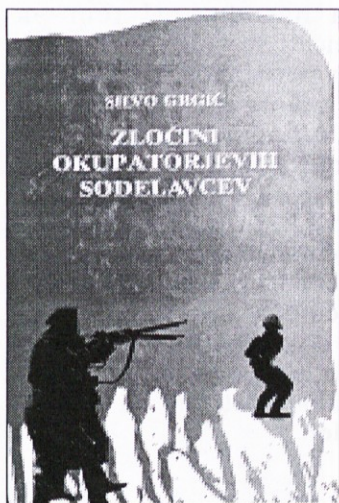
V njej je orisal nastanek in posebnosti reda kartuzijanov, ki je z načinom življenja ustvaril poseben tip redovne naselbine - kartuzijo. V njej ima vsak redovnik svoje posebne prostore, v katerih živi samoto v delu, premišljanju in molitvi, vsi pa uporabljajo tudi skupne prostore, v katere jih vabi skupna božja služba. Enako jih družijo tudi skupni izleti v naravo in njeno samoto. Iskanje Boga jim je temeljni smisel in razodeva se jim v lepoti in biti stvarstva in ustvarjanja, bi rekel. Po svojih socialnih vrednotah in iz njih izvirajočemu načinu življenja so blizu posvetnim zamislil izvirnega komunizma, ki je v globalnem svetu kot praksa tako tragično končal, še preden je znal in zmogel ustvariti temeljne snovne in duhovne predpostavke za svoj človečni razvoj. Ali je sploh mogoče v globalnih mega družbah oziroma v totalni človeški zemeljski skupnosti vsaj približno si zamisliti in izpeljati socialni model odnosov, ki ga prepoznavamo pri kartuzijanih ali pa v knjigah in razmišljanjih ter utopičnih stremeljenjih socialnih pravičnikov? Kdor ne veruje in ne upa iz čistega hrepenenja po socialni človečnosti, ni zmožen živeti za zares boljši zemeljski jutri in je pogubljen, trdim!

Morda pa ima Zadnikarjev tekst potemtakem še svoj nerazkriti, utopični svet, ko nam predstavlja stvarni red kartuzijanov in potlej tudi zgodovino, lepote in vrline, dejanja in stvaritve njegove meniške skupnos-

ti ob vznožju Gorjancev, kjer se je porodila in jo je ustanovil leta 1407 grof Herman II. Celjski. Preživljala je dobro in zlo, dajala pa je samo dobro. Za vrsto desetletij je morala prepustiti prostore drugim, saj je v 16. stoletju propadla, kljub svojemu božjemu življenju v tej smilečni in sebični zemeljski ribariji, in je bila šele pred devetdesetimi leti vnovič obnovljena. No, Zadnikarja kot umetnostnega zgodovinarja in poznavalca srednjeveške cerkvene arhitekture in umetnin najbolj mika in nagovarja k besedi podoba in umetnostni zakladi srednjeveške kartuzije in njene cerkve, ki se je v naš čas edina ohranila in je ena najlepših in arhitekturno najčistejših kartuzijskih cerkva v Evropi. Uvršča jo v krog srednjeevropske gotske arhitekture parlerjanske smeri. Do prvotnega sijaja so ji pripomogli skrbni konservatorski posegi, saj so ji živeta stoletja močno načela njeno lepoto. Njena obnova je svojevrstno spričevalo časa, ki je za to poskrbel; kakorkoli že: s pomočjo prosvetljene skupnosti, lastnimi viri kartuzije ali z naklonjenostjo podjetij, kakršna je, recimo, novomeška Krka. Avtor oriše tudi novejši čas in hojo kartuzije vse do njenega današnjega praga. Izredno lepi, strokovno sveži so opisi njene arhitekture in posameznih umetnin, literarna lepota in srčnost besede pa se pretaka in iztoči v bralca, ko avtor obudi svojo lastno doživetje trenutkov, ko je z menihi "doživljal čudoviti nočni oficij v novi ali 'zgovorno tišino' v stari cerkvi".

S to knjigo Zadnikar pravzaprav zaključuje umetnostno-zgodovinsko trilogijo o velikih dolenjskih samostanih. Pa vendar, a zaključuje tudi pisanje svojih lepih in imenitnih strokovnih tekstov? Da bi mu roka še in še prišla za pero.

Silvo Grgič ZLOČINI OKUPATORJEVIH SODELAVCEV (1. knjiga)

Knjiga je pravzaprav prvi del sozaložniškega dejanja Dolenjske založbe in Društva piscev NOB. Tej, ki je namenjena objavi vseh žrtev, ki so jih zagrešili okupatorjevi sodelavci med drugo svetovno vojno na Slovenskem nad ujetimi in ranjenimi partizani, naj bi sledili še dve, v katerih pa bi bile popisane žrtve med aktivisti in simpatizerji OF oziroma padli slovenski partizani v boju z okupatorjevimi vojaškimi enotami.

V prvi, že natisnjeni knjigi gre torej predvsem za poboje, ki so jih nad partizanskimi ujetniki zagrešili pripadniki tako imenovane Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC) in slovenski domobranci. Blizu dva tisoč petsto partizanskih ranjencev in ujetnikov iz Ljubljanske pokrajine, Gorenjske in Primorske je končalo svoje življenje pod streli in rokami teh bratomornih enot, ki so se zavezale uničiti partizanstvo v sodelovanju z okupatorji. Prav gotovo število še ni končno in le nadaljnja poizvedba bo to žalostno in kruto dejstvo približala dejanskemu obsegu povzročene morije. Zakaj bratomor, očetomor!?

Danes, po petdesetih letih zmage nad fašizmom in nacizmom, skušajo skrajneži na vse načine opravičiti povzročeno zlo in sprati krivdo ter umolčati vest. Za narodni razkol naj bi bili krivi komunisti in njihova revolucionarna vnema ter socialistična/komunistična socialna zamisel. Pri tem pa se pozablja ali spregleda marsikaj! Prvič, nemški in italijanski nacionalsocializem oz. nacizem in fašizem, ki sta skupaj z japonskim imperializmom - os Rim, Berlin, Tokio - pripravljala vojno za preazporeditev vpliva in moči v svetu v njih korist in oblast, dru-

gič, da so osirotele in ponižane množice v Evropi in drugje po svetu terjale pravičnejšo družbeno ureditev od tedanje oziroma izboljšanje svojega socialnega in narodnega položaja in marsikje so se nje voditelji pri tem zavzemanju opirali na izkušnje in zamisli, ki so se porajale iz radikalnega evropskega delavskega gibanja in iz evropske socialne in politične misli, ki je že bila formalno izpeljana v tedanji Sovjetski zvezi, ne pa že v resnici življenjsko in duhovno neoporečno udejanjena, zdaj pa za njo v tamkajšnjih razmerah ni nikakršnih izglede, kakor jih tudi pri nas ni, in tretjič, da je sama rimokatoliška Cerkev opozorila na pošastno nevarnost nacionalsocialistične ideologije in politike ter zahtevala, da se z njo in njenimi nosilci njen kler in verniki ne omažejujejo. A o socializmu/komunizmu je bilo v delu njene teološke misli spoznano, da se v njuni socialni biti v bistvu razodeva socialni nauk krščanstva, zato za Cerkev še zdaleč ne moreta biti politično nevarna in nesprijemljiva, kakor sta fašizem in nacizem, ki sta ogrožala pravzaprav temelje krščanske kulture in civilizacije sploh. Del slovenskega klera se takšnih misli ni oprijel, spregledal je tudi opozorila svoje Cerkve, preslišal glas OF, glas in voljo večine ljudi, ki so šli v boj za svobodo in lepše življenje, in se skupaj z delom meščanske oblasti poklonil in povezal z okupatorji, jim na Hitlerjev rojstni dan prisegel zvestobo, hkrati pa pritegnil k sebi del Slovencev in jih organiziral v spopad s partizanstvom in OF, da bi ju ugonobili, saj so ju zmotno imeli za borbeno in politično organizacijo komunistov, ne pa za množični, organizirani ljudski protest in upor zo-

per okupatorja in lastno socialno bedo.

In tako je moralo umreti nešteto partizanov, ki pretežno sploh niso bili komunisti, a so se z njimi kot enaki med enakimi bojevali za obstoj svojega naroda in njegovo lepšo prihodnost. Komunistov je bilo malo v primeru s številčnostjo celotne partizanske vojske in aktivistov OF, padlo pa jih je veliko, zlasti na začetku boja, saj so bili med partizani znani kot najbolj požrtvovalni borci. In zakaj je bilo sploh treba ščuvati zoper komuniste? Mar je zaradi njihove vere/prepričanja in zavzemanja za pravičnejšo so-

cialno ureditev zares bilo treba vanje prožiti svinčene peteline, še posebej v času, ko je šlo za svobodo, obstoj in čast slovenskega naroda, pri tem pa pokončati še veliko več tistih borcev/partizanov, ki so bili nič drugega kot samo slovenski domoljubi, pripravljeni braniti svoja ognjišča in svojo deželo na strani tistih evropskih in svetovnih sil, ki so bile v vojni s fašističnimi in nacističnimi državami ter njihovimi bojnimi stroji.

Pričujoča prva knjiga zgolj verno dokumentira storjeno zlo njih sodelavcev nad ujetimi in ranjenimi partizani na slovenskih tleh.

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

VII

GRADIVO ZA DOLENJSKI

BIOGRAFSKI LEKSIKON

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (39)

V 38. nadaljevanju je treba za geslom Ratajec Anton vstaviti sledeče geslo:
RAUCH SLAVKO glasbenik

R. 28. dec. 1947 v Novem mestu. Nižjo glasbeno šolo je končal v Valjevu, srednjo v Tuzli in diplomiral na Akademiji za glasbo v Ljubljani (1972). Poučeval je glasbo na osnovni šoli v Logatcu, osnovni šoli Grm in Glasbeni šoli Marjana Kozine v Novem mestu. Vodil je številne glasbene zборе in ustanovil zasebno šolo v Novem mestu. - Osební podatki. Dolenjski list 6. febr. 1986 št. 6, str. 24 - s sliko.

RAZTRESEN NEŽKA pesnica

R. jun. 1928 v Jankovičih v Beli krajini, kjer živi kot kmetica. Pred drugo vojno je napravila dva razreda meščanske šole, po vojni bila v službi na pošti v Črnomlju. Izdala je na pobudo etnografa Boža Račiča zbirko pesmic V valovih življenja (1973), šest let kasneje pa še Tiho jesen, kjer se kaže vpliv sodobnejše umetne poezije. - Dolenjski list 21. avg. 1975 št. 34, str. 15 - s sliko. N. Rztresen: Tiha jesen (spremna beseda Neže Maurer).

RAVNIKAR ŠTEFANIJA gl. Podbevšek Štefanija

RECELJ ANDREJ prevajalec

Izpričan v letih 1597, 1598 kot župnik na Raki, u. okoli l. 1600. Zapustil je v rokopisu slovenski prevod gorskih bukev, ki so veljale na Štajerskem in so prvi obsežnejši pravni spis v slovenščini. Jezik ima značilnosti gorenjskega narečja. Delo je prirejeno za dolenske razmere. - SBL III, str. 61.

RECHBACH baron FRIEDRICH slikar

R. l. 1790, u. kot novomeški okrožni glavar v Novem mestu 3. jan. 1842. Dal je zasaditi kostanjev drevored ob starem novomeškem pokopališču in na Katarininem trgu in naslikal nekaj novomeških vedut. - Njegov sin **Wilhelm** kasnejši deželnosodni svetnik v Ljubljani, se je 1859 poročil z Julijo Scheuchenstuel, najstarejšo hčerjo Primčeve Julije. - Jarčev zbornik, str. 35. Rast V/1994 št. 7/8, str. 623.

RECHBACH baron WILHELM EDUARD ALFONS okrajni glavar

R. 16. avg. 1866 (sin Wilhelma in vnuk Primčeve Julije) v Ljubljani, živel še l. 1921 na Bledu. Bil je zadnji novomeški okrajni glavar pod Avstrijo (1904 - 1918). Podpiral je nemško uradovanje, vendar je med prvo svetovno vojno storil marsikaj dobrega Novomeščanom. - Kronika slovenskih mest II/1935, str. 279. Dolenjski zbornik 1990, str. 152, 153, 145 (napačno, da je bil sin Friedricha). Dom in svet 1921, str. 38.

REGALLY FRANC pravnik

R. 1. okt. 1870 v Ljubljani, u. 15. apr. 1924 prav tam. Od 1906 do 1909 je bil sodnik v Metliki, kasneje pa v Ljubljani in dobil naziv dvornega svetnika. Bil je prvi predsednik društva slovenskih sodnikov in po prvi svetovni vojni član izpraševalne komisije na pravni fakulteti v Ljubljani. Njegovo glavno delo je prevod občega državlanskega zakonika. - SBL III, str. 65.

REGALLY VLADIMIR publicist in urednik

R. 23. jul. 1908 v Metliki (sin Franca), u. 25. nov. 1944 v Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in v Šentvidu, nato pa dveletno sanitetno šolo v Beogradu. Služboval je v Zvezi za tujski promet, nato pri časopisnem koncertu Jutro, urejal časopis za turizem, šport in kino Naša pota in sodeloval v tujskoprometnih časopisih, Našem valu, Jutru in Slovenskem narodu. Napisal je več turističnih brošur v tujih jezikih. - SBL III, str. 65.

REISNER JOSIP šolnik in politik

R. 18. marca 1875 v Ljubljani, u. 16. jan. 1955 prav tam. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, univerzo pa na Dunaju in postal profesor fizike in matematike. Poučeval je na novomeški gimnaziji (1905 - 1908), nato v Ljubljani in postal direktor Srednje tehnične šole. Napisal je Fiziko za višje razrede srednjih šol (več izdaj), Kemijo za 7. gimn. razred in Matematične priročnike v 6 zvezkih. - SBL III, str. 73.

REISNER MARIJA (MARICA, MIMI) gl. Ogrine-Reisner Mimi**REJA DUŠAN** medicinski pisatelj in urednik

R. 28. maja 1908 v Komnu, u. 12. marca 1980 v Ljubljani. Gimnazijo je študiral v Ljubljani, medicino v Gradcu in 1933 promoviral. Kot zdravnik služboval v Šentjerneju in po razpadu Italije odšel v partizane. Bil je član sanitetnega odseka pri Snosu in zdravstveni referent novomeškega okrožja, po vojni pa načelnik oddelka za zdravstveno vzgojo pri ministrstvu za zdravstvo. Ustanovil in urejal je revijo Priroda, človek in zdravje in v njej objavil nad 60 člankov. Je soavtor knjige Delo, zdravje, starost. - Prim SBL 13, snopič, str. 175. Priroda, človek in zdravje XXXIII/1978 št. 5/6, str. 70 - slika.

REJEC EMIL gospodarstvenik

R. 6. jul. 1932 v Rutu na Tolminskem, u. 4. okt. 1991 v Grosupljem. Gimnazijo je študiral v Novem mestu, 1957 pa je diplomiral na Strojni fakulteti v Ljubljani. L. 1975 je dosegel naslov magistra tehničnih znanosti. Od 1987 do 1989 je bil tehnični direktor v podjetju Black and Decker v Grosupljem. Sodeloval je pri mnogih projektih doma, v Somaliji in Etiopiji ter objavljaj strokovne članke v domačih in tujih glasilih. Objavil je v Zagrebu knjigi Terotehnologija in Kontrola kakovosti. - Prim SBL 20, snopič, str. 793.

REMEC BOGOMIL politik, gospodarstvenik in šolnik

R. 14. avg. 1878 v Trstu, u. 7. febr. 1955 v Buenos Airesu. Maturiral je v Ljubljani in na Dunaju študiral prirodopis, matematiko in fiziko. L. 1907/08 je poučeval na novomeški gimnaziji. V Slovenski ljudski stranki je imel po l. 1916 vodilno vlogo v opoziciji proti dr. Šušteršiču. L. 1918 je bil član predsedstva Narodnega sveta. 3. maja 1945 bil na Taboru v Ljubljani izvoljen za predsednika vrhovne trojice slovenske države, ki so jo oklicali tega dne. Po osvoboditvi je emigriral v Argentino. - SBL III, str. 79. Prim SBL 13, snopič, str. 186.

REMEC FRANCE dramatik in prevajalec

R. 22. jan. 1846 v Kranju, u. 16. jan. 1917 v Ljubljani. Eno leto je študiral na novomeški gimnaziji, maturiral pa je v Trstu. Na Dunaju je kratek čas študiral na univerzi, stopil v bogoslovje, izstopil in prevzel protestantsko vero in se spet vrnil v katoliško cerkev. Napisal je dramo Samo, prvi slovenski kralj, se poskusil tudi v noveli in prevedel Evangelije in Dejanja apostolov. Svoje nemirno življenje je končal kot občinski ubožec. - SBL III, str. 80. 225 let, str. 382, kjer pa je pomotoma objavljenih pet vrstic, ki veljajo njegovemu bratrancu Francu Josipu Remcu (1850 - 1883).

REMIC - JAGER VERA šolnica in pisateljica

R. 29. sept. 1920 v Šmartnem ob Dreti. Srednjo šolo je obiskovala v Mariboru in Celju in diplomirala iz slavistike na ljubljanski univerzi. Službovala eno leto tudi na novomeški gimnaziji (1954/55). Napisala je učbenik Slovenski jezik za poklicne... šole, ki je doživel več izdaj, in drugih priročnikov ter se poskusila tudi v romanu (Dolina zelenega zlata). - Slovenska književnost (1982), str. 298. 225 let, str. 312.

REMIC MARJAN samostojni novinar in publicist ter urednik

R. 21. jan. 1932 v Mirni Peči. Z 12 leti je odšel z očetom v partizane in bil dijak partizanske gimnazije v Črnomlju. Po vojni je maturiral v Ljubljani in študiral tu tudi na univerzi (slovenski in angleški jezik) ter prepotoval veliko sveta. Več let je bil odgovorni urednik Nedeljskega dnevnika. Je

tudi lovec. Dela: Koroška pričevanja (dogajanja na Koroškem po 2. vojni), Korenine žive (o delu koroških partizanov), Šola uspešnega lova. Za novinarsko delo je Remic prejel Tomšičevo nagrado. - Podatki dipl. inž. Marjana Legana, ur. Dolenjskega lista. Dolenjski list 23. marca 1978 št. 12, str. 26 - s sliko.

REMIH DUŠAN - DUŠKO narodni heroj

R. 22. febr. 1922 v Kočevju, padel 28. jul. 1944 na Pohorju. Pred vojno je bil rudar v kočevskem rudniku. Leta 1942 odšel k partizanom, bil komandir Zapadnodolenjskega odreda, 1943 pa komandant bataljona XIII. brigade. Proslavil se je v napadu na Kočevje in 1944 na Štajerskem. Leta 1953 proglašen za narodnega heroja. SBL III, str. 81.

REPAR STANE politični delavec

R. 7. febr. 1927 v Soteski pri Novem mestu. Po poklicu je diplomiran politolog. Bil je predstojnik sekcije za tisk pri republiški konferenci LRS, član izvršnega odbora iste organizacije in opravljal razne dolžnosti v mladinskih organizacijah. - Ko je ko 1970, str. 896.

REPIČ VIKTOR - ŽANE, MITJA, ZVONKO politični delavec, spomeničar

R. 7. avg. 1914 v Ljubljani. Maturiral na učiteljskišči v Ljubljani. L. 1943 odšel na osvobodeno ozemlje in postal načelnik odseka za finance Upravne komisije za osvobodeno ozemlje. Na Zboru odposlancev 1943 v Kočevju bil izvoljen za člana Snos, po vojni je bil minister za trgovino in preskrbo LRS in poslanik FLRJ v Švici. - SBL III, str. 85.

REPNIK ANTON slikar in ilustrator

R. 13. dec. 1935 pri Sv. Vidu pri Vuzenici. Bil je kmečki in tovarniški delavec, čevljar in kovač. V slikarstvo ga je vpeljal slikar Karel Pečko. Riše, slika s tušem in v olju. Med pomembnejšimi njegovimi deli so ilustracije Prežihovih Samorastnikov in Levstikovega Martina Krpana. Do leta 1987 je samostojno razstavljajal 58-krat in sodeloval na številnih trebanjskih likovnih taborih. Njegova dela hranijo domače in tuje galerije. - Dolenjski list XXV/1974 28. nov. št. 48, str. 34. Kdo je kdo za Slovence (1991), str. 210 - slika.

REPOVŠ IVAN glasbenik

R. 7. maja 1895 v Koprivniku pri Litiji, u. 1. sept. 1973 v Ljubljani. Osnovno šolo je obiskoval na Polšniku in v Šmartnem pri Litiji in 1920 maturiral na ljubljanskem učiteljskišči, študiral na Konservatoriju Glasbene matice v Ljubljani ter postal profesor. Služboval je na raznih ljubljanskih osnovnih šolah, na meščanski šoli in učiteljskišči, nastopal kot dirigent šolskih in amaterskih zborov, vodil pevsko društvo Slavec in napisal več glasbenih učbenikov in glasbenovzgojnih člankov. - SBL III, str. 85.

REPŠE STANISLAV medicinski pisatelj

R. 25. sept. 1940 v Brinju pri Šentjanžu. Maturiral 1960 na novomeški gimnaziji in končal medicinski študij na ljubljanski univerzi (1966), bil sekundarij v novomeški bolnici (1973), napravil specialistični izpit iz kirurgije in se izpopolnjeval v Leipzigu, Lyonu, Würzburgu in drugod. Objavlja strokovne članke v domačih in tujih revijah. L. 1981 je bil asistent pri katedri za kirurgijo v Ljubljani. - Univerza III-2, str. 906.

RESNIK JOŽEF nabožni pesnik

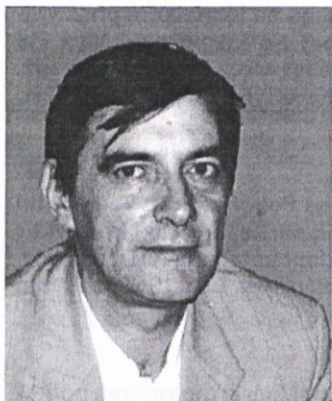
R. 5. apr. 1850 v Blagovici pri Domžalah, u. 23. okt. 1885 v Ljubljani za legarjem. Gimnazijo in bogoslovje je končal v Ljubljani in bil kaplan v Postojni, Šentrupertu (1880 - 1882) in v Ljubljani. Kot bogoslovec je priobčeval nabožne pesmi v Zgodnji danici pod imenom Resnicoljub. - SBL III, str. 87.

RESSEL JOSEF gozdar in izumitelj

R. 29. jun. 1793 v Chrudimu na Češkem, u. 9/10. okt. 1857 v Ljubljani. Po končani osnovni šoli je študiral na gimnaziji v Linzu, bil v topničarski šoli, nato je na Dunaju študiral agronomijo, veterinarstvo, tehnologijo,

Josef Ressel
(Reproducirano iz knjige: Vladimir Murko: Josip Ressel, življenje in delo, 1957, str. 6)

Lucijan Reščič
(Foto: Milan Markelj)

Boris Režek
(reproducirano s ščitnega ovitka knjige: Boris Režek: Železni križi, 1965)

Josip Režek
(reproducirano iz knjige: Janko Jarc: Novo mesto in njegova prostovoljna četa, 1936. str.90)

farmacijo in prirodozlojve na univerzi in končno še pridobil absolutorij na gozdarski akademiji v Mariabrunnu. L. 1817 je postal distriktni gozdar v Pletterjah pod Gorjanci, se naučil slovenščine, skrbel za dvig gozdarstva in izumil ladijski vijak. Po ustnem izročilu ga je preizkušal s čolnom na Krki v Kostanjevici. L. 1820 je bil premeščen v Trst, nato v Ljubljano, Motovun, deloval tudi v Benetkah in bil nazadnje mornariški gozdarski intendant. Njegovo izumiteljstvo sega na razna področja: ladjarstvo, gozdarstvo, mlinarstvo, kemijo in rudarstvo. Bil je tudi plodovit pisec nemških knjig. - SBL III, str. 87.

REŠČIČ LUCIJAN slikar in ilustrator

R. 26. jun. 1946 v Šempetru na Primorskem, maturiral na tolminskem učiteljskišči, učiteljeval med drugim na Čatežu pri Trebnjem in v Trebnjem ter bil 17 let samostojni svetovalec v Kazensko-poboljševalnem domu na Dobu pri Mirni. Zadnja leta se posveča slikarstvu in grafičnemu oblikovanju ter ilustriranju knjig in je likovni urednik revije Rast. Razstavljal je med drugim v Gorici, Sežani, Trebnjem, Novem mestu in Kopru. - Prim SBL 20. snopič, str. 796. Dnevnik 4. febr. 1980, str. 14 - slika.

REŽEK ANTON IVAN misijonar in zgodovinar

R. 9. febr. 1867 na Krašnjem Vrh pri Metliki, u. 20. nov. 1946 v Houghtonu (Michigan) v ZDA. Osnovno šolo je obiskoval v Metliki, gimnazijo v Novem mestu, univerzo v Gradcu. L. 1887 je odšel v Ameriko, kjer ga je belokranjski rojak škof Janez Vertin vzel v svoje semenišče. Od 1895 do smrti je bil župnik v Houghtonu. Papež mu je podelil naslov prelata, univerza v Marquetteu pa naslov doktorja prava. Ustanovil je dve sirotišnici, postavil lepo cerkev v Houghtonu, šolo in samostan šolskih sester ter v imenu ameriških Slovencev dal predlog za beatifikacijo Friderika Barage. - SBL III, str. 92.

REŽEK BORIS alpinist, publicist, filmski režiser in urednik

R. 2. oktobra 1908 v Ljubljani, u. ok. 2. avg. 1986 prav tam. Maturiral je na novomeški gimnaziji 1928 in služboval kot korektor in urednik v tiskarni Slovenija v Ljubljani. 1942 do 1945 je bil v italijanski internaciji, nato korektor Triglavske tiskarne, režiser in scenarist Triglav filma. Napisal je knjige Sneg in smuči, Svet med Grintavci, Stene in grebeni, Železni križi (roman) in v Planinskem vestniku popisal prvenstvene plezalne vzpone v Kamniških Alpah ter urejal "Lovca". Po svojih scenarijih je režiral kratkometražne filme Ivan Cankar, Pomlad v gorskem lovišču in V soncu višin. - SBL III, str. 93. Delo 2. avgusta 1986 (osmrtnica). B. Režek: Železni križi - slika na ovitku.

REŽEK BORUT pravnik

R. 16. jun. 1922 (sin Josipa) v Novem mestu, u. 2. jan. 1971 v Ljubljani. Maturiral je na novomeški gimnaziji (1940), študiral pravo na ljubljanski univerzi in dosegel doktorsko čast ter se posvetil advokaturi. V reviji Pravnik je v letih 1953 - 1958 objavil nekaj člankov. - Šolska izvestja novomeške gimnazije za l. 1939/40, str. 51. Za osebne podatke se zahvaljujem g. Gorazdu Režku iz Ljubljane.

REŽEK JOSIP odvetnik in novomeški župan

R. 5. marca 1883 na Krašnjem Vrh pri Metliki, u. 22. dec. 1966 v Novem mestu. Maturiral na novomeški gimnaziji l. 1904, promoviral za doktorja prava na dunajski univerzi. Bil je dolgo let odvetnik v Novem mestu in v letih 1923 - 1935 župan, pozneje narodni poslanec ter podpredsednik Narodne skupščine v Beogradu. - Podatki g. Gorazda Režka iz Ljubljane in z nagrobnika na šmihelskem pokopališču. J. Jarc: Novo mesto in njegova gasilska četa, str. 90 - slika.

REŽUN FRANC književnik, publicist in šolnik

R. 25. nov. 1926 v Znojilah pri Zagorju ob Savi. Končal je učiteljske in višjo pedagoško šolo v Ljubljani (zgodovina) ter poučeval v raznih krajih na Dolenjskem, največ pa v Trebnjem, kjer je bil tudi pomočnik ravnatelja osnovne šole in organizator knjižničarstva. Za pedagoško delo je prejel Žagarjevo

nagrado. Udejestvuje se tudi kot pesnik in prozaist ter potopisec. Dela: pesniška zbirka Drobci sonca, priručnik Naši kraji, Na mejah z neznanim, prispevki v Krajevnem leksikonu Slovenije II. - Pesmi dolenske dežele. Izbral in uredil Janez Menart, str. 391. Dolenjski list 19. marca 1992 št. 12, str. 9 - slika.

RHODE (RODHE, RODE) FRANC KSAVER pisatelj in glasbenik

R. 1695 v Ljubljani, u. 1. maja 1738 v Kostanjevici na Dolenjskem. Z 18. letom je stopil v stiški samostan in razmeroma mlad postal prior cistercijskega samostana v Kostanjevici. Bil je nadarjen književnik in skladatelj, vendar se ni ohranila nobena njegova skladba. - J. Mlinarič: Kostanjevska opatija 1234 - 1786, str. 437-8, 512. J. Gregorič: Cistercijani v Stični, str. 150. D. Cvetko: Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, str. 302 (vendar z nezanesljivimi podatki o profesuri v Ljubljani).

RIBIČ ALOJZ - TONE politični delavec, spomeničar

R. 12. jun. 1922 na Trebelnem pri Mokronogu. Osnovno šolo je končal v Trbovljah in delal kot steklar in rudar. L. 1941 odšel v partizane, bil sekretar okrožnega komiteja SKOJ in okrajnega komiteja KPS, bil 1945 ranjen. Po vojni je bil pomočnik ministra za operativno ministrstva za rudarstvo, republiški ljudski poslanec in poslanec v zveznem zboru proizvajalcev. Odlikovan z visokimi državnimi odlikovanji in s partizansko spomenico 1941. - SBL III, str. 93.

RIBNIKAR ADOLF politik in publicist

R. 17. jun. 1880 v Logatcu, u. 7. jan. 1946 v Ljubljani. Študiral je tudi na novomeški gimnaziji in končal študij veterine na dunajski univerzi 1906. Kot živinozdravnik je služboval v Šmarju pri Jelšah in l. 1926 postal poverjenik za socialno skrbstvo, leto kasneje pa načelnik oddelka za socialno skrbstvo pri deželni vladi za Slovenijo. Kot politik je sodeloval v narodno-napredni stranki, bil med ustanovitelji časnika Jutro in njegov odgovorni urednik, soustanovitelj Tiskovne zadruge, predsednik Delniške tiskarne itd. SBL III, str. 95.

RICHLY MAKS tiskar

R. 8. febr. 1928 v Krškem, u. avgusta 1982 prav tam. L. 1946 se je v Zagrebu izučil za ročnega stavca. Leta 1955 je bil soustanovitelj Valvasorjeve tiskarne v Krškem in knjigoveznice in njen prvi upravnik do smrti. - Dolenjski list 12. avg. 1982 št. 32, str. 4. L. Tončič: Tiskarstvo na Dolenjskem, str. 145.

RIEDEL ANTON slikar in šolnik

Leta 1874 je prišel iz Černovic v Bukovini za profesorja risanja in lepopisja na novomeško gimnazijo in ostal tu do leta 1886, ko je odšel na nižjo gimnazijo v Kočevje. Priženil se je v družino dolenskih graščakov Germov in napravil nekaj portretov članov te družine, ki so se ohranili. - 225 let, str. 312, slika 2 (skupinska). Izvestje novomeške gimnazije za l. 1885/6, str. 42. Novo mesto skozi čas, str. 63 (J. Jarc: Iz preteklih stoletij Novega mesta).

RIGLER JAKOB jezikoslovec

R. 2. dec. 1929 v Novih Ložinah pri Kočevju, u. 8. jul. 1985 v Ljubljani. Osnovno šolo in tri razrede gimnazije je obiskoval v Ribnici, maturiral v Ljubljani. Po diplomi na ljubljanski slavistiki je postal asistent na Inštitutu za slovenski jezik, promoviral za doktorja jezikoslovnih ved, postal znanstveni svetnik in dopisni član SAZU. V vrsti razprav in knjig je raziskoval slovenska narečja, začetke slovenskega knjižnega jezika, sodeloval pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, Načrtu pravil za novi slovenski pravopis itd. Prezgodnja smrt je prekinila pot tega dragocenega jezikoslovca. - J. Rigler: Razprave o slovenskem jeziku, str. 5 (članek prof. dr. Fr. Jakopina), s sliko.

RIHAR JOŽE agronom in čebelarski strokovnjak

R. 17. apr. 1914 v Gaberju pri Ljubljani in po maturi (1934) študiral v Beogradu agronomijo. L. 1939 je diplomiral s študijo, ki je bila sploh prvo

Jakob Rigler
(reproducirano iz knjige: Jakob Rigler: Razprave o slovenskem jeziku, 1986, str.4)

diplomsko delo o čebelarstvu na jugoslovanskih fakultetah. Služboval je tudi v Novem mestu (1939 - 1943) in v Zadrugni zvezi v Črnomlju in 1965 promoviral za doktorja znanosti. Bil je profesor na fakulteti za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo v Ljubljani. Dela: Bolezni in škodljivci čebel, Praktično čebelarjenje, številni članki in razprave o čebelarstvu. - SBL III, str. 104. Slovenski čebelar XCII/1990, str. 334 - slika.

RIJAVEC MILAN akademski slikar

R. 5. jun. 1922 v Bruni vasi pri Mokronogu. Osnovno šolo je obiskoval v Šentjanžu, gimnazijo in učiteljske pa v Ljubljani. Od 1943 je bil v NOB, po vojni končal učiteljske in diplomiral na Akademiji za likovno umetnost ter se izpopolnjeval v tujini. Do upokojitve 1966 je služboval kot profesor risanja v Trbovljah. Sodeloval je na slikarskih kolonijah (tudi v Novem mestu) in l. 1979 prejel nagrado Prešernovega sklada. - I. Sedej: 100 znanih slovenskih umetniških slik, str. 182. SBL III, 106. Dolenjski list 21. nov. 1991 št. 47, str. 14 - slika.

RITTER VITEZOVIĆ PAVEL hrvaški polihistor in pesnik

R. 7. jan. 1652 v Senju na Hrvaškem, u. 20. jan. 1713 na Dunaju. Bil je potomec nemške pohrvalene plemiške družine. Končal je 6 razredov jezuitske gimnazije v Zagrebu. Potoval je po sosednjih deželah in obiskoval tudi Volka Adama Mordaxa, lastnika gradiča Neuhoft (Mostek) v Novem mestu. Vsaj od 1676 do 1678 je bival pri baronu Vajkardu Valvasorju na Bogenšperku in mu pomagal tudi z izdelavo bakrorezov. Tako jih je v Valvasorjevi Topografiji sodobne vojvodine Kranjske med 316 bakrorezi označenih z Ritterjevim imenom kar 54. - SBL III, str. 107.

MINKA GOVEKARJEVA - POBUDNICA USTANOVITVE PRVEGA ŽENSKEGA DRUŠTVA

V Trebnjem na Dolenjskem se je leta 1874 rodila Minka Govekarjeva. Po končanem učiteljišču je nekaj let poučevala. Kmalu je spoznala, da jo zanimajo še druga področja. Veliko se je ukvarjala s študijem slovanskih jezikov. Iz ruščine je prevedla zbirko novel in črtic, ki jih je izdala knjigarna Kleinmayr - Bamberg pod naslovom **Ruska moderna** z obširno študijo o avtorjih Gorkem, Andrejevu, Skitalcu, Buninu in Čirikovu. Ta knjiga nas je prva seznanila z najmlajšimi ruskimi pisatelji. Veliko praktično vrednost je Minka Govekarjeva podarila slovenskim ženskam z objavo knjige **Dobra kuharica**, ki je izšla leta 1903. V letu 1905 je pričela urejati mesečnik **Slovenska gospodinja**, v katerem je spodbujala zavest Slovenk in z raznimi zanimivimi prispevki širila njihovo obzorje.

Še naprej je prevajala drame in komedije iz ruščine, nemščine in srbsčine oz. hrvaščine. Nekaj prevedenih romanov in novel je objavljala v podlistkih v Jutru in Slovenskem narodu. Pri Slovenski matici je izšel njen prevod iz ruščine Leva Tolstoja Moč teme s študijo o Tolstoju.

Podpisovala se je s psevdonimo Minka Kastelčeva, Ivanka Smrekarjeva, Minka Vasičeva, Marica Ribnikarjeva, Vida Dobova in Mila Dobova. Nadvse veliko delo pa je opravila s pobudo o ustanovitvi prvega Splošnega ženskega društva leta 1900. Poleg predsednice društva Franje Tavčarjeve je bila Govekarjeva duša društva, v katerem je delovala 26 let. Imela je izjemen posluš za potrebe in pravice žensk. Med prvimi Slovenkami je v najširši javnosti izpostavljala probleme žensk in sestavke o njihovih državljskih pravicah. Kot učiteljica, žena in mati, žurnalistka, prevajalka je bila zelo spoštovana in vplivna osebnost. Zelo se je prizadevala za izobraževanje žensk, menila je, da je to ključ k enakopravnosti. Navezala je mednarodno sodelovanje z ženskimi društvi v Nemčiji, Češki, Srbiji in Hrvaški. S 56 Slovenkami je leta 1907 sodelovala na Vseslovenskem ženskem shodu v Pragi. Kot tajnica društva je bila organizatorka ustanovitve Dečjega doma Marije Kraljice v Ljubljani. Leta 1923 je izvedla veliko akcijo za ljubljansko žensko bolnišnico.

Ob 25. obletnici ženskega društva je pripravila razstavo o ženski ustvarjalnosti pod naslovom Slovenska žena, ki je bila odmevna tudi v tujini. Njeni nezlomljivi volji se je zahvaliti, da so bile vse društvene naloge častno opravljene.

Preživela je tudi II. svetovno vojno. Leta 1946 je napisala v Naši ženi sporočilo, da naj Slovenke pri svojem boju za enakopravnost spoštujejo uspešne začetke Slovenk v starem obdobju. Minka Govekarjeva zasluži dostojanstven spomin v zgodovini ženskega gibanja.

Prirejeno po zborniku Slovenska ženska iz l. 1926

ELVIRA DOLINARJEVA MED PRVIMI SLOVENSKIMI ŽURNALISTKAMI

Rodila se je 1870. leta v Krškem. V Sevnici je preživljala zgodnja otroška leta. Že kot otrok je bila bistra, zato so jo starši poslali leta 1884 v Ljubljano v internat gdč. Huthove. Tam je bilo največ nemških deklet, le nekaj Slovenk in Hrvatice. Vladala je stroga nemška disciplina, še več, voditeljice so se pogostokrat žaljivo vedle do Slovenk in Hrvatice. Ko je bila v I. letniku srednje šole, je Ljubljana slavila Anastasius - Gruen-Feier, kar je zelo razburilo slovenske izobražence in mladino. Dijaki so pripenjali trobojnice na jopiče in jih nosili celo v šoli. Po končanem učiteljskem študiju je le nekaj mesecev poučevala v Poljanah pri Škofji Loki, nato pa se je vrnila na Dolenjsko, v Jesenice pri Brežicah, kjer je za vedno ostala. Ni dolgo poučevala, kajti po poroki so prišli otroci. Težko se je poslovila od učiteljskega poklica. Dolgo jo je preganjala želja, da bi napisala nekaj svojih misli, svojih nazorov, povzdignila svoj glas v imenu svojih tovarišic.

V Trstu je leta 1896 začela izhajati ženska revija Slovenka, v kateri so se pojavili prvi Elvirini prispevki. V njih je odpirala ženska vprašanja, o katerih takrat v Sloveniji niso razmišljali. K tej vsebini jo je navdihnilo življenje. Spoznala je, kako nevredno vlogo igra ženska v družbi in kako velika krivica se ji dogaja, njeno znanje pa je privesek, ki ga ne more uveljaviti. Veliko je brala, tudi dunajsko berilo jo je zanimalo, še zlasti Dokument der Frauen. V svojih člankih je obravnavala teme o moderni ženski, novem gospodinjstvu, ženski emancipaciji, ženski in izobraževanju, ženska v boju za mir, o materinskih pravicah, o varstvu moških nad ženskami. Svoje članke je podpisovala pod imenom Danica. Ko je razmišljala o modernizaciji gospodinjstva, so jo gospodinje "stare mode" napadale in zagovarjale prejšnje stanje. Ker je živela na vasi, ni imela toliko možnosti druženja, zato je bila v svojih idejah samorastniška, vendar vztrajna. Ženski list Slovenka ji je odprl pot v širši svet. Tako so njene članke Ženska vzgojiteljica, Ženski diletantizem, Svobodna ljubezen, Slovensko ženstvo, Gibanje žensk za državljanske pravice pričeli objavljati tudi nemški in avstrijski časopisi, predvsem Oesterr Volkszeitung. V slovenskih časopisih njenih člankov niso objavljali, le nekaj jih je priobčil Slovenski narod. Po ukinitvi lista Slovenka so bila za Elviro težka leta, saj svojih prispevkov ni mogla kje objavljati.

Začela je pisati kratke povesti, črtice iz pestrega življenja v kmečkem okolju. Napisala je tudi nekaj sestavkov o narodnih vražah, o copnicah in domačih običajih. Te črtice je lahko objavljala v Domačem prijatelju tovarniškem listu v Pragi, ki ga je urejala Zofka Kvedrova, nekaj pa je objavila v Slovenski gospodinjci, ki je izhajala v okviru Kolinske tovarne.

Prišla je prva svetovna vojna. Tovarne so obstale in tako so bili ukinjeni tudi časopisi.

Po vojni se je ponovno zaposlila kot učiteljica v Veliki Dolini pri Jesenicah. Napisala je "novo čitanko" z novimi izobraževalnimi idejami. Ernestina je zapisana v zgodovino naprednih Slovenk in kulturnih delavk, ki so utirale pot enakopravnosti žensk.

Povzeto po Zborniku Slovenska ženska iz l. 1926

**RAST – L. VI,
ŠT. 3-4 (33-34)
JULIJ 1995**

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

KRONIKA

VIII

Marzo - maj 1995

NOVO MESTO 2. marca - V kulturnem domu v Novi Poljani se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

NOVO MESTO 2. marca - Vzporedno s 1. Društveno razstavo se je v Novi Poljani odvijala tudi 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška.

MIZILKA 3. marca - V Muzikalnem centru v Muziki se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

DOBROVA 3. marca - V Društvenem domu v Dobrovi se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška.

LAŠKA 4. marca - V Laški kulturni hiši se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

VELIKA LOKA 4. marca - V Veliki Lokski kulturni hiši se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

NOVO MESTO 5. marca - V Novi Poljani se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

NOVO MESTO 5. marca - V Novi Poljani se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

ROŽNA 5. marca - V Rožni kulturni hiši se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KL. 33 10. marca - V Kulturnem domu v Kl. 33 se je odvijala 1. Društvena razstava, ki je bila posvečena 100. obletnici rojstva dr. Franca Beška. Razstava je bila odprta za vse občane in je bila zelo zanimiva.

KRONIKA

Marec - maj 1995

MAREC

NOVO MESTO, 1. marca - V okviru prireditev V sredo ob osemnajstih je bilo v Dolenjskem muzeju predavanje o slikarju Tintoretu v slovenskem in hrvaškem kulturnem prostoru. Predaval je direktor Strossmayerjeve galerije iz Zagreba Đuro Vandura.

NOVO MESTO, 1. marca - Župan novomeške občine Franci Koncilijski je sprejel delegacijo francoskega senata, ki jo je vodil Serge Vincon. Gostje so obiskali še tovarno Krka in Kostanjevico.

METLIKA, 3. marca - V Vinski kleti Kmetijske zadruga Metlika je bila predstavitev knjige mag. Andreja Dularja Pij, kume moj dragi (Vinogradništvo in vinogradniki Bele krajine), ki je izšla v Seidlovi zbirki pri Dolenjski založbi. Delo sta predstavila dr. Janez Bogataj in avtor.

DOBOVA, 4. marca - Tukajšnja osnovna šola je pripravila 3. otroški pevski festival v Prosvetnem domu.

LJUBLJANA, 4. marca - V okviru 12. sejma Ribolov in lov, ki je bil od 2. do 5. marca na Gospodarskem razstavišču, so imeli slovenski sladkovodni ribiči svoj dan. Na skupščini Republiške ribiške zveze Slovenije so za podpredsednika izvolili Stanka Bradeška, člana Ribiške družine Novo mesto.

VELIKA LOKA, 4. marca - Tukajšnje Kulturno društvo Ivana Cankarja je pripravilo uprizoritev komedije Dva para se ženita ali gonja za srečo, ki jo je režiral Ludvik Bizjak ob pomoči Daniela Barleta. Premiera je bila v Kulturnem domu.

NOVO MESTO, 8. marca - Na oddelku za mladino Knjižnice Mirana Jarca so pripravili prireditev ob 50-letnici založbe Mladinska knjiga. Slavnostna govornica je bila Joža Miklič, častna gostja pa Štefka Kučan, soproga predsednika republike. Ob tej priložnosti je založba Mladinska knjiga podarila temu oddelku 50 knjig.

NOVO MESTO - Mešani pevski zbor Krke, tovarne zdravil, ki ga vodi Sonja Čibej, je v počastitev dneva žena nastopil 3. marca v osnovni šoli Stopiče, 12. marca pa je imel koncert slovenskih ljudskih in obrednih pesmi v farni cerkvi v Škocjanu.

BREŽICE, 9. marca - V galeriji Posavskega muzeja je bila otvoritev razstave Generacije 92.

KRŠKO, 10. marca - V Kulturnem domu so imeli v gosteh Ravelov melodramski recital v organizaciji Cankarjevega doma in TV Slovenije, ki je bil posvečen 120. letnici rojstva enega največjih glasbenikov 20. stoletja. Na glasbeno-scenskem večeru z nazivom Maurice je z izvedbo znamenitih Ravelovih skladb nastopil klavirski mojster Aleksandar Madžar, ki živi v Bruslju, in še dva mlada pianista, Maja Fürst in Martin Smerdel. Tekste je izbrala in prevedla gledališka igralka ljubljanske Drame Lenča Ferencak, ki je hkrati scenaristka in izvajalka Ravelovih zapisov.

OTOČEC, 10. marca - Dramska skupina Kulturnoumetniškega društva Otočec je ponovno predstavila že lani pripravljeno in igrano igro Vojmirja Rabadana Kadar se ženski jezik ne suče.

ARTIČE, 11. marca - Domače Kulturnoumetniško društvo Oton Župančič je pripravilo folklorni večer, na katerem so poleg domačih nastopili še člani folklorne skupine Ozara iz Kranja.

ČRNOMELJ, 11. marca - V Kulturnem domu je imel koncert Primorski akademski pevski zbor Vinko Vodopivec, ki deluje v okviru študentske organizacije v Ljubljani. Organizator je bil Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.

SEVNICA, 11. marca - V galeriji na sevniskem gradu se je s samostojno razstavo svojih del predstavila mlada likovna ustvarjalka Tadeja Gabrič iz Boštanja.

ŠENTJERNEJ, 11. marca - V tukajšnji osnovni šoli je na svojem letnem koncertu nastopil Pihalni orkester Šentjernej pod vodstvom Sandija Franka. Kot gost večera je nastopil Mešani pevski zbor Ajda.

Božidar Jakac: Ladko Korošec, 1968

LJUBLJANA, 13. marca - V prostorih hotela Lev so odprli razstavo reliefov kiparja Draga Koširja iz Jelovca pri Sodražici.

ŠMARJESKE TOPLICE, 13. marca - V avli tukajšnjega zdravilišča so odprli prodajno razstavo del Tonija Vovka.

NOVO MESTO - 13. in 14. marca je v Domu kulture gostovalo Primorsko dramsko gledališče iz Nove Gorice s komedijo Alda Nicolaja Ni bila peta, bila je deveta.

NOVO MESTO, 15. marca - Hrvaško kulturno združenje in mestna občina Novo mesto sta v Dolenjskem muzeju pripravila otvoritev del avstrijskega veleposlanika v Zagrebu, filozofa, teologa, pravnika in slikarja Andreasa Berlakovicha. Po nastopu frančiškanskega komornega zbora in okteta Adoramus je razstavo odprl župan Franci Koncilija.

ČATEŽ OB SAVI, 17. marca - V prostorih Term Čatež so odprli razstavo kiparskih del Petra Šola iz Vuzenice pod naslovom Bodimo strpni drug do drugega, ki je bila posvečena mednarodnemu dnevu invalidov.

KOČEVJE, 17. marca - V tukajšnjem muzeju so odprli razstavo Šolstvo na Kočevskem nekoč in danes.

METLIKA, 17. marca - Belokranjsko muzejsko društvo je predstavilo knjigo svojega člana, prof. Jožeta Dularja, Prošel je pisani vuzem, ki je izšla v Seidlovi zbirki pri Dolenjski založbi. O delu so govorili prof. Zvonko Rus iz Belokranjskega muzeja, urednik Dolenjske založbe Franci Šali in avtor.

NOVO MESTO, 17. marca - V avli Krkine poslovne stavbe so odprli razstavo del akademskega slikarja Petra Beusa iz Ljubljane.

ŠENTRUPERT, 17. marca - V tukajšnji osnovni šoli je pesnik Tone Pavček predstavil svoj proznen prvenec Čas duše.

ARTIČE, 18. marca - Domača folklorna skupina KUD Oton Župančič je pripravila folklorni večer za ljubitelje ljudskega plesa, petja in običajev. Kot gostje so nastopili še člani folklorne skupine Ozara iz Kranja.

DVOR, 18. marca - Dramska sekcija DPD Svoboda Žiri je nastopila s satirično komedijo Rodil se je očka.

NOVO MESTO - Geodetska uprava je izdala novo karto mesta v merilu 1:8000.

NOVO MESTO, 18. marca - V počastitev materinskega dne so v knjižnici frančiškanskega samostana odprli razstavo župnika Antona Pahuljeta s Police pri Grosupljem, ki se je predstavil s križi (razpeli) v lesu in oljnih platni. O avtorju je govoril Ciril Polajnar, državni poslanec. Večer je obogatil frančiškanski komorni zbor pod vodstvom br. Marjana Cvitka.

ČRNOMELJ, 20. marca - V Kulturnem domu je nastopil Ljubljanski kvintet trobil. To je bil četrti koncert iz cikla Komorni ansambli Slovenske filharmonije, ki jih organizira Glasbena mladina Bele krajine v sodelovanju s Slovensko filharmonijo.

NOVO MESTO - Od 20. do 24. marca je na mladinskem oddelku Knjižnice Mirana Jarca potekala likovna delavnica mladih v počastitev materinskega dne. Vodila jo je likovna pedagoginja Nataša Kastelec.

LJUBLJANA - 20. marca je v petinsedemdesetem letu starosti umrl znani koncertni in operni pevec Ladko Korošec.

BREŽICE, 21. marca - V tukajšnji knjižnici je Zvone Modrej predstavil svojo drugo knjigo Čudež ljubezni.

NOVO MESTO, 21. marca - V Domu kulture je v okviru cikla Komorni ansambli Slovenske filharmonije nastopil Ljubljanski kvintet trobil.

STIČNA, 21. marca - V Opatovi kapeli tukajšnjega cistercijskega samostana so predstavili monografijo dr. Jožeta Mlinariča Stiška opatija (1136 - 1784), ki je izšla v zbirki Monografije pri Dolenjski založbi. Knjigo je oblikovala Maša Okršlar, fotografije pa so delo Zvoneta Pelka, oba iz Studia VISIO iz Ljubljane. O izredno zahtevnem založniškem podvigu, nastanku in pomenu knjige so govorili stiški opat p. Anton Nadrah, recenzent knjige dr. France M. Dolinar, urednik Dolenjske založbe Franci Šali in avtor.

Predstavitve monografije o Stični

NOVO MESTO, 23. marca - V Dolenjskem muzeju je predaval o zgodovini stripa in o njegovem pomenu dipl. arheolog in bibliotekar Marjan Blažon; v pogovoru je sodeloval tudi mojster stripa Miki Muster.

TREBNJE, 23. marca - Ob mednarodnem dnevu invalidov je bila v Kulturnem domu proslava, ki sta jo pripravili tukajšnja osnovna in glasbena šola.

MARIBOR, 24. marca - V Pokrajinskem muzeju Maribor so predstavili monografijo dr. Jožeta Mlinariča Stiška opatija (1136 - 1784). O knjigi so poleg avtorja govorili še opat stiške cisterce p. Anton Nadrah, recenzent knjige p. Benedikt in urednik Dolenjske založbe Franci Šali. Pozdravni nagovor je imel ravnatelj Pokrajinskega muzeja in mariborski podžupan dr. Peter Pavel Klasinc. Na predstavitvi so nastopili člani komornega zbora Teološke fakultete Maribor.

Ob tej priložnosti so odprli v razstavišču Archivum razstavo o zgodovini stiškega samostana.

NOVO MESTO - V razstavišču Agencije za plačilni promet so odprli razstavo novih akvarelov tihožitij in krajin slikark Jelke Kupec in Jožice Škof.

RIBNICA, 24. marca - V Miklovi hiši so odprli razstavo fotografij Stojana Kerblerja.

VELIKA DOLINA, 24. marca - V tukajšnji osnovni šoli so priredili otroški glasbeni festival.

ADLEŠIČI, 25. marca - V počastitev krajevnega praznika je bila v Kulturnem domu slavnostna akademija. Ob tej priložnosti so pripravili tudi razstavo Adlešiči skozi stoletje v sliki in besedi.

BREŽICE, 25. marca - Forum ustvarjalcev kulture Brežice je imel prvo srečanje. S samostojno razstavo se je predstavil Jože Pegam, s pesmimi Damir K. Šambarek, Enes Kišević, Sonja Lipej in Nina Zorko, za glasbeno spremljavo sta poskrbeli Alenka Bogolin na klavirju in s petjem Petra Uršič.

ČRNOMELJ, 25. marca - V Kulturnem domu je gostovalo Slovensko ljudsko gledališče iz Celja s komedijo Sluga dveh gospodov.

KOČEVJE, 25. marca - Zveza kulturnih organizacij Kočevje in Slovenska ženska zveza pri SKD Kočevje sta priredili v Šeškovem domu v počastitev materinskega dne koncert vokalne skupine Cantato domino. Kot gost je nastopil oktet Gallus iz Ribnice.

METLIKA, 25. marca - Ob materinskem dnevu so v tukajšnjem Kulturnem domu nastopili amaterski igralci KUD Jožef Virk iz Doba pri Domžalah.

SEMIČ, 25. marca - Mladi iz Semiča so pripravili kulturni večer ob materinskem dnevu. Pozdravni govor je imel semiški župan Janko Bukovec, nastopili pa so: otroški in dekleški pevski zbor, instrumentalna skupina, mladi igralci ter moški pevski zbor iz Semiča pod vodstvom Agate Judnič.

MAREC

Lucijan Reščič: Ilustracija iz pesniške zbirke Ivice jembiha Zemlja sme - Zemlja smo.

TREBNJE, 25. marca - Tu je bil zbor Zveze slovenskih godb, v katero je vključenih 57 godb.

TREBNJE, 25. marca - Ob materinskem dnevu je občinski odbor SKD pripravil v Kulturnem domu kulturno - zabavni večer, na katerem so nastopili otroška folklorna skupina Kres iz Novega mesta ter pevci in recitatorji iz Trebnjega.

MIRNA PEČ, 26. marca - V počastitev materinskega dne je v Kulturnem domu nastopil mešani pevski zbor tovarne zdravil Krka, ki ga vodi zborovodkinja Sonja Čibej. Častni gost prireditve je bil rojak, pesnik Tone Pavček.

NOVO MESTO - 27. in 28. februarja je folklorno društvo Kres iz Novega mesta pripravilo v Domu kulture že tradicionalni nastop vseh svojih skupin. Predstavili so ljudske pesmi in ples pod vodstvom Branke Moškon, Majde Nemanič in Judite Podgornik.

KRŠKO, 28. marca - V Kulturnem domu je imel koncert svetovno znani komorni orkester Volga Simfonieta iz Rusije, ki ga vodi Nikolaj Aleksejev. Kot solistka je nastopila violinistka Natalija Morozova, članica radijskega orkestra v Amsterdamu in redna profesorica violine v Rotterdamu.

ČRNOMELJ, 29. marca - V tukajšnji gimnaziji so predstavili knjigi Belokranjske pisanice avtorice Andreje Brancelj - Bednaršek in Svetila v Beli krajini prof. Jožeta Dularja. Deli sta izšli v zbirki Belokranjska dediščina, ki jo izdaja Belokranjski muzej v Metliki. O omenjenih knjigah je govoril etnolog prof. dr. Janez Bogataj iz Ljubljane.

ZAGREB, 29. marca - Prof. Jože Dular in njegov sin Andrej, mag. etnologije, sta v Slovenskem domu predavala o mlinih na Kolpi in etnoloških posebnostih Bele krajine. Zagrebški Slovenci so ob tej priložnosti čestitali prof. Dularju ob njegovi 80-letnici.

CERKLJE OB KRKI, 30. marca - Učni center Slovenske vojske je priredil dan ustvarjalnosti vojakov. Med drugim so predstavili zbirko pesmi Ciklus vojaka Petra Srpciča in odprli razstavo likovnih del vojaka Zvonka Pušnika.

NOVO MESTO, 30. marca - V Knjižnici Mirana Jarca so predstavili dvojezično pesniško zbirko Ivice Jemriha Zemlja smo - zemlja sme, ki je izšla ob koncu lanskega leta pri Dolenjski založbi. Gosta predstavitev sta bila prevajalka Antonija Baksa - Srnel in predsednik Hrvaškega kulturnega združenja dr. Emil Lučev. Pogovor je vodila Jadranka Zupančič.

NOVO MESTO, 30. marca - V prostorih Dolenjskih pekarn so odprli razstavo likovnih del na temo kruh. Razstavljali so: Nikolaj Beer, Janez in Mišo Knez, Milan Razboršek, Marjan Skumavc, Rudi Stopar in Jože Tisnikar.

NOVO MESTO, 31. marca - V Dolenjskem muzeju so odprli razstavo Skavti in gozdovniki na Slovenskem, ki jo je posredoval Muzej narodne osvoboditve Maribor.

ŠENTJERNEJ, 31. marca - V prostorih podružnice Dolenjske banke so odprli razstavo slik in grafik mladega likovnega ustvarjalca Simona Kajtna, študenta Akademije za likovno umetnost v Ljubljani, doma iz Rimskih Toplic.

TREBNJE, 31. marca - Oktet Lipa iz Trebnjega je imel v Kulturnem domu jubilejni koncert ob petletnici svojega delovanja. Članom so ob tej priložnosti podelili Galusove značke. Kot gosta sta nastopila instrumentalista Petra Gačnik in Brane Rožman.

APRIL

TREBNJE - Ob mednarodnem dnevu invalidov so pripravili učenci tukajšnje osnovne in glasbene šole proslavo.

STARI TRG OB KOLPI, 2. aprila - Tu je bilo srečanje odraslih pevskih zborov Bele krajine, ki ga je organizirala Zveza kulturnih organizacij Črnomelj. Nastopili so: lovski zbor Bele krajine, moška zbor Črnomelj in Belt Črnomelj, mešani zbor Črnomelj in oktet Vitis iz Metlike.

APRIL

NOVO MESTO - 3. in 4. aprila je Prešernovo gledališče iz Kranja uprizorilo v Domu kulture angleško komedijo Kadar mačke ni doma.

NOVO MESTO, 5. aprila - V Dolenjskem muzeju je Hrvaško kulturno združenje priredilo v okviru rednih prireditev Tribuna ob osemnajstih predavanjih zagrebškega odvetnika in predsednika Hrvaškega foruma Željka Olujića pod naslovom Vsaka Jugoslavija je zatiralec hrvatstva.

BREŽICE, 6. aprila - V galeriji Posavskega muzeja je bila otvoritev razstave z naslovom Poetika ego transformacij akademskega slikarja Vojka Pogačarja.

LJUBLJANA, 6. aprila - Vlada Republike Slovenije je Jožeta Florjančiča imenovala za državnega podsekretarja v Ministrstvu za promet in zveze.

S predstavitve pesniške zbirke Rajka Šajnoviča (avtor levo)

NOVO MESTO, 6. aprila - V mali dvorani Doma kulture so predstavili dvojezično pesniško zbirko novomeškega romskega pesnika Rajka Šajnoviča Pot - Drom, ki jo je v zbirki Siga izdala Tiskarna Novo mesto - Dolenjska založba. O pesniku in knjigi je govoril urednik Franci Šali, spregovorila sta tudi novomeški župan Franci Koncilija in Peter Winkler iz Urada za narodnosti Republike Slovenije. Ob koncu je o svojih vtisih govoril še avtor. Predstavitev so popestrile recitacije v slovenščini in romščini ter romska folklorna skupina, ki je zapela nekaj pesmi, in violinistka Petra Gačnik.

NOVO MESTO, 6. aprila - V galeriji novomeške bolnišnice so odprli razstavo del slikarja Dušana Filipčiča, ki jih je predstavil kustos Dolenjskega muzeja Jožef Matijević. Umetnik je ob tej priložnosti podaril sliko bolnišnici.

DOLENJSKE TOPLICE, 7. aprila - V počastitev 630 - letnice ustanovitve Novega mesta je imel v zdraviliški restavraciji koncert mešani pevski zbor Pomlad iz Novega mesta, ki ga vodi prof. Jožica Prus.

LOŠKI POTOK, 7. aprila - V osnovni šoli so se predstavili harmonikaši, učenci glasbene šole.

METLIKA, 7. aprila - Hrvaško kulturno združenje je v Kulturnem domu pripravilo kulturni večer v zahvalo Metličanom, za vsestransko pomoč hrvaškim beguncem med agresijo. Nastopili so člani folklorne skupine KUD Zora iz Karlovca s plesi in pesmimi.

NOVO MESTO, 7. aprila - V galeriji Krka so odprli razstavo del akademske slikarke Huiquin Wang. O njej in njenem delu je govoril Jože Hudeček. V kulturnem programu je nastopila jazz pevka Mia Žnidarič. Ob tej priložnosti je za predano delo na kulturnem področju dobila priznanje ZKO Novo mesto organizatorica kulturne dejavnosti v Krki Bojka Kmet.

Z otvoritve razstave. Na fotografiji desno: avtorica razstave Majda Pungerčar.

NOVO MESTO, 7. aprila - Z razstavo Pečatniki Novega mesta, ki jo je odprl novomeški župan Franci Koncilija v Dolenjskem muzeju, so počastili 630-letnico podelitve mestnih pravic temu mestu. Razstavo je pripravila Majda Pungerčar, kustodinja Dolenjskega muzeja. O razstavi sta govorila ravnatelj muzeja Zdenko Picelj in avtorica. Slavnostni govornik je bil novomeški župan. V kulturnem delu sta nastopila Novomeški pihalni kvintet in mešani pevski zbor Pomlad. Ob tej priložnosti so izdali katalog.

NOVO MESTO, 7. aprila - V Knjižnici Mirana Jarca je župan Novega mesta Franci Koncilija podelil nagrade likovnega in literarnega natečaja Obiskal sem knjižnico, ki ga je razpisala omenjena knjižnica. V kulturnem programu je nastopil Novomeški pihalni kvintet.

PORDENONE (Italija), 7. aprila - Tu so odprli 3. mednarodni sejem moderne umetnosti, na katerem se je v organizaciji Obalne galerije Koper predstavilo pet slovenskih umetnikov, med njimi je bil tudi novomeški slikar Jože Kotar.

METLIKA, 8. aprila - Klub belokranjskih študentov je v Kulturnem domu pripravil dobrodelni koncert, na katerem so nastopili študenti akademije za glasbo. Zbrani denar so namenili otrokom šole s prilagojenim programom.

Teden dni kasneje so pripravili prireditev v Črnomlju.

PIŠECE, 8. aprila - Ženski pevski zbor kulturnega društva Orlica iz Pišec je s koncertom obežil 10-letnico obstoja. Zbor, ki ga vodi Vinko Žerjav, je kot gosta večera povabil tamburaški orkester KUD Oton Župančič iz Artič.

ZUŽEMBERK, 8. aprila - V okviru letošnjih praznovanj 50-letnice konca druge svetovne vojne in zmage nad nacizmom in fašizmom je pripravljali odbor pri Občinskem združenju ZB NOV Novo mesto organiziral pri spomeniku NOB na Cviblj spominsko slovesnost, posvečeno poboju mladincev in aktivistov OF spomladi 1945 in boju 15. divizije. Slavnostni govornik je bil prof. Jože Škufca.

NOVO MESTO, 10. aprila - V Domu kulture je bil koncert iz cikla Komorni ansambli Slovenske filharmonije. Nastopil je Komorni godalni orkester Slovenske filharmonije s solistom na flavti Alešem Kacjanom.

SEVNICA, 12. aprila - Tukajšnji akademski slikar Alojz Konec je podaril Sevnčanom 38 svojih slik, ki so na ogled na stalni razstavi na sevnškem gradu. Ob tej priložnosti je nastopil oktet Jurij Dalmatin.

TREBNJE, 12. aprila - Glasbena šola Trebnje je pripravila koncert mezzosopranistke Rhone Kimchi, klarinetistke Klare Stanič in pianistke Damjane Zupan.

APRIL

RIVA DEL GARDA (Italija) - Pihalni orkester Krka Zdravilišča iz Straže je nastopil na mednarodnem tekmovanju v tem italijanskem mestu in v svoji skupini (2. kategoriji) osvojil prvo mesto. Njegov dirigent Miro Saje pa je bil proglašen za najboljšega dirigenta v vseh štirih kategorijah.

METLIKA - V Ganglovem razstavišču sta Belokranjski in Dolenjski muzej pripravila razstavo stripov in risanih filmov Mikija Mustra.

Predstavitve pesniške zbirke Patricie Gerbec (avtorica levo).

NOVO MESTO, 13. aprila - V Knjižnici Mirana Jarca je bila predstavitve pesniške zbirke Patricie Gerbec Harlekin, ki je lani izšla pri Dolenjski založbi. Pesmi so predstavili avtorica, urednik Franci Šali in bibliotekarka Jadranka Zupančič (na sliki). Večer sta popestrila violinistka Petra Gačnik in harmonikar Branko Rožman.

ČRNOMELJ - Kulturno-umetniško društvo Artoteka Bela krajina je v Špeličevi hiši odprlo razstavo del belokranjskega slikarja Janka Butale. Otvoritev je popestril KUD Hip hop iz Črnomlja z recitalom poezije Tomaža Skrbinška, razstavo pa je odprla članica KUD Artoteka Ksenija Khalil.

KRŠKO, 14. aprila - V Kulturnem domu je bil velikonočni koncert, na katerem so nastopili Trio Volodja Balžalorsky, Cveto Kobal, Igor Saje, Tatjana Bučar ter duo Miro Božič in Tanja Žužek.

LJUBLJANA, 19. aprila - V Galeriji Gozdarskega inštituta so odprli razstavo del, ki so jih štirje slovenski slikarji ustvarili na lanski likovni delavnici v Kočevskem Rogu pod naslovom Misel in korenine.

Janez Mežan, Janez Janša in Aleksander Zorn v Knjižnici Mirana Jarca

NOVO MESTO, 19. aprila - V veliki čitalnici Knjižnice Mirana Jarca so predstavili knjigi Janeza Janše Okopi in dr. Mihe Brejca Vmesni čas. Pogovor s prvim avtorjem je vodil Janez Mežan, o knjigah pa je govoril urednik zbirke Premiki pri Mladinski knjigi Aleksander Zorn.

NOVO MESTO, 19. aprila - Hrvaško kulturno združenje in Dom kulture sta pripravili glasbeno prireditev v počastitev stoletnice rojstva hrvaškega skladatelja Iva Tijardovića. Nastopili so pevci Opernega studia iz Zagreba pod vodstvom Antuna Perušića.

ČRNOMELJ - Tukajšnji dijaški dom je praznoval 40-letnico. Na slovesnosti je govoril prof. Janez Kambič. V kulturnem programu so nastopili tamburaši in folkloristi iz Dragatuša, učenci šole s prilagojenim programom in varovanci varstveno delovnega centra ter srednješolke. Ob tej priložnosti je generalni sekretar Rdečega križa Slovenije Mirko Jelenič izročil v.d. ravnateljici Vesni Doltar srebrni znak priznanja.

NOVO MESTO, 20. aprila je v Duhovniškem domu v Ljubljani umrl v 86. letu starosti msgr. Alojzij Turk, beograjski nadškof v pokoju. Pogrebna slovesnost z mašo v kapiteljski cerkvi in pokopom v Ločni je bila 25. aprila.

Alojzij Turk se je rodil 21. novembra 1909 v Prečni pri Novem mestu. Lani poleti je v kapiteljski cerkvi daroval biserno mašo ob 60. obletnici duhovniškega posvečenja. Zadnja leta, ko je bil zaradi bolezni upokojen, je preživel v novomeški proštiji.

PORTOROŽ - 20. in 21. aprila je tu potekalo spomladansko srečanje združenja Manager, kjer se novomeški tovarni zdravil Krka podelili priznanje Ženskam prijazno podjetje.

MARIBOR, 21. aprila - V Unionski dvorani se je pričela tridnevna prireditev Naša pesem. Na tem, že 14. tekmovanju slovenskih pevskih zborov je sodelovalo 25 zborov, med njimi mešana zbora Revoz in Pomlad iz Novega mesta. Slednji je prejel srebrno plaketo mesta Maribor.

STIČNA - V tukajšnjem cistercijskem samostanu je bil dvodnevni mednarodni simpozij o poslanstvu menišтва na Slovenskem, ki so ga pripravili v okviru programa Kulturne poti Sveta Evrope.

Udeležence seminarja so pozdravili stiški opat dr. Anton Nadrah, slovenski kulturni minister Sergij Pelhan, predsednica CDCC pri Svetu Evrope Tanja Orel - Šturm in predstavnica Sveta Evrope Isabel Tamen.

JANKOVIČI PRI ADLEŠIČIH, 22. aprila - V Galeriji Raztresen so odprli stalno razstavo kolekcije Filak oblikovalca Oskarja Kogojja in likovno razstavo del akademskega slikarja Roberta Lozarja iz Črnomlja.

KOČEVJE, 22. aprila - V spomin na 50. obletnico roških žrtev je Slovenska ženska zveza pri Slovenski krščanskodemokratski stranki pripravila v Šeškovem domu literarno-glasbeni večer.

SEVNICA, 22. aprila - Občinska ZKO je organizirala tradicionalno občinsko revijo pevskih zborov, na kateri so nastopili: Svoboda Krmelj, Corona, Lisca, Jutranjka in Primož Trubar Loka.

STIČNA, 22. aprila - V tukajšnjem Kulturnem domu je bila 10. revija folklornih skupin Dolenjske, Posavja in Zasavja.

ŠMARJE-SAP, 22. aprila - V Turenčku poleg župnijske cerkve so odprli retrospektivno razstavo Antona Pahuljeta, župnika na Polici pri Grosupljem, doma iz Dolenje vasi pri Ribnici.

ŽUŽEMBERK, 22. aprila - Dolenjska banka je imela v gosteh 65 mladih likovnikov z 20 osnovnih šol Dolenjske in Bele krajine, ki so upodabljali Žužemberk in okolico. Gostja je bila kitajska slikarka Huiqin Wang.

KOSTANJEVICA, 24. aprila - V Lamutovem likovnem salonu je prof. Ivo Mršnik, akademski slikar in profesor na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, odprl razstavo del, ki jih je ustvarjalo 56 učencev iz 19 osnovnih šol iz Dolenjske in Posavja. Prireditev, 7. otroški extempore, sodi v okvir praznovanja dneva osnovne šole, ki letos praznuje 40-letnico začetka galerijske dejavnosti pod okriljem dolgoletnega ravnatelja Lada Smrekarja.

Prav tako so ob tej priložnosti počastili 100-letnico rojstva domačina, pesnika Jožeta Cvelbarja z recitalom njegovih pesmi, ki so jih predstavili učenci tukajšnje osnovne šole.

Z otvoritve grafične razstave v Dolenjskem muzeju. Na sliki levo nagrajenec Bienala Bogdan Borčič.

NOVO MESTO, 26. aprila - V Dolenjskem muzeju so odprli razstavo del nekdanjih in sedanjih profesorjev grafike na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. Predstavili so dela Božidarja Jakca, Rika Debenjaka, Bogdana Borčiča, Zvesta Apollonia, Branka Suhyja in Lojzeta Logarja.

Razstavo so postavili še v okviru 3. grafičnega bienala Otočec - Novo mesto 1994 in v počastitev 50-letnice delovanja Akademije. Po nagovoru predsednika Bienala Branka Suhyja je višja kustodinja mariborske Umetnostne galerije Meta Gabršček Prosenc predstavila razstavo. Dobrodošlico sta izrekla novomeški župan Franci Koncilijs in dekan Akademije Franc Kokalj. Otvoritveni nagovor pa je imel podpredsednik Akademije znatnosti in umetnosti Ciril Zlobec.

TREBNJE, 26. aprila - S slavnostno akademijo v Kulturnem domu so Trebanjci počastili spomin na 50-letnico zmage nad fašizmom in nacizmom. Slavnostni govornik je bil Lado Kocijan. Trebanjski župan Ciril Pungartnik je ob koncu svojega priložnostnega nagovora poudaril zaslugе narodnega heroja Staneta Potočarja in mu čestital za rojstni dan. V kulturnem programu so nastopili občinski pihalni orkester, moški in ženski pevski zbor iz Mokronoga in Zvonka Falkner, ki je povezovala program.

KOČEVJE, 27. aprila - Na mestni ploščadi je bila proslava ob dnevu upora proti okupatorju. Ob tej priložnosti sta govorila predsednik ZB NOV občine Kočevje Nace Karničnik in župan Janko Veber. V kulturnem delu je nastopila kočevska godba.

NOVO MESTO, 27. aprila - V počastitev 50. obletnice zmage nad fašizmom in nacizmom ter konca druge svetovne vojne je bila osrednja proslava za prebivalce občin Novo mesto, Šentjernej in Škocjan v športni dvorani Marof. Nastopili sta Partizanski pevski zbor iz Ljubljane, Pihalni orkester Zdravilišča Krka iz Straže, slavnostni govornik je bil Bogdan Osolnik.

PARIZ - 28. aprila je v Izobraževalnem centru Renaulta imel samostojni koncert mešani pevski zbor Revoz pod vodstvom Cvetke Hribar.

Naslednji dan, 29. aprila, je pevski zbor nastopil v Slovenskem domu pred tamkajšnjimi rojaki. Nato so odprli razstavo akvarelov novomeških slikark Jelice Kupec in Jožice Škof. Zbrane je pozdravil tudi slovenski veleposlanik dr. Andrej Capuder.

ŠENTJERNEJ, 28. aprila - V prostorih osnovne šole je imel koncert mešani pevski zbor Vlaste Tavčar iz Šentjerneja, ki nastopa že 16 let. Vodi ga Milan Pavlič.

ARTIČE, 29. aprila - Tu je bilo 15. srečanje tamburaških skupin Slovenije. Nastopilo je osem skupin.

S predstavitve knjige Mete Štaudoharjeve. Avtorica (druga z leve) v pogoru z dr. Marijo Makarovič

PREDGRAD, 29. aprila - Zveza kulturnih organizacij Črnomelj je v tukajšnjem kulturnem domu pripravila predstavitev knjige Meta Štaudohar *Spomini poljanske babice*. Njeno delo je predstavila dr. Marija Makarovič.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 29. aprila - V tukajšnjem zdravilišču je razstavljala svoja dela novomeška slikarka Danja Bajc.

SEMIČ, 30. aprila - V tukajšnji cerkvi je nastopilo 13 cerkvenih pevskih zborov iz župnij belokranjske dekanije na letošnjem, že 22. srečanju.

MAJ

DEBENEC PRI MIRNI, 1. maja - Tu je bilo prvomajsko srečanje, na katerem so sodelovali godbeniki občinskega pihalnega orkestra Trebnje in Modra kronika. Slavnostni govornik je bil Albert Vodovnik.

JAVOROVICA, 1. maja - V počastitev 50. obletnice zmage nad fašizmom in nacizmom, v spomin na padle borce 4. bataljona Cankarjeve brigade ter v počastitev praznika dela je bila tu že tradicionalna proslava, na kateri so nastopili pevski zbor Ajda in pihalna godba iz Šentjerneja ter recitatorji iz šentjernejske osnovne šole. Slavnostni govornik je bil dr. Avguštin Lah.

LISCA, 1. maja - Tu je bilo tradicionalno prvomajsko srečanje, združeno s proslavo ob 90-letnici Planinskega društva Lisca. Slavnostjo govornik je bil sevniški župan Jože Peternel.

SEMIČ, 1. maja - Dr. Ivan Kristan je bil slavnostni govornik na belokranjski proslavi ob 50-letnici zmage in prazniku dela, ki je bila na mestu, kjer je bila ustanovljena 1. belokranjska četa. V kulturnem programu so nastopili člani belokranjskih kulturnih skupin in semiški šolarji.

LJUBLJANA, 4. maja - Dolenjska založba in Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije - Partizanski knjižni klub sta izdali knjigo Silva Grgiča *Zločini okupatorjevih sodelavcev*. Predstavitev dela je bila v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani.

LJUBLJANA, 4. maja - V Vodnikovi domačiji so odprli razstavo novomeškega slikarja Jožeta Kotarja, in to 27 del iz cikla *Ime mi je Ženska*, ki so nastala v zadnjih treh letih. O avtorju in njegovem delu je govoril kustos Dolenjskega muzeja Jožef Matijević.

OTOČEC - Od 4. do 11. maja je Galerija Otočec organizirala likovno kolonijo *Pomlad ob Krki in Savi*. Sodelovalo je 25 slikarjev iz vse Slovenije, ki so ustvarjali v Šentjerneju, Kostanjevici, Pišecah in na Bizeljskem. Otvoritev razstave teh del je bila 19. maja v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici.

SLOVENSKA VAS, 4. maja - V Galeriji Hamer so odprli razstavo Utrinki gotskega stenskega slikarstva akademskega slikarja, restavratorja in profesorja na Likovni akademiji v Ljubljani Ivana Bogovčiča, sicer tukajšnjega rojaka.

GLOBOKO, 5. maja - Zveza kulturnih organizacij Brežice je organizirala letošnjo občinsko revijo odraslih pevskih zborov v dveh delih, in sicer v tukajšnji osnovni šoli in 6. maja v župnijski cerkvi na Veliki Dolini.

PLETERJE, 5. maja - V stari gotski cerkvi pleterskega samostana so predstavili knjigo Kartuzija Pleterje, ki jo je napisal umetnostni zgodovinar dr. Marijan Zadnikar, oblikovala Maša Okršlar, fotografije je prispeval Zvone Pelko (oba iz Studia Visio). Delo je izdala Dolenjska založba v zbirki Monografije. Na predstavitvi so govorili pleterski prior p. Janez Hollenstein, urednik Dolenjske založbe Franci Šali, dr. Andrej Smrekar, Zvone Pelko in avtor.

ČRNOMELJ, 6. maja - V Kulturnem domu je bila proslava ob 50-letnici tukajšnje gimnazije. Slavnostni govornik je bil dr. Pavle Zgaga, državni sekretar v Ministrstvu za šolstvo in šport.

Redni letni koncert je imela tukajšnja godba na pihala, gost večera je bil Dolenjski oktet. Slavnostni govornik je bil črnomaljski župan.

NOVO MESTO, 6. maja - Tu sta se srečali delegaciji italijanske province Brescia in mestne občine Novo mesto. Pogodbo o sodelovanju sta podpisala inž. Costanzo Valli in Franci Koncilija.

RAŠICA, 6. maja - Na Trubarjevi domačiji so odprli 15. slikarsko razstavo Trubarjevi kraji. Svoja dela so razstvljali: Jože Centa, Veljko Toman, Jure Cihlar, Janez Ošablen, Leon Koporc, Skender Bajrovič, Samo Kovač, Janez Kovačič, Tomaž Železnik, Suzana Kljajič - Svet, Aleksander Arhar in Miro Švigelj.

NOVO MESTO - Od 8. do 12. maja je v avli poslovne stavbe Krke, tovarne zdravil, potekal 18. dolenjski knjižni sejem.

Gost otvoritvenega večera (8. maja) je bil pesnik in pisatelj Feri Lainšček, letošnji nagrajenec Prešernovega slada za literaturo. Pri predstavitvi sta sodelovala igralec Miki Roš in povezovalka večera Norma Bele. Glasbeni gost je bil pevec Vlado Kreslin.

10. maja je bila predstavljena monografija dr. Jožeta Mlinariča Stiška opatija. Z avtorjem se je pogovarjal dr. Stane Granda.

11. maja so se predstavili mladi dolenjski ustvarjalci: avtorji pesniške zbirke In P. veritas ter Mitja Bukovec, Katja Plut, Damjan Šinigoj in Smiljan Trobiš.

12. maja so nastopili literati novomeških osnovnih in srednjih šol.

ČRNOMELJ, 9. maja - Zveza kulturnih organizacij Črnomelj je ob 50. obletnici zmage nad fašizmom in nacizmom pripravila koncert v Kulturnem domu. Nastopili so mešani in moški zbor Črnomelj (zborovodja Franc Milek in Ana Jankovič - Šober), moški zbor Belt pod vodstvom Majde Veselič in harmonikar Lado Lakner iz Črnomlja.

KOČEVJE, 11. maja - Tu je imel koncert Andrej Trobentar, glasbenik in likovni umetnik, rojak iz Kočevja.

DOBOVA, 12. maja - Na reviji šolskih pevskih zborov občine Brežice je zapelo šest otroških zborov.

KOČEVJE, 12. maja - V cerkvi na Trati sta nastopili angleški umetnici Shirlye Roden in Marigold Verity na koncertu pod naslovom Pesmi ob harfi. V Sloveniji sta gostovali prvič.

SENOVO, 12. maja - Zdravstveni dom Krško je priredil že 11. spominski dan dr. Jožeta Bogataja, pionirja zdravstva na tem območju. Spominsko in strokovno srečanje s kulturnim programom je bilo v Domu 14. divizije.

BREŽICE - V Posavskem muzeju je imela pregledno razstavo akademska slikarka Alenka Gerlovič, ki je svoje otroštvo preživela v tem kraju.

ČRNOMELJ - Zveza kulturnih organizacij Črnomelj je pripravila 9. revijo otroških in mladinskih pevskih zborov Bele krajine z naslovom Zapojmo pesem. Nastopilo je deset zborov s skoraj 400 pevci in pevkami.

KRŠKO, 13. maja - V Kulturnem domu je bil drugi koncert simfoničnega orkestra glasbene šole Krško.

MAJ

NOVO MESTO, 15. maja - V avli poslovne stavbe tovarne zdravil Krka so odprli razstavo Narava - čebela - zdravje, ki so jo pripravili člani Krkinega čebelarškega društva. Na otvoritvi je zapel mešani pevski zbor Krke. Znani slovenski čebelar ing. Franc Šivic pa je predaval o čebelarstvu v svetu.

SEVNICA - Ob 15. maju, mednarodnem dnevu družine, je tukajšnji občinski odbor Slovenske krščansko-demokratske stranke pripravil okroglo mizo z naslovom Kako živeti zdravo in srečno.

NOVO MESTO - 17. in 24. maja je bila v Domu kulture občinska revija odraslih pevskih zborov, ki jo je organizirala novomeška Zveza kulturnih organizacij. Predstavili so se mešani pevski zbor Društva upokojencev Novo mesto pod vodstvom Sonje Pirc, moški zbor Šmihel z zborovodjem Tonetom Finkom, mešani zbor Vlaste Tavčar iz Šentjerneja z zborovodjem Milanom Pavličem, moški zbor Ruperčvrh pod vodstvom Petra Ciglerja, ki je vodil tudi Dolenjski oktet, ženski zbor Vzgojnovarstvene organizacije iz Novega mesta pod vodstvom Tončke Malenšek in moški zbor Otočec, ki ga je vodil Jože Töri.

Z otvoritve razstave Misel in korenine.

NOVO MESTO, 18. maja - Ob tednu gozdov je Gozdarsko društvo Novo mesto pripravilo razstavo slik Martina Avsenaka, Janeza Černača, Maksima Sedeja ml., Franceta Slane, Janeza Konečnika in Tattjane Pregl-Kobe. Omenjeni slikarji so lani jeseni ustvarjali v gozdovih Kočevskega Roga na temo Misel in korenine. Na otvoritvi, ki je bila v razstavišču Agencije za plačilni promet, sta nastopila kitarist Dušan Pavlenč in recitator Jože Falkner (na sliki).

ČRNOMELJ, 19. maja - Ob 25-letnici Glasbene mladine Bele krajine pri Glasbeni šoli Črnomelj (ta letos praznuje 30-letnico ustanovitve) je bila v Kulturnem domu glasbena prireditev s številnimi izvajalci iz Ljubljane, Maribora in Bele krajine.

20. maja pa je bil v počastitev jubileja Glasbene mladine koncert v Slovenski filharmoniji v Ljubljani, kjer je med drugimi nastopil tudi tamburaški orkester Glasbene šole Črnomelj pod vodstvom Silvestra Mihelčiča najmlajšega.

NOVO MESTO, 19. maja - Društvo knjižničarjev Dolenjske je priredilo v Knjižnici Mirana Jarca predavanje Tilke Jamnik o knjižni vzgoji otrok, Knjižnica Mirana Jarca in založba Epta pa razstavo Mini Bologna.

KOČEVSKI ROG, 20. maja - Ob 50-letnici zmage nad fašizmom in nacizmom so na Bazi 20 ustanovili Društvo za vzdrževanje partizanskih grobišč na Rogu. Ustanovnega zbora se je udeležil tudi predsednik Republike Slovenije Milan Kučan.

METLIKA - Pisatelj Jože Dular je izdal tretjo letošnjo publikacijo Zapisi iz Fuxovega vinograda.

TREBNJE - Tu je potekala že tradicionalna revija učencev glasbenih šol iz Bele krajine, Dolenjske in Posavja. Pozdravni nagovor je imel trebanjski župan Ciril Pungartnik, o pomenu glasbenih šol za razvoj glasbene kulture pa je govorila ravnateljica trebanjske glasbene šole prof. Tatjana Mihelčič-Gregorčič.

NOVO MESTO, 23. maja - Tukajšnja Zveza kulturnih organizacij je v Domu kulture pripravila revijo otroških in mladinskih pevskih zborov pod naslovom S pesmijo v pomlad, na kateri se je predstavilo sedem zborov.

KOČEVJE, 24. maja - V hotelu Valentin so predstavili knjigo Dimitrija Žilevskega Otok brez milosti, ki je izšla v Mariboru pri Založniškem in tiskarskem podjetju Rotis. O delu sta govorila avtor in publicist Viktor Blažič, nekaj odlomkov iz knjige je prebral dramski igralec Polde Bibič.

OTOČEC, 24. maja - Društvo ekonomistov Dolenjske in Bele krajine, podružnica združenja Manager ter Območna zbornica Novo mesto so pripravili 7. seminar o poslovnem napovedovanju in učinkovitem odločanju v zaostrenih gospodarskih razmerah pod naslovom Poti k odličnosti slovenskega gospodarstva. Uvodni nagovor na seminarju je imel predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. France Bernik. Na seminarju so sodelovali s svojimi prispevki: guverner Banke Slovenije France Arhar, novomeški rojak prof. dr. Jože Gričar, prof. dr. Štefan Ivanko, dr. Bogdan Topič, prof. dr. Vlado Dimovski, prof. dr. Vid Pečjak, prof. dr. Miran Mihelčič, dr. Tone Gabrijelčič in prof. Desanka Eržen.

OTOČEC, 24. maja - Tu je bila skupščina Skupnosti gradov, ki je bila ustanovljena lani. V njej je 15 gradov in dvorcev. Ob tej priložnosti so predstavili prospekt Gradovi na Slovenskem, ki je izšel v treh jezikih.

ČRNOMELJ, 25. maja - V Artoteki v Špeličevi hiši so odprli razstavo slik Alenke Mušič iz Semiča z naslovom Igra sanj.

NOVO MESTO, 25. maja - V veliki čitalnici Knjižnice Mirana Jarca je bila predstavitev študije dr. Naceta Šumija Znak v prostoru, ki je posvečena arhitektu Marku Mušiču oziroma novomeški avtobusni postaji, kot jo je zasnoval ta ustvarjalec, po rodu iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 25. maja - V Kulturnem domu Janeza Trdine je bil zaključek kreativnih delavnic, ki so potekale pod naslovom Korak za korakom do okrevanja. Na njih so sodelovali mladi iz Bosne in Hercegovine ter iz Novega mesta. Odprli so razstavo njihovih likovnih del.

Naslednji dan pa je bila okrogla miza na temo Kako živeti skupaj? in zaključna prireditev pod naslovom Kam greš, človek?

NOVO MESTO, 25. maja - V razstavni galeriji Vista 21 so odprli razstavo fotografij ljubljanskega poklicnega fotografa Dejana Habichta.

PULJ (Hrvaška) - Od 25. do 28. maja je tu potekalo mednarodno srečanje harmonikarjev, ki so se ga udeležili tudi učenci brežiške glasbene šole, in sicer trije harmonikarji kot solisti in harmonikarski orkester. Trinajstletni Uroš Vučajnk je v kategoriji do 14 let prejel prvo, orkester (v kategoriji do 16 let) pa drugo nagrado.

BREŽICE, 26. maja - Na tukajšnji gimnaziji je bil dan šole z vrsto kulturnih in športnih prireditev. To je bil nekakšen uvod v praznovanje 50-letnice šole.

KOČEVJE, 26. maja - V tukajšnji knjižnici so predstavili knjigo Franceta Fajdige Venecijanke so utihnile. O delu, ki ga je izdala Dolenjska založba v zbirki Utva, sta govorila avtor in urednik založbe Franci Šali.

NOVO MESTO, 26. maja - V Galeriji Krka, v avli Krkine upravne stavbe, so odprli razstavo slik in grafik akademskega slikarja Bojana Klančarja iz Cerknice. O avtorju in njegovih delih je govoril umetnostni kritik Janez Mesesnel. Pevka Alenka Godec pa je nastopila v kulturnem delu.

RIBNICA, 26. maja - V Miklovi hiši je nastopil ljubljanski zdravniški komorni orkester Camerata Medica Labacensis.

KRŠKO, 27. maja - Kulturni dom je priredil koncert, na katerem se je v prvem delu predstavil trio: Cveto Kobal (flavta), Vodoja Balžalorsy (violina) in Igor Saje (kitara), v drugem pa duo Miro Božič (orglice) in Blaž Pucihar (klavir).

SEVNICA, 27. maja - Posavsko pevsko združenje in Zveza kulturnih organizacij Sevnica sta pripravili tradicionalno revijo pevskih zborov pod naslovom Pesem Posavja 95, ki se je je udeležilo deset posavskih zborov.

KOČEVSKI ROG, 28. maja - Na grobišču po vojni pobitih Pod Krenom je bila maša za okoli 3000 pobitimi četniki. Cerkvene slovesnosti je vodil paroh srbske pravoslavne cerkve iz Ljubljane Peran Bošković.

ČRNOMELJ, 29. maja - Tu je bila predstavitev arheoloških izkopavanj pri župnijskem uradu. O arheoloških odkritjih je govoril dr. Phil Mason.

RIBNICA, 31. maja - Lutkovno gledališče Ljubljana je uprizorilo v dvorani Ideal centra predstavo pod naslovom Večer poezije Lili Novy. Pesmi je izbrala, jih recitirala in pela Barbara Jakopič, scensko glasbo je napisal Aleš Kersnik, Borut Lesjak je igral na harmoniko, na violino pa Maja Naveršnik.

Vse fotografije v kroniki: Milan Markelj

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Karel BAČER, prof. slovenskega jezika, v pokoju, Novo mesto

Vinko BELIČIČ, prof. slovenskega jezika, pesnik, pripovednik, prevajalec, Opčine (Italija), belokranjski rojak

France BERNIK, dr. literarnih znanosti, akademik, predsednik SAZU, Ljubljana

Ana BEVC, socialna delavka, Upravna enota Novo mesto

Katja BRICELJ, predm. učiteljica angleškega jezika, OŠ Grm, Novo mesto

Tadeja COLNAR, absolventka Ekonomske fakultete v Ljubljani, Lešnica

Helena CRČEK, Ljubljana, študentka Veterinarske fakultete, Ljubljana

Vlado GARANTINI, učitelj, Osnovna šola Dušana Kvedra-Tomaža Litija, Litija

Tomaž HARTMAN, dipl.ing. gozdarstva, Zavod za gozdove Slovenije - Območna enota Kočevje

Janko JARC, prof. zgodovine in slovenskega jezika, zgodovinopisec, upokojeni ravnatelj Dolenjskega muzeja, Novo mesto

Maca JOGAN, dr. socioloških znanosti, Fakulteta za družbene vede Ljubljana, Ljubljana

Milan MARKELJ, novinar-urednik, Dolenjski list Novo mesto, Novo mesto

Janez MAROLT, prof. zgodovine in prim. književnosti, dr. znanosti, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor

Jože MLINARIČ, dr. znanosti, izredni član SAZU, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor

Lojze KRAKAR, dr. slavistike, pesnik, pisatelj, prevajalec, literarni zgodovinar, upokojen, Ljubljana

Jolka MILIČ, publicistka, satiričarka, Sežana

Stane PEVEC, samostojni podjetnik, Ljubljana

Zdenko PICELJ, prof. zgodovine in sociologije, ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu, Novo mesto

Marjan RAVBAR, dr. geografskih znanosti, direktor Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani, Novo mesto

Rudi ROBIČ, dipl. inž. gradbeništva, upokojen, Ljubljana

Barica SMOLE, predmetna učiteljica slovenskega in ruskega jezika, Labod - Temenica Trebnje, Trebnje

Peter SRPČIČ, vojak, Učni center TO Cerklje ob Krki

Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, Vavta vas

Milan ŠKERLJ (1875, Ljubljana - 1947, Ljubljana), dr. prava, pravni pisec

Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, predstojnik Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport - enota Novo mesto, Novo mesto

Peter ŠTEFANČIČ, lektor in tajnik v Dolenjski založbi pri Tiskarni Novo mesto, Novo mesto

Igor VIZJAK, dipl. sociolog, Območna organizacija zveze svobodnih sindikatov Slovenije za Dolenjsko Novo mesto, Straža

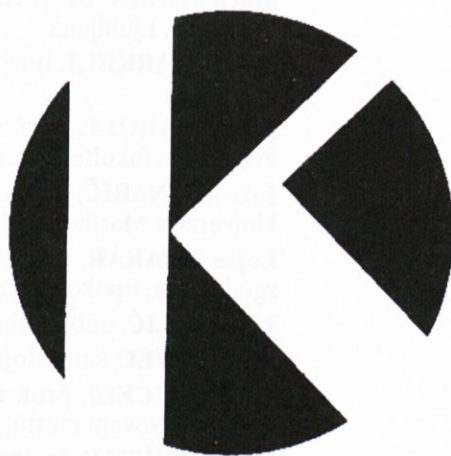
Sonja VOTOLEN, predm. učiteljica slovenskega in angleškega jezika, Osnovna šola Slivnica, Kidričevo

Ivan ZORAN, novinar - urednik, upokojen, pesnik, Novo mesto

Angelca ŽIBERNA, socialna delavka, upokojenka, Ljubljana

Tisk te številke je podprla

Krka, tovarna zdravil, Novo mesto

KRKA

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**

Letnik VI., leto 1995, št 3-4 (33-34)

ISSN 0353 -6750 UDK 050 (497.12)

IZDAJATELJICA:

Mestna občina Novo mesto, zanjo Franci Konciliija

SOIZDAJATELJICE:

Občine: Brežice, Črnomelj, Ivančna Gorica, Kočevje, Krško, Litija, Loški Potok, Metlika, Osilnica, Radeče, Semič, Sevnica, Šentjernej, Škocjan in Trebnje ter Zavarovalnica Tilia

UREDNIŠKI ODBOR:

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič ("Rastoča knjiga"), Ivan Gregorčič (Literatura), Milan Markelj (Kultura), Marjan Ravbar, Lucijan Reščič (likovni urednik), Rudi Stopar, Franci Šali (Družbena vprašanja), Peter Štefančič (lektor in tajnik)

NASLOV UREDNIŠTVA:

Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 68000 Novo mesto - za revijo Rast, tel.: (068) - 321 - 040 (Franc Zaman), fax: (068) - 322 - 731

NAROČNINA:

Mestna občina Novo mesto, št. ŽR.: 52100 - 630 - 40115 za revijo Rast, tel.: (068) - 321 - 040 (Franc Zaman)
Letna naročnina za fizične osebe je 2.500 SIT, za pravne osebe 5.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT

NAKLADA:

1000 izvodov

TISK:

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415 - 325 / 92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Rast je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA

Izhaja štirikrat letno

Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, občine izdajateljice, Krka, tovarna zdravil Novo mesto, in Zavarovalnica Tilia.

POPRAVKI

V prejšnji številki je bil na str. 145 v podpisu k sliki napačno naveden ilustrator. Prav: Jože Kumer

82
RAST 1995

200701934,3/4

COBISS o

KNJIZNICA M. JARCA
Domoznanski, sdradje